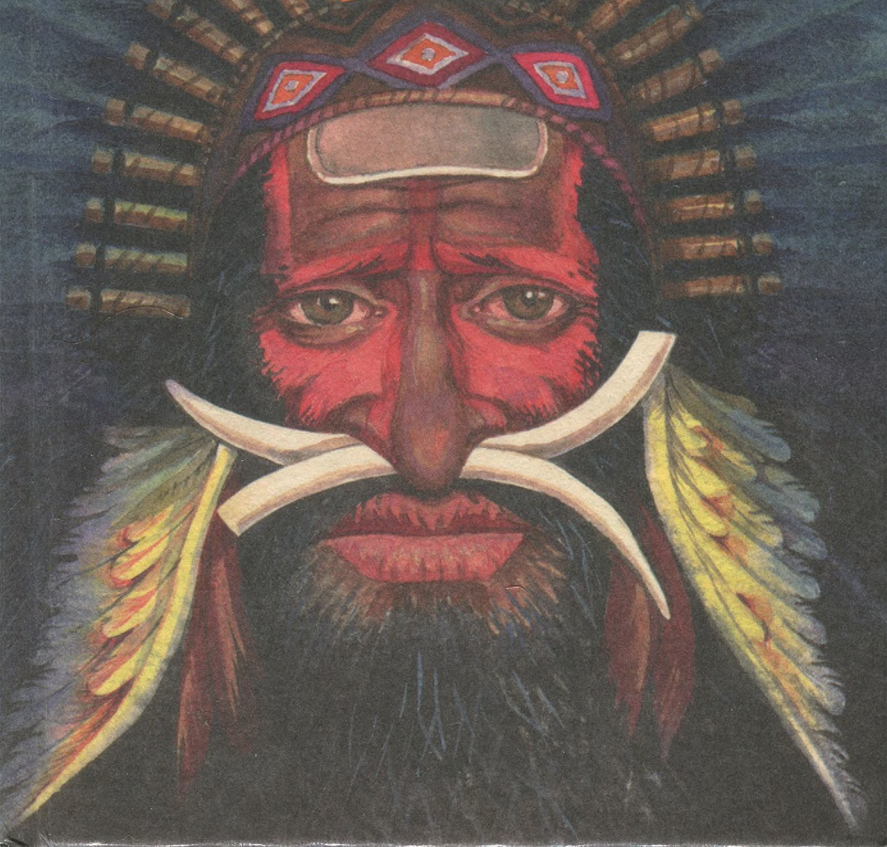
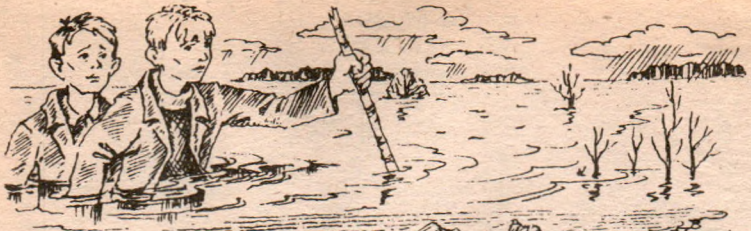

ЯНКА МАУР

У
КРАЇНЕ
РАЙСКОЙ
ПТУШКІ

У КРАИНЕ
РАЙСКОЙ
ПТУШКИ

У ЯНКА МАЎР
КРАЇНЕ
РАЙСКАЙ
ПТУШКІ

Аповесці
Апавяданні

Мінск
«ЮНАЦТВА»
2000

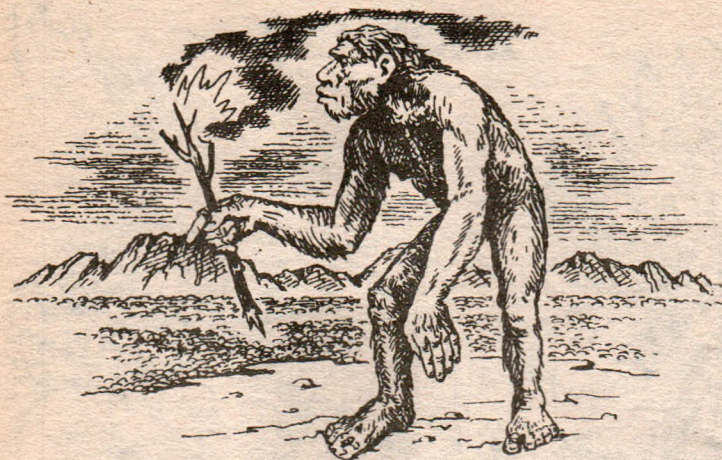
УДК 882.6-93
ББК 84(4 Бей)6-44
М 36

*Для сярэдняга
і старэйшага школьнага ўзросту*

Мастак У. М. АНІСЬКА

АПОВЕСЦІ

I

*Старадаўнія часы.— Царства звяроў.—
Ці людзі? — Няўдалае паляванне.—
Падвячорак з пацука.— Начлег на дубе.*

Гэта было даўно-даўно... Можа, мільён гадоў назад. Дакладна сказаць нельга, але прыблізна навука ведае, калі і як гэта было. Ёсць сведкі з таго часу: розныя знакі, рэчы, расліны, косці, каменні, нават самыя пласты зямлі, якія досыць праўдзiва могуць расказаць цікавыя гісторыі з таго часу. Трэба толькі навучыцца іх разумець...

З такіх помнікаў і склалася гісторыя, аб якой тут гаворыцца.

У тыя часы наша Еўропа мела зусім не такі выгляд, як цяпер. Мора займала ўсю сучасную Паўднёвую Еўропу і даходзіла да Альпаў, а ў нас — да нізоўяў Дняпра і Волгі.

Каўказскія, Крымскія горы, Альпы, Апеніны тады толькі што пачыналі падымацца ад зямлі. Усюды дзейнічалі вулканы, нават у такіх месцах, дзе цяпер аб гэтым ніхто і не думае, напрыклад, у сучаснай Германіі, Англіі. Казбек, Эльбрус выкідалі агонь, попел, лаву.

Паступова, павольна, на працягу соцень тысяч гадоў Еўропа прымала той выгляд, які мае ў нашы дні.

І клімат быў іншы, значна цяплейшы, напрыклад, як цяпер у Паўночнай Афрыцы.

Адпаведна гэтаму і расліннасць была больш разнастайная і багатая. Фігавыя і лаўравыя дрэвы раслі разам з хваёвымі. Разам з дубам, клёнам і вязам падымаліся пальмы, а нашы бярозы і вербы стаялі побач з міртамі, магноліямі і алеандрамі.

Уся гэтая расліннасць складала велізарныя лясы, якія займалі большую частку Еўропы. Насельнікамі гэтых лясоў былі ўсялякія зьяры, з якіх адны дайшлі да нашага часу бадай што такімі самымі, як былі, другія значна змяніліся, а трэція зусім зніклі, і іх цяпер называюць “дапа-топнымі”.

Былі і стэпавыя прасторы, дзе вольна бегалі стэпавыя зьяры.

Нідзе толькі не відаць было слядоў чалавека. Ніводнага чалавечага жылля не было ва ўсёй краіне. Аніводнага чалавечага слова не чулася на ўсёй прасторы. Аніводнага паляўнічага не сустракалі зьяры на сваёй дарозе.

Гэта было сапраўднае “царства зьяроў”. Яны былі гаспадарамі ўсяе зямлі...

Але вось на адной палянцы з’явіўся гурток нейкіх стварэнняў, якія ішлі на дзвюх нагах. Можна, гэта і ёсць людзі?

Не, здаецца, гэта малпы, бо ўсё цела іх пакрыта поўсцю. Галава доўгая, выцягнутая спераду назад, а зверху нібы прыплюснутая. Ілба, бадай, зусім няма, а які ёсць, дык не разбярэш, дзе ён пачынаецца. Нос таксама пляскаты, пераноссе ледзь прыкметнае. Вочы сядзяць надта глыбока, а косьць над імі выступае наперад, як страх.

Падбародак ледзь вызначаецца, а вялізныя сківіцы высунуліся наперад, як і ў кожнага добрага зверга.

Рост іх быў невялікі, плечы шырокія, а рукі занадта доўгія. Ногі ж, наадварот, вельмі кароткія.

Адным словам, зусім не такі выгляд, як у нас з вамі.

Але з другога боку, калі добра прыгледзецца, то і ад малпаў яны значна адрозніваліся. Перш за ўсё, яны ўвесь час хадзілі і стаялі толькі на дзвюх нагах і хадзілі цвёрда, амаль што прама, абапіраючыся на зямлю ўсёй падэшвай.

Малпы ж, як вядома, ніколі гэтак не ходзяць. Калі ім і здараецца прайсціся на дзвюх нагах, дык усяго некалькі крокаў, але і тады яны ступаюць на зямлю толькі бакамі падэшвы, як часам ходзяць дзеці з вельмі крывымі нагамі.

Адна толькі хада паказвала ўжо, што гэтыя істоты ні ў якім разе не могуць быць малпамі.

Ды і другія адзнакі таксама аб гэтым сведчылі. Напрыклад, рукі хоць былі і даўжэйшыя за нашы, але ж карацейшыя ад рук малпы. Апрача таго, відаць было, што і трымаюцца рукі вальней, як у малпаў. Калі наша сучасная чалавекападобная малпа ідзе на дзвюх нагах, яна рукамі дастае да зямлі, нават абапіраецца імі перад сабой, закідваючы ногі за рукі. А тут зусім іншая справа. Відаць было, што гэтыя стварэнні прывыклі ўжо рабіць рукамі разнастайныя рухі.

Далей, калі галава і морда зусім не падобны былі да чалавечых, — затое таксама адрозніваліся і ад малпавых. Хоць лоб быў маленькі, але ўсё ж такі большы і, галоўнае, не такі пахілы, як у малпы.

І ўрэшце, самая галоўная адзнака — гэта велічыня чэрапа, альбо, праўдзівей сказаць, аб'ём мазгоў, што могуць у ім змясціцца. Самая разумная і вучоная сучасная малпа мае аб'ём мазгоў напалову меншы ад гэтага чалавека¹.

Такім чынам выходзіць, што перад намі не малпы, а нешта накшталт людзей. І сапраўды: гэта былі першыя істоты, якім больш-менш можна было ўжо даць назву чалавека.

Не адразу яны з'явіліся гэтакімі. Мільёны гадоў прайшлі, пакуль яны зрабіліся такімі, якімі мы тут іх бачым. Таксама, як шмат соцень тысяч гадоў павінна было прайсці пасля іх, пакуль мы зрабіліся такімі, якія мы цяпер ёсць.

Доўгі час людзі нічым не адрозніваліся ад малпаў, а яшчэ раней, — наогул ад жывёл. Можна, выпадкова іх дзяды трапілі ў іншыя ўмовы жыцця, дзе давялося больш быць на зямлі, чымся на дрэвах, дзе рукі іх пачалі прывыкаць да другой працы, дзе ім трэба было больш папрацаваць мазгамі, — і патомкі іх ужо крыху пачалі адрознівацца ад іншых сваякоў.

Доўгі час гэтыя адзнакі былі вельмі нязначнымі. Але паступова яны рабіліся ўсё болей і болей выразнымі. І нарэшце прыйшоў такі час, калі ясна стала відаць, што гэтыя істоты — не звяры.

А калі прыпомнім, што на нашых вачах, на працягу

¹ Сярэдні аб'ём чэрапа сучасных чалавекападобных малпаў — 600 куб. см, а ў гэтых істотаў — 1200 куб. см. Сярэдні аб'ём чэрапа сучасных людзей 1400—1600 куб. см.

малога часу, чалавек можа зусім змяніць пароду жывёл, паставіўшы іх у іншыя ўмовы жыцця, калі мы звернем увагу, што тая самая жывёла і нават сам чалавек і цяпер у розных месцах, пры розных умовах жыцця, набываюць інакшы выгляд, — тады ўсім нам будзе ясна, што на працягу мільёнаў год змены павінны быць дужа значнымі. Гэта і даводзіць нам навука аб гісторыі чалавека.

* * *

Гурток складаўся з 25—30 асоб. Тут былі і жанчыны з дзецьмі на руках і на карку, і падлеткі, і мужчыны рознага ўзросту, у тым ліку адзін стары.

У руках яны нічога не мелі, нічога не неслі. Яны жылі яшчэ таксама, як усе іншыя жывёлы: вандравалі з месца на месца, шукаючы корму.

Адны выграбалі рукамі нейкія карэнні, другія шукалі на дрэвах плады, трэція стараліся злавіць і знайсці што-небудзь жывое: чарвяка, жука і гэтак далей.

Нялёгка было напасвіцца такім чынам. Шмат часу трацілася на гэты падвечорак. І ніводным словам яны яшчэ не перакінуліся паміж сабой.

Пасля адзін за адным пачалі збірацца на палянку, каб адпачыць. Усеўшыся на карачкі, яны моўчкі глядзелі наперад і, здаецца, ні на што не зварачалі ўвагі. Ціха было каля іх. Толькі дзеці, гуляючы, часам узвізгвалі. Ад дарослых жа не чуваць было аніводнага слова.

Можа, яны нямыя?

Не, не нямыя яны, а проста не ўмеюць яшчэ гаварыць.

І нічога дзіўнага ў гэтым няма. Мы ведаем, што малыя дзеці не адразу пачынаюць гаварыць. А калі пачынаюць, дык толькі таму, што ўвесь час каля сябе чуюць гаворку. А каб яны ні ад каго не чулі ніводнага слова, тады і не ведалі б мовы.

Ад каго ж мог пачуць мову першы чалавек? Значыцца, ён і не мог навучыцца. Ды каб ён цяпер нават пачуў мову, то ўсё роўна навучыцца б не мог, бо язык яго яшчэ не прыстасаваны да таго, каб гаварыць. Праўда, некалькі слоў, калі можна так назваць некаторыя іхнія гукі, яны ведалі. Напрыклад, яны добра ведалі слова “га”, якое звычайна вымаўляў ваяк, калі даваў знак ісці далей ці папярэджваў аб небяспецы, ці наогул хацеў звярнуць увагу сваіх сяброў на якую-небудзь з’яву.

Каб перакласці гэты гук на нашу мову, то ён азначаў бы разам шмат нашых слоў, напрыклад: “Увага! Сюды! Збірайцеся! Глядзі! Ідзём! Сцеражыцеся! Слухайце! Стой! Пачакайце! Цішэй!”

Сонца пяшчотна асвятляла палянку. Людзі спакойна адпачывалі і, здаецца, адчувалі сябе прыемна. Дзеці бегалі, гулялі. Маткі даглядалі сваіх маленькіх дзяцей, выбіралі з поўсці трэсачкі альбо яшчэ што.

Але дзіўная рэч: усе яны чамусьці былі нейкія сумныя. За ўвесь час ніхто з іх яшчэ ні разу не ўсміхнуўся. Нават маткі песцілі сваіх дзяцей неяк сурова. А хлопчыкі гулялі, бегалі, куляліся, нібы выконвалі якую сур’ёзную работу. А разам з тым відаць было, што яны адчуваюць сябе досыць добра.

Што такое з імі здарылася?

Нічога. Проста яны яшчэ не ўмелі смяяцца.

Умовы іхняга жыцця былі такія, што вельмі мала было прычын, якія б спрыялі развіццю гэтай здольнасці. Сярод лясных жыхароў нашы людзі былі самыя слабыя, самыя няшчасныя. Яны не маглі памерацца сіламі з вялікімі звярамі. Не мелі тых зубоў і кіпцюроў, што маюць драпежнікі. Нават бегаць не маглі так хутка, як бегаюць некаторыя жывёлы. Кожны звер, які цяпер і духу чалавечага баіцца, тады мог пакрыўдзіць чалавека. А як было пракарміцца, пражыць? Не да смеху тут...

А здольнасць смяяцца, як і ўсе іншыя здольнасці, не звалілася сама з неба. На гэта таксама патрэбны і доўгі час і адпаведныя ўмовы. Недарма ж да нашага часу ніводная жывёліна не навучылася яшчэ смяяцца.

Сярод гуртка вызначаўся адзін мужчына трохі вышэйшага росту, відаць, дужэйшы за іншых і нават, здавалася, нібы з твару разумнейшы. Гэта быў павадыр, ваяк гуртка.

Ніхто яго, вядома, не выбіраў, не прызначаў. Склалася яно само сабой, калі ён у бядзе першы кідаўся на ворага, калі ён першы заўважаў небяспеку, папярэдзваў аб ёй, калі ён клапаціўся аб усім гуртку. У такія мінуты кожны быў яму ўдзячны, слухаўся яго,— і такім чынам ён зрабіўся важаком.

Ён стаяў, абапёршыся аб дрэва, і, здаецца, нешта такое думаў. Але ці мог ён наогул думаць так, як мы гэта сабе ўяўляем?

Вядома, не. Калі мы прыслухаемся да сябе, то заўважым, што нашу думку выклікаюць словы. Мы думаем словамі, мы як быццам словамі ў думцы гаворым. А калі

ён не ўмеў гаварыць, значыцца, не ўмеў і думаць. У яго галаве мільгалі нейкія няясныя вобразы, але звязаць іх у адну складную думку ён не мог, як не мог выказаць яе словамі.

Вось каля яго пакруціўся дванаццацігадовы хлопчык, яго родны сын. Павадыр паглядзеў на яго, у вачах нешта засвяцілася, нібы ён хацеў штосьці прыпомніць, але зараз жа гэта прайшло,— і бацька зноў забыўся, што гэта яго сын.

Раптам у лесе нешта шаснула — і на палянку выскачылі дзве казы. Угледзеўшы чужых, яны спыніліся ў здзіўленні, а ў гэты самы момант некалькі мужчын кінулася да іх. Але рукі толькі слізганулі па поўсці — і жывёлы зніклі. Нялёгка было нашым людзям паляваць з голымі рукамі.

Такая няўдача, відаць, засмуціла іх. Хоць твары і нельга было назваць свядомымі, але ж і на іх адбілася нейкае расчараванне.

Разам з тым прачнуўся голад, і яны зноў пайшлі шукаць спажывы. На гэты раз нейкія шчасліўцы знайшлі нават птушынае гняздо з яечкамі ды злавілі крата.

На адну жанчыну натрапіў звярок, падобны да нашага пацука. Угледзеўшы небяспеку, ён скруціўся ў вузел і прыкінуўся мёртвым. Але гэта не памагло. Жанчына ўсё роўна ўхапілася за яго, адразу разарвала і пачала есці. Зубамі яна адрывала кавалкі і давала свайму дзіцяці.

Звярок быў так званы “сумчаты” пацук, які яшчэ і цяпер жыве ў Паўднёвай Амерыцы, у Аўстраліі. Парода сумчатых з’яўляецца адной з самых старадаўніх. Яшчэ і цяпер захавалася некалькі відаў, да якіх належыць, напрыклад, вядомы аўстралійскі кенгуру. Усе яны маюць тую асаблівасць, што самкі даношваюць сваіх дзяцей у асобай сумцы, якая мае выгляд кішэні і знаходзіцца на грудзях самкі.

Тым часам надыходзіў вечар. Трэба было падумаць пра начлег. Не першы раз былі людзі ў такім становішчы, і яны добра ведалі, што самым бяспечным месцам у гэтым выпадку з’яўляецца дрэва.

Адзін за адным палезлі яны на шырокі дуб. У гушчыні яго знайшлося досыць зручных месцаў, нават для жанчын з дзецьмі.

Некаторы час чуўся трэск і шлох сярод галін, потым усё сцішылася. Людзі “паляглі” спаць.

Ішла ноч, цёмная, парная. У лесе пачалося другое, начное жыццё. Прарэзліва крыкнула нейкая птушка; зазві-

нелі камары і мошкі. Дзесьці забрахала гіена, і здалёку пачуўся рык ільва.

Потым пачаў набліжацца нейкі страшэнны шум, нібы землетрасенне якое. Усё бліжэй, бліжэй. Можна было сказаць, што гэта ломяцца дрэвы і, відаць, дрэвы не малыя. Па лесе ішоў цяжкі тупат, ад якога ўздрыгвала зямля.

Людзі ўстрывожыліся, заварушыліся.

Вось грукнула бліжэйшае дрэва, і верхавіна яго павалілася проста на дуб. Узняўся крык, пісканіна — некалькі чалавек звалілася на зямлю.

Тыя, што зваліліся, толькі ўгледзелі, што каля іх прайшлі нейкія жывёлы, вялізныя, як горы...

Шум і трэск паступова сцішыліся. Жывёлы прайшлі. Людзі зноў палезлі на свае месцы. Добра яшчэ, што ніхто не пацярпеў. Супакоіліся.

Але на захадзе зноў пачало груканне. Гэта ўжо набліжалася навальніца. Усё святлей бліскала маланка, усё мацней грымеў гром, — і ўрэшце ён так грукнуў над галавой, што ўсе людзі пасыпаліся на зямлю. А тады пайшоў заліўны дождж.

Можна сабе ўявіць, што павінны былі перажыць нашы людзі. Вядома, яны і да гэтага часу сустракаліся з такой з'явай, але зразумець яе, нават проста прывыкнуць яны, пэўна, не маглі і кожны раз палохаліся зноў.

Гэты бляск, гэты грукат, гэтая таемная сіла — там, дзесьці высока на небе, — кожны раз выклікалі ў іх той жах перад невядомай магутнай сілай, ад якога пазней нарадзіліся ў дзікуноў рэлігіі.

Дождж ішоў усю ноч. Людзі туліліся пад дрэвамі, дрыжалі ад холаду, і, здавалася, ніколі не будзе канца гэтай цемры...

Так пачынаў чалавек сваё жыццё. Той чалавек, які цяпер лётае ў паветры, плавае пад вадой, перагаворваецца праз усю зямлю з другімі людзьмі, кіруе прыродай.

Той, які сваім розумам і працай дайшоў да ўсяго, што мы маем...

II

*У дарозе. — Забыты!.. — Смерць ад насарога. —
Паляванне голымі рукамі. — Баляванне.*

Дождж спыніўся толькі раніцою.

З якой радасцю сустрэлі нашыя людзі першыя праменні сонца! Нават іх морды неяк скрывіліся ад прыем-

насці. Гэта былі першыя пачаткі, першыя спробы ўсміхнуцца. Але нам на гэта нават брыдка было б глядзець.

Сонца падымалася; рабілася ўсё цяплей. Людзі павылазілі на сонца, грэліся, сушыліся, некаторыя зноў пачалі засынаць. Але голад быў мацней за сон. Трэба было ісці далей.

Важак крыкнуў і пайшоў наперад, у лес. За ім пацягнуліся ўсе астатнія.

Нібы чарада жывёл, пасоўваліся яны наперад, то разыходзячыся, то зноў сыходзячыся. Ніякіх галасоў не раздавалася сярод іх. Чутно толькі было, як трашчала пад нагамі сухое галлё.

Кожны быў заняты сваёй справай: як знайсці што-небудзь такое, каб можна было з'есці.

Часам наперадзе раздаваўся трывожны крык важака.

Тады ўсе збіваліся ў гурток і азіраліся, адкуль пагражае небяспека. Яны нават не маглі паказаць яе рукою. Яны і гэтага не ўмелі рабіць.

І зноў трэба адзначыць, што гэтая, здаецца, такая простая рэч таксама дарма не даецца і патрабуе шмат часу, вопыту і розуму.

Што мы ўсе казалі б, каб дзе-небудзь убачылі, як, скажам, сабака паказаў лапай, што вось там бяжыць заяц? Мы гэта палічылі б за такі цуд, якога яшчэ свет не бачыў.

І сапраўды, яно было б незвычайным цудам. Значыцца, мы і не можам патрабаваць ад нашых першых людзей, каб яны адразу маглі перагаворвацца рукамі.

Досыць ужо і таго, што яны калі-нікалі пачыналі ўжо гэтак рабіць. Убачыўшы, напрыклад, плод на дрэве, чалавек крыкне і, сам таго не ведаючы, пасуне руку ў той бок. Але тут ні ў якім разе нельга сказаць, што ён захацеў паказаць рукою, бо наступны раз ён так і не зробіць.

Альбо, убачыўшы блізка каля сябе ворага, ён ад жаху працягне наперад руку. Але другі раз, калі небяспека будзе далей, ён ужо не здагадаецца паказаць на яе.

Толькі важак ужываў гэты рух часцей. Яго пасада была ўжо такая, што часцей з'яўлялася патрэба як-небудзь папярэдзіць сваіх таварышаў. Але і ён пакуль што рабіў гэта несвядома, як калі прыйдзецца.

Лес рабіўся ўсё гусцей і цямней. Дрэвы падымаліся так высока, што іх верхавіны ледзь былі відны і так шчыльна перапляталіся, што не прапускалі сонечнага святла. Сярод белага дня ўнізе быў змрок, як увечары.

Зямля была чорная, вільготная. Нават трава не расла без святла.

Людзі мімаволі паскорылі крок, каб хутчэй выйсці з гэтага непрытульнага месца.

Ужо даўно адзін стары дзядуля напружваў усе сілы, каб не адстаць ад чарады. Увесь час ён цягнуўся ззаду. А цяпер яму прыйшлося зусім цяжка. Людзі адыходзілі ўсё далей і далей.

Стары спатыкаўся, валіўся на зямлю, зноў падымаўся. Ногі дрыжалі, падкошваліся. Але адлегласць ад сваіх няўхільна павялічвалася ды павялічвалася.

Ён пачаў бегчы, але зараз жа зноў паваліўся.

Вось ужо толькі апошнія постаці людзей далёка мільгаюць сярод дрэў. Жудасная цішыня ахапіла старога. Тупы жах напоўніў яго мазгі. Ён не разумеў, што такое робіцца, але ўсёй сваёй істотай адчуваў нешта страшнае.

Ён выдаў хрыплы, але слабы гук. Рэха адгукнулася — і зноў усё ціха.

Зноў падняўся, пабег — і зноў зваліўся. Ногі млелі, увесь ён засопся. Так хацелася хоць бы крыху адпачыць, але ён адчуваў, што нельга, што, нягледзячы ні на што, трэба ісці наперад, да сваіх.

Зноў падымаўся, зноў валіўся, пакуль не адчуў, што ўжо зусім не можа падняцца.

Тады ён пачаў паўзці. Вочы яго былі накіраваны ў той бок, куды пайшлі яго сыны і ўнукі. Ужо даўно нікога не было відаць, а ён усё поўз, поўз наперад...

Стары малпападобны твар гэтае няшчаснае істоты тросся, крывіўся, вочы зрабіліся вільготнымі, але... і плакаць ён яшчэ не мог. Нічога яшчэ яны не ўмелі.

Тады перад яго памутнеўшымі вачыма заблішчалі якіясьці другія вочы. Бліснулі з аднаго, з другога боку, усё бліжэй, бліжэй... Вось ужо чуецца ляскат зубоў і глухое бурчанне... Потым страшэнны боль у плячах — і ўсё пачамнела...

А яго сыны і ўнукі тым часам усё ішлі ды ішлі наперад і нават не ведалі, што кагосьці не хапае з іх чарады...

Праз некаторы час яны падышлі да балотнай нізіны, за якой ішла ўжо больш высокая і сухая мясцовасць.

Заставалася перайсці на той бок. Але гэта можна было зрабіць толькі ў адным месцы, дзе якраз стаяла чарада нейкіх звяроў — нязграбных, з доўгай галавой, стаячымі вушамі, маленькімі вочкамі і з выцягнутай верхняй губой. Іх можна было б палічыць або за вялікіх свіней, або за маленькіх сланоў.

Гэта былі тапіры, якія цяпер захаваліся толькі яшчэ ў Паўднёвай Амерыцы.

Людзі спыніліся і не ведалі, што рабіць. Вопыт і пачуцце ім казалі, што гэта ціхамірныя жывёлы, а не драпежныя. Але хто іх ведае, што яны там сабе думаюць?

Пастаялі, паглядзелі — здаецца, нічога. Тапіры стаяць сабе спакойна і нават не звяртаюць увагі на людзей. Можна паспрабаваць.

Асцярожна пасунуліся наперад, падышлі зусім блізка. Тыя стаяць сабе, з цікавасцю пазіраюць на людзей, — а самі ні з месца.

Нічога не зробіш, трэба абмінаць іх. А дзеля гэтага трэба лезці ў балота бадай што па шыю.

Кожнай “свінні” павінен быў чалавек даваць дарогу ды яшчэ радавацца, што яго не чапаюць...

Толькі што яны перабраліся на той бераг, як збоку нешта затрашчала і з гушчару проста на іх выбег насарог. Ён быў раззлаваны, цяжка дыхаў, у баку была глыбокая рана, адтуль бегла кроў. Адразу відаць было, што ён толькі што вырваўся з бойкі. А ў такіх выпадках насарог нападае на кожнага, каго ні сустрэне.

Не паспелі нашы людзі апамятацца, як насарог, схіліўшы галаву, кінуўся на іх. Пачуўся дзікі крык, усе кінуліся хто куды. Большасць мігам апынулася на дрэвах...

Але адна жанчына з дзіцем не паспела.

Насарог падхапіў яе сваім страшэнным рогам і так кінуў праз сябе, што яна адляцела далёка і стукнулася яшчэ галавой аб дрэва. Дзіцянё адарвалася ад яе і ўпала перад зверам. Насарог растаптаў яго нагою і пабег далей.

Калі ўсё сціхла, людзі злезлі з дрэва і абступілі няшчасную жанчыну. Яна была ўжо мёртвая. Бок яе быў зусім разадраны... Галава ўся скрываўленая.

Напружана глядзелі людзі на гэтую ахвяру, краталі яе, варочалі галаву, рукі. Такая смерць на іх вачах асабліва ўразіла людзей; відаць было, што яны нешта перажывалі, адчувалі, думалі... Цьмяныя былі гэтыя пачуцці і думкі, але пад уплывам такога здарэння яны ўзварушыліся, умацніліся, і адно гэта ўжо было карысным практыкаваннем для розуму і сэрца першабытнага чалавека.

Але такая нязвычайная ўнутраная праца не магла ў іх цягнуцца доўга. Цікавасць і ўвага хутка прайшлі; адзін за адным адварнуліся яны ад жанчыны і зараз жа забыліся аб здарэнні.

Пра дзіця ніхто не ўспомніў, ніхто не пацікавіўся, ці

жывое яно, ці не, таму толькі, што яно ляжала воддаль і не трапіла на вочы.

Лес парадзеў, і нашы падарожнікі выйшлі на палянку ля крыніцы. Тут зрабілі прывал. Ніхто не ведаў, што з іх гуртка трох ужо не хапае...

Адны селі адпачываць, другія зноў пайшлі “пасвіцца”, трэція падышлі да крыніцы напіцца. Там яны лажыліся на жывот і, апусціўшы галаву, пілі проста з крыніцы.

Наогул яны баяліся вады, і толькі які-небудзь надзвычайны выпадак мог прымусіць іх лезці ў раку ці возера.

Тым часам важак з адным са сваіх таварышаў (будзем зваць яго Краг) адышлі далей убок, каб прасачыць якой здабычы.

З правага боку, бліжэй да крыніцы, быў густы зараснік, з левага — рэдкі лес. У адным месцы яны заўважылі, што праз зараснік да крыніцы ідзе сцежка. Відаць было, што яе зрабілі звяры, якім трэба было хадзіць на вадапой.

Нібы мімаволі спыніліся яны на гэтым месцы і пачалі азірацца, чагосьці чакаючы.

Праз некаторы час яны заўважылі, што па лесе яшчэ досыць далёка ідуць жывёлы, падобныя да аленяў, толькі з маленькімі рагамі. Яны, відаць, накіроўваліся ў гэты бок.

Важак схіліўся, насцярожыўся. Потым таргануў за руку свайго таварыша, і абодва яны схаваліся ў кустах. Прыціхлі і пачалі чакаць.

Алені набліжаліся спакойна, але каля кустоў пярэдні раптам спыніўся і стаў прыслухоўвацца. Паляўнічыя пачалі ўжо баяцца, што яны ўцякуць.

На шчасце, ветрык падзьмуў у другі бок. Алені больш нічога не адчувалі і, супакоіўшыся, пайшлі па сцежцы. Тады важак кінуўся да пярэдняга на шыю, са страшэннай сілай сціснуў рукі і нават яшчэ ўчапіўся за шыю зубамі. Алень скокнуў убок, але чалавек моцна вісеў у яго на шыі. Зараз жа падскочыў Краг, ухапіў аленя за галаву і пачаў яе круціць. Пальцы яго разадралі храпу, выціснулі вочы ў аленя — і абодва чалавекі разам з аленем пакаціліся на зямлю, але ні на адзін момант не адпускатлі сваіх рук.

Алень абараняўся з апошніх сіл, кусаўся, біў нагамі і нават параніў важаку бок капытом, але нішто не памагала. Яны ўсё болей і болей задзіралі галовы ўверх і разам з тым круцілі ўбок. Урэшце косці шыі храснулі, рухі аленя пачалі слабнуць — і ён сціх...

Тады абодва чалавекі падняліся, выпрасталіся, і з грудзей іх вырваўся зычны крык перамогі.

На гэты крык збегліся ўсе і, убачыўшы такую багатую

здабычу, пачалі крычаць і скакаць вакол мёртвага аленя. Твары іх страшэнна крывіліся: гэта азначала радасць і смех.

Нялёгка было голымі рукамі забіць аленя, але не лягчэй было і разабраць яго. Каля аленя пачалася тузаніна. Кожны стараўся як найхутчэй ухапіць сабе кавалак, але як гэта зрабіць?

Адны прабавалі разадраць скуру кіпцямі, другія зубамі, трэція стараліся адламаць ногі. Яны штурхаліся, агрызаліся і, здавалася, вось-вось не на жарт паб'юцца.

Патроху ў некалькіх месцах яны зрабілі дзіркі зубамі. Потым з вялікай цяжкасцю дралі рукамі. Скура была моцная, мокрая, выслізгвала з рук, а людзі, што цягнулі яе, часта ляцелі дагары нагамі. Тады зноў пашыралі дзірку зубамі.

Але справа не пайшла байчэй і тады, калі яны дабра-ліся да мяса. Усё роўна адрываць яго рукамі было вельмі цяжка. Усё роўна прыходзілася больш працаваць зубамі.

Жудасна было глядзець на “баль” гэтых стварэнняў.

У гэты момант, здаецца, знікла і тое нямногае чалавечае, што ў іх было. Дзікі погляд, выскаленыя зубы, скрываўленыя морды і рукі і застыўшыя кавалкі крыві на поўсці...

Рэдка ім, бяззбройным, выпадала такое шчасце, і яны стараліся ўзнагародзіць сябе за тыя галодныя дні, якія ў іх былі так часта.

Вось патроху ўсе пад'елі, супакоіліся. І разам з тым пачаў змяняцца іх выгляд. І позірк, і выраз твару, і кожны рух зрабіліся іншымі. Зноў было відаць, што гэта ўсё ж такі людзі.

Толькі вось крывавыя вусны і нагул кроў на целе рабілі непрыемнае ўражанне. Гэта нават адчувала і адна дзяўчына, гадоў пятнаццаці, крыху зграбнейшая за другіх. Яна ўвесь час старалася адцерці гэтую кроў. Потым, падышоўшы да крыніцы, каб напіцца, яна неяк паспрабавала пацерці цела мокрай рукой і зараз жа заўважыла, што кроў лягчэй адстае. Тады яна яшчэ і яшчэ пачала чэрпаць ваду і такім чынам абчысціла сабе рукі, грудзі, але... твар яна не дадумалася абмыць, бо не бачыла яго. І наша першая красуня, хоць і стала чысцейшай за другіх, але так і засталася з акрываўленым тварам.

Гэты дзень яны скончылі зусім “па-чалавечаму”. Яны былі пад'еўшыя і спакойныя, што рэдка здаралася ў іхнім жыцці. Яны не адчувалі цяпер ні холаду, ні голаду, не

бачылі небяспекі. Ім не трэба было ўжо думаць аб ежы, яны мелі вольны час.

І цяпер яны ўжо не сядзелі так моўчкі і сумна, як раней. Яны хадзілі і наглядалі то за тым, то за другім. Час ад часу яны звярталіся адзін да аднаго з нейкім гукам, нібыта словам.

Праўда, не заўсёды сусед разумеў, што хацеў выказаць яго таварыш, але гэта невялікая бяда. Добра ўжо тое, што яны спрабавалі выказаць сваё ўражанне.

Вось нізка над галавой з шумам праляцеў бусел. Чалавек паглядзеў, і ў яго неяк сам сабою вырваўся гук “жу”. Сусед яго таксама заўважыў птушку і таксама механічна паўтарыў “жу”. І вось яны ўжо зразумелі адзін аднаго, абодва ведаюць, што гэтае “жу” азначае вось гэтую лятучую жывёлу. А калі пасля таго праляціць нейкі шпак ці грак, то яны таксама могуць сказаць “жу”.

Праўда, можа, у гэты самы час другія два чалавекі казалі другое “слова”, можа, яны казалі “гу”. Але гэта не бяда: усё роўна і ў тых, і ў другіх гэтае слова зараз жа вылеціць з галавы і трэці раз яны знойдуць ужо зусім новае слова...

Адзін, другі, трэці, дзесяты раз так здарыцца, але ўрэшце ўсё ж такі застанецца нейкае слова, якое ўхопяць ужо больш людзей, якое потым будуць усе ведаць. Гэтае слова будзе ў іх азначаць наогул усё тое, што ляціць.

Але не з такіх паасобных і выпадковых слоў стварылася мова чалавека. Яна пачала развівацца толькі тады, калі людзі свядома ўзяліся за калектыўную працу. Калі пазней яны, скажам, капалі вялізную яму, каб злавіць маманта, то тут ужо аніяк нельга было абысціся без слоў, якія неабходны ў працэсе такой работы. Без такіх слоў яны не толькі не маглі б зрабіць агульную работу, але нават і прыступіць да яе.

Аднак гэта было значна пазней. А цяпер мы прысутнічаем пры самых першых кроках чалавека, пры самых першых яго гуках. Цяпер яны не маглі б сказаць многіх слоў, нават і прыдумаўшы іх, бо язык і горла не былі яшчэ да гэтага прыстасаваны.

Тым часам надыходзіў вечар, ціхі, мяккі. Можа, першы раз у сваім жыцці гэтыя людзі маглі звярнуць увагу на характэрны прыроды: і на ружовы колер захаду, і на стройныя кіпарысы, што выразна вызначаліся за рэчкай, і на першыя зоркі, што адбіваліся ў вадзе.

Паказаўся месяц. Ён таксама здаваўся сёння нейкім ласкавым і добрым. Людзі сачылі за ім вачыма, і думка

іх, якой бы яна яшчэ ні была, усё ж такі падымалася крыху вышэй і далей ад штодзённых клопатаў. У глыбіні душы нараджалася больш высокае чалавечае пачуццё...

Пад такім уражаннем яны сёння і на дрэвы не лезлі, а паляглі спаць тут жа, пад кустамі, на сухім беразе крыніцы.

Не ведалі яны, што нядоўгае будзе іх шчасце.

III

Напад гіенаў. — Барацьба за здабычу. —

Мастадонты. —

Засталіся людзям “рогі ды ногі”. — Чарапахы. —

Вялікія вынаходкі, якія засталіся незаўважанымі. —

Чалавек у багне. — Бойка насарога з махайродамі.

Ноч праходзіла. Людзі спакойна сабе спалі і не чулі, што нешта набліжаецца. Ужо некаторы час здалёк былі чуваць нейкія непрыемныя галасы, нібы гаўканне, нібы рогат. Гукі паўтараліся, мацнелі, але ніхто з людзей іх яшчэ не чуў.

Прайшло яшчэ некалькі хвілін — і вось у цемры замільгалі постаці нейкіх жывёл, трохі падобных да сабак, але больш прыткіх, з тоўстай шыяй, са спадзістай спіной. Уздоўж усёй спіны тырчала нібыта грыва, а папярок бакоў відаць былі рудыя палосы.

Гэта былі гіены, якія і цяпер жывуць у Афрыцы. Гэтыя агідныя звяры кормяцца больш усялякай падлаю і рэдка нападаюць на людзей, нават калі тыя і спяць. Гіены пачулі труп аленя і асцярожна пачалі падбірацца да яго. Адна за адной падышлі і сталі прагна грызці мяса.

Бурчанне і хруст разбудзілі людзей. Яны трывожна закрычалі, паўскаквалі на ногі.

Гіены спалохаліся і адбегліся назад.

Людзі сабраліся каля аленя і нарыхтаваліся абараняць сваю здабычу.

Але гіены раззлаваліся і не хацелі адыходзіць; яны толькі зайшлі з другога боку і зноў пачалі набліжацца. Вось яны ўсё бліжэй і бліжэй, вось ужо відаць бліскучыя вочы, чуецца скрыгат зубоў, вось ужо засталася некалькі крокаў...

Што было рабіць няшчасным, бяззбройным людзям? Адысці і аддаць сваё багацце? Не, гэтыя звяры не такія

ўжо страшныя, каб адступаць перад імі. Лепш кулакамі ды зубамі абараняцца...

І ўсе разам, нібы дагаварыўшыся, кінуліся яны на разбойнікаў. Напад быў такі грозны і шумны, што гіены перапалохаліся, завярнуліся назад і зніклі ў цемры.

Лёгка ўздыхнулі нашы людзі. Пспех надаў ім бадзёрасці і смеласці. Лішні раз яны пераканаліся, якую перавагу дае дружны агульны наступ. Да гэтага часу толькі гэта адно іх і падтрымлівала, замяняла ім зброю.

Але гіены зусім не думалі пакідаць поле бойкі. Праз нядоўгі час яны зноў пачалі набліжацца, праўда, больш асцярожна і павольна, але няўхільна. Калі надышоў крытычны момант, людзі зноў кінуліся на іх.

Так было некалькі разоў. Усю ноч гіены трымалі людзей у трывозе.

Набліжалася світанне. Становішча не змянілася.

Тады з лесу пачуўся новы шум, як быццам набліжалася цэлае войска. Трашчала галлё, ламаліся дрэвы. Нарэшце паказаліся нейкія велізарныя звяры, падобныя да сланоў. Яны ішлі якраз у гэты бок, відаць, на вадапой. Гіены адышліся крыху далей, а людзі пабеглі назад. Але, убачыўшы, што звяры не звяртаюць на іх аніякай увагі, людзі супакоіліся, спыніліся і пачалі назіраць, што будзе далей.

Жывёлы гэтыя, хоць і падобныя былі да нашых сланоў, але ростам пераўзыходзілі іх прынамсі ў два разы. Даўжыня іх цела дасягала васьмі — дзесяці метраў. Галава была даўжэйшай, як у сланоў, а хобат значна карацейшы. Галоўнай жа адзнакай былі біўні. Іх было чатыры: зверху і знізу па два; яны былі роўныя, вытыркаліся прама наперад, як калы, прычым ніжнія былі кароткія, а верхнія мелі тры-чатыры метры даўжыні.

Гэта былі так званыя мастадонты, якіх цяпер ужо няма на свеце. І, мусіць, адной з галоўных прычын іхняга знікнення і былі гэтыя недарэчныя біўні, якія перашкаджалі ім браць ежу. Яны маглі ўзяць толькі тое, што знаходзілася над зямлёй, вышэй ад зямлі, напрыклад, лісце, плады. Знізу ж яны нічога не маглі ўзяць, бо біўні-калы ўпіраліся ў зямлю, і нават хобат не мог дапамагчы, як дапамагае нашым сланам, бо хобат мастадонта быў карацейшы за верхнія біўні.

Параўняўшыся з трупам аленя, пярэдні мастадонт мімаходзь падхапіў яго сваімі біўнямі і кінуў далёка ўбок. Зараз жа падскочылі гіены і разарвалі яго на кавалкі.

А людзі павінны былі толькі глядзець, як гэтыя стварэнні даканчвалі іхнюю спажыву, так цяжка здабытую...

Мастадонты напіліся і прайшлі назад, а гіены тым часам зусім скончылі аленя, пакінуўшы людзям толькі “рогі ды ногі”.

Зноў трэба было пераходзіць на падножны корм; зноў цэлыя дні траціць на шуканне рознае, больш-менш страўнае дробязі.

Скончылася свята, зноў пачаўся будзень. Такі выпадак, як здабыча цэлага аленя, мог здарыцца не хутка, можа, праз шмат месяцаў.

Зноў разышліся ва ўсе бакі, зноў пачалі лавіць жукоў, чарвякоў і розных дробных жывёл, зноў пачалі шукаць плады, лісце і карэнні.

Гэтыя карэнні яны, вядома, выкопвалі рукамі і толькі ў тых выпадках, калі гэта лёгка было зрабіць. Калі цяжка — яны кідалі і шукалі другога.

Але здараліся такія выпадкі, калі ежы было мала і шкада было кідаць. Тады яны больш тузаліся над імі. Адна дзяўчына, калупаючыся такім чынам, неяк няўмысна ўхапіла трэсачку і пачала капаць ёю. Яна адразу адчула, што праца ідзе значна хутчэй і лягчэй. Тады яна такім спосабам выкапала і другі карань.

Але, калі яна перайшла на другое месца, дык ужо і забылася аб сваёй вынаходцы. Яна не дамыслілася ні ўзяць з сабой сваёй прылады, ні пашукаць там іншае, а таксама поркалася рукамі, як і раней.

Бывалі і з другімі такія самыя здарэнні, і таксама яны канчаліся нічым. Чалавек блукаўся каля самага вялікага моманту свайго жыцця, таго моманту, калі ён вось-вось пачне карыстацца прыладай і гэтым самым адразу выперадзіць усе другія стварэнні на зямлі.

Але не так гэта лёгка і хутка робіцца, як здавалася б. Нездарма ж да гэтага часу ніводная жывёліна не навучылася свядома карыстацца прыладамі.

Дзеля гэтага трэба ўмець наглядаць і рабіць вывады на будучае. А гэта і мы з вамі не заўсёды ўмеем рабіць.

Аднаго разу нашы людзі ўбачылі нейкую жывёліну, гладкую, круглую. Паўзла яна па зямлі вельмі павольна і нязграбна, і людзі зараз жа заўважылі, што баяцца яе няма чаго. Гэта была наземная чарапаха.

Людзі акружылі яе, пачалі разглядаць, але яна зараз жа спынілася, уцягнула ў сябе галаву, лапы і хвост і не варушылася. Пакраталі яе — цвёрдая, як камень, падступіцца нельга. Спрабавалі былі прасунуць руку ў дзіру — драпаецца.

Тады адзін хлопец — будзем зваць яго Ра — неяк

узяў галіну і сунуў яе ў дзірку. Чарапаху заварушылася, высунула ногі і галаву і пасунулася наперад, прама на хлопчыка.

Той спалохаўся, падняў уверх руку з галінай і... выцяў ёю чарапаху па спіне. Раздаўся зычны гук — і сухая галіна разляцелася на кавалкі.

Чарапаху зноў схавалася. Так і гэтак спрабавалі да яе прыступіцца, але хутка пераканаліся, што нічога з ёю не зробіш, — і пакінулі яе.

І ніхто не ведаў, што толькі што адбылося самае вялікае дзеянне ў гісторыі ўсяго чалавецтва: чалавек першы раз падняў узброеную руку на звера. І гэтае вялікае вынаходства так і засталася незаўважаным...

Па дарозе ім давялося абмінаць вялікае дрыгвянае балота. Яно зарасло травой, зелянелася, бы луг, але як толькі хто прабаваў ступіць туды нагой — зараз жа яго ўцягвала багавінне.

За некалькі крокаў ад берага на купіне стаяў бусел і спакойна глядзеў на людзей, нібы ведаючы, што да яго не дабярэшся. Але Краг не вытрымаў спакусы і кінуўся да бусла. Той узляцеў, а чалавек загруз у балоце і пачаў апускацца.

Людзі ішлі міма і не звярталі на яго ніякай увагі.

Краг убачыў, што справа дрэнная, і пачаў трывожна крычаць. Трывога перадалася другім. Людзі згрудзіліся на беразе, замітусіліся, замахалі рукамі. Некаторыя прабавалі былі падысці да Крага, але зараз жа павінны былі вярнуцца назад.

Краг біўся, спрабаваў вызваліцца, але паступова, няўхільна апускаўся ўсё глыбей і глыбей. Прайшло некалькі хвілін, марудных, цяглых. Людзі стаялі, глядзелі і, нарэшце, пачалі траціць цікавасць. Некаторыя адварнуліся ў другі бок, другія ўжо адышліся. Можна было чакаць, што ўражанне і ўвага аслабнуць і ўсе пойдучь сабе далей.

А небарака тым часам апусціўся да плеч.

Блізка ад яго ляжала сухая верхавінка маладога дрэўца, якое зламалася і ўпала адным канцом на балота, а другі застаўся на беразе. У апошні момант Крагу ўдалося ўхапіцца за гэтую верхавіну, і ён пацягнуў яе да сябе.

Другі канец заварушыўся на беразе, нібы запрашаючы пацягнуць за яго. Але... людзі стаялі сабе і глядзелі або мітусіліся без сэнсу. І толькі праз некаторы час важак ухапіўся за канец і пачаў цягнуць. Тады ўжо і другія прынялі ўдзел.

Але нялёгкая справа выцягнуць чалавека з балота.

Цягнулі ўсе, хто толькі мог зачапіцца. І па іх тварах відаць было, што не толькі фізічнай сілай яны працуюць, але і галавой. Яны адчувалі вялікі сэнс гэтай справы і навочна бачылі карысць гэтае жардзіны як прылады.

Вось ужо выпцягнулі да пояса. Краг трымаўся жалезнымі рукамі за верхавінку, але раптам яна адламалася...

Людзі пакаціліся на зямлю, не ведаючы, што здарылася. Потым падняліся, збянтэжана пачалі пазіраць адзін на аднаго, але што далей рабіць, — не ведалі.

А Краг тым часам зноў пайшоў уніз. Вось ужо па шыю... вось ужо да падбародка... ужо і рот у балоце, і крыкі сціхлі... толькі вочы глядзяць смяротным позіткам, просячы сваіх братоў аб ратунку...

Настаў самы крытычны момант. Ці здагадаюцца нашы людзі зрабіць тое, што яны павінны зрабіць?

Можа, цяпер хто-небудзь з нас усміхнецца над такім пытаннем, але хай ён памятае, што і каля яго знойдуцца рэчы, якіх ён не здагадаўся яшчэ скарыстаць, хоць валодае вопытам усяго папярэдняга чалавецтва. А для першага чалавека гэта была задача больш складаная, як цяпер выдумаць якую-небудзь новую, незвычайную машыну.

Выратавала жаночае сэрца. Агу, тая самая дзяўчына, аб якой мы казалі крыху вышэй, з нейкім натхненнем кінулася наперад, ухапіла жардзінку і працягнула яе да рук Крага.

Тады ўжо ўсе ўхапіліся і з вялікім намаганнем выцягнулі небараку з багны. Ён быў блізка што непрытомны і доўга яшчэ, нават лежачы ўжо на сухім беразе, моцна трымаўся за канец дрэва.

Адчувалася, што ўсе былі задаволеныя гэтым поспехам і ўважліва даглядалі пацярпеўшага.

Не меншай увагай карысталася і "ратунковая прылада". Дзеці цягалі яе і так і гэтак, урэшце зусім зламалі і доўга яшчэ махалі галінамі, не ведаючы, што ўжо гэтая гульня ёсць вялікае дасягненне.

Нават ваяк звярнуў на гэта ўвагу, узяўся за дубец, патрымаў яго, але, не ведаючы, што з ім рабіць, кінуў у балота.

Зноў яны падышлі да вялікага моманту і зноў прайшлі міма...

Тым часам Краг зусім ачуняў, падняўся і адчуваў сябе досыць добра.

Але каб людзі ўмелі смяяцца, яны, пэўна, не стрымаліся б ад смеху, глядзячы на Крага. Сярод сваіх касматых

братоў ён адзін быў “гладкі”; ліпучая гразь, пакрыўшая яго цела, цяпер засохла і надала яму такі выгляд, што нават сур’ёзныя таварышы неяк здзіўлена глядзелі на яго і пацешна крывілі свае морды.

Павалакліся далей. Мінулі балота, зноў увайшлі ў густы лес. Важак пільна азіраўся, бо ён ведаў, што ў гушчары заўсёды можна чакаць неспадзяванай небяспекі.

І сапраўды: не мінула і гадзіны, як раздаўся асабліва зычны і трывожны крык важака. Адразу ўсе замітусіліся і, нават не ведаючы яшчэ, адкуль і якая пагражае бяда, апынуліся на дрэвах.

Тады толькі разгледзелі, што паміж дрэў мільгаюць нейкія рудыя звяры, падобныя да нашых тыграў, толькі значна большыя. Гэта былі самыя страшныя драпежнікі не толькі таго часу, але і наогул. Завуць іх махайродамі. Апрача сілы, спрытнасці і лютасці, яны вызначаліся яшчэ сваімі вельмі вострымі ікламі-кінжаламі, сантыметраў пятнаццаці—дваццаці даўжыні, загнутымі і шчарбатымі.

Ільвы і тыгры перад імі былі нікчэмнымі, але чамусьці гэтыя махайроды даўно ўжо згінулі і лічацца “дапатоенымі”, тады як слабейшыя ад іх ільвы і тыгры засталіся.

Апошнія людзі ледзь паспелі ўзлезці на дрэвы, як драпежнікі абхінулі іх. Махайродаў было штук восем—дзесяць. Відаць, яны былі вельмі галодныя, бо не адыходзілі ад дрэў, на якіх сядзелі людзі, увесь час пазіралі на іх і нават станавіліся на заднія лапы, каб дастаць да іх. Жудасна было глядзець, як яны круціліся навокал.

Адзін з іх неяк падскочыў і зачачіўся пярэднімі лапамі і зубамі за ніжэйшую галіну. Ён круціўся, блытаўся, матаючы заднімі нагамі ў паветры. Людзі падняліся вышэй і з жахам сачылі за яго рухамі. Але, нарэшце, ён абарваўся і зваліўся на зямлю.

Другія прабавалі грызці дрэвы, так што трэскі ляцелі з-пад іх страшэнных іклаў. Але праз некаторы час яны супакоіліся і паляглі пад дрэвам. Здавалася, яны парашылі чакаць, пакуль хто сам злезе...

Мінула гадзіна, другая. Махайроды і не думалі адыходзіць. А калі некаторыя і адыходзілі, то зараз жа зноў вярталіся. Відаць было, што яны зрабілі тут прыпынак на доўгі час.

Яшчэ гадзіна прайшла. Становішча людзей рабілася дрэнным.

Тады яны паспрабавалі пашукаць іншага выхаду — уцячы па дрэвах, як малшы.

Важак пералез на суседняе дрэва; за ім яго тавары-

шы. Потым перабраліся на трэцяе. Горш за ўсіх было маткам з дзецьмі, але неяк перайшлі і яны. А далей было ўжо горш. Наступнае дрэва стаяла не так блізка, каб усе маглі лёгка перайсці. Спрытны Ра пераскочыў на суседнюю галіну, але яна так нахілілася і расхісталася, што іншым няварта было і думаць следаваць за ім.

Каб нашыя людзі маглі разважаць, то цяпер пэўна пашкадавалі б, што яны яшчэ мала падобныя да малпаў.

Тым часам махайроды пачулі шум у галлі і кінуліся ў гэты бок. Далейшая дарога быда адрэзана...

Але вось у лесе пачуўся шум. Драпежнікі паўскаквалі і прыслухаліся. Сярод дрэў паказаўся насарог. Раптам махайроды кінуліся да яго і абкружылі з усіх бакоў.

Насарог глуха зароў, схіліў галаву і рынуўся на пярэдняга. Той адскочыў, а ў гэты самы момант чатыры пары іклаў прабілі бруха насарога ў чатырох месцах.

Страшны роў пракаціўся па лесе, і насарог, як шалёны, пачаў кідацца ва ўсе бакі. З распачы ён выявіў такую спрытнасць, якой нават нельга было і чакаць ад гэткага нязграбнага волата. Але толькі аднаго ворага яму ўдалося разарваць сваім рогам, тады як сам ён атрымаў не менш дзесятка ран.

Хоць і страшэнныя былі гэтыя раны, але для такой вялізнай таўстаскурай жывёліны яны не былі яшчэ смяртэльныя, бо не пацсавалі ўнутраных органаў. Бойка працягвалася...

Насарог знішчыў яшчэ аднаго ворага, затое сам ён меў выгляд нейкай кучы мяса, якое кавалкамі вісела з усіх бакоў. Ён сабраў апошнія сілы і пабег наперад. Але хутка грукнуўся на зямлю, і на яго населі махайроды.

Тады толькі людзі асцярожна злезлі з дрэў і ціхенька пайшлі далей.

IV

Нянасце. — Прытулак у пячоры. —

Выгнаныя. — Дзіўнае з'явішча. — Агонь згас...

Ужо некалькі дзён цягнецца дажджлівае надвор'е. Сонца выгляне на кароткі час і зноў схаваетца, не паспеўшы асушыць зямлю. Асабліва вільготна і халодна ў лесе ўначы. Доўгія гадзіны сядзяць людзі дзе-небудзь пад дрэвам, прытуліўшыся адзін да аднаго, каб сагрэцца. Па ўсім целе безупынна цячэ вада; пад імі лужыны. А ноч цягнецца, цягнецца бясконца...

Надыходзіць дзень, таксама хмарны і дажджлівы, і прыносіць з сабой толькі голад. Маўклівыя, хмурыя, бадзююцца людзі навакол, здавальняючыся ўсім, што трапіць у рукі. Няма ўжо таго таварыства паміж іх, што заўважалася перад гэтым. Няма тых “гутарак”, тых рухаў. Мала ўжо чалавечага на іх звярыных тварах: усё часцей і часцей выбухае злосць. Два хлапцы пасварыліся з-за нейкай жабы, ледзь адзін аднаму горла не перагрызлі.

Паступова пачалі яны выходзіць з вільготнага лесу, накіроўваючыся ў той бок, дзе мясцовасць павышалася. Лес парадзеў, надвор’е крыху праяснілася, і яны ўбачылі перад сабой ужо інакшую мясцовасць: замест лесу цягнуўся шэраг камяністых узгоркаў, сярод якіх было параскідана шмат велізарных скал. За некалькі крокаў ад іх дзве такія скалы, наваліўшыся адна на адну, стварылі нібыта страху ці будку, у якой можна было схвацца ад дажджу. І калі ў гэты момант зноў запырскаў дожджык, людзі, зразумела, накіраваліся ў гэтую пячору. З якой прыемнасцю мокрыя, змораныя людзі размясціліся ў сухой пячоры! Здавалася, што яны адразу забыліся на голад і на холад, і на ўсё іншыя ліхасці. Яны расселіся і разлягліся на сухой зямлі і, можа, першы раз у сваім жыцці адчувалі сябе “як дома”.

А там, па-за сцяной, надвор’е разгулялася не на жарт. Асабліва злаваў вецер, які намерваўся перайсці ў буру. Набліжаўся грукат грому.

Нарэшце і кроплі дажджу пачалі дасягаць сярэзіны пячоры. Тут толькі заўважылі, што з другога боку, крыху вышэй, таксама была дзірка, праз якую і дасягаў дождж. Але бяда была невялікая: прытуліліся па кутках — і ўсё добра.

Бура тым часам мацнела; гром грукаеў ужо над самай пячорай. Але ж затое як прыемна было адчуваць, што цябе гэта не тычыцца, што тутака суха і ціха, у той час як там...

Але вось на шэрым фоне ўваходу вызначылася нейкая вялікая цёмная маса, спынілася, быццам здзіўленая, — пачуўся грозны, хрыплы рык. Гэта з’явіўся “гаспадар дома”, так званы пячорны леў. Хаця нельга было назваць яго царом тагачасных звяроў, але для тагачасных людзей ён у кожным разе быў цар.

Як ашалелыя, кінуліся людзі ў другі канец пячоры, дзе, на іх шчасце, было другое выйсце. А следам за імі загрукаеў грозны рык звера. Рык гэты напоўніў усю

пячору і заглушыў усё: і жудасныя крыкі людзей, і шум буры, і нават грукат грому.

На другім жа канцы людзі ў гэты момант ціскаліся, душылі адзін аднаго. Кожны хацеў уцячы першым. У важака ў гэты час з'явіўся чалавечы дух: ён адштурхнуў тых мужчын, якія заціскалі жанчын і дзяцей, зменшыў натоўп, і, дзякуючы гэтаму, усе ў момант уцяклі. Гэтаму дапамагло яшчэ і тое, што леў, не ведаючы, якія там ворагі і колькі іх, крыху стрымаўся. А калі ён скокнуў, дык паспеў толькі крыху закрануць апошняга чалавека.

Але ўсё ж без бяды не абышлося. У гэтай мітусні ў адной жанчыны выслізнула з рук паўгадовае дзіцяня. Яно пішчала там, у пячору, адно, а матка тулялася ля дзіркі, не ведаючы, што рабіць. Сэрца яе разрывалася ад жалю, некалькі разоў яна пасоўвалася наперад і, здавалася, гатова была кінуцца да льва. Але яна адчувала, што гэта будзе дарэмна. Тым больш што яна засталася адна: яе таварышы ўжо ўцяклі.

Яны беглі ў лес, не азіраючыся. У іх вушах усё яшчэ стаяў страшэнны рык ільва. Да гэтага далучаўся грукат грому і блісканне маланкі. Яны спыніліся пад шырокім дрэвам, цесна збіліся ў гурток і так стаялі, дрыжучы ад жаху і холаду. Дождж ліў як з вядра. У гэты час леў-пераможнік размяшчаўся ў сваім уласным доме. Ён нават не забіў дзіцяці, а толькі з цікавасцю прыглядаўся да гэтага незнаёмага стварэння. Дзіцяня жалобна пішчала, махала ручкамі і ножкамі. Леў асцярожна крануў яго, потым перавярнуў на другі бок. Дзіцяня пачало яшчэ больш крычаць.

Урэшце ўсё гэта надакучыла льву, і ён прыдушыў дзіцяня сваёй цяжкай лапай. Ён быў сыты, спакойны, у цяпле. Нішто яму не пагражала. Яму не трэба было вельмі "ламаць галаву", каб пражыць. На гэтых нікчэмных двухногіх істот, якія тут яму трапіліся, ён у другі раз нават не звярнуў бы ўвагі.

Калі крык дзіцяці спыніўся, маці адышла ад пячору і накіравалася ў той бок, куды пайшлі ўсе. Страта дзіцяці адчувалася ў яе сэрцы. Але куды горш зрабілася, калі яна апынулася адна сярод цемры і буры. Яна ніколі не была ў такім становішчы. Яны заўсёды трымаліся адзін аднаго. Толькі такім чынам яны ўсе і маглі існаваць. І ў гэтым была будучая перавага чалавека над такім моцным зверам, як леў, які ніколі чарадой не ходзіць.

Добра яшчэ, што нашы людзі ад страху беглі проста і спыніліся пад першым дрэвам. Толькі такім чынам маці

натрапіла на іх; інакш яна б загінула, як гэта не раз здаралася ў іх жыцці. Моўчкі далучылася яна да гуртка, на што ніхто не звярнуў увагі. Аб яе горы ніхто нават не ведаў. Усе адчувалі толькі, што ім наогул дрэнна, паасобных жа падзей яны сабе не ўяўлялі. Толькі ў двух-трох чалавек засталіся некаторыя вобразы аб мінулым здарэнні. Важак, напрыклад, уяўляў сабе страчаную сухую пячору, у якой было так добра, зверга, які іх выгнаў. Відаць было, што некаторыя хваляваліся, варушыліся, злавалі, значыцца, нешта думалі аб тым, што адбылося.

І гэта быў добры знак: гэта значыла, што яны перажывалі ўражанне пры адсутнасці прычыны, яны маглі думаць аб тым, чаго ўжо няма. А іх магутны вораг гэтага не ўмеў. Ён мог думаць толькі аб тым, што ёсць, што знаходзіцца перад яго вачыма. Аб розных адбыўшыхся падзеях яму не даводзілася думаць.

Хлопчык Ра тым часам сядзеў на дрэве і ўжо на працягу значнага часу сачыў за нейкім незвычайным з'явішчам у лесе. Нешта белае, светлае мільгала далёка паміж дрэў. Хоць навакол было цёмна, але ў тым месцы з цемры вылучаліся дрэвы і, здавалася, варушыліся. Ра не мог стрымаць цікаўнасці, злез з дрэва і пачаў красціся ў той бок. Святло ўсё мільгала, дрэвы варушыліся.

Вось ён падышоў зусім блізка і абамлеў ад страху і здзіўлення. Сярод палянкі ляжала разбітае маланкай вялізнае старое дрэва. Сухое дупло яго гарэла; языкі полымя віліся і лізалі дрэва. Навакол было светла і прытульна. Ра схваўся за дрэвам і доўга разглядаў гэтае здзіўнае з'явішча. Падысці бліжэй баяўся.

Але ўсё было так ціхамірна, спакойна, агонь так ласкава трапчаў, што Ра асмялеў і выйшаў з-за дрэва. Асцярожна, бокам пачаў ён падыходзіць, рыхтуючыся зараз жа ўцячы, калі гэтае невядомае стварэнне задумае што-небудзь нядобрае.

Але "стварэнне" зусім і не думала кідацца на Ра. Наадварот, сваёю ласкавасцю, прыемнасцю, мяккімі рухамі яно быццам запрашала бліжэй да сябе. Ра падышоў зусім блізка і адчуў прыемную цеплыню. Мімаволі працягнуў ён рукі над агнём і прастаяў так нерухома некалькі хвілін. Потым завярнуўся і пабег да сваіх.

Махаючы рукамі і паказваючы ў той бок, ён клікаў старэйшых і ўсё казаў: "О! О!" Тады і ўсе заўважылі ў лесе гэтае святло і пайшлі за хлопчыкам.

Таксама, як і Ра, яны спачатку боязна выглядалі з-за дрэў і не адважваліся падысці бліжэй. Толькі тады, калі

Ра смела падышоў да агню і працягнуў рукі, — тады толькі яны падышлі і абхінулі сабой агонь.

Можна сабе ўявіць, што павінны былі адчуць гэтыя прамоклыя і схаладзелыя людзі.

Твары адразу ажывіліся, вочы забліпчалі. Морды скрывіліся ўжо так, што, здавалася, вось-вось блісне ўхмылка.

І палянка ўся ажывілася, зноў пачуліся галасы, “гутарка”. Людзі весела, жвава таўкліся ля агню. Маткі падымалі дзяцей на руках і працягвалі іх над агнём.

Нехта нават так асмялеў, што захацеў ухапіць рукою язык полымя, але зараз жа закрычаў і пабег прэч, як шалёны. А за ім і ўсе...

Паляна мігам апусцела, толькі з-за дрэў асцярожна выглядалі перапалоханыя людзі. Ды і было чаго палохацца: выходзіць, што і гэтая нібы такая ласкавая і добрая істота таксама кусаецца і нападае. А што, калі яна пагоніцца за імі?

Але агонь, відаць, не збіраўся гнацца. Ён, як і раней, варушыўся сабе на сваім месцы, ласкава трашчаў, свяціў і грэў навакол, як і раней, вабіў да сябе.

Патроху людзі асмялелі і адзін за адным ціхенька пачалі вяртацца да агню. Зноў абкружылі яго, і зноў усё стала добра. Значыцца, уся справа толькі ў тым, каб не чапаць яго. Ён гэтага не любіць. Але сам, як відаць, нікому не думае рабіць нічога дрэннага. Наадварот, яшчэ да гэтага часу яны не сустракалі ніводнага стварэння, якое было б такім добрым да іх, як гэтае.

Сярод лясной цемры людзям было светла, цёпла; цела абсушылася. Разам з тым змяніўся ўвесь настрой. Яны ўжо зусім забыліся аб нядаўнім здарэнні і ўсёй сваёй істотай убіралі асалоду цяперашняга шчасця.

Людзі ўпершыню бачылі і адчувалі агонь, той агонь, без якога чалавек не быў бы чалавекам. Папана, удзячнасць, страх — усе гэтыя пачуцці нараджаліся ў іх сэрцы; тыя пачуцці, якія і да гэтага часу выклікаюцца ў адсталых людзей незразумелымі ім з’явамі прыроды.

А за некалькі крокаў ад гэтага светлага месца прытулілася ноч, яшчэ больш цёмная, сярдзітая, вільготная і халодная. Яна пільнавала з-за дрэў і чакала, каб зноў абхапіць людзей...

Тым часам пень дагараў. Паступова, непрыкметна, але няўхільна агонь змяншаўся. Рабілася ўсё цямней і цямней і разам з тым усё халадней.

Несвядомая трывога авалодала людзьмі. Яны пачалі праціскацца бліжэй да агню.

Вось і полымя знікла. Ноч рынулася з лесу і ахінула палянку...

Але засталіся яшчэ вуголлі, якія крыху гарэлі. На іх былі накіраваны ўсе вочы, да іх кожны стараўся праціснуцца бліжэй. Гурток сціскаўся ўсё шчыльней і шчыльней. Вось ужо заднія нічога не бачаць, але ўсё праціскаюцца наперад, не адводзячы вачэй ад таго месца, дзе павінен быў быць ён, агонь.

Холад і вільгаць зноў абхапілі людзей, але пакуль што яны іх не адчуваюць.

Прайшло яшчэ некалькі часу, і — агонь зусім згас...

Ціхі, жалобны энк пранёсся па лесе... Гэта чалавек развітваўся з самым дарагім, што толькі мог мець.

І з вачэй яго выкацілася першая слязіна...

Тады ноч выпаўзла з-за дрэў і захапіла палянку і людзей. Холад і вільгаць, да якіх людзі даўно ўжо прывыклі, цяпер здаваліся іншымі, значна горшымі. Ля абгарэлага пня, скурчывшыся, сядзелі цёмныя фігуры...

І ў шырока расплюшчаных ад жаху вачах усё яшчэ адбіваўся агонь...

V

Развіццё і заняпад культуры.— Няўдалыя сваякі.— Пакінутыя хлопцы.

На другі дзень, разам з сонцам і цяплом, цяжкія перажыванні рассяліся, але ўражанні ад мінулай ночы, відаць, яшчэ засталіся. Людзі не пайшлі далей, а ўвесь час круціліся ля абгарэлага пня, аглядалі яго, капаліся ў попеле. Колькі было цікавасці і радасці, калі яны заўважылі, што там, усярэдзіне, захавалася яшчэ цяпло.

Лепш за ўсіх адчувалі сябе дзеці. Колькі розных рэчаў знайшлі яны сабе для забавы. Вуголле, трэскі, галлё, дубцы, кіі і кіёчкі, абгарэлыя, гладкія. Хутка яны ўзброіліся — хто трэскай, хто кіем, і пачалася гульня.

Маткі знайшлі сабе прытулак пад верхавінамі двух невялічкіх дрэў, схіленых паваленым дрэвам. Агу, тая самая дзяўчына, што калісьці скарыстала трэсачку для выкопвання карэнняў, цяпер зноў неяк пачала карыстацца гэтай прыладай. Гледзячы на яе, і другія жанчыны паспрабавалі — і тут пачалося свядомае карыстанне першай прыладай.

Асабліва пашанцавала хлопчыку Ра. Яму трапіў у рукі

вельмі ёмкі кіёк. Узяўшыся за танчэйшы канец, Ра адразу заўважыў, што руцэ нібыта надаліся вага і моц. А калі ён неяк ударыў па галінцы, калі яна затрашчала ды пасыпалася лісце,— тады ўжо яму зусім спадабалася гэтая цацка.

Ён пачаў стукаць сваім кіем па дрэве, галлі, па зямлі, але не скоро яму ўдалося яшчэ раз стукнуць так, каб адчуўся добры ўдар. Ён яшчэ не ўмеў ударыць як трэба.

Дарослыя займаліся сваёй справай і нават не глядзелі на гэтую гульню. Вось скокнула жаба. Ра замахнуўся сваім кіем на яе. Вядома, не трапіў, але ўжо гульня была цікавей. Далучыліся другія дзеці і таксама стараліся парнуць жабу трэсачкай ці галінкай. Абхінулі яе, пачуліся крыкі, гульня зрабілася агульнаю і вясёлаю, толькі... ніхто не смяўся, а гэтыя рэдкія гукі былі зусім не падобныя да крыку і шуму нашых дзяцей.

Жаба паскакала далей у кусты, дзеці за ёю, але раптам усе кінуліся назад: яны заўважылі змяю. Праўда, яна была досыць маленькая, але гэтага стварэння чалавек заўсёды баіўся.

І вось тут адбыўся новы найвялікшы крок чалавецтва. Ра падскочыў да змяі і свядома падняў кій, каб яе ўдарыць. Калі раней ён ударыў чарапаху так сабе, не ведаючы, што і чаму ён робіць, дык цяпер ён ужо хацеў ударыць.

І ён трапіў ёй па галаве. Закруцілася змяя, засіпела так, што Ра спалохаўся і адбег назад. Але, убачыўшы, што яна не гоніцца за ім, а круціцца на месцы, ён зноў падышоў і пачаў біць.

На гэтае здарэнне ўжо і старэйшыя звярнулі ўвагу.

Важак падышоў, узяў у рукі кій Ра, патрымаў, пакруціў, нават дакрануўся ім да змяі, але нічога асаблівага не адчуў. Для яго, вялікага і дужага, гэты кіёк быў вельмі малы. Паспрабаваў Краг і іншыя мужчыны і нават некаторыя жанчыны, але таксама не звярнулі ўвагі.

Сярод жанчын тым часам не на жарт пачалося развівацца “земляробства”. Яны ўсе ўжо калупаліся ў зямлі з дапамогаю трэсачак. Але рэдка хто з іх доўга трымаўся са сваёй прыладай: праз некалькі крокаў яны гублялі яе, забываліся і зноў працавалі, як “дзяды і прадзеды”.

Але ў адным выпадку вялікае значэнне мела яшчэ і тое, што людзі спыніліся на некаторы час на адным месцы. Забыўшыся аб прыладзе, яны ўсё ж такі вярталіся “дамоў” і там зноў знаходзілі і прыпаміналі яе. Шкада

толькі, што яны доўга не маглі быць на адным месцы, што павінны былі шукаць і шукаць спажывы.

Пасля “абеду”, калі людзі спакойна адпачывалі на палянцы, а Ра практыкаваўся са сваім кіем, ваяжак зноў зацікавіўся тым, як ад удару трашчаць галіны, сыплецца лісце, ляцяць трэскі.

Вось яму трапіў у рукі адпаведны кій: не доўгі і не кароткі, гладкі і досыць важкі. Ён адчуў, што гэты кій яму не перашкаджае, а наадварот, нешта такое надае.

І пасля некалькіх спробаў яму ўдалося стукнуць так, што галлё затрашчада і пасыпаліся трэскі.

Каб перад ім цяпер апынуўся які-небудзь звер, можна думаць, што чалавек здагадаўся б і яго ўдарыць сваім кіем, а так — ён пагуляў крыху, ды і кінуў сваю зброю.

Нялёгка, нават немагчыма было яму адразу ўразумець усё значэнне гэтай зброі. Дзеля гэтага ён павінен быў бы разважаць прыблізна так: “Вось гэтая рэч надае рукам сілу. Ёю можна абараніцца ад ворага і забіць здабычу. Трэба было б заўсёды мець яе пры сабе...”

Але так разважаць наш чалавек яшчэ не мог, значыцца, і не мог свядома скарыстаць сваю вынаходку.

Так правялі яны на адным месцы ўвесь дзень. Зранку, не паспелі яшчэ людзі злезці з дрэва, як заўважылі, што з суседняга дрэва на іх пазіраюць нейкія дзіўныя стварэнні. Яны былі вельмі падобныя да нашых людзей, толькі больш рухавыя, асабліва іх морды, якія ўвесь час крывіліся так, нібы яны смяяліся або дражніліся.

Гэта завіталі да іх у госці “мілыя сваякі” — малпы. Людзі і малпы пазіралі адны на другіх з вялікай зацікаўленасцю. Здавалася, нібы ўсе яны адчувалі нейкае сваяцтва паміж сабою. У кожным разе відаць было, што гэта не ворагі. Яны паступова зблізіліся, перамяшаліся, пачалі аглядаць, мацаць адны адных.

Адной малпе спадабалася наша красуня Агу. Малпа так прычапілася да дзяўчыны, што тая павінна была ўцячы на зямлю.

Але хутка людзям абрыдла гэтае знаёмства, і яны па чарзе спусціліся ўніз.

Малпы засталіся на дрэве і мелі такі выгляд, нібы казалі адна адной: “Вось табе і маеш!” З зайздрасцю пазіралі яны на сваіх знаёмых, як тыя вольна хадзілі па зямлі, прама і цвёрда трымаліся на дзвюх нагах і лёгка ўладалі сваімі вольнымі рукамі.

Пакрыўджаны “кавалер” захацеў таксама паказаць

сябе, спустіўся на зямлю, стаў на дзве нагі і пайшоў да Агу.

Схіліўшыся, хістаючыся на кароткіх крывых нагах, абапіраючыся аб зямлю сваімі даўгімі рукамі, ён меў надта смешны выгляд, на які звярнула ўвагу нават наша дзяўчына. Яна спынілася і зірнула на яго так, што той адразу апусціўся на свае чатыры лапы і павалокся назад, на дрэва.

А яна адварнулася і горда пайшла прэч. Якім мы ні лічылі б тагачаснага чалавека, а ўсё ж малпа была яму не раўня.

Тым часам людзі пакінулі стаянку і пайшлі далей. Малпы доўга яшчэ прабіраліся побач з імі па дрэвах і сачылі за кожным крокам “сваякоў”...

Але і горды чалавек пайшоў гэтак жа з пустымі рукамі, як і прыйшоў. Усе яго вынаходкі, усе яго прылады засталіся на месцы.

Толькі Ра ўзяў быў з сабой свой кій, але праз некалькі крокаў згубіў яго і забыўся аб гэтым.

Аднойчы, калі яны размяшчаліся спаць, Ра заўважыў на суседнім дрэве нейкую будоўлю з галля, нібы вялізнае гняздо. Ён зацікавіўся і палез туды. Там ён сапраўды ўбачыў пакінутае малпаю гняздо. Прасторнае, прытульнае, прыбранае мяккім лісцем, яно было найлепшым прытулкам нанач. Ра размясціўся там, як на ложку. Заўважыў гэта другі хлапец і таксама перабраўся да яго. Месца было досыць, і яны абодва праспалі там так, як ніколі не спалі.

А калі прачнуліся, — нікога ўжо не было.

Іхнія бацькі і браты, як заўсёды, прачнуліся рана, сабраліся і пацягнуліся далей. Лічыць яны не ўмелі, памятаць кожнае не маглі, — так і пайшлі сабе, не ведаючы, што двух згубілі...

VI

Прытулак у рове. — Волат з неба. —

Спажыва для ўсіх. —

Першая бойка са зброяй у руках. —

Раптоўная паводка. — Зноў бадзянне.

Вось выйшлі яны з лесу і ўбачылі перад сабой глыбокі і шырокі роў, размыты бягучай вадой. Цяпер унізе булькала толькі маленькая крыніца, але ў час дажджу яна бурна разлівалася.

На беразе рова лес канчаўся, а на другім баку ішла ўжо бязлесная мясцовасць. Людзі спусціліся ўніз і адразу заўважылі, што тут яны могуць мець вельмі добры прытулак. Стромкі бераг рова ў адным месцы стварыў нібы страху. Можна было схавацца і ад дажджу, і ад ветру. З другога боку ўвесь дзень грэла сонца, якому не перашкаджалі дрэвы. На два крокі ніжэй бегла чыстая вада. Адным словам, прытулак на славу.

Некалькі дзён пражылі яны на гэтым месцы. Хадзілі “на пашу” ці паляванне і зноў збіраліся дамоў. Усё было б добра, але з кожным разам трэба было адыходзіць усё далей і далей, бо спажывы блізка ўжо не хапала. Але пакуль можна было, яны трымаліся на адным месцы.

Аднаго разу зранку іх разбудзіў нейкі грукат, нібы зямля трэслася. Часам сыпаўся пясок на галаву.

Людзі ўстрывожыліся, пачалі прыслухоўвацца, але ніякай небяспекі не было відаць. І вось пачуўся страшэнны трэск, абвалілася зямля, шаснула ўніз верхавіна дрэва, а за ёй паляцела нейкая гара і заваліла роў.

Каб гэта адбылося на некалькі крокаў бліжэй, нашы людзі прапалі б, а цяпер толькі некаторых трохі засыпала ды дрэва закрыла іхнюю пячору. Яно ўбілася верхавінай уніз, а вывернутае карэнне трымалася на беразе.

Няма чаго і казаць, як перапалохаліся людзі. Але яны зусім скамянелі, калі выглянулі праз галлё: гара варушылася, дрыгала, груды зямлі разляталіся ў бакі, а спыненая крынічка паднялася і пералівалася праз гэтую грэблю, як вадаспад...

А нават тым часам адбылося наступнае.

Па лесе ішла велізарная жывёліна, вельмі падобная да мастадонта, толькі яшчэ большая, а біўні ў яе тырчалі не ўперад, а проста ўніз. Гэта быў дынатэры (альбо дынацэры), самы вялікі звер з пароды сысуноў, якія толькі былі на зямлі (не лічачы вадзяных). У той час, аб якім тут гаворыцца, яны ўжо знікалі; можа, нават, гэта быў апошні.

На яго напалі вядомыя нам махайроды. Абараняючыся ад ворагаў, дынатэры ўсё адыходзіў, пакуль не падышоў да абрыву. Ён абапёрся задам аб дрэва, якое расло на самым беразе, і падрыхтаваўся да абароны. Становішча яго было добрае, бо ён быў забяспечаны ад нападу ззаду.

Але... дрэва не вытрымала, вывернулася, і няшчасны звер паляцеў уніз разам з ім...

Дынатэры ляжаў на баку, упоперак рова, моцна сціснуты яго берагамі. Крыніца паступова размыла зямлю і зноў працерабіла сабе дарогу ўнізе, пад зверам, як пад мастом.

Але дынатэры быў жывы; некалькі нязначных ран ад іклаў драпежнікаў яму не пашкодзілі. Ён біўся, хроп, але дарэмна...

Людзі павылазілі з-за свайго дрэва, ужо хацелі былі падысці, але раптам у трывозе кінуліся назад: у роў спусціліся махайроды і набліжаліся да сваёй уласнай здабычы.

Тут пачалося нешта такое, ад чаго нават у нашых людзей спіснуліся сэрцы. Махайроды накінуліся на жывога звера і пачалі яго жэрці. А волат толькі дрыжаў, хроп і нічога не мог ім зрабіць. У розных месцах паразрывалі скуру, павыядалі мяса, а дынатэры ўсё яшчэ быў жывы, бо пры яго велічыні і таўшчыні гэтыя раны не былі смяртэльнымі. І калі махайроды пад'елі і пайшлі — волат застаўся таксама жывы.

Тады падышлі людзі. Даўно яны не елі мяса, голад прачнуўся, але нешта стрымлівала іх, не давала кінуцца на жывога звера. Прайшоў некаторы час, звер усё яшчэ быў жывы, і... паступова, адзін за адным, людзі прыступіліся да яго...

Добра яшчэ, што махайроды зрабілі пачын, бо інакш людзі ні ў якім разе не маглі б прадраць скуры.

Але ледзь толькі яны пачалі "снедаць", як з'явіліся гіены. Гэтыя агідныя стварэнні здалёк чуюць, дзе можна пажывіцца, і заўсёды паспеюць на частаванне. Звычайна яны сядзяць збоку і чакаюць, калі дужэйшы звер (леў або тыгр) пад'есць, і тады толькі атрымліваюць рэшткі.

А такіх мізэрных звяроў, як тагачасны чалавек, яны зусім не баяліся, не паважалі і адразу сунуліся наперад.

Вось тут і дапамаглі ранейшыя спробы чалавека па ўжыванню прыладаў або зброі.

Важак і Краг ухапілі два сукі і... выцялі па спінах таго-другога з няпрошаных гасцей. У першы момант здавалася, што гіены больш здзівіліся ад такога незвычайнага спаткання, чымся перапалохаліся. Ніколі яны такога ні ад каго не бачылі!

Потым гіены разлаваліся і рынуліся ў сапраўдную бойку. Але цяпер ужо не толькі павадыр і Краг, але ўсе, хто мог, ухапіліся за зброю, і гіены павінны былі ўцякаць, пакінуўшы аднаго свайго забітага. Чалавек перамог.

Перамог ворага ў бойцы са зброяй у руках!

З гэтага часу чалавек зрабіўся самай дужай, самай магутнай істотай на зямлі. Ён ужо мог нікога не баяцца, апрача такіх, як ён сам...

На жаль, новае здарэнне перашкодзіла ім як належыць усвядоміць і замацаваць сваё набыццё.

Ужо некалькі часу недзе грукатаў гром, але дождж прайшоў міма.

Праз некаторы ж час зноў пачуўся гул, які ўсё набліжаўся ды набліжаўся. Крынічка пачала павялічвацца, а праз хвіліну з-за завароту рова вылецела хваля вады. На момант яна спынілася ля дынатэрыя, закруцілася, паднялася; труп заварушыўся і крануўся з месца.

Вада ўсё прыбывае, напірае, дабіраецца да людзей. Яны палезлі на дрэва. Вада яшчэ вышэй. Вось дынатэрыя павярнуўся бокам, зрушыў з месца, але зачাপіўся за дрэва. Людзі пачалі паспешна вылазіць з рова па дрэве, некалькі чалавек вылезла, але дрэва не вытрымала націску, адарвалася ад караня і шуснула ў ваду.

Вада панесла разам і дрэва, і людзей, і труп звера. На бліжэйшым завароце дрэва зноў зачাপілася, і людзі выбраліся на бераг.

Усё гэта зрабілася вельмі хутка, але ніякага няшчасця не здарылася. Вада гэтак жа хутка прайшла, як і наляцела.

Але “дом” ужо быў сапсуты, вільготны, слізкі. Трэба было зноў ісці бадзяцца...

VII

*Багаты куток.— Бойка волатаў.—
Адраджэнне культуры.— Напад кракадзіла.—
Цуд на рацэ.— Вымушаны адыход.*

Ідучы ўздоўж рова, наш гурток выйшаў да шырокай ракі. Берагі яе былі даволі стромкія, і пад імі людзі знайшлі прытулак яшчэ лепшы за ранейшы. Тут аб’ядналіся разам усе выгоды: і лес, і луг, які пачынаўся за ровам, і шырокая рака, і зараснік, які падняўся ў тым месцы, дзе раўчук нанёс шмат пяску. А на небасхіле відаць былі горы; над імі нібы хмары, нібы дым.

Добра размясціўся наш народ пад выступам берага. Нават самая пячора была не ля вады, а значна далей і вышэй, што давала магчымасць быць далей ад непажаданых суседзяў, якія маглі быць у рацэ. Бязлесны бераг над галавой не пагражаў ужо, што з неба зваліцца якое-небудзь страшыдла.

У гэтым кутку мелася ўсё, што трэба чалавеку: і ляс-

ныя плады, і стэпавыя зёлкі, і рыба ў вадзе, і лугавая жы-
вёла, і, нарэшце, шмат птушак, якія капашыліся ў чарот-
ніку.

Усё было, толькі не ведаў яшчэ чалавек, як усё гэта
скарыстаць.

Але птушкі, як кажучь, самі лезлі ў рукі. Ніколі яны
не бачылі чалавека, ніхто на іх не паляваў, і яны нават не
думалі сперагчыся гэтых двухногіх звяроў.

Чаплі, качкі, грызукі, журавы, чайкі капашыліся і лё-
талі цэлымі зграямі. Даўганогія фламінга стаялі на адной
назе, як вартаўнікі, а смешныя гарбатыя пеліканы таўк-
ліся, як дурні, на адным месцы.

Калі павадыр ухапіў аднаго пелікана, то рэшта толькі
крыху адступілася ўбок ды здзіўлена глядзела на туза-
ніну.

Праз некаторы час бераг пакрыўся пер'ем, як снегам, а
пух насіўся воблакам. Добра пад'елі людзі ў гэты дзень.
Але птушкам гэта не падабалася, і яны ўжо трымаліся
далей ад няпрошаных гасцей.

Рэшту гэтага дня людзі спакойна адпачывалі, перакід-
валіся тымі словамі, якія ў іх былі назапасены. Да гэтага
яшчэ далучылася слова, якое азначала разам усіх гэтых
птушак, што тутака жылі. Падыходзілі да вады, схіляліся
і наглядалі рыб, нават штурхалі адзін аднаго, паказвалі
рукой і казалі нейкія словы, кожны па-свойму. Якое-не-
будзь з гэтых слоў прышчэпіцца і будзе азначаць рыбу
наогул.

Але вось перад імі высунулася з вады страшэнная, доў-
гая пляскатая галава з вялізным ротам і зубамі. Гледачы
трывожна закрычалі і шарахнуліся назад. Гэта спалохала
і кракадзіла, і ён зноў схаваўся пад вадой.

Уначы чуліся нейкія гукі, тупат, нібы грукат, але змо-
раныя людзі нічога не чулі і праспалі спакойна.

Назаўтра яны зноў пайшлі паляваць на птушак, але
справа была ўжо зусім іншая. Птушкі даведаліся, што
гэта за прыяцелі такія, і ўжо не чакалі, пакуль іх возьмуць.
Прышлося за імі бегаць, ганяцца, падняўся шум, гвалт, ад
гэтага яшчэ большы спалох, і нарэшце нашы паляўнічыя
вярнуліся з адным фламінга, некалькімі маленькімі пту-
шанятамі ды яйкамі.

Дадаўшы да гэтага жаб, слімакоў ды карэнняў аеру,
пражылі дзень не горш за ўчарашні. І зноў прыпомнілі аб
прыладах, і вось адзін, вось другі пачалі ўжываць трэсачкі,
чарапашкі, вострыя каменьчыкі, асабліва ж косці, якіх
шмат было супраць таго месца, дзе ўліваўся раўчук.

У гэтым месцы была нібы сцежка, якая ішла ад лесу да ракі. Яна была таксама досыць стромкая і вузкая, але з'яўлялася адзінаю дарожкай, па якой можна было даступіцца да вады. І па звярыных слядах можна было бачыць, што звяры ёю карыстаюцца.

Некалькі разоў пасярэдзіне ракі пачынаўся шум, плюханне, нібы сапенне; потым пачынаў варушыцца нейкі велізарны звер, але да берага не падыходзіў. І гэты невядомы вадзяны звер рабіў на людзей больш моцнае ўражанне, чым усе лясныя драпежнікі, якіх прынамсі можна было бачыць.

І вось пад вечар, калі людзі сядзелі ўжо ў сваёй пячоры, гэты звер выйшаў з вады. Увайшоў у чаротнік, спудзіў птушак, пачаў там валаводзіцца ды трашчаць. Гэта быў бегемот (гіпапатам), якіх і цяпер досыць у Афрыцы.

У гэты самы час па сцежцы спускаліся на вадапой чатыры мастадонты. Ubачыўшы такіх волатаў, бегемот хутка пайшоў “дадому”. Мастадонты ўвайшлі ў ваду, напіліся, пастаялі крыху і завярнуліся назад.

Ледзь толькі пярэдні ступіў на сцежку, як зверху паказаліся два насарогі, якія таксама ішлі на вадапой.

На вузкай сцежцы такія волаты не маглі ні размінуцца, ні завярнуць назад. Сутычка была немінучая, тым болей што насарогі заўсёды ахвотнікі пабіцца.

Пярэдні насарог, спускаючыся ўніз, нават неспадзявана для сябе самога апынуўся між двух мастадонтаў. Нядоўга думаючы, ён схіліў галаву ўбок і запусціў свой страшэнны рог у чэрава мастадонта. Той зароў так, што, здаецца, зямля ўздрыганулася, і прысеў на заднія ногі.

Затрубілі другія мастадонты¹, зараўлі абодва насарогі, рэха пакацілася па ваколіцах, людзі забіліся ў куток і не дыхалі.

Тым часам задні мастадонт ужо ўсадзіў свае двухметровыя біўні ў шыю насарога, і той зваліўся побач з параненым мастадонтам. Апошні насарог, убачыўшы, што ён застаўся адзін супраць трох, пачаў заварочвацца, каб уцячы, але ў гэты момант дзве пары біўняў распаролі яму бок.

Разбойнікі былі пераможаны. Паранены мастадонт сядзеў на задніх нагах і стагнаў. Таварышы круціліся ля яго, абнюхвалі, крталі хобатамі, нібы стараліся дапамагчы ўстаць.

¹ Голас сучасных сланоў таксама падобны да гуку трубы.

Але ён слабеў усё больш і больш. Праз некаторы час ён грукнуўся на зямлю.

Доўга яшчэ стаялі ля яго мастадонты, а потым сумна пайшлі ў лес.

А на месцы бойкі засталіся нібы горы ад трох волатаў.

А потым выпаўз кракадзіл; зразумела, аднекуль з'явіліся і гіены.

І ўсю ноч спалоханыя людзі чулі бурчанне і тузаніну ля трупаў.

А назаўтра ўжо прыйшла і іх чарга.

І зноў настаў час, калі не трэба было клапаціцца аб спажыве. Можна было звярнуць увагу і на забаву. Так, напрыклад, бадай усе мужчыны выбралі сабе добрыя цацкі з касцей, мусіць, такіх звяроў, як гэтыя загінуўшыя. Бо цацкі гэтыя былі вялізнымі ёмкімі кіямі, з якімі мужчыны амаль не разлучаліся і, такім чынам, прывыкалі мець пры сабе сталую, пэўную зброю.

Для рэзання мяса ўжывалі вострыя каменьчыкі, косці і чарапашкі, але самае галоўнае — **свядома выбіралі вастрэйшыя**. Гэта ўжо быў вялікі крок наперад.

Мала таго, гэтыя “нажы” яны ўжо не кідалі, а захоўвалі ў сябе дома. Такім чынам з'явілася першая хатнегаспадарчая прылада.

Аднаго разу апаўдні людзі ляжалі ў цяньку і назіралі, як шасцігадовы хлопчык гуляў ля вады. Раптам з'явілася галава кракадзіла і, разявіўшы рот, пасунулася да дзіцяці.

Мігам ускочыла некалькі людзей са сваімі кіямі-касцямі, падбегла да вады ў самы апошні момант і аглушыла кракадзіла трыма добрымі ўдарамі па галаве. Завярцелася гадзіна і, ледзь кратаючыся, папаўзла назад.

Крык задавальнення вырваўся з усіх грудзей. Нешта падобнае да ўсмешкі з'явілася на тварах. І многа гукаў-слоў вырвалася з іх вуснаў.

Цяпер ужо чалавек ведаў, што такое зброя!

Уначы людзі былі разбуджаны нейкім асабліва моцным, але глухім грукатам. Нават зямля затрэслася, і абвалілася частка берага.

З жахам паўскаквалі з месц, выбеглі, прыгледзеліся, прыслухаліся — нічога, усё па-ранейшаму. Ноч цёмная, але ціхая, толькі недзе далёка відаць навальніца.

Трывога была дарэмная; людзі зноў паклаліся спаць і праспалі ўсю ноч спакойна, хоць усё ж такі і чулі праз сон той самы гул.

Прышоў дзень, гарачы, але цямяны: нібы сухі туман,

нібы пыл насіліся ў паветры. Але самае дзіўнае з'явішча адбывалася на рацэ.

Яна зменшылася бадай што напалову, і над вадой ста-яў густы, белы туман, які з цягам часу не толькі не разы-ходзіўся, але ўсё больш гусцеў.

Па беразе ўзад і ўперад хадзіў бегемот і трывожна рыкаў. Толькі кракадзіл весела плюхаўся ў вадзе, але праз некаторы час і ён уцёк і схаваўся ў чаротніку.

Потым пачаліся скокі рыб. То там, то сям вытырка-ліся з вады іх галовы, чым далей — усё часцей і вышэй, і нарэшце рыбы ўсёй масай заскакалі па рацэ. І адкуль толькі набралася іх столькі! Аніводнай пядзі вады не было спакойнай. Шмат павыкідалася на бераг, іншыя перавяр-нуліся ўверх чэравам і плавалі, нібы мёртвыя.

Людзі зараз жа кінуліся лавіць рыбу, але з крыкам адскочылі назад: вада была гарачая!

Недаўменна пазіралі яны на гэта дзіўнае з'явішча, нібы пытаючыся адзін аднаго: што гэта за чуд такі? Але гэта не перашкодзіла ім прыняцца за рыбу. Праўда, яна была яшчэ недавараная, але ўсё ж такі смачнейшая за ўсё тое, што яны елі да гэтага часу.

Тым часам скокі рыб спыніліся зусім, і вада пакрыла-ся пластам мёртвае рыбы.

Шчодрая прырода пачаставала людзей такой юшкай, якой ніхто яшчэ не еў і не бачыў.

І людзі так наеліся, што ледзь валаклі ногі. Яны ўжо не дзівіліся, не цікавіліся незвычайнай з'явай. Па-першае, таму, што не ўмелі разважаць, а па-другое, чаго тут яшчэ разважаць? Бяры і еш, калі такі ласунак трапіўся!

Чым жа тлумачыцца гэтае дзіўнае з'явішча?

Кіламетраў за шэсцьдзесят адсюль, там, дзе на небасхі-ле дыміліся горы, пачаў дзейнічаць вулкан. Лававы паток павольна папоўз у даліну, дзе працякала рака, і ўвайшоў у ваду. Забілася, засіпела вада, і густая белая пара запоўніла даліну. Лава няўхільна пасоўвалася ўсё далей і далей; вось яна на сярэдзіне ракі. Але што там рабілася — праз пару нельга было бачыць. Ды мы і самі можам сабе гэта ўявіць.

А лава ішла сабе далей, перайшла на другі бераг і ўпёр-лася ў той бок даліны. Стварылася незвычайная грэбля, праз якую і палілася вада. Цяжка апісаць, што там адбы-валася. Але далей рака была ўжо гарачай...

Зажылі нашы людзі, як... людзі! Але... ненадоўга.

Праз дзень рыба была ўжо не такая смачная, праз дру-гі — пачала смярдзець, на трэці трэба было ўцякаць ад яе.

А калі дадаць да гэтага яшчэ пах ад забітых волатаў, якія да гэтага часу зусім загібліся, то стварылася такое пекла, якога нават самыя непераборлівыя жывёлы не маглі б вытрымаць. Апрача таго, і піццёвай вады не было, бо ручай у рове цёк толькі ў час дажджу.

Як ні цярпелі людзі, як ні трымаліся, а нарэшце ўсё ж павінны былі пакінуць гэты багаты куток, дзе яны правялі столькі шчаслівых дзён і дзе яны зрабілі значны крок у сваім развіцці.

Калі яны адыходзілі, дык толькі ў чатырох чалавек была ў руках зброя, ды і то толькі таму, што гэта былі вельмі цікавыя кіі-копці.

Уся ж астатняя прылада засталася на месцы. Не было ў іх ні кішэні, ні торбы, ні вяроўкі для яе, а каб трымаць проста ў руцэ, трэба было ўвесь час памятаць, што яна калісьці яшчэ будзе патрэбна. А гэта ўжо не такая простая справа.

Патрабаваць ад іх, каб яны пэўна думалі аб будучым, яшчэ нельга было. Досыць ужо таго, што яны навучыліся думаць аб сучасным.

VIII

Блуканне па лесе.— На лузе.—

Смажаны трус.— Гульня з агнём.— Пажар.—

Ноч ля вогнішча.— Зноў у пячоры.—

Неспадзяваная сустрэча.— Смех пераможцаў.

Паглядзім, што тым часам было з пакінутымі ў лесе хлопцамі.

Няма чаго і казаць, што адчувалі яны сябе вельмі дрэнна. Недаўменна круціліся навокал, кідаліся ва ўсе бакі, зноў варочаліся, пакуль голад не прымусіў іх прыпыніць пошукі і прыняцца за харчаванне.

Яны не маглі парадзіцца, выбраць хоць які-небудзь, але пэўны кірунак. Яны толькі трымаліся адзін аднаго ды сноўдаліся без сэнсу. І калі надышоў вечар, яны былі не надта далёка ад месца начлегу.

Пад вечар адзіноцтва і жудаснае пачуццё ахапіла іх яшчэ мацней, і яны яшчэ да цямна ўзабраліся на дрэва як мага вышэй.

Так яны блыталіся па лесе дзень за днём. І гэтыя дні самастойнага жыцця надалі ім вопыту больш за ўсе папярэднія гады. Раней ім толькі і клопату было, што кінуць-

ца на дрэва, калі раздасца трывожны крык. А цяпер яны самі павінны былі дбаць і дбалі нават больш, як трэба: ад кожнага шолаху, трэску, гуку яны кідаліся ўбок, як зайцы; ад якой-небудзь казы ратаваліся, як ад тыгра. Затое сапраўды страшны звер не паспяваў нават і ўбачыць іх.

Дзякуючы ўсяму гэтаму, яны адчувалі такую блізкасць паміж сабой, аб якой раней і не ведалі. Ні на адзін крок не адыходзілі яны адзін ад аднаго і навучыліся па выглядзе, руху разумець, што кожны з іх думае.

І разам з гэтым папоўніўся розум, з'явілася яшчэ некалькі новых слоў. Бесталковая палахліvasць паступова змянялася на больш спакойную асцярожнасць, уважлівасць і некаторае разважанне.

Адным словам, калі нашы хлопцы не загінуць, то гэтае здарэнне будзе для іх добрай школай.

Але лягчэй нам разважаць, чымся на справе праходзіць такую школу... Колькі перацяярпелі хлопцы за гэты час! Колькі разоў яны ледзь-ледзь не загінулі! Колькі нагаладаліся, нахаладаліся.

Некалькі тыдняў працягнуліся для іх, як некалькі гадоў. Ім здавалася, што яны ўвесь век так жывуць, і ранейшае жыццё было далёкім сном.

Аднаго разу яны выйшлі з лесу і ўбачылі перад сабою мясцовасць, падобную да той, дзе яны калісьці, разам са сваімі, знайшлі часовы прытулак у пячоры. Узвышшы чаргаваліся з далінамі, а на небасхіле відаць былі ўжо горы. Хлопцы выйшлі на зялёны, заліты сонцам луг.

Тут таксама было нямала жывёл, але яны значна адрозніваліся ад лясных. Спачатку хлопцы адчувалі сябе вельмі дрэнна, бо не было як схавацца, каб хто захацеў на іх напасці. Але звяры здаваліся больш міралюбнымі, як у лесе, і ніхто не збіраўся на іх нападаць.

Раптам да іх падбег нейкі звер, нібы конь, толькі меншага росту ды на нагах у яго былі тры пальцы: сярэдні большы, а ззаду два меншыя, і на кожным пальцы па капыту. Гэта быў гіпарыён (або гіпатэры), продак нашага каня¹.

Хлопцы кінуліся ад яго ўбок, а ён — ад іх: адзін аднаго спалохаліся. Потым падышоў яшчэ адзін звер з доўгай шыяй і спакойна стаў разглядаць нашых хлопцаў. Сустракаліся і яшчэ розныя жывёлы, нібы каровы, авечкі, але

¹ Паходжанне каня найбольш дакладна даследавана навукай. Па знойдзеных касцях выразна можна прасачыць, як ад першага продка з пяццю пальцамі развіўся сучасны конь з адным капытом.

ўсё нейкія дзіўныя, мы б цяпер казалі, мяшаныя: нібы каза, але без рог і з доўгім хвостом; нібы карова, але зубы, як у свінні; нібы свіння, але ногі, як у мядзведзя, і гэтак далей.

Гэта ўсё былі продкі нашых сучасных жывёл. Яны тады былі, так сказаць, яшчэ не падзяліўшыся, і ад адной і той жа жывёліны потым пайшлі патомкі — і козы, і авечкі, і каровы, у залежнасці ад таго, каму ў якіх умовах трапілася жыць.

Для нашых жа хлопцаў самае галоўнае было тое, што ўся гэтая жывёла была траваедная, не драпежнікі. Яны сабе пасвіліся на лузе і нічым не пагражалі. Хлопцы супакоіліся, асмялелі і адчувалі сябе значна лепш, як у цёмным, небяспечным лесе.

Але ж затое спажывы для іх тут было мала. Хоць было шмат мышэй і нейкіх трусоў, але злавіць іх у полі вельмі цяжка. Пачалі яны каштаваць тую ці іншую траву, сее тое карэнне, але нічога добрага не знайшлі. Праўда, некалькі разоў трапіліся ім нейкія каласкі з зярняткамі, якія вельмі ім спадабаліся, але наесціся ад гэтых паасобных каласкоў не было магчымасці.

І пачалі тады хлопцы ганяцца за трусам. Голад прымусіў іх ганяцца доўга, упарта, пакуль трус не зморыцца. Так загналі яны яго ў кут, дзе лагчына звужалася і пераходзіла ў голую камяністую пляцоўку.

Пляцоўка была невысокая, даволі роўная, але неяк зморшчаная, нібы зацвярдзелая каша. Хлопцы тым часам дужа змарыліся, асабліва давала сябе адчуваць гарачыня, якая, здавалася, ішла ад самай гэтай каменнай плошчы.

Загнаны ў кут трус, не маючы куды дзецца, ускочыў на каменне і пачаў вырабляць такія скокі, што хлопцы спыніліся і разявілі раты.

Трус падскакваў як шалёны, ні на адзін момант ён не спыняўся на зямлі; ледзь толькі дакранецца, як адразу ж зноў скокне як мага вышэй.

Праз некалькі хвілін ён пачаў слабець, перакульвацца, але свае скокі не спыняў да таго часу, пакуль ужо зусім не змог падняцца.

Тады пачалося новая дзіва: трус задыміўся.

Дым павялічваўся, гусцеў, а праз хвіліну поўсць запалілася ўжо агнём.

І адразу хлопцам успомнілася тое дзіўнае стварэнне, якое яны калісьці бачылі ў лесе.

Поўсць абгарэла, агонь згас, але справа не скончылася:

трус пачаў шкварыцца, сіпеў, трашчаў, як на патэльні. Прыемны пах заказытаў у носе ў галодных хлопцаў. Яны рынуліся да труса, але са страшэнным крыкам адскочылі назад: нешта так укусіла іх за ногі, што аж уваччу пацямнела.

А між тым смачны смажаны трус ляжаў зусім блізка, крокі на два ад краю, і вабіў сваім прыемным пахам. А голад так мучыў! Надыходзіў ужо вечар, а хлопцы за ўвесь дзень пажывіліся толькі некалькімі зярняткамі ды казюлькамі.

Становішча было няцярпнае. Галовы напружваліся, каб што-небудзь надумаць, і вось трапіла ў вочы абгарэлае галлё, рэшткі нейкага хмызняку. Адразу прыпомніліся ранейшыя гульні і розныя прыгоды з такім самым галлём...

А праз некалькі хвілін хлопцы дубцамі прыцягнулі да сябе смажаніну¹.

З якім смакам першы раз за сваё існаванне чалавек пад'еў смажанага мяса!

Надыходзіў вечар, у паветры рабілася халадней, затое як прыемна, цёпла і прытульна было ля гэтай печы.

Гуляючы, хлопцы пачалі кідаць на лаву галінкі, і... яны загараліся светлым полымем, такім самым, як калісьці ў лесе. Асвятлілася мясцовасць навакол, асвятліліся твары хлопцаў, і разам са святлом засвяцілася на іх нібы ўсмешка.

Вось агонь пагас, і зноў зрабілася цёмна і непрытульна. Тады зноў падкінулі галля, — і зноў стала светла.

Значыцца, можна самому зрабіць гэты агонь, па свайму жаданню?!

Гэтае пачуццё, як хваляй, заліло ўсю істоту хлопцаў. Яны ўжо наўмысля давалі агню згаснуць, а потым зноў яго выклікалі.

Некалькі жывёлін наблізілася, спынілася і здзіўлена наглядала, што вырабляюць гэтыя невядомыя маленькія двухногія стварэнні.

Раз яны паклалі досыць доўгую галіну, а калі запаліўся адзін яе канец, узяліся за другі, — і... агонь апынуўся ў іх уласных руках. Махнулі яны палаючай галінай раз,

¹ Чытачы, мусіць, ужо здагадаліся, што каменная пляцоўка была з лавы, якую нядаўна выліў вулкан. А што азначае слова "нядаўна", можна ўявіць сабе з наступнага прыкладу: у Цэнтральнай Амерыцы аднаго разу падарожнікі запальвалі папярсы ад лавы, якая была выкінута вулканам... 37 гадоў назад.

другі. Як заравуць жывёліны, як кінуцца прэч. А хлопчыкі так весела закрычалі, што, здавалася, гэта быў ужо рогат пераможніка-чалавека.

Адламалася маленькая гаручая галінка, звалілася на зямлю. Падсунулі да яе другую галінку, і — агонь пераскочыў на яе. Падсунулі яшчэ адну — таксама.

А праз хвіліну на зямлі было вогнішча, першае вогнішча, зробленае рукамі чалавека.

Таксама гуляючы, перакінулі галінку на другое месца і там зрабілі другое вогнішча.

Забыліся хлопцы і на зморанасць, і на сон. Толькі і думалі, каб знайсці дзе галінку ды падкінуць у агонь. Добра яшчэ, што больш-менш знаходзілася галля, ды яшчэ сухога. Відаць, у гэтай лагчыне рос хмызняк перад тым, як лава яго заліла.

І калі хлопцы пазбіралі ды спалілі ўсё бліжэйшае галлё, тады толькі яны паваліліся на зямлю і паснулі.

Прачнуліся позна. Адразу ж успомнілі пра ўчарашнія падзеі і зноў паспрабавалі выклікаць агонь. І агонь паслухмяна з'явіўся.

Але пасля ўчарашняй вячэры адчувалася страшэнная смага. А бліжэйшая вада была досыць далёка, каля лесу, адкуль яны ўчора прыйшлі. Як ні цярпелі, але не маглі вытрымаць і павінны былі ісці шукаць вады.

Напіліся і пайшлі назад. Па дарозе ім прыпомнілася ўчарашняе паляванне на труса, і яны захацелі зноў зрабіць таксама. Але на гэты раз нічога не выйшла: трус уцёк у другі бок. Замест гэтага яны злавілі двух маленькіх мышанят. Але якія нясмачныя яны былі ў параўнанні з учарашняй смажанінай!

Закусілі зёлкамі і зноў пагулялі ля вогнішча. Але праз гадзіны дзве зноў захацелі піць і зноў павінны былі ісці да лесу.

На абед ім пашанцавала злавіць труса. І вось, прыпомніўшы ўчарашнюю смажаніну, яны самі кінулі яго “на пліту”. Гэта ўжо быў велізарнейшы поспех. Падумаць толькі: яны самі зрабілі гэтак, захацелі і зрабілі. Хто з іхніх суседзяў, малпаў, махайродаў ці тапіраў, мог так зрабіць?

Адна толькі бяда была — гэта кожны раз цягнуцца далёка, каб напіцца, бо адлегласць да лесу была кіламетры са два. Ды і жывёлы, убачыўшы, што тут швэндаюцца нейкія неспакойныя і шкодныя стварэнні, пастараліся адысці далей.

Часам хлопцы ўвесь дзень бадзяліся зусім у другім баку, але на ноч прыходзілі сюды, каб пагрэцца і пагуляць з агнём.

Надвор'е ўвесь час было сухое, гарачае. Трава на лузе пасохла.

І вось аднаго разу хлопцы зрабілі вогнішча далей, сярод густой, сухой травы. Не паспелі яны дадаць галля, як агонь сам пайшоў паўзці па траве. Далей — болей, і па чаўся такі пажар, што хлопцы без памяці пабеглі ў лес. А разам з імі ўсё жывое. Пад нагамі мышы, трусы, пацукі. Побач — гіпарыёны, антылопы і розныя іншыя. Некалькі разоў жывёлы збівалі хлопцаў з ног. Кожны думаў толькі аб тым, каб самому выратавацца.

Вось ужо лес, ручаіна, а ззаду агонь дасягае, смаліць. Пераскочылі яны праз ваду, пабеглі далей — чуюць, што ззаду цішэй стала. Азірнуліся — агонь ужо не гоніцца. Ён спыніўся ля берага і пайшоў убок.

Тады вярнуліся назад. На другім баку чарнелася поле, дымілася некалькі абсмаленых дрэў. Пажар гуў недзе далёка. Але прайшло яшчэ шмат часу, пакуль хлопцы зусім супакоіліся.

Потым асцярожна перайшлі на той бок і сталі хадзіць па цёплай зямлі. А далей, ідучы ўздоўж лесу, яны натрапілі на смажаную жывёліну велічынёй з барана. Тут яны і спыніліся.

Але не паспелі яшчэ прыстасавацца, як з лесу паказаўся тыгр. Адным духам хлопцы адбегліся і апынуліся на дрэве. З якой зайздрасцю пазіралі яны адтуль, як вораг паядаў іхнюю смажаніну!

Дзень скончыўся; хутка сцямнелася. І тут нашы хлопцы заўважылі, што недзе блізка паблісквае агонь. Цяпер ужо агонь для іх быў “свой брат”. Нягледзячы на тое, што тыгр яшчэ не скончыў вячэру і быў недалёка, яны ціхенька злезлі з дрэва і падышлі да агню.

Гарэў тоўсты буралом. Гарэў слаба, ледзь-ледзь свяціўся. Але нашы таварышы з гаспадарскім выглядам і важнай мінай пачалі падкідваць галлё. Агонь весела затрашчаў, павялічыўся і асвятліў тыгра.

Той пакінуў есці і недаўменна паглядзеў, нібы пытаючыся: што гэта за штукі такія? Здаецца, гэта тыя самыя нікчэмныя жэўжыкі, якія толькі што паўцякалі адсюль, але якія яны грозныя, як страшна яны там арудуюць. А вось гэтае жудаснае ўжо ў іх руках, яны так грозна размахваюць ім.

І, апусціўшы хвост, тыгр ціхенька ўдэў у лес.

Тады хлопцы падцягнулі сваю здабычу да вогнішча і спакойна павячэралі пад аховаю агню.

Навакол ляскалі зубамі звяры, але кожны раз, калі хлопцы падкладалі галля, асабліва, калі з трэскам ляцелі іскры,— звяры адскаквалі назад.

Але трэба быць справядлівым і шчыра падзякаваць гэтым зьярам. Каб яны не ляскалі зубамі, дык нашы хлопцы спакойна паснулі б і спусцілі агонь. А цяпер яны ўвесь час былі прымушаны падтрымліваць яго, увесь час яны вучыліся, як ужываць яго.

На другі ж дзень агню пагражала сур'ёзная небяспека. Сонца свяціла ясна і горача. Грэцца не трэба было. Свято ад агню не мела ніякага знаку. І калі паказаўся той самы тыгр, нашы хлопцы нават і не спрабавалі пудзіць яго галінамі, якія днём ніякага асаблівага выгляду не мелі. Яны паўцякалі гэтаксама, як і ўчора.

Навошта было падтрымліваць агонь удзень? Яны бадзяліся навакол, як заўсёды, і, паміж іншым, зусім блізка натрапілі на пячору, з якой калісьці іх выгнаў леў. Праўда, дакладна гэтага яны не памяталі, але нейкія ўспаміны заварушыліся, прынамсі яны добра ведалі, што гэтае месца ім знаёмае і што тут адбывалася з імі нешта незвычайнае.

У кожным разе яны ахвотна спыніліся ў гэтай пячоры, а да вогнішча хадзілі даядаць свайго барана. Там яны дзеля гульні падправілі агонь і цешыліся, гледзячы на дым. Толькі дзякуючы гэтаму, ды яшчэ таму, што там гарэлі тоўстыя кавалкі дрэва, толькі таму захаваўся агонь да вечара.

І толькі пад вечар, калі ў пячоры зрабілася цёмна і непрытульна, тады толькі сябры адчулі, што цяпер агонь вельмі будзе дарэчы.

І праз некаторы час у пячоры весела патрэскаў агонь...

Але тут выявілася яшчэ адна цяжкасць: яны ўжо добра ведалі, што агонь трэба падтрымліваць, што трэба падкідаць дрэва,— вось яны і хадзілі кожны раз за кавалкам дрэва толькі тады, калі агонь пачынаў гаснуць.

Назапасіць апалу наперад яны яшчэ не маглі. Так яны мучыліся гадзіны са дзве, пакуль самі абставіны не прымусілі іх зрабіць некаторы запас. Зараз жа пасля гэтага яны абодва паснулі.

Праз некаторы час “у дзверы” асцярожна прасунулася галава нейкага чалавека. З цікавасцю паглядзеў ён на агонь, але яшчэ з большай цікавасцю на двух спячых хлоп-

цаў. Потым чалавек ціхенька ўвайшоў у сярэдзіну, а за ім выглядала яшчэ некалькі галоў.

Падышоў чалавек, прыгледзеўся да хлопцаў і раптам нешта закрычаў вясёлым голасам. Спалоханыя хлопцы паўскаквалі спрасонку і пазналі павадыра, а за ім усіх сваіх.

Незвычайны гоман падняўся ў пячоры. Гаварылі ўсе разам, калі можна назваць гаворкай тыя гукі, якіх нават не разумеў і той, хто іх казаў. Але ўзрушанае пачуццё патрабавала выхаду, і гэтым выходам з'яўляліся ўсе гэтыя гукі, рухі, кліч. Сярод гэтых гукаў-слоў вызначалася слова "О-О", якое азначала агонь і якое ўсе разумелі.

Маладыя гаспадары падкінулі галля, госці расселіся навокала. Усе былі радасныя, вочы блішчалі, праз твары праціскалася ўсмешка задавальнення.

Раптам ля ўваходу раздаўся грозны рык ільва.

Людзі шарахнуліся ў кут і скамянелі.

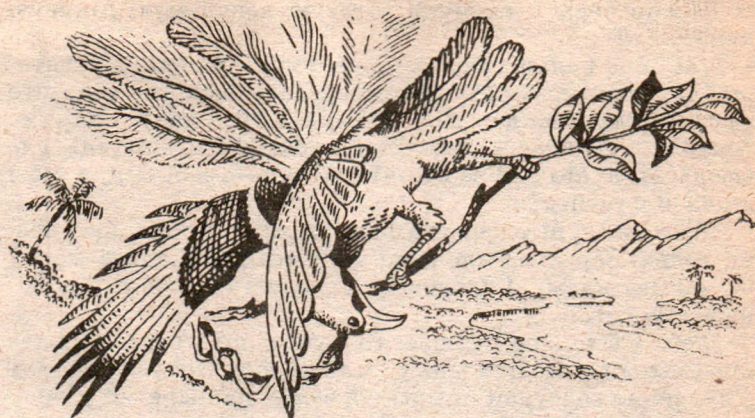
Але Ра ўхапіў палаючую галіну і смела кінуўся ўперад. Леў неяк жаласна піскнуў і знік у цемры.

Людзям адлягло ад сэрца, і на тварах іх засвяціўся першы смех...

Гэта засмяўся Чалавек-Пераможца.

А леў і ўсе яго таварышы не могуць засмяцца і да гэтага часу...

У КРАІНЕ РАЙСКОЙ ПТУШКІ

I

*Новая Гвінея. — У мангравым лесе. —
Кітаец Чунг-лі. — У гасцях у папуасаў.*

Далёка-далёка ад нас, на другім баку зямлі, можна сказаць, супраць нашых ног, на поўнач ад Аўстраліі, ляжыць вялікі востраў Новая Гвінея. На дзве з паловай тысячы кіламетраў працягнуўся ён у даўжыню і больш чым на шэсцьсот кіламетраў — у шырыню. Тры такія дзяржавы, як Англія, маглі б змясціцца на гэтым востраве.

Ляжыць Новая Гвінея каля самага экватара; значыць, там стаіць вечнае лета. Не трэба дбаць ні аб апале, ні аб цёплым адзенні, ні аб шчыльнай хаце.

Увесь год растуць і цвітуць там розныя дзіўныя расліны.

Па чырвоных кветках даўжынёю і шырынёю з добры ручнік лётае райская птушка, якая толькі і жыве ў гэтай краіне ды на некалькіх бліжэйшых астравах.

Здавалася б, вельмі прыемна жыць у такой краіне, але чамусьці народу там так мала, што на квадратны кіламетр прыпадае ўсяго толькі “палова чалавека”. Жыхары Новай Гвінеі — папуасы — знаходзяцца ў такіх умовах, што і да гэтага часу лічацца самымі адсталымі людзьмі на зямлі¹.

З еўрапейцаў там стала жыве ўсяго некалькі сот ча-

¹ Аповесць пісалася ў пачатку 20-ых гадоў XX стагоддзя.

лавек. Ды і тыя размясціліся толькі па марскіх берагах, а ў цэнтры вострава ёсць нават такія мясціны, дзе ні разу не ступала нага белага чалавека.

Паспрабуем заглянуць у гэтую невядомую цікавую краіну.

...Сонца паліла так, як можа паліць толькі на экватары. Гарачыя праменні нібы праразалі наскрозь усё, што ім траплялася па дарозе, — і лісце дрэў, і ваду, і зямлю. Здаецца, яны хацелі высмактаць з зямлі ўсю вільгаць, але ўсюды было столькі вады, што не сушэй рабілася, а нібы яшчэ вільгатней.

Здавалася, што паветра было якоесьці густое, як у лазні, толькі пары не было відаць. Розныя пахі адчуваліся ў ім — і кветкавыя, і пладовыя, і разам з тым гнілыя, душныя, шкодныя.

Гэта і ёсць тое першае, галоўнае, што перашкаджае прыезджым людзям жыць у гэтай краіне. Цёплая вільгаць з'яўляецца галоўнай прычынай самай пашыранай у гарачых краінах хваробы — жоўтай ліхаманкі.

Затое раслінам усё гэта вельмі спрыяе. Яны так шпарка растуць, што, здаецца, каб прыслухаўся, то мог бы ўчуць, як яны пручь з зямлі. Кожнае дрэва, куст ці травіна цягнуцца ўгору, да сонца, нібы навывперадкі. Кожная расліна стараецца адапхнуць свайго суседа і захапіць як мага больш месца пад сонцам. Слабейшыя застаюцца ўнізе, заглушаюцца і паступова марнеюць.

Вышэй за ўсіх уздымаюцца пальмы. Іх верхавіны, з лісцем даўжынёю да чатырох метраў, выглядаюць як памёлы.

А там, ніжэй, ідзе ўжо такая гушчыня, што і не разбярэш, што там расце. Праўда, большасць дрэў для нас зусім і невядомыя. Лісце вялізнае, ярка-зялёнае, нібы тлустае, а кветкі проста гараць рознымі колерамі. Нават наша папараць расце тут як дрэва, велічынёю з сасну. Бліжэй да вады размясціліся так званыя мангравыя дрэвы, карэнні ад якіх уздымаюцца ўверх вышэй за рост чалавека, так што можна пад імі хадзіць.

Некаторыя расліны з-за недахопу месца і святла прыладзіліся на чужым карку і п'юць сок з другога дрэва. Самымі распаўсюджанымі з іх з'яўляюцца ліяны, якія, нібы вярхоўкі таўшчынёю з руку, пераблыталі ўвесь лес. Нават адна парода пальмаў, так званая ратангавая, таксама прыстасавалася жыць на чужы кошт.

Можна было толькі заўважыць, што жывёл мала ў гэтым лесе. І праўда, на Новай Гвінеі звяроў амаль што няма, калі не лічыць некалькіх парод, з якімі мы яшчэ сутрэнемся.

Сярод гэтага лесу на поўдзень цячэ рэчка — павольна, ціха. Розныя затокі і адтокі разыходзяцца ва ўсё бакі, — відаць, што рака канчаецца, што блізка павінна быць мора.

Па баках, як сцяна, стаіць высокі бамбук. Дзікія качкі капошацца там. На мангравым карані тырчыць белая чапля. Відаць, ніхто іх тут не чапае. Нікога няма навокал.

Але вось з-за павароту ракі паказаўся човен, просты, выдзеўбаны з бярвяна. У ім сядзеў чалавек сярэдняга росту, жоўты, з вузкімі касымі вачыма. Відаць было, што гэта кітаец. Толькі як ён сюды трапіў з другога канца свету?

Аднак жа гэта быў сапраўдны кітаец. Адзенне яго складалася толькі з портак і кашулі, але і ад іх засталася толькі назва, бо гэта былі адны анучкі, звязаныя рознымі сцябельчыкамі і карэньчыкамі.

Веславаў і руляваў ён жардзінай, а на дне чоўна ляжала торба і невялічкая піка.

Ехаў ён ціха, асцярожна, увесь час азіраючыся. Ён баўся выязджаць на сярэдзіну ракі і ўсё трымаўся берага. Худы, змораны твар сведчыў, што падарожны многа перацрапеў.

Адзін, другі заварот — і перад ім адкрылася мора. Толькі нельга было вызначыць, дзе яно пачыналася і дзе канчалася, бо ўсё навакол было заліта вадою, а мангравы лес выдаваўся далёка ў мора.

Мора было неглыбокае. Далёка-далёка відаць было, як пеніліся і разбіваліся хвалі аб падводныя рыфы.

Гэта была Тарэсава пратока, якая аддзяляе Новую Гвінею ад Аўстраліі. У гэтай частцы Вялікага акіяна, на паўночны ўсход ад Аўстраліі, даўно працуюць ужо каравыя паліпы і хутка, гэта значыць, праз якіх паўмільёна ці мільён гадоў, зусім забудуюць мора.

Да гэтага кітаец лёгка плыў уніз па рацэ, а цяпер ён стаў адчуваць, што вада пачынае цячы насустрач, уверх. Вось ужо і човен пачало адносіць назад, і кітаец павінен быў напружваць усе сілы, каб пасоўвацца ўніз.

Тым часам і зверху вада таксама прыбывала. Вось сустрэліся струмені зверху і знізу і закруцілі човен. Становішча рабілася ўжо небяспечным.

Пакруціўшыся некаторы час пасярэдзіне ракі, кітаец неяк здолеў вырвацца з віру і як мага хутчэй накіраваўся да берага, правільней сказаць, у лес, бо ніякага берага не было.

Ён праціснуўся паміж мангравых карэнняў і стаў чакаць.

На працягу гадзіны вада ўсё падымалася, а потым пачала спадаць. Але кітаец, відаць, не мерыўся ехаць далей.

Ён пашукаў яшчэ большага гушчару і заехаў туды так, што зусім схаваўся. Потым сваім нажом адрэзаў кавалак ліяны і прывязаў човен да карэнняў.

Вада тым часам усё спадала ды спадала. Вось ужо спод чоўна дакрануўся да глебы. Вось пачалі паказвацца чорныя плямы зямлі. Потым вада зусім адышла. Толькі збоку засталася абмялелая рака, ды мора блішчала дзесь далёка скрозь дрэвы.

Кітаец вылез, узяў сваю торбу і піку, яшчэ раз паглядзеў, ці добра схаваны човен, і пайшоў налева, уздоўж берага мора. Ісці было вельмі дрэнна. Зямля была гразкая, усюды пазаставалася шмат лужын. У адной з іх кітаец заўважыў ладнага краба, велічынёю з шапку. Гэта была добрая спажыва, і кітаец не мінуў яе. Ён узяў галіну і сунуў у крабаву клюшню. Той зараз жа моцна ўчапіўся за галіну, і кітаец без клопату выпцягнуў яго з вады і паклаў у сваю торбу.

Але не паспеў ён прайсці некалькі крокаў, як раптам закрычаў і заскакаў ад болю: гэта краб ухапіў яго сваёй клюшняй за бок. Тады ён зняў торбу і некалькі разоў стукнуў ёю аб дрэва.

Кітаец ішоў наўкос, набліжаючыся да берага. Відаць было, што гэта месца яму знаёмае. Але пасоўваўся ён вельмі марудна, бо цяжка было праціскацца праз мангравыя карэнні. Тым часам сонца пачало ўжо спускацца на захад. Нецікавая будзе справа, калі ноч захопіць яго тутака. Тым болей што ён ведаў і другую небяспеку, якая пагражае яму, калі ён замарудзіцца.

Так і ёсць: лужыны пачалі трапляцца ўсё часцей, а потым кітаец заўважыў, што некаторыя зноў злучыліся з морам стужкамі вады.

Кітаец зразумеў: гэта зноў пачынаўся прыліў. Калі ён не паспее, прыйдзецца на дрэве чакаць шэсць гадзін, пакуль вада зноў не спадзе.

Ён пайшоў як мага хутчэй, але неўзабаве пераканаўся, што ўсё роўна не паспее. Мора набліжалася, а яму трэба было яшчэ прайсці некалькі кіламетраў да месца, куды прыліў не дасягае.

Каб дарэмна не траціць сілы, ён пачаў выгляджаць зручнае месца, каб прыладзіцца на гэтыя шэсць гадзін. І ўжо быў час, бо навакол з'явіліся цэлыя азёры.

Ён выбраў сабе больш прытульнае дрэва і палез на яго.

Непрыемная была перспектыва сядзець на дрэве да паўночы. Ды і далей не лепш: або ісці ў суцэльнай цемры,

або прапусціць час і тады зноў чакаць новага прыліву і адліву.

Але ўсім вядома, што кітайцы самы цярплівы народ. І наш падарожнік, здавалася, не адчуваў ніякай прыкрасці. Спакойна прыладзіўся на дрэве, выцягнуў з торбы некалькі бананаў і павячэраў імі.

Было яшчэ светла. Навакол цішыня — не любяць жывёлы і нават птушкі гэтых гнілых, вільготных лясоў.

Кітайцу нават прыемна было адпачыць. Ён сядзеў сабе і думаў аб сваёй бацькаўшчыне — далёкім Кітаі, аб сваёй сям'і.

Звалі яго Чунг-лі. Нарадзіўся ён у Шанхаі. Бацька яго быў кулі, як звычайна завуць кітайскіх рабочых. Чунг-лі меў брата Хунь-чжы, які быў маладзейшы за яго на адзін год, і яшчэ маленькіх брата і сястру.

Сям'я іх была такая бедная, што нават не мела месца на зямлі, а жыла на "сампане", гэта значыць, на маленькім плыце — метраў пяць даўжыні і два шырыні. Цэлыя вёскі з такіх сампанаў вырасталі звычайна на рэках, побач вялікіх кітайскіх гарадоў¹.

На гэтых сампанах былі пабудаваны будкі, у якіх туліліся сем'і. Добра яшчэ, калі гэтыя будкі мелі саламяныя сцены і шчыльную столь. Увесь жа будынак сям'і Чунг-лі складаўся з некалькіх кавалкаў дошак на калках, і праз шчыліны між гэтых дошак можна было прасунуць руку.

Няцяжка ўявіць, як жылося ім у халоднае, дажджыстае надвор'е, якое там бывае замест нашай зімы.

Бацька, а потым і Чунг-лі з братам падраблялі тым, што нагужалі і разгужалі караблі. Але ахвотнікаў-беднякаў было столькі, што і такая выпадковая праца траплялася рэдка.

Аднаго разу прыйшлі на сампаны нейкія агенты і сталі ўгаворваць мужчын пайсці на сталую працу ў далёкі край. Яны абяцалі плаціць па трыста долараў за год і ўзяць на сябе ўсе іншыя выдаткі. Трэба толькі падпісаць кантракт на пяць год. Праз пяць год можна будзе мець чыстых паўтары тысячы долараў, калі дарэмна не траціць грошай.

Тысяча пяцьсот долараў! Такі капітал, якога ніхто на сампане нават не сніў. І ўсяго толькі трэба папрацаваць пяць год.

Чунг-лі меў дваццаць адзін год; значыцца, калі ён бу-

¹ Тут гаворыцца аб ранейшым, дарэвалюцыйным Кітаі.

дзе мець дваццаць шэсць гадоў, ён будзе ўжо багатым чалавекам. Перабярэцца на зямлю, набудзе гаспадарку, гародчык, дом, адным словам, будзе самы шчаслівы чалавек у свеце. І бацькі пад старасць спакойна пражывуць пры ім.

Для гэтай справы варта рызыкнуць. А працы ён не баіцца. Брат Хунь-чжы таксама захацеў ехаць, і гэта было яшчэ лепей, бо на чужыне вельмі многа значыць свой чалавек. А ўдвух яны праз пяць год будуць мець цэлых тры тысячы долараў! Ды гэта ж... гэта... Але ж хіба можна выказаць гэта якімі словамі?

Пайшлі ў кантору, дзе ў прысутнасці англічаніна і нейкага важнага кітайца ў акулярах падпісалі ўмову.

Падрабязнасцей умовы яны не зразумелі, але пра трыста долараў у год яны добра чулі нават ад самога кітайца ў акулярах. Значыцца, справа пэўная.

Потым іх, у ліку двухсот чалавек, пагрузілі, як гурт быдла, на карабель і змясцілі ў труме. Потым шматтыднёвая дарога. Ад задухі і дрэннага харчавання пачаліся хваробы, людзі сталі мерці, як мухі.

Гаспадары спалохаліся, што іх “тавар” загіне, зрабілі ў дарозе прыпынак, падчысцілі, падлячылі людзей і прывезлі на месца сто пяцьдзесят чалавек.

Там іх пачалі размяркоўваць па розных месцах. Быў момант, калі братоў ледзь не разлучылі. Але неяк пашанцавала, і ўрэшце яны абодва апынуліся на гумавай плантацыі ў Новай Гвінеі.

Пачалася служба. Ад цямна да цямна павінны былі яны працаваць пад палючымі праменьнямі сонца. Аніводнага дня адпачынку не было вызначана. Адпачывалі толькі тады, калі гаспадары бачылі, што людзі не вытрымаюць і што можа быць страта.

За самую нязначную хібу бізун гуляў па спіне. Скардзіцца не было каму, а каб і было, то ўсё роўна нічога не выйшла б, бо, згодна кантракту, на працягу пяці год яны былі ўласнасцю гаспадара. Апрача таго, свой свайго заўсёды пакрые.

Адно толькі суцяшала — гэта мары аб тым, што праз пяць год яны будуць багатымі. Ах, каб хутчэй праляцелі гэтыя пяць год!

Але выявілася, што і гэтаму багаццю пагражала небяспека. Выходзіла, што выдаткі па ўтрыманню клаліся на рабочых і ва многіх выпадках гэтыя выдаткі перавышалі заробаткі.

Так, напрыклад, па рахунку Чунг-лі выходзіла, што яму

праз тры гады належыць замест дзевяцісот долараў толькі сто трыццаць. Нават дарога і лякарства былі пастаўлены ў рахунак.

Найгорш жа за ўсё былі здзекі і біццё. Асабліва вызначаўся ў гэтай справе кіраўнік працы, містэр Брук.

Адзін раз Чунг-лі браў з-пад дрэва гаршчочак з гумавым сокам і неяк перакуліў яго. Якраз ішоў міма містэр Брук.

Убачыўшы такое злачынства, Брук аж пачырванеў.

— Як смееш ты, сабака, паваць гаспадарскае даро?! — закрычаў ён і, не доўга думаючы, моцна штурхануў ботам у зубы Чунг-лі, які стаяў, пакорна схіліўшыся перад ім.

Чунг-лі і да гэтага часу не ведае, як здарылася, толькі памятае, як гаршчочак разляцеўся на кавалкі аб... галаву містэра Брука, а рэшта гумавага соку заляпіла яму ўвесь твар. Брук зароў, як бык, выхапіў рэвальвер, але не мог страляць, бо нічога не бачыў. Ён стаў церці вочы, але ад гэтага рабілася яшчэ горш.

Рабочыя зарагаталі ад радасці. Брук пачаў страляць не глядзячы. А Чунг-лі падбег да брата, абняў яго і ўдэк. Удэк у той самы мангравы лес, дзе ён цяпер сядзеў.

І добра зрабіў, бо за такое “злачынства” ён трапіў бы на катаргу, можа, гадоў на дзесяць. Такі ўчынак быў бы растлумачаны, як замах на жыццё “белага”. А гэта ў тых краях лічыцца самым страшным злачынствам.

Каб справа тычылася “каляровага” — жоўтага або чорнага, — тады зусім іншая рэч, а падняць руку на “белага” ды пры гэтым яшчэ “цара зямлі”, англічаніна, — дык ужо лепш і на свет не радзіцца.

Затое для ўсіх “каляровых” рабочых гэтае здарэнне было першай радасцю за ўсе гады.

Але пасля гэтага ім стала яшчэ горш, асабліва Хуньчжы, на якога злажылі адказнасць за брата — гэта значыць, ён павінен быў адпрацаваць усю “шкоду”, якую зрабіў Чунг-лі. Адносіны да другіх таксама зрабіліся яшчэ больш жорсткімі, каб усе адчувалі, што азначае замах на белага.

Ды і становішча ўцекача было не лепшым. Куды было яму дзецца? Каб вярнуцца дамоў, яму, па-першае, трэба было мець шмат грошай, а па-другое, — ля берага, дзе толькі і жывуць белыя, яго зараз жа злавілі б.

Заставалася толькі ісці куды вочы глядзяць, далей ад берага.

І ён пайшоў...

Пайшоў у сярэдзіну вострава, туды, дзе яшчэ ніхто не быў, туды, дзе віднеліся таемныя горы, дзе жывуць людзі, якія і самі не ідуць да белых і іх да сябе не пускаюць.

Пайшоў адзін, бяззбройны, не ведаючы, куды ісці і што рабіць.

А праз год чамусьці вярнуўся назад, у тое самае месца, адкуль уцёк і дзе яму пагражае небяспека...

Успамінаючы цяпер свой родны сампан, ён лічыў яго за самы найлепшы куток на зямлі. Цяпер яму здавалася, што тамака акурат і жывуць найшчаслівейшыя людзі, што дарма яны лічылі сябе ўжо такімі няшчаснымі.

Ён так задумаўся, седзячы на сваім дрэве, што нават не пачуў, як пад'ехала досыць вялікая лодка і спынілася пад ім.

У лодцы сядзела чалавек шэсць папуасаў, узброеных лукамі і пікамі. Усё іх адзенне складалася з аднаго толькі фартуха. Яны былі высокага росту, дужыя і здаровыя. Чорнае цела іх блішчала, як бот.

Яны былі кірпатыя, з тоўстымі губамі і вялікімі выступамі шчок. Але дзіўней за ўсё былі іх кудлатыя галовы. Кучаравыя валасы ўздымаліся на галаве, як стог сена, і надавалі ім вельмі люты выгляд.

Яны нешта загаргаталі паміж сабою. Чунг-лі ўздрыгнуўся, зашуршаў лісцем.

Папуасы паднялі галовы і ўбачылі яго. Яны ўзяліся за лукі і грозна сталі яму нешта казаць. Пры гэтым паказвалі рукамі, каб ён злез да іх у лодку.

Чунг-лі за гэты год часта сустракаўся з папуасамі, але ён цяпер лічыў бы за лепшае застацца на дрэве, чымся карыстацца іх гасціннасцю.

Хто іх ведае, што яны сабе думаюць? Праўда, узбярэжныя папуасы, якія часцей сустракаюцца з другімі людзьмі, якія бліжэй бачаць сваё начальства — англічан, — цяпер ужо не нападаюць, як раней, але ўсё-такі аднаму трапіць да іх непрыемна.

Чунг-лі зрабіў салодкую міну, заківаў галавою і сказаў:

— Кавас! Кавас! — што азначае “прыцель, прыцель”.

Папуасам, відаць, гэта спадабалася. Яны апусцілі лукі, але ўсё роўна чакалі яго да сябе. Не было чаго рабіць — трэба было злазіць.

Чунг-лі ўлез у лодку, зрабіў выгляд, што ён вельмі ўдзячны за іх ласкаваць, і ўсё паўтараў:

— Уян, уян (добра, добра)!..

Потым выцягнуў з торбы краба і аддаў ім.

Папуасы ўбачылі, што гэта сапраўды “кавас”, і зрабіліся лагаднейшымі. А калі Чунг-лі пачаў выкладаць усе свае веды на папуаскай мове, з якой ён азнаёміўся ў часе сваіх вандраванняў, тады ўжо зусім зрабіўся ім сябрам. Але трэба зазначыць, што ведаў гэтых у Чунг-лі зусім не хапала. Папуасы жывуць паасобку, сталых зносін паміж сабой не маюць, дзеля гэтага няма ў іх і адзінай мовы. Часта здараецца, што дзве суседнія вёскі гавораць па-рознаму.

Папуасы не разумелі і паловы таго, што казаў Чунг-лі, але з некалькімі словамі ды мігамі ўсё ж такі дагаварыцца можна было.

Папуасы выехалі з лесу ў мора. Пакуль яны ехалі ўздоўж берага, сонца пачало спускацца. Чунг-лі ўбачыў у моры, недалёка ад берага, над вадою, вёску, да якой яны і накіроўваліся.

Хаціны былі пабудаваны на мангравых карэннях, на якіх былі пасланы жэрдыкі. Страха была зроблена з плеценага пальмавага лісця, а сцены — з галля.

Там ужо заўважылі, што едзе чужы чалавек. Насельніцтва згуртавалася на краі насцілу і з цікавасцю чакала госця.

Лодка пад’ехала “пад вёску”. З насцілу звешваліся плеченыя сходкі, па якіх і падняліся ўверх.

Паміж усіх хацін асабліва вызначалася адна, даўгая, вялікая, — туды і павялі госця. Чунг-лі адразу пазнаў, што гэта быў нібы клуб, дзе жывуць нежанатыя папуасы і дзе звычайна прымаюць гасцей.

Чунг-лі супакоіўся: значыцца, яго прымаюць як госця. Увайшлі ў сярэдзіну. Па баках цягнуліся нары, дзе кожны чалавек меў сваё месца. Над галовамі віселі розныя прылады, галоўным чынам для лову рыбы. Цікава, што сярод розных рэчаў тут можна было знайсці разам і каменную сякеру і жалезную, і касцяны нож і сталёвы; сярод лукаў і стрэлаў была адна старая стрэльба.

Адным словам, відаць было, што гэтыя дзікуны хоць і жылі па-першабытнаму, але ўжо карысталіся і сучаснымі прыладамі.

Пасярэдзіне хаціны была насыпана зямля, дзе гарэў агонь. Зараз жа дадалі галля, паклалі ў попел рыбу, загорнутую ў зялёны ліст, сунулі туды і краба.

Паселі навакол і пачалі, як маглі, гутарыць з Чунг-лі. Чунг-лі стаў тлумачыць, што ён ідзе да белых, але разам з

тым асабліва стараўся паказаць, што ён сам не належыць да іх, што ён ненавідзіць белых і лічыць іх ворагамі.

Відаць было, што папуасы зразумелі яго. Яны ўхмыляліся, пляскалі яго па плячы і казалі: “Уян, уян”.

Ля дзвярэй стаялі жанчыны і дзеці і здзіўлена глядзелі на рэдкага гасця.

Чунг-лі цяпер ужо быў задаволены, што так здарылася і што ён зможа адпачыць і паспаць як мае быць. Бо назаўтра яго чакала вельмі небяспечная справа...

Тым часам зусім стала цёмна. У гэтых месцах ноч надыходзіць адразу, раптам. Увесь год цямнее а сёмай гадзіне, і ноч і дзень маюць па дванаццаць гадзін, з невялікім ухілам, бо Новая Гвінея ляжыць недалёка ад экватара.

Мора было чорнае: аніводнай хвалькі не было на ім.

Аднак жа папуасы не мерыліся ісці спаць. Яны зноў сталі рыхтаваць свае лодкі.

І мора загарэлася!.. Ад кожнага руху лодкі, асабліва вясла, вада запальвалася, бруілася бледным полымем. Здавалася, што ўсе лодкі пльвучь у агні, а ў некалькіх кроках некранутая вада ад гэтага здавалася яшчэ чарнейшай.

Але ніхто з жыхароў не звяртаў увагі на гэтае прыгожае з’явішча. Усе ўжо з маленства прызвычаліся да яго. Чунг-лі таксама не раз бачыў гэтае святло, хоць і не ведаў, што яно паходзіць ад мікраскапічных жывёлінак, якія свецяцца, як нашыя чарвячкі-светлячкі або гнілое дрэва.

У лодку села па тры-чатыры чалавекі. У левай руцэ кожны трымаў запалены факел з сухога пальмавага лісця, а ў правай — піку з некалькімі вострымі канцамі, прызначаную спецыяльна на рыбу. Пасярэдзіне лодкі быў раскладзены агонь, ад якога яны запальвалі свае факелы. Яны запрасілі і Чунг-лі ехаць з імі, але ён адмовіўся, бо быў вельмі змораны.

На моры ў цемры рассыпаліся і заварушыліся агні: вось адзін кінуў сваю піку ў ваду і зараз жа выцягнуў рыбіну, якую спрытна зняў пальцамі нагі.

Доўга глядзеў Чунг-лі на такую цікавую рыбную лоўлю, але трэба было ісці спаць.

Ён увайшоў ў хаціну і лёг на нары. Пад бокам было паслана пальмавае лісце, а замест падушкі прыстасаваны некалькі бамбукавых жэрдак.

Ён зараз жа заснуў і нават не чуў, калі вярнуліся лаўцы.

II

*Еўрапейская станцыя. — Выгадны гандаль. —
Гумава плантацыя. — “Каляровыя” рабочыя. —
Паны і падпанкі. — Зварот Чунг-лі. — Папайся!..*

Кіламетраў за дзесяць ад вёскі папуасаў, на ўзвышшы, стаяла “станцыя”, або “факторыя”, як завуць сялібы еўрапейцаў у такіх дзікіх месцах.

Звычайна такія станцыі з’яўляюцца прадпрыемствамі капіталістаў. Напрыклад, перад вайной¹ амаль што чвэрць Новай Гвінеі была ў руках адной нямецкай гандлёвай фірмы. Другая чвэрць — у руках англічан, а палова — у галандцаў.

Пасля вайны нямецкую частку адабралі англічане, і Новая Гвінея аказалася падзеленай паміж Англіяй і Галандыяй.

Наогул трэба сказаць, што капіталістычныя дзяржавы гандлююць гэтымі астравамі, як таварам: мяняюць, купляюць, прадаюць адзін аднаму з усімі жыхарамі і іх вантрапамі.

А людзі жывуць, працуюць і нават не ведаюць, што, можа, дзесьці ў Лондане ці Парыжы ў гэты самы час іх хтосьці камусьці прадае.

У розных зручных месцах фірмы закладваюць плантацыі і гандлёвыя пункты.

Тая станцыя, аб якой тут ідзе гутарка, належала да адной англійскай фірмы, якая шмат іх мела ўздоўж усяго ўзбярэжжа. На гэтай станцыі разводзіліся гумаваыя, або каўчукавыя, дрэвы. Але, як гандлёвае прадпрыемства, яна не адмаўлялася і ад іншых гандлёвых спраў.

Пасля гуму галоўнае месца займала “копра”. Копра — гэта разрэзаныя і высушаныя какасавыя арэхі. У Еўропе з яе робяць какасавы алей, які ўжываецца ў рознай вытворчасці, напрыклад, у мылаварнай.

Яе прывозілі галоўным чынам з суседніх астравоў, якіх шмат было навакол.

Станцыя і сама вырабляла копру і купляла ў папуасаў. Раней за якую-небудзь шкляную цацку можна было атрымаць мех копры, але цяпер папуасы паразумнелі і патрабавалі сякеру, нож ці яшчэ што карыснае.

Бліжэй да мора стаяў галоўны дом, у якім жылі начальнік станцыі містэр Скот і яго памочнік містэр Брук.

¹ 1914 — 1918 гадоў.

Дом быў лёгкі, з дошак, і стаяў на слупах — таксама, як і папуаскія хаціны.

Навакол усяго дома ішла веранда, на якую выходзілі вялікія вокны. У некаторых вокнах замест шкла былі густыя сеткі. Яны абаранялі ад маскітаў і разам з тым прапускарлі свежае паветра.

Каля дома раслі пальмы, бананы, эўкаліпты і розныя іншыя дрэвы гарачых краін.

На верандзе на плеченых крэслах сядзелі містэр Скот і містэр Брук, апранутыя ва ўсё белае, як звычайна ходзяць у гэтых краях еўрапейцы.

Містэр Скот быў высокі мужчына, гадоў пад сорок. Чысты, голены твар яго выказваў гордасць і самаўпэўненасць. Ён заўсёды быў спакойны. Спакойна выслухваў непрыемнасць, спакойна загадваў біць насмерць якога-небудзь слугу, калі той завінаваціцца ў чым. Ніколі не крычаў і не злаваў, бо яго крык быў бы вялікім гонарам для таго чалавека, на якога ён крычыць. Быў спакойны і ў вясёлы час.

Самае большае, што ён мог сабе дазволіць, — гэта ўсміхнуцца, размаўляючы са сваім братам-еўрапейцам. І рабіў гэта ён толькі ў тутэйшых краях, а ў Англіі ён з больш-менш простым чалавекам і не размаўляў бы.

Ён быў шляхетнага паходжання і марна страціў усе свае грошы. Сюды прыехаў таму, што, па-першае, ён тут атрымліваў вялікую плату, а па-другое, што ў гэтай невядомай старонцы наогул можна пажывіцца.

Яго памочнік, містэр Брук, быў зусім іншага складу: нізкі, тоўсты, зласлівы. Ён меў сорок пяць год і за свой век змяніў шмат прафесій: і вайсковым быў, і на моры служыў, і пропаведзі ў царкве гаварыў, і ў тэатры працаваў, — і нідзе не меў удачы праз свой характар.

Толькі тут ён быў прыгодны. Тыя рабочыя, якімі ён распараджаўся, не маглі нічога яму зрабіць, а містэра Скота ён вельмі паважаў і баяўся.

Англічане сядзелі моўчкі і пілі каву.

Раптам Брук дакрануўся да рукі містэра Скота і ціхенька паказаў у кут веранды. Там, асцярожна азіраючыся, паўзла яшчарка, даўжынёю з метр. Яна трымала ў роце добры кавалак мяса.

Гэтыя стварэнні вельмі часта крадуць тут спажыву ў людзей, як у нас пацукі. Адно што яны больш палахлівыя. Ледзь толькі людзі паварушыліся, як яна пакінула мяса і знікла.

— Хутка прыйдзе карабель, — сказаў Скот. — Ці хопіць нам гумы і копры, каб нагрузіць яго?

— Павінна хапіць, — адказаў Брук, — але вось рабочых мала. Учора зноў памёр адзін. Трэба яшчэ выпісаць.

— Колькі мы іх маем цяпер?

— Дзвесце дзевяноста тры. Восемдзсят шэсць памерла за паўгода, ды два зноў уцяклі некалькі дзён назад.

— Невялікая бяда, выпішам другіх, — спакойна сказаў Скот.

І сапраўды, гэта была не бяда. Наадварот — гэта было на карысць гаспадарам. Уцекачы, парушыўшы ўмову, нічога не атрымлівалі. Іх заробкі, часам за некалькі год, заставаліся ў кішэнях гаспадароў.

З гэтага боку містэру Скоту заставалася толькі жадаць, каб больш уцякалі, і ў глыбіні душы ён быў удзячны Бруку за тое, што той дапамагаў у гэтай справе сваёй жорсткасцю да рабочых.

Але ўцякалі толькі тыя, якія ўжо ні на што не спадзяваліся і выбіралі смерць. Вядома, такіх было мала.

Трэба адзначыць, што сярод усіх рабочых толькі дзясцат быў з тутэйшых папуасаў. Рэшта былі кітайцы, японцы, малайцы, нават негры.

Гэта тлумачылася проста: па-першае, папуасы не былі прывычныя да сталай рэгулярнай працы, а па-другое, яны хутка ўсе ўцяклі б ад такога жыцця, бо яны былі, як гаворыцца, дома. А з прывезенымі з далёкага краю рабочымі можна было рабіць што хочаш.

На веранду ўзышоў новы чалавек, грэк Кандаракі. Гэта быў не малады ўжо, але вёрткі, хітры, дасціпны чалавечак з бегаючымі вочкамі і казлінай бародкай.

Адкуль ён узяўся, як сюды трапіў — алах яго ведае, але для Скота ён быў вельмі карысны. Ён быў гандлёвым агентам, усё ведаў, што трэба і нават чаго не трэба, ашукваў усіх і ўсім быў патрэбен. І містэр Скот заўсёды карыстаўся яго парадаю.

— Містэр Скот! — сказаў грэк, нізка схіліўшыся. — Тамака прыйшлі два папуасы, відаць, здалёку. Яны прынеслі скуркі райскіх птушак і кавалак золата велічынёю з курынае яйка.

— Што яны патрабуюць за гэта? — запытаўся Скот.

— Дзве стрэльбы.

Містэр Брук аж надскочыў на сваім крэсле:

— Што? Як? Стрэльбы? Не можа быць! Яны ж не ведаюць, што з імі рабіць!

— Мусіць, ведаюць, калі просяць, — сказаў Кандаракі.

— Гэта справа нядобрая, — прамовіў Скот. — Калі яны захацелі стрэльбаў, гэта кепскі знак.

— Мабыць, іх навучыў хтось, — сказаў грэк.

— Паклічце іх сюды, — загадаў Скот.

Кандаракі махнуў рукой. Падышлі два папуасы. Відаць было, што яны рэдка сустракаліся з белымі. Глядзелі неяк спадылба, як загнанья звяры.

— О, гэтыя малойчыкі мне не падабаюцца! — сказаў Брук.

І сапраўды, яны значна адрозніваліся ад бліжэйшых папуасаў. Асабліва цікавая была іх зачоска. Усе валасы былі падзелены на мноства кос, і, каб гэтыя косы не злучаліся, яны былі аблеплены гразёю. Косы звешваліся з усіх бакоў і нават бразгаталі пры кожным руху.

На руках і на нагах былі бранзалеты, па-майстэрску зробленыя з травы і аздобленыя чарапашкамі. На шыі віселі каралі са звярыных зубоў.

Адзін трымаў вязку птушыных скурак без ног, а другі — кавалак золата. Асабліва цікавыя былі скуркі птушак. Райскія птушкі невялікія, прыблізна як верабей або крыху больш. Сама назва іх паказвае, што яны нейкія асаблівыя. І сапраўды: такога прыгожага, яскравага і разнастайнага колеру ніхто нават не мог бы выдумаць!

Іх ёсць некалькі парод, але больш вядомая адна, якая мае хвост каля трыццаці сантыметраў даўжынёй з такім тонкім, далікатным і яскравым пер'ем, што ім вельмі ахвотна ўпрыгожваюць сябе як дзікуны, так і еўрапейскія жанчыны. Для апошніх і вывозяцца гэтыя скуркі ў Еўропу і вельмі дорага цэняцца.

З прычыны таго, што мясцовыя паляўнічыя звычайна адразаюць ногі ад скурак, у Еўропе склалася легенда, што гэтыя птушкі ўсё сваё жыццё трымаюцца ў паветры, жывяцца толькі расой і маюць нейкую цудоўную сілу. Адсюль і назва іх — райскія.

Кандаракі з дапамогай некалькіх слоў, а больш за ўсё мігамі запытаўся, што яны хочуць за свой тавар.

Папуасы зразумелі, паказалі рукамі, як страляюць, і сказалі: “Пуф! Пуф!” Нават Скот усміхнуўся.

— Вось чаго захацелі! — сказаў ён. — Але шкодна даваць вам такія цацкі. Прынясіце і пакажыце ім лепш другое, — загадаў ён Кандаракі.

Кандаракі прынес сякеры, нажы, рыдлёўкі і г. д. Відаць было, што такія багатыя прылады зрабілі на іх уражанне, але ўсё ж такія яны адмоўна круцілі галовамі.

— Падазроная справа, — сказаў Скот.

— Ці не пачаставаць іх гарэлкай? — прапанаваў Кандаракі. — Можа, тады лягчэй будзе з імі дагаварыцца.

— Спірытусам лепш! — крыкнуў Брук. — Што значыць гарэлка для такіх чарцей!

Скот згадзіўся.

Кандаракі прынёс бутэльку і наліў паўшклянкі спірту. Падышоў да папуасаў, ласкава папляскаў іх па плячах і працягнуў шклянку. Недаверліва паглядзеў папуас і не хацеў браць.

Кандаракі сам дакрануўся губамі, смяяўся і ласкава запрашаў. Дзікун узяў і крыху глынуў. Спачатку ён спа-лохаўся; відаць было, як захапіла яму дух. Але праз хвіліну, адчуўшы прыемную цеплыню, засмяяўся. Пасля таго яго таварыш выпіў ужо бадай усю шклянку. А за ім першы зноў выпіў.

Тады гандаль пайшоў шпарчэй. Папуасы забыліся ўжо на зброю і цікавіліся ўсё цудоўнай “вадой”. Ім паказалі дзве поўныя бутэлькі. Яны ўхапіліся за іх і пакінулі свае тавары.

Трымаючыся за свае бутэлькі, хістаючыся ды весела гаргочучы, пайшлі яны дадому.

— Ха-ха-ха! — зарагатаў містэр Брук. — Вось гэта дык гандаль!

— Дай Бог часцей так, — смяяўся Кандаракі.

І яны весела пачалі падлічваць, колькі на гэтым “зарабілі”.

А шчаслівыя гандляры тым часам адышліся крыху ад будынкаў, спыніліся, зноў выпілі і паваліліся на зямлю, як мёртвыя. Бутэлькі пакаціліся, рэшта спірту вылілася, — справа пакуль што на тым і скончылася.

За паўкіламетра ад будынкаў, у балоцістай нізіне, была плантацыя гумавых, або каўчукавых, дрэў.

Ёсць некалькі дзесяткаў парод такіх дрэў, але найлепшыя паходзяць з Паўднёвай Амерыкі, з нізіны ракі Амазонкі. Адтуль іх сталі вывозіць і разводзіць у іншых гарачых краінах і ў тым ліку на Новай Гвінеі.

Гэтыя дрэвы належаць да аднаго роду з нашай травой малачаем, але тут яны дасягаюць велічыні дуба. Тры тысячы дрэў былі пасаджаны правільнымі радамі, і паміж іх завіхаліся рабочыя.

Гуму дае сок гэтых дрэў, і здабыча яго падобна да таго, як у нас увесну здабываюць сок з бяроз. Каўчукавы сок падобны да малака, толькі гусцейшы.

Каля плантацыі было раскладзена многа вогнішчаў.

Рабочыя з лесу прыносілі сюды гаршкі з сокам. Другія мачалі ў сок дошчачкі і трымалі іх над дымам. Сок гусцеў. Тады зноў мачалі гэтую самую дошчачку і зноў капцілі, і так некалькі разоў, пакуль не набіраўся вялікі камяк. Тады яго разразалі, адкладвалі кавалкі гумы, а дошчачку зноў мачалі. Ля вогнішчаў ляжалі вялізныя кучы гумы. Сок з лесу падносілі ды падносілі. Паміж рабочых хадзіў наглядчык малаец Файлу і паддаваў духу бізуном.

Гэты Файлу быў сам рабочы, але за тое, што вельмі дагаджаў гаспадарам, ён быў зроблены старшым над рабочымі і выконваў свае абавязкі не за страх, а за сумленне.

Ён усё выгледжаў, падслухваў, сачыў за кожным крокам рабочых і паведамляў гаспадарам. Рабочыя яго не любілі нават больш, як містэра Брука, бо Файлу быў бліжэй да іх і больш шкодны.

Разы са два рабочыя яго пабілі, але гэта ім вельмі дорага каштавала: адзін з іх быў так збіты, што праз некалькі дзён памёр, а другі ледзь застаўся жывы.

Усе рабочыя былі “каляровымі”: жоўтыя кітайцы, карэйцы, японцы, цёмныя малайцы, чорныя негры, але не з Афрыкі, а з Амерыкі, бо ім там вельмі дрэнна жывецца. Асабліва многа было кітайцаў.

Нездаровы клімат, дрэннае харчаванне і безупынная праца адбіліся на ўсім іх выглядзе. Трымала ўсіх толькі адна надзея, што вось яны скончаць свой тэрмін і вернуцца дадому “багатымі”.

Падышлі Брук і Кандаракі. Файлу падскочыў і пачаў скардзіцца, што сушылышчыкі вельмі марудна працуюць, не паспяваюць.

— А навошта ў цябе ў руках бізун? — спытаў Брук.

— Не памагае: сама праца ўжо такая марудная.

— Гэта праўда, — сказаў Кандаракі. — Я даўно ўжо кажу, што трэба перайсці на хімічнае згущэнне соку. У другіх месцах даўно гэтак робіцца.

— Калі яно больш выгадна, трэба будзе абмеркаваць, — адказаў Брук.

Увайшлі ў лес. Рабочыя яшчэ больш замітусіліся. Каля аднаго дрэва Брук раптам спыніўся і, паказваючы рукой, сурова запытаўся ў Файлу:

— Што гэта такое? А?

Файлу замармытаў:

— Я... Я... не бачыў... Гэта Чык-чу.

— А ты дзеля чаго тутак? — крыкнуў Брук, і падняў-

шы бізун, апусціў яго на спіну Файлу. Той толькі схіліўся да зямлі і жаласна замармытаў:

— Выбачайце, дарагі пан... больш не буду...

Тым часам сюды спяшаўся небарака Чык-чу, якому была даручана гэтая частка дрэў. Падбег і збялеўся.

Гаршчок быў ужо даўно поўны, і гумаваы сок цёк праз верх.

Брук нават не паглядзеў на кітайца і, адыходзячы, толькі сказаў Файлу:

— Глядзі ў другі раз...

Файлу яшчэ больш схіліўся; вочы яго глядзелі на Брука з замілаваннем, але як толькі Брук адышоў, Файлу адразу зрабіўся ў сто разоў больш паважным і грозным, як Брук.

— Ну, — прасіпеў ён, звярнуўшыся да Чык-чу, — а цяпер мы з табой палічымся.

Кітаец кінуўся на калені і пачаў прасіць:

— Выбачай... паночку... не буду... не паспеў... паночку...

Але “паночак” не злітаваўся. Бо яму пагражаў другі паночак, які ў свой чарод баяўся трэцяга пана.

Надыходзіў вечар. На вільготнай плантацыі пачаў збірацца туман. Гэта самы нездаровы час у гарачых краінах. Еўрапейцы звычайна ў такі час сядзяць дома і не выходзяць на двор.

Работу скончылі і пайшлі дадому. Для рабочых быў пабудаваны асобны вялікі будынак, але не на слупах, як для гаспадароў, а проста на зямлі.

На двары негр-кухар, або “кок”, як усюды на моры завуць кухараў, зварыў ужо вялізны казан чорнага варыва з бобу. Боб і рыс, прыпраўленыя какосавым алеем, былі амаль што адзінаю страваю рабочых. Мясa яны ніколі не бачылі.

Праўда, яго і не было. Кароў на Новай Гвінеі зусім няма. Некалькі галоў былі прывезены на станцыю; вядома, яны былі прызначаны для белых, ды і то галоўным чынам на малако. Гаспадары мелі і дзічыну, але ж не рабочыя. Толькі рыба была даволі часта.

Пасёрбалі варыва і пайшлі спаць. Памяшканне было велізарнае; па баках стаялі нары, на якіх ляжаў сухі чарот і больш нічога. Дзе-нідзе валялася рызэ — адзенне рабочых — або замест падушкі ляжаў клуначак. Аніякіх рэчаў больш не было.

Рынуліся рабочыя на свае нары і скоро паснулі.

Не спаў толькі Чык-чу, бо цяжка яму было прыстаса-

ваць свае раны да жорсткай пасцелі; ды яшчэ енчыў у трасцы адзін карэец.

Не спалася і Файлу.

Ён жыў у гэтым жа самым памяшканні, але, як наглядчык, меў асобны агароджаны куток каля ўвахода.

Ні на хвіліну Файлу не мог забыцца пра ўдар, які сёння атрымаў ад Брука. Праўда, не першы раз ён быў біты, але вось ужо два гады, як ён сам зрабіўся старшым, сам мог біць сваіх таварышаў, як яго самога калісьці білі; часта здаралася, як, напрыклад, сёння, што яго нават называлі “панам”, — яго, цёмнаскурага, ніжэйшай пароды чалавека.

З цягам часу ён пачаў ужо лічыць сябе “чалавекам”, спачатку сярод даручаных яму рабочых, а потым крыху і сярод “іх”, белых.

І вось сёння яму напамілі, што ён яшчэ не чалавек.

І ўсё праз гэтага праклятага Чык-чу! Каб не ён, дык можа, назаўсёды прывыклі б, што Файлу — чалавек.

Шкада, што мала даў яшчэ гэтаму паганаму кітайцу. І Файлу гатоў быў зараз жа пайсці і дадаць яму яшчэ.

Тым часам знадворку каля будынку з’явілася нейкая постаць. Асцярожна тулілася яна каля сцяны і набліжалася да дзвярэй. Дзверы ціхенька адчыніліся, і нехта ўвайшоў у памяшканне.

Відаць было, што чалавек — свой, бо не блытаўся ў цемнаце. Ён ціхенька пачаў красціся ўздоўж нар да таго канца, дзе ляжаў Чык-чу. Незнаёмы схіліўся над суседам Чык-чу і стаў прыглядацца.

— Хто тут? — запытаўся Чык-чу.

— Тсс!.. — прашаптаў незнаёмы. — Гэта я, Чунг-лі.

— Ты?! — крыкнуў Чык-чу і, забыўшыся пра боль, ускочыў з пасцелі.

— Ціха! Што ты робіш? Ты загубіш мяне! — засіпеў Чунг-лі.

І сапраўды Файлу пачуў і заварушыўся.

— Кладзіся! — прашаптаў Чунг-лі і сам лёг на зямлю.

У гэты самы момант адзін з рабочых голасна забалбатаў нешта праз сон. Файлу супакоіўся.

Пачакаўшы некаторы час, Чунг-лі запытаўся:

— Дзе брат?

— Няма, — адказаў Чык-чу.

— Памёр?

— Не, уцёк.

Чунг-лі заставаў ад распачы.

— Куды? Чаму?

— Пасля таго як ты ўдэ́к, — пачаў шаптаць Чык-чу, — уся злосць Брука накіравалася на твайго брата. Брук ніяк не мог і цяпер не можа забыцца, галоўным чынам, на тое, у якім ён быў смешным становішчы перад усімі рабочымі і што ён не мог пакараць цябе. Яму ўвесь час здавалася, што рабочыя смяюцца з яго. Калі ён бачыў, што хто-небудзь усміхаецца, то зараз жа пускаў у ход бізун. Асабліва даставалася Хунь-чжы. Не было таго дня, каб яго не білі. Вядома, каб дагадзіць Бруку, сабака Файлу стараўся яшчэ больш. Хунь-чжы зусім не магчыма стала жыць, тым болей што і ў будучым ён нічога добрага не мог чакаць: Брук проста сказаў, што Хунь-чжы павінен будзе працаваць хоць дзесяць год, пакуль не адпрацуе за цябе. Акурат у гэты час збіраўся ўцякаць папуас Качу. Хунь-чжы надумаў уцячы разам з ім, бо, як тутэйшы, Качу быў вельмі карысны для яго. І вось ужо чатыры дні, як яны ўцяклі, — скончыў Чык-чу.

— Толькі чатыры дні? — уздыхнуў Чунг-лі.

— Толькі, спазніўся ты крыху, — спачувальна сказаў Чык-чу.

Чунг-лі апусціў галаву і быццам скамянеў. Такі жаль ахапіў яго, што ён гатоў быў плакаць. Цэлы год ён вандраваў, толькі цудам ухіліўся ад смерці, урэшце зарабіў столькі, колькі яны абодва не зарабілі б за дзесяць год, рызыкнуў сваім жыццём, каб забраць з сабой брата і вярнуцца дадому, — і вось усё гэта дарэмна! Як ён адзін будзе прабірацца дадому, пакінуўшы тут брата? Ці шукаць яго? А прыйдзі ён на чатыры дні раней...

— Чаму ты вярнуўся сюды? Хіба не ведаеш, што табе пагражае? — пытаўся Чык-чу.

— Ведаю, добра ведаю. Але я прыйшоў, каб узяць брата і з ім уцячы дадому. А цяпер ужо маю столькі грошай, што хопіць нам на двух.

— Адкуль?

— У сярэдзіне вострава ёсць невядомыя горы, дзе яшчэ не была нага белага сабакі. Там я знайшоў золата.

Нешта мільганула каля іх; праз некаторы час ціхенька рыпнулі дзверы...

— Вось шчаслівец! — зайздросліва сказаў Чык-чу.

— Хто табе забараняе таксама шукаць шчасце? — адказаў Чунг-лі. — Але трэба праўду сказаць, што гэта толькі шчаслівы выпадак, на які спадзявацца нельга. Я не дзеля гэтага ўцякаў, а быў вымушаны. І раіць нікому не буду, бо не заўсёды пашанцуе. Але калі каму-небудзь з вас нічога ўжо не застанеца рабіць, як тады было мне, — скажы, хай

шукаюць месца Абу за сто кіламетраў на захад ад пачатку ракі Фляй. Ну, бывай здароў!

— Што ж ты цяпер будзеш рабіць? Куды пойдзеш? — спытаў Чык-чу.

— Не ведаю яшчэ, — адказаў Чунг-лі і пачаў ціхенька паўзці, але спыніўся і зноў падышоў да Чык-чу.

— Вось што, Чык-чу. Ты такі самы, як і мы. Ты не захочаш скрыўдзіць нас.

— Вядома, ці трэба аб гэтым гаварыць? — горача сказаў той.

— Можна здарыцца, што ты раней за нас вернешся дадому, або я зусім не вярнуся, — дык вось табе кавалак золата, аддай яго маім бацькам. Калі трэба будзе, і сабе вазьмі на выдаткі. Памятай, што, можа, яны атрымаюць гэты кавалак замест двух сыноў. А калі і мы вернемся, дык тады ўжо і ты атрымаеш. Сцеражыся толькі, каб ніхто не даведаўся, што маеш.

Ён выняў з торбы кавалак золата і аддаў Чык-чу.

— Добра, будзь спакойны, усё будзе зроблена, калі я буду жывы і вярнуся, — сказаў Чык-чу. — Хай бароняць цябе добрыя духі.

— І цябе таксама, — адказаў Чунг-лі і пасунуўся да выхада. Ціхенька адчыніў дзверы, пераступіў парог і адчуў... як некалькі пар рук абхапілі яго і скруцілі.

— Калі ласка, адважны Чунг-лі! — пачуўся насмешлівы голас Файлу. — Містэр Брук даўно жадае вас бачыць.

— У-у, сабака! — сказаў Чунг-лі. — Дачакаешся і ты свайго часу!

— Ці будзем будзіць містэра Брука або Скота? — запытаўся адзін з мужчын.

— Дзеля такога госця няварта, — сказаў Файлу, — заўтра ўбачаць.

— Ну, хадзем! — казалі мужчыны і павялі Чунг-лі ў суседні будынак.

Чык-чу чуў, як Чунг-лі папаўся. Шкада яму было свайго сябра. Але мімаволі ён падумаў, які ён, Чык-чу, шчаслівы: ніхто яго не ловіць, ніхто не арыштуе, жыве ён ціха, спакойна, засталася яму працаваць толькі адзін год; гэты год праляціць непрыкметна, і ён сабе паедзе дадому багаты, вольны. А неспакойны Чунг-лі павінен пакутаваць...

Нельга апісаць, што рабілася з містэрам Брукам, калі ён даведаўся, што Чунг-лі злоўлены. Ён то рукі паціраў ад радасці, то рыкаў, як звер, ад злосці.

— Трэба паказаць усім, — крычаў ён, — што значыць

падымаць руку на белага! Трэба яго перад усімі павесіць!
Містэр Скот аднёсся да гэтага спакайней.

— Павесіць мы не маем права, — гаварыў ён, — а трэба адаслаць яго ў Морсбі¹ і засудзіць. Усё роўна яго не пашкадуюць.

— Гэта занадта будзе проста і мякка, — пярэчыў Брук, — хоць скуру садраць з яго трэба...

— Ну, гэта ўжо ваша справа, — сказаў Скот.

Увайшоў Кандаракі. Увесь яго выгляд сведчыў, што ён ведае нешта цікавае.

— Ці ведаеце, панове, — пачаў ён, — што справа з гэтым няшчасным кітайцам можа мець інтарэс для нас усіх? Я толькі што даведаўся аб усім падрабязна, — і вось вам довад.

Пры гэтым ён паклаў на стол два кавалкі золата: адзін велічынёю з грэцкі арэх, а другі — крыху меншы.

— Што гэта значыць? — запытаўся Скот.

— Гэта знойдзена пры Чунг-лі. Ён, аказваецца, знайшоў у сярэдзіне вострава месца, дзе сустракаюцца вось такія рэчы. Прыйшоў ён сюды, каб забраць свайго брата і ўцячы дадому.

— Ну што ж! — сказаў Скот. — Значыцца, будзе з чаго ўзяць няўстойку як за яго, так і за брата.

— Толькі няўстойку? — закрычаў Брук. — Гэтага мала! Дайце мне спачатку палічыцца з ім!

— Я параіў бы палічыцца з ім зусім іншым чынам, — сказаў Кандаракі. — Нічога яму не рабіць, абяцаць яму поўную свабоду за тое, што ён завядзе нас у тое месца.

— Як? — стукнуў кулаком Брук. — Пакінуць яго зусім непакараным? Не можа гэтага быць!

Скот глыбока задумаўся, а Кандаракі падышоў да Брука і ціха шапнуў яму:

— Не пярэце. Калі ён пакажа нам месца, тады вы заўсёды будзеце мець магчымасць палічыцца.

— Ага! Гэта іншая справа, — супакоіўся Брук.

— Гэта добрая ідэя, — сказаў Скот, — але ж вы самі павінны ведаць, як цяжка наладзіць экспедыцыю ў глыб вострава.

— Ведаем, — адказаў Кандаракі, — аднак трэба таксама прыняць пад увагу, што калі ён адзін дабраўся, то добра падрыхтаваная экспедыцыя — тым болей, а па-другое, трэба памятаць, што не шукаць мы ідзём, а на пэўнае месца.

¹ Галоўны пункт англійскай Новай Гвінеі.

— Гэта праўда,— задуменна сказаў Скот,— прывядзіце яго сюды!

Праз некалькі хвілін прывялі Чунг-лі. Ён увайшоў пад наглядам двух салдат-сіпаяў¹.

Чунг-лі са звязанымі рукамі стаяў перад Скотам і чакаў, што будзе. Брук сядзеў і глядзеў на яго, як звер на сваю здабычу. Скот даў знак, каб сіпаі выйшлі, потым звярнуўся да Чунг-лі:

— Ты ведаеш, што, паводле закону, за тое, што ты хацеў забіць англічаніна, ты можаш быць асуджаны на смерць.

— Зусім я не думаў і не хацеў забіваць,— сказаў Чунг-лі.

— Суд не можа ведаць, што ты думаў; ён будзе судзіць па тым, што ты рабіў. І тваё дзеянне лёгка назваць замахам на жыццё. Разумееш?

Чунг-лі маўчаў.

— Ты бачыш,— прадаўжаў Скот,— што ты знаходзішся ў нашых руках. Мы можам з табою зрабіць што хочам.

Скот спыніўся і пачакаў, каб Чунг-лі лепш адчуў сэнс апошніх слоў.

— Але ты можаш атрымаць поўную волю, сваё золата, скасаванне кантракта і нават дапамогу вярнуцца дадому, калі ты нам пакажаш тое месца, дзе знайшоў золата. Згодзен?

Чунг-лі маўчаў. Па-першае, яму вельмі не хацелася зноў пачынаць гэту цяжкую і небяспечную дарогу, па-другое, ён не хацеў служыць сваім ворагам і, па-трэцяе,— самае галоўнае — не быў упэўнены, што яны выканаюць сваё абяцанне. Але што яму заставалася рабіць? Яны маглі б і зараз яго забіць, і нічога ім за гэта не было б.

— Ну, адказвай! — сказаў Кандаракі.

— Ці сапраўды вы мяне тады адпусціце? — спытаў Чунг-лі, каб толькі адразу не паказаць, што ён згодзен.

— Я сам даю слова гонару,— паважна адказаў Скот.

“Мала карысці ад гэтага”, — падумаў Чунг-лі.

“Чакай”, — падумаў Брук.

“Паглядзім яшчэ, што будзе”, — падумаў Кандаракі.

І толькі адзін Скот верыў у сваё слова, бо яму не было аніякай патрэбы ашукваць гэтага кітайца.

¹ С і п а і — завербаваныя англічанамі салдаты з жыхароў Індыі, калі яна была пад уладай Англіі.

— Добра, — згадзіўся ўрэшце Чунг-лі.

Скот паклікаў сіпаяў і сказаў:

— Развяжыце яму рукі, добра даглядайце, карміце і толькі пільнуйце, каб не ўцёк, бо тады адкажаце сваімі галовамі.

III

У моры. — Сустрэча з папуасамі. — Станцыя Доэр. —

Чорны місіянер. — Па рацэ Фляй. —

Жывыя плады. — Какаду і восы. — Конь!..

Экскурсія ў папуаскую вёску. — Кенгуру на дрэве. —

Ноч на выспе.

Уздоўж паўднёвага берага Новай Гвінеі на ўсход хутка ляцела маторная лодка, ці, дакладней, катэр. Ён быў досыць вялікі, меў каюты, змяшчаў чатырнаццаць чалавек і шмат розных прылад і запасаў, асабліва зброі.

Наперадзе сядзелі Скот, Брук і Кандаракі. Кіраваў катэрам стары боцман Старк, машыну даглядаў механік Гуд. Галоўную сілу экспедыцыі складалі шэсць сіпаяў пад камандай свайго сяржанта Ханубі. Тут жа знаходзіўся і Чунг-лі.

Файлу быў узяты ў якасці кухара. У такой экспедыцыі кожны чалавек павінен мець разнастайную вартасць. Негр-кок быў бы толькі кокам, а Файлу, апрача таго, быў верны чалавек ва ўсіх справах.

Мора было ціхае і блішчала ад сонца, як люстра. З правага боку ўздоўж берага цягнулася белая града, то набліжаючыся да берага, то аддаляючыся. Гэта былі каралавыя рыфы, аб якія разбіваліся хвалі. Дзякуючы гэтаму паміж рыфамі і берагам заставалася ціхая паласа, як вуліца.

Праз дзве гадзіны ўбачылі наперадзе папуаскую вёску, на слупах. Яна выходзіла ў мора так далёка, што прыходзілася праязджаць зусім побач яе.

Там даўно пачулі, што трашчыць і набліжаецца дзіўная лодка. Папуасы заварушыліся, палезлі ў свае чоўны, і хутка на спатканне з катэрам выехала восем вялікіх чоўнаў, у якіх сядзела чалавек па дванаццаць.

Чоўны мелі тую асаблівасць, што да іх на некаторай адлегласці былі прыстасаваны бярвенні, злучаныя з чоўнамі жэрдкамі. Дзякуючы гэтаму чоўны былі ўстойлівыя і не маглі перакуліцца.

Папуасы крычалі, махалі рукамі. Чутно было слова “кос, кос” (тытунь).

— Чаго яны хочуць, што яны думаюць рабіць? — тры-вожна сказаў Скот.

— Чорт іх ведае, — адказаў Брук, — але ў кожным разе гэтая арава для нас небяспечная. Надта іх многа.

— Яны нават з ласкі могуць нашкодзіць нам, — дадаў Кандаракі.

Катэр набліжаўся, а папуасы згрудзіліся і не давалі дарогі.

— Трэба распудзіць іх, — сказаў Скот. — Страляйце ўгору!

Сіпаі пачалі крычаць і страляць. Папуасы замітусіліся, некаторыя кінуліся ў ваду і далі нырца. Катэр тым часам урэзаўся ў сярэдзіну, зачাপіў са дзве лодкі, адламаў прылады, а адну лодку дык зусім перакуліў.

Падняліся крыкі, выццё. Праўду кажучы, папуасы не мелі намеру нанадаць, бо, жывучы ля берага мора, яны не раз сустракаліся з белымі і ведалі, што нападаць на іх небяспечна, але цяпер яны раззлаваліся і гатовы былі сапраўды распачаць бойку, ды катэр быў ужо далёка.

Ехалі ўвесь дзень. Краявід быў аднолькавы і, можна сказаць, нудны. З левага боку — нізкі бераг, зарослы лесам, большаю часткаю мангравым. Дзе-нідзе віднеўся ўзгорак; там часамі ўздымаўся дымок. Мінулі яшчэ некалькі вёсак на вадзе.

З правага боку — белая града. Часамі далёка ледзь значыліся выспы.

— Глядзіце, глядзіце! — раздаліся галасы на катэры. І сапраўды было на што паглядзець. Сярод мора, нібы проста з вады, правільным колам падымалася пятнаццаць—дваццаць какосавых пальмаў. Не відаць было аніякай зямлі, усё тая самая вада, і пальмы стаялі, калыхаліся, нібы ў паветры.

Сапраўды ж яны стаялі на грунце, але ён так слаба паднімаўся над вадой, што збоку не заўсёды можна было яго заўважыць. Гэта быў так званы “атол”, якіх вельмі многа ў гэтай каралавай частцы Ціхага акіяна.

Потым рыфы паступова сталі адыходзіць далей ад берага. Катэр выходзіў у адкрытае мора, і адразу адчувалася хваляванне, тое звычайнае хваляванне, якое завуць “мёртвы зыб” і якое заўсёды бывае ў адкрытым моры нават пры самым ціхім надвор’і. Караблі яго не адчуваюць, а лодкі часам добра калыша.

Бераг павярнуў на поўнач; стала цішэй. Ішлі ўсю ноч

і раніцою дабраліся да станцыі Доэр, якая стаіць недалёка ад вусця ракі Фляй.

Станцыя Доэр з'яўляецца ўжо дзяржаўным пунктам. Тут ёсць некаторыя ўстановы: пошта, суд, школа і нават царква.

Экспедыцыя мела намер прастаяць тут цэлыя суткі, бо гэта быў апошні культурны пункт, дзе можна было канчаткова падрыхтавацца, набыць недастаючыя рэчы і запасы.

Вядома, ніхто з удзельнікаў экспедыцыі нікому не казаў, куды і чаму яны едуць. Ды і не ўсе яны самі гэта ведалі.

Каманда катэра па чарзе выходзіла на бераг, і Чунг-лі таксама было дазволена пагуляць па беразе, вядома, пад наглядом сіпаяў.

Між іншым, Скот і Брук захацелі зайсці ў царкву. Там якраз тоўсты місіянер казаў пропаведзь. Слухалі яго чалавекі са два белых і дваццаць—трыццаць цёмных. Місіянер казаў, што хоць чорныя і малодшыя браты белых, але ўсё ж такі браты, і Бог любіць іх усіх. Затое трэба таксама любіць Бога і выконваць яго загады. Вось, напрыклад, чаму белыя вышэйшыя, дужэйшыя, багацейшыя і разумнейшыя за ўсіх? Таму, што яны пакланяюцца адзінаму сапраўднаму Богу і слухаюцца яго закону. А чаму чорныя ніжэйшыя? Зразумела, таму, што яны не ведаюць хрысціянства. І першы наказ хрысціянства — гэта любіць усіх і слухацца старшых. Але сярод вас часта здараецца, што вы не любіце і нават не слухаеце сваіх старшых братоў — белых і г. д., і г. д.

Тут жа стаялі чорныя вучні місіянерскай школы, стрыжаныя, досыць чыстыя, усе ў кашулях, зусім не такія, як голыя беспрытульныя папуасікі. Іх і кормяць, і даглядаюць, і адзяюць, і вучаць дарма. А праз некалькі год з іх таксама выходзяць місіянеры.

У выніку ствараецца вельмі выгадная камбінацыя: выхаванне і праца чорных місіянераў патрабуе менш паловы тых грошай, якія трэба было б выдаткаваць на белых. Да таго ж праца чорных місіянераў сярод сваіх братоў куды больш прадукцыйная, чымся праца чужых, белых.

Пасля малебства місіянер падышоў да Скота і Брука і, даведаўшыся, што яны едуць уверх па рацэ Фляй, стаў прасіць, каб яны падвезлі аднаго з іх чорных выхаванцаў, які адпраўляўся да папуасаў на місіянерскую работу.

Скот згадзіўся.

У гэтай старонцы прыезд белых заўсёды з'яўляецца вялікім здарэннем, бо бывае гэта ўсяго некалькі разоў у год; вядома, начальнік пункта адразу даведаўся аб прыездзе гасцей, і Скот быў вымушаны наведання і да яго.

Начальнік пункта, містэр Сміт, сустрэў Скота радасна, і першым пытаннем яго было, куды і чаго яны едуць.

Скот загадзя падрыхтаваўся да адказу, што ён едзе лавіць сваіх уцекачоў-рабочых.

— Добрая справа, містэр Скот! — абрадаваўся Сміт. — Нам было б значна лягчэй, каб усе гэтак рабілі. А то вось бачыце, колькі ў нас абвестак аб уцекачах, нават па дваццаць пяць долараў абяцаем за кожнага, а толку мала. Можа, вам патрэбна дапамога? Я магу даць людзей.

“Дзякуй табе”, — падумаў Скот і сказаў:

— Не трэба, я ўзяў столькі людзей, колькі можа змясціць катэр. Папросім дапамогі, калі будзе бяда. А што чуваць там, усярэдзіне?

— Як заўсёды — нічога. Наша ўлада дасягае толькі міляў на дваццаць пяць ды па рацэ міляў на пяцьдзсят, а там яны жывуць самі па сабе, як жылі тысячу гадоў назад. Не раю і вам далёка ехаць.

— Я маю некаторыя пэўныя весткі, — адказаў Скот, — датуль і паеду.

Каля катэра тым часам сабраліся разявакі — і чорныя, і белыя, і жоўтыя. Каманда пагружала апошнія запасы.

Пад вечар прыйшоў пасажыр, місіянер. Гэта быў малады чалавек гадоў дваццаці двух, убраны ў чорнае адзенне, ціхі, смірны. Цераз плячо вісела торба, а ў руках ён увесь час трымаў біблію. Звалі яго Саку.

Дзіўна было глядзець на гэтага папуаса, які па добрай ахвоце ішоў службыць на карысць сваім белым гаспадарам.

Ледзь золак катэр пайшоў да ракі Фляй.

Бераг усё заварочвае налева. Вось ужо катэр ідзе на захад. З правага боку цягнецца цэлы шэраг выспаў, на якіх жыве нямала народу. Гэта відаць па тым, што ўсюды зелянеюць плантацыі банаў ды какосавых і сагавых пальмаў. Але ні людзей, ні будынкаў сярод гушчару не відаць.

Асабліва прыемны пах ідзе ад мускатных дрэў. Тыя мускатныя арэхі, што мы ведаем, з'яўляюцца ўнутранай косткай плада, крыху падобнага да слівы, а тут разам пахнуць і кветкі, і плады.

Па кветках лётаюць яркія матылі, з якіх адны, бліску-ча-чорныя, — у далонь велічынёю.

На адной выспе было так многа какосавых пальмаў, і катэр праязджаў так блізка ля берага, што нельга было не спыніцца, каб набраць арэхаў.

— Будзьце асцярожны, — сказаў Скот, — гаспадар гэтай плантацыі можа запусціць стралу з-за дрэва.

Але нікога не было відаць. Гаспадароў ці зусім не было, ці яны пахаваліся.

Сіпаі зараз жа разбілі некалькі арэхаў і пачалі піць і частаваць другіх.

Кожны арэх змяшчаў каля дзвюх бутэлек соку, так звананага какосавага малака, толькі не белага, а вадзяні-стага.

— Вось гэта дык пітво! — сказаў Брук, абціраючы губы. — Трэба як мага больш узяць у запас.

— Знойдзем яшчэ, — адказалі яму.

Какосавая пальма мае тую асаблівасць, што адначасна на ёй могуць быць і кветкі, і зялёныя плады, і спелыя. І кожны месяц на працягу двухсот год адно дрэва дае па дваццаць—дваццаць пяць арэхаў.

Так міналі яны адну выспу за другой і нарэшце ўвайшлі ў самую раку. Цячэнне ракі значна затрымлівала катэр, і ён ішоў ужо не так хутка, як раней.

— Скажыце, міст... — пачаў быў Скот, звяртаючыся да Саку, але спыніўся, замяшаўшыся. Ён па прывычцы ледзь не назваў “містэрам” самага сапраўднага чорнага дзікуна, толькі апранутага па-людску. Гэта ўжо занадта! Але ліха яго ведае, як наогул трымаць сябе з падобнымі суб’ектамі. Ён жа ўсё-такі чалавек адукаваны, так сказаць, асоба духоўная, іх трэба паважаць, а як тут паважаць чыстакроўнага папуаса?

Але тым часам Брук пачаў гутарку.

— Ты куды едзеш? — запытаўся ён у місіянера, не разважаючы аб далікатнасці ў адносінах да чорнага.

— Да вярхоўя ракі Фляй, — ціха адказаў Саку.

— Ты калі-небудзь быў там? — зноў запытаўся Брук.

— Быў, але даўно, у часе дзяцінства.

— Як жа ты трапіў да місіянераў?

— Калі я меў дзесяць год, суседняе племя напала на нас, перабіла шмат людзей, многа забрала ў палон, у тым ліку і мяне з маткай. Бацька быў забіты...

— Як жа ж гэта вас не з’елі? — засмяяўся Брук. — Можа, нясмачныя былі?

Гэты грубы жарт непрыемна ўразіў місіянера, і ён нічога не адказаў.

— А як жа ж ты трапіў сюды, да місіянераў? — дапытваўся Брук.

— Мы ўцяклі з маткай дадому, — неахвотна адказаў місіянер, — але па дарозе каля гэтай самай ракі нас дагналі. Матку схапілі, а я пабег далей, у раку. У гэты самы момант праязджаў параход, мяне выцягнулі з вады і ўзялі з сабой.

— Чаму ж ты зноў едзеш туды? — усё пытаўся Брук.

— Калі я пазнаў вышэйшую праўду, я мушу несці яе да маіх братоў, — сказаў місіянер і падняў угару вочы.

“Бачце, — падумаў Скот, — гаворыць акурат, як нашыя папы”.

Брук засмяяўся:

— Патрэбна ім ваша праўда! Хіба гэта людзі, калі яны да гэтага часу ядуць чалавечыну? Цяпер, здаецца, на зямлі няма больш аніводнага кутка, дзе б захаваліся людзеда, апрача гэтай праклятай краіны.

— Вось таму нам і трэба ісці туды прасвятляць іх, каб яны не былі такімі, — сказаў місіянер, апусціўшы галаву. — Значыцца, у другія куткі святло ўжо дайшло, а сюды яшчэ не.

— Якое тут яшчэ святло, — махнуў рукою Брук, — калі ў іх простага чалавечага пачуцця няма. Мабыць, іх і зусім нельга зрабіць людзьмі.

— Усе людзі аднолькавыя, — спакойна адказаў місіянер, — толькі па-рознаму выхаваныя. Усе людзі маюць аднолькавую душу, і ўсе яны роўныя перад Богам.

Скот усміхнуўся, а Брук нават раззлаваўся.

— Ну-ну, лягчэй! — сказаў ён. — Адкуль ты ўзяў, што гэтыя людзеда браты нам?

Місіянер уважліва паглядзеў проста ў вочы Бруку і выразна прамовіў:

— Вашы місіянеры навучылі мяне гэтаму.

Скот і Кандаракі адварнуліся ўбок, быццам разглядаючы бераг, а Брук сарамліва прамармытаў:

— Але, вядома... вядома, перад Богам... Я толькі хацеў сказаць, што цяпер іх параўнаць няможна. Але, вядома...

Чорны місіянер пачуў вострую прыкрасць. Ён блізка ўбачыў, як гэтыя белыя людзі, што навучылі яго лічыць усіх людзей братамі, самі не могуць і думкі дапусціць аб гэтым.

Тады Кандаракі звярнуўся да місіянера:

— Ці падумалі вы, што пагражае вам? Вы ж цяпер зусім

чужы для іх, яны вас не прызнаюць, а калі вы яшчэ пачнеце казаць ім аб новай рэлігіі, тады ўсё можа быць.

— Усё залежыць ад Бога, — уздыхнуў Саку, — а небяспека нас падпільноўвае ўсюды і заўсёды. Не я першы і не я апошні магу перацярапець за Хрыста.

Нашы “хрысціяне” былі вельмі здзіўлены, чуючы такія словы з вуснаў гэтага “папуаса”. Яны даўно ўжо былі хрысціянамі толькі па назве. Праўда, ад рэлігіі яны не адракаліся, але рэлігійнай справай зусім не цікавіліся, і ва ўсім жыцці ім ні разу не прыходзіла да галавы накіраваць які-небудзь свой крок так, як патрабуе “закон Божы”.

І вось цяпер перад іх вачыма гэты дзікун збіраецца праводзіць іхнюю рэлігію ў жыццё і нават нібы навучае іх саміх хрысціянству.

— Дзіўныя справы твае, Божа! — прашаптаў Кандаракі.

Увечар паўстала пытанне, што рабіць: ці ехаць наперад, ці спыніцца на начлег. Боцман і механік казалі, што ім будзе вельмі цяжка бесперапынку ехаць дзень і ноч. Але і стаяць уначы на адным месцы таксама было ня добра: у цемры маглі падкрасціся ворагі.

Парашылі ехаць ноч, а адпачынак зрабіць удзень, тым болей што пакуль рака яшчэ шырокая і глыбокая, нядрэнна будзе ехаць і ўначы.

— А ўдзень можна будзе і экскурсію зрабіць убок, — сказаў Скот.

Ночы пад экватарам цёмныя і доўгія. Усю ноч тарахцеў матор, трывожачы аколiцы. Птушкі ўздымаліся і з крыкам разляталіся ў бакі. А ў сялібах папуасаў прыслухоўваліся да гэтага шуму і думалі, што, мусіць, нешта ня добрае чакае іх.

На другі дзень выгляд берагоў значна змяніўся. Яны сталі вышэйшыя і сушэйшыя; замест ляснога гушчару віднеліся бязлесныя прасторы, сярод якіх дзе-нідзе раслі рэдкія купы дрэў, але вёсак ля берага не было. Справа ў тым, што такая рака, як Фляй, службыць тут самым галоўным шляхам. А жыць пры дарозе не зусім прыемна, асабліва на адкрытым месцы. Лёгка могуць заўважыць нежаданыя госці. Лепш туліцца дзе-небудзь наводшыбе, у гушчары, непрыкметна, каб ты мог бачыць, а цябе — не.

Рака ішла на паўночны захад. Краявід змяняўся некалькі разоў. За высокімі берагамі зноў пайшлі нізкія, зарослыя бамбукам. Тут застрэлілі некалькі дзікіх качак і, выбраўшы больш сушэйшае і зручнае месца, зрабілі пры-

пынак. Усе былі вельмі рады, бо ўжо ногі здранцвелі ад доўгага сядзення.

Файлу ўзяўся гатаваць качак, а Скот, Брук, Кандаракі і Ханубі адышлі крышку ад берага, каб размяць ногі. Тут яны заўважылі шырокае, густое, вельмі зялёнае дрэва.

— Вось хлебнае дрэва, — сказаў Брук. — Трэба было б паспрабаваць “свежага хлеба”.

— Вядома, — сказаў Скот, — асабліва, калі сухары трэба шкадаваць, бо можа не хапіць.

Паклікалі Файлу. Той выбраў адзін плод вагою больш за паўпуда, аднёс яго, разбіў, выбраў сярэдзіну і “замясіў цеста”, з якога потым на патэльні стаў пячы каржы. Хаця кожны з нас хацеў бы пакаштаваць такога хлеба, але харчавацца ім заўсёды не пажадаў бы...

Крыху далей зноў убачылі нейкае дрэва, на якім вісела шмат чорных вялікіх пладоў. Але ледзь толькі людзі падышлі да гэтага дрэва, як плады закрычалі і паляцелі ва ўсе бакі.

— Што за цуд такі? — крыкнуў Брук.

Кандаракі і Ханубі рассмяліся.

— Гэта ж лятучыя сабакі, — сказаў Кандаракі.

— Во яшчэ чаго не хапала! — буркнуў Брук.

Лятучыя сабакі падобны да нашых кажаноў, толькі значна большыя. Морда іх падобна да сабачай, за што іх і назвалі сабакамі. Таксама, як і нашы кажаны, яны лётаюць толькі ўначы, а ўдзень вісяць, зачэпіўшыся заднімі лапамі і загарнуўшыся ў свае крылы.

Падняліся на ўзгорак. На захад распасцёрлася бязлеснае ўзвышша. На ўсход — зарослая нізіна. На беразе, ля катэра, уздымаўся дымок. І нідзе не было відаць сяліб. Здавалася, што нашы падарожнікі і былі адзінымі людзьмі ва ўсёй краіне.

— Дзіўная рэч, — разважліва сказаў Скот. — Такі край — і быццам нідзе ніякага насельніцтва.

Кандаракі ўсміхнуўся.

— Ну, не кажыце, — сказаў ён, — я ўпэўнены, што ў гэты самы момант не адзін дзесятак вачэй сочыць за кожным нашым крокам.

— Чаго ж яны хаваюцца, дурні? — сказаў Скот. — Хіба мы ім хочам зрабіць якое ліха?

— Мусіць, калісьці хто-небудзь і нарабіў ім шкоды, — сказаў Кандаракі.

Тут Ханубі раптоўна ўзняў стрэльбу і нацэліўся.

— Што, што такое? — трывожна запыталіся другія, таксама схапіўшы стрэльбы.

— Вунь якая птушышча бяжыць, — паказаў Ханубі.

— Гэта казуар, — сказаў Скот, — не варта страляць. Ён далёка, і няма цяпер часу з ім важдатца. Сустрэнем яшчэ, калі трэба будзе.

Казуар нёсся па даліне, як вецер. Ён быў вельмі падобны да ўсім вядомага страуса, толькі на галаве меў грэбень, як у курэй, ды на шыі каралі, як у індыка. Апрача таго, у яго не было на канцах крылаў і хваста тых прыгожых белых пер'яў, з-за якіх так цэніцца страус. Наогул яго пер'е нейкае асаблівае, нібы поўсць.

Можна яшчэ адзначыць, што ў казуараў выседжванне як уваходзіць у абавязак самца, а не самкі.

— Шкада, — сказаў Брук, — у гэтай дурной старонцы, апрача казуара, няма, здаецца аніводнай жывёліны, на якую можна было б папаляваць. Нават ніводнага драпежнага зверу.

— Затое досыць драпежных людзей, — сказаў Скот. — Але пойдзем ужо дадому. Файлу, мабыць, чакае з абедам.

Ідучы праз хмызняк, яны былі аглушаны зычным прарэзлівым крыкам какаду. Ладны гурток гэтых папугаяў сядзеў паміж галін і нібы перагаворваўся. Белыя, з ружовай шыяй і чырвоным чубам, яны ззялі на сонцы як намаляваныя.

— Вось разбалбаталіся, як папугаі! — сказаў Брук, затыкаючы вушы, і раптам чамусьці заскакаў, пабег, замахаў рукамі, зароў і пакаціўся на зямлю.

Таварышы спыніліся ў здзіўленні.

— Што гэта з ім здарылася? — сказаў Скот. — Няўжо крык какаду зрабіў на яго такі ўплыў?

— Памажыце! Восы! Восы! — выў Брук.

Хаця справа была і непрыемная, але таварышы не маглі ўтрымацца ад рогату. А тым часам і каля іх ужо загуло, і замест дапамогі яны самі пабеглі прэч.

Здарэнне было простае: Брук трапіў нагой у асінае гняздо і пацярпеў за гэта.

Ну і лаяўся ж пасля таго містэр Брук! Усім дасталася: і восам, і какаду, і папуасам, і Новай Гвінеі наогул! І было за што, бо ўвесь твар яго ўспух, вочы заплылі, і, глянуўшы на яго, цяжка было ўтрымацца ад смеху. Асабліва радаваліся Чунг-лі і Файлу, два ворагі, якія аднолькава жадалі “добра” містэру Бруку.

Так ехалі некалькі дзён. За ўвесь час яны толькі адзін раз сустрэліся з папуасамі. З затокі выехала насустрач некалькі чоўнаў, у якіх сядзела шмат людзей, узброеных

лукамі і пікамі. Па ўсяму іх выгляду і рухах відаць было, што яны выехалі на вайну.

Скот загадаў страляць, і пасля першых жа стрэлаў папуасы павярнулі назад. За імі не гналіся.

— Мне пачынае ўжо здавацца, — сказаў Скот, — што пры такіх умовах наша экспедыцыя будзе проста пагулянкай.

— Добра казаць, калі мы цяпер сядзім “дома” і ў нас пад рукою ёсць шмат зброі, нават кулямёт, бомбы і газы. А на зямлі не так лёгка будзе, — сказаў Кандаракі.

Другі раз усіх узварушыў крык боцмана Старка:

— Глядзіце, глядзіце: на левым беразе чалавек на кані! Каб у нас закрычалі: “Глядзіце, слон на самалёце!”, то менш здзівілі б людзей, чым тут словы: “Чалавек на кані”.

Справа ў тым, што на Новай Гвінеі зусім няма коней. Толькі еўрапейцы па берагах прывезлі сабе іх некалькі. А каб тут, сярод папуасаў, з’явіўся конь, то людзі перапалохаліся б больш, як мы, убачыўшы якога-небудзь неіснуючага звера.

Усе кінуліся глядзець у той бок, накіравалі біноклі, але нічога не ўбачылі.

— Гэта табе здалася, — казалі боцману.

Але ён кляўся, што добра бачыў, як праз узгорак праехаў коннік і схаваўся за дрэвамі.

Як ні глядзелі, як ні пільнавалі, — ніхто больш не бачыў яго; усе пераканаліся, што Старк памыліўся. Той нават раззлаваўся:

— Хіба я сляпы або п’яны? — агрызаўся ён. — Пакуль што вочы служаць, і я не магу ім не верыць.

Праўда, стары марскі воўк меў вочы, не горшыя за іншы бінокль, але... усё ж такі не можа быць таго, чаго не можа быць. Адзін еўрапеец на кані не мог бы сюды трапіць, а папуас, не гаворачы аб іншым, адкуль возьме каня?

Яшчэ праз колькі дзён убачылі з правага боку другую раку, якая была не меншая за Фляй. Гэта быў прыток Стрыклэнд. Уліваецца ён у раку Фляй прыблізна пасярэдзіне яе даўжыні, значыцца, засталася ехаць яшчэ паўдарогі.

Але ўжо зусім пры іншых умовах...

Тут місіянер сказаў, што ён хоча высадзіцца.

— Вы ж казалі, што вам трэба да пачатку ракі, — сказаў Скот.

— Я там і буду, — адказаў місіянер. — Напрасцень гэта не вельмі далёка. А пакуль я пашукаю маю матку. Тут жывуць тыя, хто ўзяў нас у палон.

— Можа, на кожны выпадак возьмеце рэвальвер? — прапанаваў Скот.

— Не трэба, — сказаў місіянер. — Драпежных звяроў няма, а супраць людзей я маю вась гэтую зброю, — і ён паказаў на біблію.

— Ну, жадаю вам усяго найлепшага, — сказаў Скот і першы раз у сваім жыцці працягнуў руку чорнаму.

Місіянер узяў торбу, біблію, развітаўся з усімі і знік у гушчары.

— Дзіўны чалавек, — заўважыў Кандаракі.

— Вось табе і папуас! — дадаў Брук.

За Стрыклендам рака Фляй ужо значна зменшылася, бо яна страціла блізка што палову вады, якую даваў прыток. Калі да Стрыкленда часам і даходзілі параходы, то вышэй яны ўжо не маглі падняцца. Усяго разы са два сюды дабіраліся даследцы. Нашы падарожнікі мелі толькі тую перавагу, што ехалі на маторнай лодцы, якая магла ісці і па неглыбокім месцы.

Берагі звузіліся, сталі вышэйшымі і стромкімі. Бег вады стаў мацнейшы, так што лодка пасоўвалася яшчэ цішэй. У некаторых месцах здаралася нават, што яе адносіла ўзад. Сталі сустракацца падводныя каменні, і ўжо нельга было думаць ехаць уначы.

І вась аднаго разу на катэры зноў крыкнулі:

— Глядзіце налева: коннік едзе!

На гэты раз ужо ўсе ўбачылі, як далёка на небасхіле нехта ехаў на кані. Конь ішоў ступою і накіроўваўся таксама на захад.

Брук паглядзеў у бінокль і здзіўлена крыкнуў:

— Дык іх жа ўдвух едзе на адным кані!

— Што за дзіва такое? — сказаў Скот і ўзяў бінокль, але нічога ўжо не бачыў: конь зноў знік за ўзгоркам.

Падарожнікі нават не ведалі, што і думаць. Мала таго, што давялося паверыць у сапраўднасць гэтага з'явішча, але яшчэ чамусьці і два чалавекі на адным кані. Хто яны такія? Адкуль? Як апынуліся тут? І чаму?

Але доўга разважаць аб гэтым ім не прыходзілася, бо перад імі паўстаў другі, важнейшы клопат. Каб не траціць часу, яны рэдка спыняліся і жывіліся тым запасам яды, што набралі з сабой. А запасы былі не надта вялікія, бо, перш за ўсё, лодка была малая, а затым — галоўнае месца займала зброя. Яны правільна разважалі, што, калі будзе досыць ваенных прылад, тады ўсё другое лёгка здабыць.

Яно так і павінна быць, але ўся бяда ў тым, што дзічыны было мала. Спачатку яшчэ качак знаходзілі, а потым,

калі вымчалі ў больш высокую мясцовасць, яны ўжо не сустракаліся. Рыба раней была, а цяпер, у верхняй частцы ракі, яе стала куды менш і, каб злавіць рыбіну, не варта было траціць часу.

На зямлі вадзіліся казуары, але за імі ганяцца можна толькі на конях. А каб падпільнаваць, таксама трэба шмат часу.

Што датычыцца пладовых дрэў, то яны на волі толькі дзе-нідзе сустракаюцца, як і ў нашых лясах. Стала іх разводзіць толькі чалавек. Без чалавека і яго працы самая “райская” мясцовасць нічога не варта. Толькі на малюнках яна добра выглядае, а падарожнікі церпяць там ад голаду больш, як у нашай самай беднай старонцы.

Праўда, нашыя падарожнікі мелі яшчэ свае прадукты, але падарожжа толькі пачыналася, і трэба было думаць пра далейшае.

Аднаго разу з правага боку яны заўважылі вёску, якая знаходзілася за тры-чатыры кіламетры ад берага. Парашылі пайсці туды, каб выменяць што-небудзь.

Вёска стаяла на беразе невялікага возера, якое злучалася маленькаю рэчкаю з галоўнай ракой. Але як толькі жыхары ўбачылі, што набліжаюцца чужынцы, — зараз жа пачалі ўцякаць хто куды. Еўрапейцы крычалі, давалі розныя знакі, што яны маюць добрыя намеры, але ад гэтага жыхары яшчэ больш палохаліся.

Прыйшлі ў пакінутую вёску, зайшлі ў адну, другую хату. Нідзе аніводнага чалавека. У хацінах хатнія рэчы: адзенне, спрытна зробленае з травы, кінжалы і стрэлы з касцей казуара.

— Вось палюбуйцеся на гэтую цацку! — сказаў Кандаракі, паказваючы на чалавечую галаву.

“Цацка” сапраўды была цікавая. Гэта была скура, старанна знятая з чэрапа і напханая травой. Рот і вочы шырока расчынены ды яшчэ падмалёваны чырвонай фарбай. Апрача таго, былі тут і голыя чэрапы, таксама размаляваныя.

— Глядзіце, колькі рубцоў на іх, — заўважыў Скот, — відаць, што яны здабыты ў бойцы.

— І з’едзены, — дадаў Брук.

— Можна, і так, — сказаў Скот, — але чаму нідзе не відаць нічога спажыўнага? Чым яны жывяцца?

— Ядуць адзін аднаго, — падказаў Брук.

— Далей ад жылля, у гушчары, яны маюць агароды, — растлумачыў Кандаракі, — апрача таго, разводзяць свіней і сабак для яды.

— Ну, ці сабак есці, ці адзін аднаго — гэта ўсё роўна! — бурчаў Брук.

На вуліцы ўбачылі парасят. Пачалася страляніна, і двух забілі.

Рэха разнеслася па ціхіх лясах, і, седзячы ў гушчары, жыхары радаваліся, што паспелі ўцячы. Яны былі ўпэўнены, што гэтыя страшныя белыя ворагі з'явіліся толькі затым, каб знішчыць іх з усёй іх маёмасцю. Хіба не чулі яны гэтага грому, які сведчыў аб намерах белых ворагаў?

Назад пайшлі па беразе ручая. На адной палянцы яны мімаволі спыніліся як зачараваныя. Нават Брук не вытрымаў і сказаў:

— Які цудоўны куток!

З усіх бакоў звешваліся дзіўныя кветкі так званай “муккуны”. Гэтая расліна жыве па другіх дрэвах, і здаецца, быццам усе, самыя разнастайныя дрэвы зацвілі аднымі і тымі ж кветкамі. Даўжыня кветкі — з паўметра, шырыня — больш далоні. Вялікія, чырвона-жоўтыя, яны пераліваліся на сонцы, як агонь.

І таксама, як агонь, мільгалі сярод іх славуцьі райскія птушкі. Здавалася, што полымя хістаецца ад іх вогненна-жоўтых тонкіх пер'яў. Другія яскрава-сінія птушачкі павінны былі ўцякаць ад матылёў, якія былі ў некалькі разоў большыя за птушак. А на іх усіх пакрыквалі, нібы камандавалі, какаду, сярод якіх асабліва вызначаліся вялікія чорныя папугаі.

— Чорт пабяры, як у казцы! — сказаў Кандаракі, азіраючыся навакол, але раптам спыніўся, ухапіў стрэльбу і ціхенька паказаў рукою на адно дрэва.

Праз лісце ледзь прыкметна відаць было, як нехта цёмны ціха варушыцца. Ясна, што гэта быў папуас.

Скот даў знак, каб усе маўчалі, і асцярожна стаў красціся да дрэва. Але Брук не вытрымаў і стрэліў.

— Што вы робіце? — крыкнуў Скот. — Навошта гэта?

Тым часам зашорхалі і затрашчалі галіны, мільганула цёмнае цела і грукнулася ў гушчары.

— Што вы зрабілі? — зноў сказаў Скот. — Ці была патрэба ў гэтым?

Усе стаялі, апусціўшы галовы, і нават Брук адчуваў, што зрабіў нядобра.

— Чаму ж ён сачыў за намі? — апраўдваўся ён. — Ён жа можа пусціць у нас атручаную стралу.

— Мы заўсёды маглі зняць яго, калі было б патрэб-

на, — сказаў Скот. — Калі мы заўважылі яго, ён быў ужо бяспечны. Гэта нават шкодна для нас, бо можа яшчэ больш раззлаваць іх, і мы будзем мець зусім непатрэбныя клопаты. Нядобра, вельмі нядобра, містэр Брук!

Ханубі тым часам пайшоў у кусты, дзе звалілася цела.

— Сюды! Хутчэй! — раздаўся яго вясёлы голас. Пабеглі і... зарагаталі так, што рэха пайшло па ўсёй ваколіцы. Нават Скот, можа, першы раз у сваім жыцці так рагатаў. Замест папуаса перад імі ляжаў... кенгуру, так званы "лазячы кенгуру", які водзіцца галоўным чынам на Новай Гвінеі.

— Ну і старонка! — казаў Брук. — Усё ў ёй не палюдску, людзі падобны да звяроў, а звяры да людзей. Але добра, што так здарылася: паспеем яшчэ папаляваць і на папуасаў, калі трэба будзе. А гэтага "папуаса" і самі з'ямо.

Весела вярнуліся на катэр, дзе ўжо трывожыліся за іх, пачуўшы страляніну. І здабычы ім хапіла на два дні.

На трэці дзень, пад вечар, прысталі да аднаго маленькага астраўка пасярэдзіне ракі. Прыгожая расліннасць, сухі стромкі бераг і становішча сярод ракі — усё гэта было вельмі зручна для таго, каб спыніцца тут.

Расклалі вогнішча і нават спаць засталіся тут, бо ў лодцы было цесна. Толькі гаспадары пайшлі спаць у сваю каюту.

Нанач, зразумела, паставілі варту, але месца было такое спакойнае, што вартаўнік заснуў раней за іншых.

Чунг-лі ляжаў пад высокім дрэвам за дзесяць крокаў ад вогнішча, прыслухоўваўся да гурчання вады між катэрамі і берагам і думаў аб тым, дзе цяпер знаходзіцца яго брат, ці сустрэнуцца яны калі-небудзь і наогул, ці жывы ён...

Усе ўжо спалі. Агонь згас. Нездзе далёка завуў сабака. Можа, блізка жыллё, а можа, гэта дзікі сабака, якіх шмат водзіцца на Новай Гвінеі.

Файлу павярнуўся на другі бок, і ў гэты момант яму здалося, што каля Чунг-лі мільгануў нейкі цень. Ён падняў галаву, працёр вочы — нікога. Але ён не паленаваўся нават устаць, падышоў да Чунг-лі, — той спіць як забіты; ён абышоў навакол, прыгледзеўся, прыслухаўся — нічагу-сенькі.

Тады ён супакоіўся. Пэўна, са сну яму нешта здалося. Падкінуў галля ў агонь, прыладзіўся і спакойна заснуў.

*Племя Какаду.— Жыццё папуасаў.—
Прыход місіянера.— Правадыр Мапу.—
“Культурная праца” місіянера.—
Баль на ўвесь свет.*

Як мы ўжо адзначалі, папуасы не складалі якой-небудзь дзяржавы. Жылі яны паасобку, сваімі родамі, не мелі сталых зносін з суседзямі, а калі сустракаліся з імі, дык большай часткай у сварцы.

Часта дужэйшы род падначальваў сабе бліжэйшыя ваколіцы, але хутка магло быць наадварот, і адносіны ўвесь час мяняліся.

Род Какаду налічваў чалавек чатырыста народу, разам з жанчынамі і дзецьмі. Хаціны іх былі раскіданы па абодвух берагах маленькага ручая, на ўзгорках. Большасць будынкаў стаяла проста на зямлі, і толькі некаторыя былі пабудаваны на невысокіх слупках. Стрэхі — з плеченага пальмавага лісця, сцены — з галля; зразумела, ніякіх акон не было, толькі адна дзіра, якая служыла дзвярмі. Дзверы гэтыя ніколі не зачыняліся, бо не было каму і не было чаго красці.

Толькі адзін больш вялікі дом меў “дзверы”: бок скрыні ад тавараў з англійскімі надпісамі. Як і калі трапіў сюды гэты “кавалак цывілізацыі” — невядома. Не ведаў, мусіць, і сам гаспадар дома, правадыр роду.

Але найбольш выдатны быў другі будынак, велізарны, на высокіх слупах і з высокай вежай, нібы царква. На канцы вежы развяваўся пук пер’я какаду — знак усяго роду.

Гэта была цікавейшая ўстанова папуасаў — “ум-камаль”, які можна было б параўнаць з нашым клубам. Тут жылі нежанатыя мужчыны, а жанчыны нават і блізка не падпускаліся.

Тут адбываліся розныя сходы і нарады; сюды прыходзілі госці і падарожнікі (вядома, толькі мужчыны); тут мужчыны праводзілі ўвесь свой час, курылі, ляжалі, спявалі.

І цяпер тут было досыць народу, а ў другіх месцах вёскі зусім мала.

Асабліва кідалася ў вочы адсутнасць жанчын. Па вуліцы бадзяліся свінні і сабакі, якія мелі права свабодна заходзіць ва ўсе хаты. Відаць было яшчэ некалькі курэй, якіх жыхары трымаюць галоўным чынам дзеля пер’я. І

больш ніякіх адзнак гаспадаркі, нават ані кавалка апрацаванай зямлі.

ЛЯ адной хаціны сядзела жанчына і шукала нешта ў галаве свайго гаспадара.

Перад многімі дамамі стаялі нейкія платформы на чатырох слупах. На іх таксама ляжалі і сядзелі па аднаму ці па некалькі чалавек мужчыны.

Тут яны адпачывалі, гутарылі. Гэта былі ўжо ўласныя, дамовыя месцы адпачынку для жанатых мужчын, бо ў хаце ім не давалі спакою свінні і сабакі. Сюды таксама жанчыны не дапускаліся, і толькі ў выключных выпадках, у знак пашаны, ім дазвалялася пасядзець пад платформай.

Вось з лесу выйшлі дзве жанчыны, відаць, матка з дачкой. Усё адзенне іх складалася з адной спадніцы вышэй калень, зробленай з чароту.

На спіне, зачапіўшы вяроўку за лоб, яны неслі па цяжкай вязцы таро, расліны, якая тут замяняе нашу бульбу. Амаль уся праца па гаспадарцы ляжыць тут на жанчынах; коней няма, і ўсе цяжары пераносяцца жанчынамі гэтым спосабам, так што ў іх на лобе нават выціскаюцца раўкі ад вяроўкі.

Дома яны адрэзалі вялікія клубні таро, загарнулі ў лісце і паклалі ў гарачы попел. Калі яны спякліся, абчыцілі ад гарэлых лісцяў і растаўклі ў кашу, замяшаўшы з вадой. Зрабіўся вельмі ліпучы клей. Гаспадыня паставіла яго ў куток хаты, а адтуль узяла другі гаршчок з такім самым клеём-кашай, якая прастаяла ўжо два дні і ўкісла.

Гэтую ўжо гатовую кашу яна панесла да гаспадара, які сядзеў на платформе з госцем. Яны запусцілі па тры пальцы ў гаршчок, а каб каша вельмі не цягнулася, накруцілі і наматалі яе на руку і пачалі павольна ласавацца.

Прыйшла дадому і суседка, жонка госця, таксама з вязкай таро ды яшчэ з малым дзіцянем на руках. Свінні, угледзеўшы гаспадыню, кінуліся да яе, сталі верашчаць, ціскацца, як пестуны, і сапраўды яны былі пестуны. Папуаскія жанчыны няньчацца з імі, як у нас важныя пані з сабачкамі.

Папуаска палажыла дзіцяня каля хаты, ухапіла адно маленькае парасё, пачала мілаваць яго... і карміць сваімі грудзьмі. Гэта лічыцца самым звычайным з'явішчам, якое еўрапейскія даследцы не раз наглядалі.

Паклапаціўшыся па гаспадарцы, жанчыны зноў пайшлі ў лес. Насустрэч ім ішлі другія жанчыны і дзеці, таксама з вязкамі. Значыцца, недзе там было іх поле ці агарод.

Папуаскія агароды звычайна знаходзяцца далёка ад сялібы, часам за тры-чатыры кіламетры, у больш вільготных месцах, бо самі яны селяцца ў сушэйшых. Падрыхтоўваюць зямлю ўсе агулам, талакой, і тут ужо галоўным чынам працуюць мужчыны. Праца гэта пры іх умовах страшэнна цяжкая: трэба высечы, выкарчаваць ці выпаліць лес, перакапаць зямлю, зрабіць які-небудзь плот,— і ўсё гэта блізка што голымі рукамі, калі не лічыць розных там сукоў, каменных сякер, касцяных нажоў і толькі, можа, на ўвесь род некалькіх сапраўдных сякер і нажоў.

“Ворыва” адбываецца такім чынам: мужчыны становяцца ў рад з каламі ў руках. Яны ўбіваюць гэтыя калы ў зямлю як мага глыбей, потым разам нахіляюць іх і выварочваюць груды зямлі.

За імі ідуць жанчыны. Яны разбіваюць груды маленькімі драўлянымі рыдлёўкамі і выбіраюць карэнні і траву. За імі ідуць дзеці. Яны ўжо канчаткова пераціраюць зямлю рукамі.

Гэта праца выконваецца талакой. А потым ужо кожная сям’я робіць сабе грады паасобку.

Але, зрабіўшы гэтую працу, мужчыны лічаць сябе вольнымі ад усіх іншых гаспадарчых абавязкаў. Далей працуюць ужо толькі жанчыны, а мужчыны, як мы бачылі, “адпачываюць”. Жанчына з’яўляецца нібы карыснай хатняю жывёлінай, і багатым лічыцца той бацька, які мае больш дачок...

Разводзяць яны какосавую пальму, таро, бананы, ямс (як проса), тытунь. У кожную пару года што-небудзь паспявае, так што гаспадары карыстаюцца свежымі пладамі і гароднінай круглы год. Але цяжкія ўмовы працы не даюць ім пазбыцца голаду і галечы.

У ум-камалі тым часам сядзела і ляжала чалавек пятнаццаць мужчын. Абраныя яны былі адным толькі фартухом, ды на руках і нагах былі кольцы. Пяць чалавек сядзелі каля агню і курылі цыгарку з зялёнага тытуню. Кожны зацягваўся раз і перадаваў свайму суседу. Цыгарка не хацела гарэць, і кожны раз трэба было яе запальваць зноў.

Папуаскія франты шмат часу трацяць на свае зачоскі, больш, чым добрыя нашы паненкі. Так, адзін з іх на працягу дзвюх гадзін працаваў, каб з дапамогай трэсачкі паставіць старчаком кожную валасіну паасобку. А каб яны так трымаліся і далей, ён перацёр галаву мокрай чырванай глінай.

Другі тым часам абляпіў галаву вапнай. Праз дзень

ці два вапна злазіла, і тады валасы рабіліся на некалькі дзён светлымі. Дзеля гэтай красы варта было папрацаваць. Старэйшыя мужчыны рабілі тое самае і са сваімі бародамі.

Потым яны ўтыркалі ў валасы пер'е какаду і пеўня і нават нейкія грабяні з бамбуку, якія ўжываюцца тут толькі мужчынамі, а не жанчынамі. Гэтыя самыя грабяні ўжываюцца яшчэ як відэльцы ў часе яды.

Зрабіўшы зачоскі, яны доўга цешыліся і выхваляліся адзін перад адным, на зайздасць сваім суседзям.

Праўда, і другія мужчыны былі не горш аздобленыя. Напрыклад, адны каралі з сабачых зубоў чаго былі вартыя. Нездарма жанчынам забаранялася насіць такія каралі. Яны мелі права насіць толькі два зубы ў вушах, як у нас завушніцы.

Але было нешта яшчэ важнейшае, аб чым жанчыны нават не маглі і думаць: гэта клык вепра. Яго мелі права насіць толькі мужчыны.

Абсталяванне клуба складалася з нараў, зброі і вялікай колькасці чалавечых чарапоў. Усе яны былі размалеваны і віселі ў кожнага над галавой. У куце стаяла вялізная фігура чалавека — “тэлум”, зробленая з дрэва ў памяць нейкага старадаўняга героя, і, урэшце, ля дзвярэй стаяла пустая калода, якая служыла барабанам. Гук гэтага барабана азначаў якое-небудзь вялікае здарэнне і чупён быў далёка навакол.

— Ходзяць чуткі, што Мукку думаюць пайсці на нас, — казаў адзін з мужчын.

Мукку — гэта суседні род, з якім Какаду заўсёды былі ў варожых адносінах.

— Я буду вельмі рады здабыць яшчэ некалькі чарапоў, — сказаў франт з вапнянай галавой.

— Але чаму Мапу чакае?

— Пасланцоў усё яшчэ няма.

Мапу быў правадыр роду Какаду. Ён лічыўся не толькі самым дужым і храбрым мужчынам, але і самым разумным. Ён меў дачыненне да еўрапейскай цывілізацыі: дзверы яго хаты былі, як мы ведаем, з дошак ад еўрапейскай скрыні і нават з надпісамі, якія мелі чудоўную сілу.

Апрача гэтага, ён меў еўрапейскую камізэльку, якую апранаў ва ўрачыстых выпадках.

Але ж самае галоўнае было тое, што ён не баяўся еўрапейскай цывілізацыі, а, наадварот, імкнуўся да яе. Гэта ён паслаў тых двух гандляроў, якія прамянялі сваё золата на гарэлку.

Мапу ведаў, што самая страшэнная зброя белых — гэта “гром”. Разам з тым ён ведаў, што больш за ўсё на свеце белыя любяць золата. Вось ён і надумаўся выкарыстаць гэтае бескарыснае золата. Праўда, ён яшчэ не ведаў, як уладаць гэтым “громам”, але досыць і таго, што ён не пабаяўся сам мець яго. Ён ужо не лічыў яго цудоўнай сілай і спадзяваўся якім-небудзь чынам даведацца, як з ім спраўляюцца.

— Калі мы будзем мець “гром”, тады забяром усіх суседзяў, — сказаў адзін з таварыства.

— Наш Мапу вялікі правадыр! — дадаў другі.

У гэты момант прыбег адзін хлапец і сказаў, што ідзе нейкі чужы чалавек — чорны, але зусім як белы.

Усе паўскаквалі, ухапілі зброю і пабеглі за ім.

— Вось там, — паказаў хлапец.

Папуасы стаіліся і пачалі чакаць. Сярод дрэў па сцезцы спакойна набліжаўся чалавек, чорны, але ў еўрапейскім убранні. Дзіўна было тое, што ён, здавалася, не меў ані-якай зброі. Чытачы, пэўна, здагадаліся ўжо, што гэта быў місіянер Саку.

Калі ён падышоў блізка, папуасы выскачылі і акружылі яго. Але незнаёмец не здзіўся, не спалохаўся.

— Хто ты? — запыталіся ў яго.

— Я — Саку, — спакойна адказаў ён.

Хаця большасць былі яго аднагодкі, але за дзесяць год забыліся аб ім, тым болей што ён жыў з імі нядоўга.

— Адкуль і куды ты ідзеш?

— Іду да Какаду, дзе я живу і дзе засталася мая маці, — сказаў Саку. — Ці жывая яна?

Цяпер ужо некаторыя прыпомнілі яго, апусцілі зброю і па-прыяцельску ўсміхаліся.

— Жывая, жывая. У Мапу. Ідзём, — загаварылі тыя, хто ведаў яго, потым звярнуліся да тых, хто не ведаў ці не памятаў Саку, і сказалі: “Макрай”.

Пасля гэтага слова і астатнія заўсміхаліся і зрабіліся ласкавымі.

Тут нам трэба ўхіліцца некалькі ўбок, каб растлумачыць таемнае слова “макрай”, бо яно мае вельмі цікавы і глыбокі сэнс.

Мы ведаем, што і да гэтага часу ў капіталістычных краінах еўрапейцы з пагардай ставяцца да так званых “каляровых” людзей, асабліва да чорных. У “культурнейшай” Амерыцы негры не маюць права ехаць у трамваі разам з белымі. Негры-дактары, інжынеры, вучоныя таксама застаюцца нераўнапраўнымі. Што ж тады казаць пра

сапраўдных чорных людзей, афрыканскіх неграў, аўстралійскіх папуасаў?

Іх ужо і зусім за людзей не хочучь лічыць. Ва ўсіх кнігах яны апісваюцца як “звяры”, якія толькі і думаюць аб тым, каб з’есці белага. А ўжо такіх чалавечых якасцей, як дабрата, удзячнасць, вернасць, сумленне, у іх нібы і не бывае. Большасць еўрапейцаў нават цяпер так думае. А як было, скажам, гадоў пяцьдзесят назад?

І вось у той час знайшоўся адзін рускі даследчык, М. М. Міклуха-Маклай, які захацеў бліжэй пазнаёміцца з жыццём такіх першабытных людзей, захацеў падысці да іх, як свой чалавек. Ён прыехаў на Новую Гвінею, высадзіўся на пустынным бераг і застаўся там адзін. Ubачыўшы папуасаў, ён пайшоў да іх без зброі, каб паказаць, што не мае ніякіх злых намераў. Папуасы не ведалі, што і думаць, убачыўшы такі цуд. Былі моманты і вельмі небяспечныя для Міклухі-Маклая, але шчырасць і любоў яго да гэтых цёмных, адсталых людзей перамаглі ўсю іх варожасць і лютасць.

Тры гады (з перапынкамі) пражыў Маклай адзін сярод папуасаў. Ён прывёз ім розныя прылады (сякеры, пілы, нажы, гаршкі), навучыў карыстацца імі; навучыў больш карыснаму спосабу земляробства, нават прывёз ім некалькі кароў, коз.

І што ж? Гэтыя “звяры” не толькі не зрабілі яму нічога дрэннага, але палюбілі яго як брата. Калі падышлі да гэтых дзікуноў па-людску, то і ў “людаедаў” знайшліся любоў, удзячнасць, дружба, сумленне і іншыя чалавечыя якасці, якіх часта не хапае і сямю-таму з заходніх еўрапейцаў і амерыканцаў.

Мала таго, імя Маклая (яны вымаўляюць “Макрай”) засталася ў папуасаў для азначэння добрага чалавека наогул.

Сучасныя папуасы, пэўна, не ведаюць, адкуль у іх узялося слова “макрай”, але нам варта ведаць, бо гэтае слова гаворыць не толькі аб рускім чалавеку М. М. Міклуху-Маклаю, але і аб чалавечнасці наогул.

Маці Саку жыла ў Мапу, нібы як жонка, нібы як нявольніца. Пасля таго як яе захапілі ў палон, як яна страціла, апрача мужа, яшчэ і сына, яна не хацела ўжо нікуды ўцякаць, прызвычалася і жыла тут не горш, як дома.

Калі яе паклікалі і падвялі да сына, яна не хацела даваць веры сваім вачам. Ён зусім не быў падобны ні да таго дванаццацігадовага хлопчыка, якім яна яго памята-

ла, ні да сучасных хлапцоў, яго таварышаў. Увесь яго выглед, асабліва адзенне, былі чужыя, — ад белых.

Але ёй адразу зрабілася цёпла на душы і слёзы паказаліся на вачах, калі Саку абняў яе і сказаў на іхняй роднай мове:

— Мама! Як я рады, што мы сустрэліся.

Выйшаў Мапу, высокі, плячысты мужчына са страшэннай галавой, ад якой ва ўсе бакі тырчалі валасы: і з галавы, і з барады, і з вусоў, і з шыі. Пер'е какаду і райскай птушкі ззяла, як жар, а на грудзях, апрача сабачых і дзікавых зубоў, віселі яшчэ і чалавечыя. На абодвух плячах былі вялікія рубцы, зробленыя сумысля: хлопчыкам разразаюць скуру, некаторы час перашкаджаюць ёй загойвацца, а потым, калі загоіцца, застаюцца гэтыя пачэсныя, шырокія і глыбокія рубцы.

Ён здзіўлена паглядзеў на Саку і звярнуўся да маці:

— Дык гэта твой сын, што ўцёк? Не можа быць!

— Я жыў у белых і шмат чаго ад іх пераняў, — растлумачыў Саку, бачачы, што Мапу недаверліва глядзіць на яго.

— І “громам” уладаць ты ўмееш? — запытаўся Мапу.

Саку здагадаўся, аб чым гаворыць правадыр, і сказаў:

— Ведаю, але яны мяне навучылі нікога не забіваць.

— Як так нікога? І ворагаў? — здзівіўся Мапу.

— І ворагаў трэба любіць. Бог, вышэйшы дух, казалі яны, які стаіць над усімі намі, загадвае, каб усе людзі любілі адзін аднаго.

— А калі вораг пачне цябе біць?

— Падстаў яму другую шчаку, як сказаў Бог белых людзей Хрыстос, — з пачуццём адказаў Саку, уздымаючы ўгору вочы.

Усе прысутныя здзіўлена паглядзелі адзін на аднаго, а ў правадыра мільганула думка, ці не вар'ят гэта які. А можа, белыя знарок яго падаслалі, каб ён тут угаворваў усіх не супраціўляцца, быць пакорнымі і любіць ворага нават тады, калі ён цябе б'е, ды яшчэ падстаўляць яму другую шчаку...

— Гэта цябе так навучылі белыя? — сурова запытаўся Мапу.

— Так, яны навучылі, — спакойна адказаў Саку.

— Ну, а самі яны не забіваюць, падстаўляюць другую шчаку? — насмешліва спытаў павадыр.

— Не ўсе выконваюць загад Бога, але трэба маліцца, каб ён змякчыў сэрцы іх.

— А ты можаш памаліцца, каб іх сэрцы памякчэлі і яны нас не крыўдзілі?

— Не заўсёды Бог слухае нас. Ён лепш ведае, што патрэбна. Але, вядома, я павінен маліцца аб гэтым, — сказаў місіянер.

Пры гэтых словах Мапу павесялеў. Гэтага хлапца можна скарыстаць! Ён можа памаліцца, як яго там навучылі, — і вораг будзе мяккі, ласкавы.

— Ну, а можаш ты памаліцца свайму богу, каб і Мукку памякчэлі? — запытаўся ён зноў.

— Усе людзі аднолькавыя перад Богам, — адказаў Саку, — і з усімі ён можа зрабіць, што захоча, ці будуць гэта белыя ці чорныя.

Хітры Мапу зараз жа склаў сабе ў галаве добры план. Вось гэты дзівак памоліцца, Мукку зрабяцца мяккімі і пакорнымі, а ён тады — цап! — і забярэ іх усіх у свае рукі. Гэта будзе нават лепш за “гром”.

Што белыя маюць вялікую сілу, што яны ўладаюць і “громам”, і агнём, і вадой, — гэта ўсім вядома. Але якім чынам яны гэтага дасягнулі — ніхто тут не ведае. І вось, на шчасце, з’явіўся гэты чалавек, які прайшоў усю навуку белых, які ведае, як звяртацца да іхняга бога, — ці можа яшчэ каму так пашанцаваць, як роду Какаду?

І правдаыр пажадаў, каб адзначылі гэты дзень урачыстасцю. Мапу хацеў яшчэ больш схіліць на свой бок гэтага дзіўнага чалавека, які атрымаў магутнасць белых і разам з тым быў свой.

На палянцы, крыху далей ад вёскі, расклалі вогнішчы, нацягалі свіней і асабліва сабак, якія лічацца найсмачнейшай стравай. Папуаскія сабакі невялікія, з кароткай гладкай поўсцю і стаячымі вушамі. Яны ціхія, нясмелыя, ніколі не гаўкаюць, а толькі выюць. Жывяцца галоўным чынам расліннасцю, асабліва какосавымі арэхамі. Мусіць, загэтым і мяса іх крыху смачнейшае за мяса нашых сабак.

Прынеслі варанага бобу, таро, ямсу, перапечак з хлебнага дрэва, якія пякуцца на гарачых каменнях.

Саку тым часам меў магчымасць перагаварыцца з маткай. Але, нягледзячы на дзесяцігадовы перапынак, яны не мелі аб чым доўга гаварыць. Матка нічога не магла сказаць, апрача таго, што яна жыве ў Мапу; як ёй живеца — яна і сама добра не ведала, бо лёс папуаскай жанчыны ўсюды аднолькавы.

Саку ж, са свайго боку, пачаў быў тлумачыць аб сваім жыцці, адукацыі, галоўнае, аб хрысціянскай веры, але хут-

ка заўважыў, што матка нічога не разумее, нават не цікавіцца. Ды і наогул яна пазірала на яго неяк боязна.

Зразумела, ён і сам ведаў, што адразу “выратаваць матчыну душу” нельга, што прыйдзецца доўга, паступова асвятляць яе.

Тым часам грамадзяне рыхтаваліся да свята, чаплялі на сябе ўсё, што толькі было.

У многіх жанчын на плячы былі нейкія плямы, быццам ад даўнейшай балаячкі. Гэтыя плямы таксама наўмысля робяцца для прыгажосці, як мужчынамі рубцы.

Дзяўчынцы гадоў трынаццаці прыйшоў час надаваць гэтую прыгажосць. Матка ўзяла маленькі гарачы вугольчык і палажыла яго дачцэ на голае плячо. Заскварылася скура, застагнала дзяўчынка, сцяла зубы, заварушыла пальцамі, але стаяла на месцы. Яна павінна была так цярпець, пакуль вугольчык не зробіцца попелам. А каб ён не згас, матка дзьмухала на яго...

Ідучы міма, Саку ўбачыў гэтую сцэну, не вытрымаў і скінуў вугольчык.

— Што ты робіш? — сказаў ён матцы. — За што ты мучыш дзіця?

Матка паглядзела на яго, як на вар’ята, і пачала лаяцца. Нават дзяўчынка таксама была незадаволена.

Але жанчыны прыбіраліся дарэмна, толькі, як кажуць, за кампанію. Яны не мелі права прымаць удзел у святкаванні. Усе святкаванні адбываюцца без іх. Як мужчыны, таксама і жанчыны з дзецьмі перакананы, што калі б яны толькі паглядзелі на ўрачыстасць, з імі абавязкова здарылася б якая-небудзь бяда.

Асабліва небяспечнай для іх была музыка. Дзе там граць, — нават бачыць музычныя прылады яны не павінны былі і, калі тыя выпадкова траплялі ім на вочы, самі ўцякалі, бо шчыра верылі, што ад гэтага ім пагражае няшчасце.

Тым часам ля вогнішчаў адбывалася вялікая падрыхтоўка. Паклалі два бервяны, паміж іх паставілі шмат гаршкоў. Прынеслі прывязаных да жэрдкі свіней, закалолі іх пікамі. Сабак жа проста бралі за заднія ногі і разбівалі ім галовы аб дрэвы.

У гаршкі спачатку палажылі зялёнае лісце, каб страва не прыгарала, потым сталі класці па кавалку мяса. Некаторыя ўлажылі асабліва смачную страву: яшчарак і змей, разрэзаных удоўж. Для прыправы, хто меў, дадалі жукоў, вялізных павукоў і тлустых чарвякоў. Гэтыя чарвякі (вусені), нават сырыя, лічацца найсмачнейшай стравай.

Самай жа галоўнай прыправай лічыцца соль, якой тут зусім няма. Яе здабываюць з дрэў, якія доўга былі ў моры і насыціліся соллю. Такія дрэвы яны выменьвалі ў суседзяў, што жылі бліжэй да мора. Зразумела, здаралася гэта рэдка. Кавалкі дрэў палілі на асобным вогнішчы і попел ужывалі як соль.

Кіраваў усёй справай Мапу. На ім была самая ўрачыстая вопратка — еўрапейская камізэлька, і ён адчуваў сябе ў ёй не горш, як цар у сваім каранацыйным адзенні. І відаць было, што ўсе яго падуладныя адчувалі тое самае. Толькі Саку, зірнуўшы на такую фігуру, апусціў галаву і ўсміхнуўся.

Зразумела, Саку, як пачэсны госць, павінен быў сесці побач з правадыром.

Калі мяса згатавалася, Мапу ўзяў рукамі вялізны кавалак і даў Саку першаму. Гэта было знакам вялікай пашаны да місіянера.

Пакуль елі стравы, пачалася падрыхтоўка да самага галоўнага частавання: гэта было пітво, так званае — “кэу”. Для прыгатавання яго ўжываецца адна расліна з пароды перцу.

Прынеслі вязкі гэтай расліны, і маладзейшыя пачалі жаваць яе і пляваць у гаршчок. Праца была марудная, дзеля гэтага частку аднеслі да дзяцей, каб яны дапамаглі. Калі ўсё перажавалі, тады дадалі вады, працадзілі праз траву і далі крыху пастаяць¹.

Пакуль скончылі яду, гарэлка настаялася. Мапу наліў першую “шклянку” з бамбуку і таксама паднёс Саку першаму.

— Не, гэтага я не магу! — рашуча адмовіўся Саку. — Наш закон не дазваляе.

Хаця гаспадарам і непрыемна было, але яны вельмі не прымушалі: закон дык закон.

Тады другія падставілі свае бамбукавыя чаркі. Відаць, пітво было звярынае, бо шмат у каго вочы на лоб павылазілі. Але адразу адчувалася, што гарэлка зрабіла ўплыў: некаторыя нават стаяць цвёрда ўжо не маглі.

Закусілі бананамі і бататам (салодкая бульба).

Тады Мапу ўстаў і звярнуўся да народа з прамовай:

— Вось наш брат Саку. Ён уцёк ад нас і доўга жыў з

¹ Еўрапейцы спрабавалі зрабіць кэу, проста расціраючы расліну, але з гэтага нічога не выйшла. Відаць, ад сліны спецыяльна адбываюцца нейкія хімічныя працэсы.

белымі. Ён даведаўся аб іх сіле. Ён ведаў іхняга духа. Ён можа папрасіць яго, каб ён дапамог нам, як дапамагае белым. Саку можа папрасіць духа, каб Мукку не маглі супраць нас ваяваць, і мы тады забяром іх усіх. Хай грае музыка!

Народ закрычаў ад радасці, падняўся шум, гам.

Саку вельмі здзівіўся, пачуўшы такія словы, і ўстаў, каб растлумачыць народу, у чым справа.

— Браты! — пачаў ён казаць. — Праўда, што ў белых я пазнаў вялікага духа, які ўладае ўсімі намі — як белымі, таксама і чорнымі, праўда, што вялікі дух усё можа, але...

Пачуўшы аб тым, што вялікі дух усё можа зрабіць і, значыцца, дапамагчы ім, народ зноў пачаў крычаць, вітаць Саку, уздымаць зброю.

— Смерць Мукку! Знішчым іх! — чуліся галасы.

— Браты! — пачаў ужо крычаць Саку напружаным голасам. — Вы памыляецеся! Вялікі дух не дапамагае рабіць забойстваў...

Але задаволены народ не чуў, што ён кажа; ведалі толькі, што нешта добрае, і ад гэтага яшчэ больш шумелі. Тым часам падышла музыка і танцоры, і ўся ўвага накіравалася на іх.

Саку сеў і горка ўсміхнуўся.

“Няшчасныя, цёмныя людзі,— думаў ён,— маюць у галаве толькі адно: каб забіць свайго ворага. Нялёгка будзе растлумачыць ім, што самае галоўнае — выбавіць сваю душу. Але з дапамогай Бога я выканаю свой абавязак”.

На сярэдзіну выйшлі чатыры танцоры. Кожны ад плеч да калень быў захутаны пальмавымі лісцямі, якія надавалі ім выгляд звычайных коп сена, толькі на дзвюх нагах. Але самае галоўнае — гэта велізарныя, страшныя маскі, якія закрывалі ўсю галаву да плеч. Маскі былі размаляваны ў розныя колеры і мелі жудасны выгляд. На высокіх вострых шышаках развявалася пер’е.

Зайграла “музыка”. Адзін роў праз велізарную бамбукавую дудку, даўжынёй метры са два. Роў і завываў ён так, што здавалася, быццам сто папуаскіх сабак пачалі свой канцэрт. Другі свісцеў у пусты какосавы арэх, у якім былі прасвідраваны дзве дзіркі. Трэці дзьмуў у маленькую свісцёлку, а чацвёрты біў у калоду-барабан. Быў і больш далікатны інструмент, на манер трашчоткі: мноства чарапашак было прывязана шнуркамі да дубца, музыкант махаў гэтай пугай, і ад гэтага чарапашкі ляскаталі.

Пад гэтую музыку танцоры тупаліся туды-сюды ды

нахіляліся. Але людзі глядзелі вельмі ўважліва, бо танцоры азначалі духаў памёршых продкаў і лічыліся таемнымі, вышэйшымі істотамі.

Пасля гэтага афіцыйнага і святога танца пачалі сама-тужныя скокі, і да самага позняга вечара весяліліся гэтыя дзеці прыроды.

Саку, як шануюны госць, начаваў у ум-камалі. Ужо ўсе паснулі, а ён стаяў на каленях і гораचा маліўся, каб Бог дапамог яму выбавіць душы сваіх братоў. Над галавою яго шчэрылі зубы чалавечыя чарапы, а насупраць у куту стаяла драўляная статуя — тэлум.

V

*Рэлігійныя дыскусіі. — Палон містэра Брука. —
Захады Саку. —*

*Мапу хоча выкарыстаць хрысціянства. —
Вызваленне Брука. — Напад Мукку. —
Расправа белых.*

Трывожныя чуткі насіліся сярод насельніцтва Какаду.

Казалі, што белыя на нейкай невялікай, але вельмі траскучай лодцы заехалі далёка ў глыб вострава, у такія мясціны, дзе іх да гэтага часу ніколі яшчэ не бачылі.

Казалі нават, што велізарны, таксама траскучы, птах праляцеў над галавой.

Можа, гэта тыя самыя магутныя белыя лётаюць? Тады ўсё прапала.

Казалі яшчэ, што ў краіне з'явіўся нейкі дзіўны звер, большы за ўсіх звяроў, нават за самага вялізнага кенгуру. Гэты звер вельмі шпарка бегае, і на ім... на ім быццам сядзіць чалавек! Гэта чутка была жудасней нават за траскучага птаха.

І да ўсяго гэтага яшчэ тыя праклятыя Мукку варушацца. Нядаўна яны захапілі двух Какаду.

А пасланцоў з "громам" усё няма ды няма. Мабыць, загінулі.

Трэба адзначыць, што Мукку быў той самы род, з якога паходзіў Саку з маткай. Яму цяпер ўсё роўна было, ці Мукку, ці Какаду, і ён баяўся толькі аднаго — каб яны зноў не перагрызліся. Але ад яго чакалі не гэтага, а дапамогі супраць Мукку.

Мапу перастаў ужо чакаць пасланцоў. Ён цяпер усю

надзею злажыў на Саку і “суцяшаў” яго, што вось яны хутка падрыхтуюцца і нападуць на Мукку, а Саку хай пакуль што моліцца свайму богу, каб сэрца Мукку зрабілася мяккім.

Саку ж тым часам прапаведваў хрысціянства.

— Самы галоўны грэх перад вялікім духам,— казаў ён,— гэта забойства. Ці не жадалі б вы ўсе, каб ніхто нікога не забіваў, каб усе любілі адзін аднаго, як браты, каб ніхто вам не пагражаў смерцю?

— Вядома, хацелі б,— адказала некалькі людзей.

— Ну, дык і вы таксама рабіце. І калі вам хто зробіць крыўду, перацярыце, як вучыць нас вялікі настаўнік Хрыстос.

— А вось нядаўна Мукку з’елі аднаго нашага,— сказаў малады хлапец.— Калі мы будзем цярэць, яны ўсіх нас з’ядуць.

І зноў пачыналася спачатку...

Мапу ён казаў:

— Ты не зразумеў і памыляешся наконт таго, што я казаў. Ты думаеш, што Бог можа стаць на адзін бок, дапамагчы табе скрыўдзіць другога? Не, ён да ўсіх аднолькава ставіцца. І калі я табе сказаў, што мы павінны прасіць Бога, каб ён змякчыў сэрцы людзей, дык гэта тычыцца ўсіх: і Мукку, і Какаду.

Мапу падумаў-падумаў і сказаў:

— Ну, добра, маліся за абодвух, абы толькі твой бог дапамог.

Мапу сцяміў, што і ў гэтым выпадку ён страціць не можа: хай толькі Мукку пакарацца, ён забярэ іх і з мяккім сэрцам.

Раптам загрузаў барабан. Нешта здарылася...

Народ замітусіўся.

— Мукку ідуць! — пачуліся галасы.

Мужчыны ўхапіліся за зброю, а жанчыны з дзецьмі пачалі ўцякаць у лес.

Трэба ведаць, што папуасы ў лесе звычайна маюць другія хаты, пабудаваныя высока на дрэвах, на той выпадак, калі патрэбна будзе ратавацца ад ворагаў. Там у іх зложаны запасы яды і зброі, напрыклад, каменняў, каб не падпусціць ворага да дрэва.

Але сёння здарылася нешта больш дзіўнае: вялі звязанага белага чалавека!

Сярод густога натоўпу набліжаўся ён да ум-камаля, а па баках горда ішлі тыя два пасланцы, якіх Мапу паслаў за “громам”. Калі яны падышлі зусім блізка, Саку не мог

утрымацца, каб не крыкнуць ад здзіўлення: белы быў містэр Брук!

Ён быў без шапкі, твар скрываўлены, адзенне падзёртае.

Страх і злосць відаць былі ў яго вачах. Падвялі і пхнулі яго пад ум-камаль. Народ аглядаў яго, бы здзіўнага звера, некаторыя нават краталі і казалі:

— Добры пачастунак будзе з яго!

І Брук, здаецца, здагадваўся, што азначае гэтае мацанне і гэтыя словы...

Сабралася нарада. Пасланцы расказалі сваю гісторыю:

— Мы далі ім золата і птушак. Прасілі “грому”. Яны нам далі агнёвай вады. Больш мы нічога не памяталі. Апынуліся адны ў лесе. І ў нас засталася толькі гэта.

І яны паказалі бутэльку з адбітым горлам. Усе пачалі яе разглядаць, перадаваць з рук у рукі, нюхаць, глядзець праз яе. Асабліва было заўважана, што канцы дужа вострыя. Гэта можа быць вельмі добрай прыладай. Можа, яно адно варта таго золата, з якога ніякай карысці няма.

Але большасць усё ж такі разумела, што гэта ашуканства.

— Мы пайшлі дадому, — казалі далей пасланцы. — Праз некалькі дзён убачылі на рацэ траскучую лодку і пачалі сачыць за ёю. Гэта ехалі белыя з той самай станцыі. І вось мы гэтага злавлі.

Каб зразумець, як гэта яны пехатой зраўняліся з маторнай лодкай, трэба глянуць на карту Новай Гвінеі. Мы заўважым, што ад паўднёвага берага, дзе была станцыя (ля ракі Марэгед), да пачатку ракі Фляй ёсць два кірункі: або па вадзе, на ўсход уздоўж берага, а потым на захад па рацэ, або па зямлі, проста на поўнач. У першым выпадку будзе кіламетраў шэсцьсот—семсот, а ў другім — якіх-небудзь сто—сто дваццаць.

Спрэчак аб лёсе палоннага не было, бо досыць ужо таго, што белыя са сваімі страшнымі прыладамі чамусьці заехалі так далёка. Ясна, яны маюць нейкія злыя намеры. Хіба з добрымі яны б паехалі? Пэўна, яны хочуць забраць усю зямлю Какаду і ўсіх жыхароў. Значыцца, трэба ворагаў знішчыць, і не толькі гэтага, але і тых, што засталіся.

Усе тыя папуасы, што жылі ля берага мора, ужо даўно трапілі пад уладу белых; вольнымі засталіся толькі тыя, што жылі ў сярэдзіне вострава. І вось цяпер белыя дабіраюцца і да іх! Апрача таго, гэтыя белыя подла ашукалі іх.

І яшчэ трэба мець на ўвазе, што чэрап белага надасць

шчасце, славу і магутнасць роду Какаду. Мукку да гэтага часу яшчэ не маюць чэрапа белага чалавека.

Некаторыя нават думалі, што прысутнасць Саку гэтаму дапамагла, што вялікі дух зрабіў белых ціхімі і мяккімі, як раіў Саку, і што белыя ўжо не могуць даць адпору. А ўжо аб Мукку і казаць няма чаго: тых можна загадзя лічыць зусім знішчанымі.

Адным словам, справы роду Какаду складваліся вельмі добра.

Саку сядзеў, слухаў нараду, і сэрца яго аблівалася крывёю.

— Не, браты, — пачаў ён казаць, — нядобра будзе, калі мы загубім гэтага чалавека. Бог нам не даруе. Каб яшчэ ў бойцы, дык і то нядобра. А так загубіць — вялікі грэх. Бог пакарае: пашле белых, і будзе нам бяда.

— Значыцца, твой бог заступаецца толькі за белых? Ты ж сам казаў, што за ўсіх, — адказалі яму сябры.

— За ўсіх тых, хто не робіць злачынства, хто любіць Бога і людзей, хто не робіць нікому аніякай шкоды. А хто Бога не слухае, таго ён карае, — намагаўся растлумачыць Саку.

— Пачакай, — сказаў Мапу, — хіба ж яны не робяць ніякай шкоды? Хіба яны не забралі ў нашых суседзяў зямлю? Хіба яны не прыехалі сюды, каб і нашу зямлю забраць? Хіба яны не ашукалі нашых пасланцоў? Хіба яны не забіваюць нас?

— Хто зрабіў грэх, таго Бог сам будзе судзіць і караць, а не мы, — адказаў Саку.

— А чаму ж толькі што казаў, што белыя самі прыйдуць і пакараюць нас, калі мы заб'ём гэтага чалавека? — сказаў Мапу. — Чаму ж яны не хочуць чакаць, пакуль Бог сам будзе судзіць?

Саку зноў з прыкрасцю ўбачыў, як цяжка дагаварыцца з гэтымі цёмнымі людзьмі. Яны бачаць і разумеюць толькі тое, што тычыцца іх непасрэдных інтарэсаў, а падумаць глыбей, аб сваёй душы, яне не хочуць ці не могуць.

Ён замаўчаў і пачаў прыдумаць другія спосабы, каб дапамагчы містэру Бруку.

Брука павялі ў адну хаціну, дзе ён павінен быў правесці апошнюю ноч у сваім жыцці. І вось па дарозе ён убачыў Саку!.. Брук спыніўся, пабялеў, пачырванеў, хацеў нешта сказаць, але не мог вымавіць слова.

Саку стаяў і быццам чытаў біблію, як ён звычайна рабіў. Усё насельніцтва прывыкла бачыць яго заўсёды з

бібліяй і лічыла, што ў гэтай прыладзе захоўваецца тая цудоўная сіла, якую прывёз Саку ад белых.

Як толькі Брук падышоў бліжэй, Саку, нібы чытаючы біблію, сказаў па-англійску:

— Містэр Брук! Не звяртайце на мяне ўвагі. Я спадзяюся, што сёння ўначы вызвалю вас.

Надзея асвятліла ўвесь твар Брука. Кожнаму, хто паглядзеў бы ў гэты момант на яго, магло б здацца, што гэта самы найлепшы, самы ласкавы чалавек у свеце.

Яго пасадзілі ў адну з хацін, больш шчыльную, хаця і без дзвярэй, і паставілі вартаўніком франта з вапнянай галавой. Вартаўніка паставілі на кожны выпадак, бо Брук быў звязаны так моцна, што і думаць не мог уцячы. Апрача таго, на ноч яго зноў агледзелі і перавязалі.

Саку ўсё ламаў галаву, што яму рабіць? Падкрасціся і развязаць Брука ні ў якім разе нельга было, асабліва ўначы, калі кожны шolah лёгка пачуць. З вартаўніком таксама нічога не зробіш. Заставаўся толькі адзін, няпэўны, але апошні план.

Не чакаючы, пакуль будзе позняя ноч, ён, нібы шпацыруючы, падышоў да вартаўніка.

— Ты адзін будзеш стаяць усю ноч? — запытаўся Саку. Вартаўнік павярнуўся.

— Не, з поўначы мяне зменяць, — адказаў ён.

Тым часам Саку непрыкметна кінуў праз дзверы нож.

— Ну, глядзі, пільнай добра! — сказаў тады Саку і пайшоў сабе далей.

Брук бачыў, як падыходзіў Саку, ведаў, з якім намерам, але ніяк не мог уцяміць, якім чынам ён дапаможа. А што, калі не ўдасца?

Пры гэтай думцы дрыжыкі пайшлі па спіне.

І вось у гэты момант каля яго ўпаў нож. Брук зразу меў...

Але далёка было яшчэ да вызвалення. Перш за ўсё — як скарыстаць гэты нож, калі Брук увесь звязаны і ляжыць як калода? Па-другое, як распачаць працу, можна сказаць, на вачах вартаўніка? Кожны рух будзе чутны, а тут, можа, прыйдзецца варушыцца ўсю ноч.

Тады Брук пачаў наогул варушыцца, енчыць, нават лаяцца. Вартаўнік спачатку здзівіўся, падышоў, паглядзеў на яго. Брук усё енчыў ды варушыўся. Папуас, урэшце, прызвычаіўся да гэтага енку. Ён і сам разумеў, што чалавек перад смерцю можа быць неспакойны.

Пасля таго Брук узяўся за працу. Спачатку ён паспрабаваў легчы спіной на нож і разрэзаць аб яго вяроўкі на

руках, але нож ляжаў бокам, і нічога нельга было з ім зрабіць. Тады ён узяў нож у зубы і пасля вялікіх усілкаў здолеў разрэзаць вяроўку на плячы. Але як дастаць рукі, якія звязаны ззаду?..

Тады ён надумаўся зубамі ўтыркнуць нож у плеценую сцяну. Доўга ён валаводзіўся з гэтым. Многа разоў утыркаў, але кожны раз нож ці адразу звальваўся, ці пасля таго, як дакранешся рукамі. Шчокі і губы Брука былі парэзаны, з іх цякла кроў...

А час ідзе... Зараз прыйдзе змена... Можна думаць, што новы вартаўнік захоча паглядзець, ці добра звязаны палонны...

І зноў пачынаў ён сваю працу, ад якой залежала яго жыццё.

І вось, нарэшце, ён развязаўся! Сціснуў нож і ляжыць, каб крыху адпачыць. Але трэба спяшацца...

Ён папоўз да дзвярэй. Падпільнаваў, калі вартаўнік стаў да яго спіной. Кінуўся наперад, і... небарака толькі паспеў глуха застагнаць...

Праз паўгадзіны барабанны грукат зноў устрывожыў вёску. Толькі Саку быў рады, бо гэта азначала, што Брук выратаваўся.

Але што ён адчуў, калі даведаўся, што вартаўнік забіты! Гэта ж ён сам, слуга Божы, забіў яго! Ён, які так клапаціўся, каб усё добра было. Каб не ён, не было б гэтай смерці.

Але тады была б другая смерць... Што было рабіць? Хто вінен? Як лепш?

На гэтыя пытанні ён не мог знайсці адказу ў Бога. І недзе глыбока ў сэрцы нарадзілася крыўда: чаму Бог дапушчае гэта, калі яму нічога не варта зрабіць, каб усё добра было?

Тым часам дваццаць чалавек пусціліся ўдагон за ўцекачом. Папуасы разважалі, што за такі кароткі час ён не мог далёка ўцячы, а калі прыняць пад увагу, што была ноч, што мясцовасць яму была незнаёмая, — тады поспех мог быць пэўны.

Паглядзім тым часам, як гэта здарылася, што Брук папаўся.

Пераначаваўшы на востраве, падарожнікі пачалі збірацца ў дарогу. Тут вартаўнік-сіпай заўважыў, што яго стрэльба знікла. Пачаў яе шукаць — няма нідзе. Але ён пабаяўся казаць аб гэтым, бо яму ўляцела б за такое нядбайства. Пэўна, складаючы ў лодку рэчы, хто-небудзь узяў і яго стрэльбу. А паколькі стрэльбаў у іх было больш, чым трэба, — ён узяў другую і хутка забыўся аб гэтым здарэнні.

Бег ракі рабіўся ўсё хутчэйшым. Сустрэлася шмат каменяў, і на адзін з іх тыркануўся катэр. Прышлося спыніцца, каб паправіць шкоду.

Пакуль важдаліся з катэрам, Брук захацеў прайсціся па беразе, нават без стрэльбы. Праз некалькі крокаў ён спудзіў кенгуру, які хутка паскакаў ад яго. А за старым кенгуру бег маленькі. Ён быў такі пацешны і, здавалася, так няспрытна бег, што Брук захацеў злавіць яго. Праўда, злавіць яго было няцяжка, але ўсё ж такі зусім неўзаметку Брук адбег досыць далёка ад берага.

У той момант, калі ён схіліўся, каб канчаткова ўхапіць кенгураня, ззаду накінуліся на яго два папуасы, заткнулі яму рот, узялі і панеслі.

Брук біўся як мага, але нічога не дасягнуў. Праз некалькі сот крокаў яго паставілі на ногі, скруцілі рукі і кулакамі прымусілі ісці далей. А калі ён паспрабаваў крычаць, то гэта яму каштавала двух зубоў.

Тым часам падарожнікі наладзілі катэр і тут толькі заўважылі, што Брука няма. Сталі гукаць — нічога. Выйшлі на бераг, зноў сталі крычаць — зноў нічога. Тады пачалі страляць — аніякага водгуку, апрача рэха.

Брук чуў гэтыя стрэлы, ведаў, што яны азначаюць, і нічога не мог зрабіць...

Пачалі шукаць навокал і ў адным месцы заўважылі прымятую траву і іншыя адзнакі барацьбы.

— Справа ясная, — сумна сказаў Скот, — няшчаснага містэра Брука злавілі папуасы. І як гэта ён, сталы чалавек, так папаўся? Наш абавязак знайсці яго. І не толькі выратаваць, але так правучыць гэтых дзікуноў, каб другі раз ім і ў галаву не магло прыйсці нападаць на белых.

І зараз жа сталі рыхтавацца да экспедыцыі.

Дзеля таго, што на катэры быў кулямёт, абарона яго не патрабавала многа людзей. Пакінулі толькі механіка Гуда і аднаго сіпая. Гуду і сіпаю таксама быў даручаны і Чунглі. Усе астатнія рушылі ў дарогу. Няма чаго і казаць, што ўсе былі ўзброены з галавы да ног. Нават ручныя гранаты ўзялі з сабой.

Адзінымі адзнакамі таго кірунку, у якім патрэбна было ісці, былі сляды. У такіх мясцовасцях, дзе, можа, раз у некалькі год ступіць чалавечая нага, спрактыкаваны чалавек лёгка пазнае гэтыя сляды і па траве, і па зламанай галінцы, і па розных іншых непрыкметных для другога вока адзнаках. А такім спрактыкаваным чалавекам быў у іх Файлу.

Ён ішоў наперадзе, як сабака, і, здавалася, не толькі выгляджаў, але вынюхваў сляды. Зразумела, дарога не ішла так проста і гладка, як па шляху. Даводзілася і блытацца, а таму яны спазніліся. Нанач спыніліся ў лесе. Яны нават і не ведалі, што вёска была ўжо недалёка, за кіламетраў пяць-шэсць.

Дзеля асцярожнасці агню не раскладалі. Сядзелі ў цемры, не спалі і з нецярплівасцю чакалі світання.

А ў гэты час насустрач ім прабіраўся Брук, а за ім дагоншчыкі.

Папуасы, рассыпаўшыся ланцугом, ціхенька краліся наперад, абхапіўшы значную частку лесу. Час ад часу яны давалі адзін аднаму знак крыкамі начной птушкі.

Брук чуў гэтыя галасы то з аднаго боку, то з другога, нават ужо наперадзе, але не звяртаў увагі. Гэтыя галасы начных птушак яму былі знаёмыя.

Але Файлу заўважыў.

— Сагіб, — ціхенька шапнуў ён містэру Скоту, — гэтыя птушкі мне здаюцца падазронымі. Яны крычаць там, нібы іх хто пасадзіў у шэраг. Чаму за намі ззаду няма іх? Будзьма асцярожнымі.

Перадалі ўсім, каб сядзелі ціха і трымалі стрэльбы напачатку.

Вось крыкнула птушка зусім блізка, з левага боку, і нават мільгануў цёмны цень...

Гэты самы цень заўважыў і Брук, толькі з правага боку. Ён усё зразумеў!.. Дык вось сярод якіх “птушак” ён апынуўся! Значыцца, усё скончана!.. І ён паваліўся на зямлю.

Постаць пасунулася на шум...

Але зараз жа наваколле асвяціла нібы маланка і гrom ад дзесяці стрэлаў разлёгся па ўсім лесе.

Ціхі лес адразу ажыў. Крыкі з усіх бакоў. А Брук ад радасці зароў так, быццам яго рэзалі.

Як здзівіліся ўсе, калі ў некалькіх кроках ад іх, разам з мёртвым папуасам, убачылі Брука!

Некалькі хвілін Брук быў як непрытомны. Слёзы цяклі па яго шчоках. Ён пачаў расказваць, як была справа. Разам з тым вярнулася і ўся яго злосць; ён забыўся аб сваім шчасці, крычаў, лаяўся і патрабаваў, каб зараз жа ісці і пакараць гэтых людяедаў.

Але Скота не трэба было прасіць. Ён лічыў патрэбным зрабіць гэта не толькі дзеля Брука і нават не ад злосці, а дзеля аўтарытэту англійскай дзяржаўнасці. Ён лічыў нават карысным для саміх папуасаў, калі яны ўвесь век будуць памятаць, баяцца і шанаваць белых уладароў.

Цяпер яны ўжо не чакалі раніцы, бо Брук ведаў, куды ісці.

Зноў загрузкатаў барабан у начной цішыні, доўга, жудасна. Відаць было, што на гэты раз справа была важнейшая, як тады.

Праз некалькі хвілін Какаду ўжо ведалі, што на іх ідуць белыя, што аднаго яны забілі, што ўсім пагражае небяспека.

Зараз жа жанчыны з дзецьмі пабеглі хавацца ў свае хаты на дрэвах. А ўсе ўзброеныя мужчыны, якіх набралася каля шасцідзсяці чалавек, падрыхтаваліся да абароны, бо белых, як яны ўжо чулі ад пасланцоў, магло быць не больш за дзсяць чалавек.

Але Мапу меў яшчэ адну надзею не толькі самім выйсці з цяжкага становішча, але нават забраць усіх белых у палон. Гэта ж былі самыя белыя, якія навучылі Саку любіць усіх, не забіваць нікога і нават самому падстаўляць другую шчаку, калі цябе скрыўдзяць. Калі Саку так думае і так робіць, значыцца, тыя, хто яго навучыў, тым болей павінны гэтак рабіць.

Правадыр падышоў да Саку, які сядзеў, як скамянелы, і ўсё думаў сваю думку.

— Скажы, Саку,— дакрануўся Мапу да яго пляча,— ці гэтыя белыя таксама пакланяюцца таму вялікаму духу, аб якім ты казаў? Ці яны гэтак жа гавораць, як і ты?

— Яны прызнаюць гэтую веру,— неахвотна адказаў Саку.

— Значыцца, яны нічога дрэннага не будуць рабіць нам? — запытаўся зноў Мапу.

— Не ўсе з іх слухаюць загады Бога,— млява сказаў Саку,— злы дух клапоціцца, каб адварнуць чалавека ад Бога.

— А як можна змагацца з гэтым злым духам?

— Маліцца, каб Бог адагнаў яго.

— А ты можаш гэта зрабіць? Можаш памаліцца, каб Бог адагнаў ад іх злбнага духа? — вёў сваю лінію Мапу.

— Мы заўсёды гэта павінны рабіць. Я сам пайду насустрач белым,— сказаў Саку, але не было ўжо ў яго голасе той упэўненасці, шчырасці і яснасці, як раней.

Праз некаторы час вёска сціхла. Жанчыны з дзецьмі пайшлі, а мужчыны пахаваліся за будынкамі.

Ледзь золак — паказалася экспедыцыя. Белыя ішлі шарэнгай, трымаючы стрэльбы напачатове.

Вось з-за будынка выйшаў нейкі чалавек. Туман не даваў магчымасці добра разгледзець яго.

— Вось адзін! — крыкнулі ў атрадзе белых, і раздаліся два стрэлы.

Але чалавек не схаваўся, а, наадварот, здавалася, ішоў да іх.

— Сюды ідзе! — крыкнуў Кандаракі. — Не варта і страляць.

— Чаго глядзець на іх? — закрычаў Брук. — Дайце мне стрэльбу, я сам з прыемнасцю ўсаджу кулю ў лоб людаеда.

— Праўду кажучы, у якія перагаворы нам яшчэ ўваходзіць з імі? — сказаў Скот. — Справа ясная, і нам застаецца толькі пакараць іх.

І некалькі чалавек зноў нацэліліся.

— Пачакайце, пачакайце! — крыкнуў боцман. — Гэта ж наш чорны місіянер.

Стрэльбы апусціліся.

— Праўда, — паскроб патыліцу Брук. — Я ж павінен быў здагадацца, што гэта мог быць толькі наш святы дзікун. Хто ж другі палез бы пад стрэлы! Вось была б гісторыя, каб я сам забіў свайго збаўцу!

Саку падышоў.

— Браты па Хрысту! — сказаў ён урачыстым голасам. — Я хачу верыць, што вы ідзяце не для таго, каб зрабіць зло гэтым цёмным людзям.

— Праўда, — адказаў Скот, — мы ідзем для таго, каб пакараць іх.

— Але за што і як вы думаеце караць іх?

— За тое, што яны асмеліліся напасці на нас і нават ледзь не з'елі аднаго з нашых. А як пакараць? Ды так, каб больш не толькі ім, але нікому не прыходзіла ў галаву падымаць на нас руку.

— Але ж, урэшце, нічога дрэннага не здарылася, апрача смерці іхніх двух людзей, — даводзіў Саку.

— Гэта толькі выпадкова, дзякуючы, па-першае, вам, а па-другое, таму, што мы акурат падышлі, — сказаў Скот. — Але іх замах застаецца злачынствам, якое патрабуе кары.

— Вы ж самі мяне навучылі, што Бог патрабуе дараваць людзям іх грахі, — з прыкрасцю сказаў Саку.

— Па-першае, не мы вас навучылі, а місіянеры, а па-другое, вы павінны ведаць, што на зямлі існуе суд і закон, які павінен караць злачынствы, — сурова адказаў Скот і пайшоў далей. За ім пайшоў і ўвесь атрад.

Саку стаяў і глядзеў ім услед, быццам не разумеючы, дзе ён і што з ім. Выходзіла, што гэты “брат па Хрысту” таксама яго не разумеў, як і “брат па крыві” — Мапу. І

адзін і другі мелі свае пэўныя жыццёвыя інтарэсы, зусім не падобныя да яго душэўных спраў.

Ён завярнуўся і ціха павалокся за імі.

Туман разыходзіўся, рабілася ўсё святлей і святлей, але вёска была нібы мёртвая: аніводнай фігуры не паказвала-ся. Атрад набліжаўся.

І вось неспадзявана сярод хацін замільгалі чорныя фігуры папуасаў.

— Ага! — сказалі белыя. — Яны самі збіраюцца ісці на нас. Тым лепей, — і пачалася страляніна.

Саку, пачуўшы стрэлы, кінуўся да Скота, учапіўшыся за стрэльбу і пачаў прасіцца:

— Пан, пашкадуйце няшчасных людзей. Забіце лепш мяне!..

Скот нахмурыўся і сказаў:

— Не лезьце не ў сваю справу! Трымайцеся сваіх хрысціянскіх абавязкаў і модлаў. Клапаціцеся аб душах гэтых людзей, а аб целе паклапоцімся мы.

Але Саку, як непрытомны, усё паўтараў:

— Не трэба, не трэба!.. Пан... Злітуйцеся...

Скот нецярпліва азірнуўся. Тады Ханубі ўзяў Саку за руку і адвёў яго ўбок.

Падышоў Брук.

— Слухай, Саку, — сказаў ён, кратаючы яго за плячо, — ты добры чалавек, мы цябе вельмі шануем і лічым амаль што такім, як і мы. Вось і мне ты дапамог, і ўсё такое. Але чаго табе так пнуцца? Чаго ты са скуры вылазіш з-за якогась там людаеда? Ну, каму якая будзе шкода, калі некалькі з іх загіне? Кінь гэтае глупства. Ты ж чалавек адукаваны і павінен сам разумець.

Але Саку нават не чуў гэтых “разумных” слоў. Ён глядзеў наперад і не верыў сваім вачам — там рабілася нешта незразумелае: папуасы павыскаквалі з-за сваіх хат, бегалі ўзад і ўперад і, здаецца, зусім не звярталі ўвагі на небяспеку, якая ім пагражала. Часам можна было падумаць, што яны б’юцца адзін з адным.

Цяпер ужо страляніна пайшла бесперапынку. Адзін за адным валіліся чорныя на зямлю і, нарэшце, разбегліся.

Калі белыя ўвайшлі ў вёску, то ўбачылі забітых, з якіх некаторыя, відаць, знайшлі смерць не ад куль, але ад сваіх жа стрэл ці пік.

— Глядзіце, яны нават пачалі адзін аднаго біць! — сказаў Кандаракі.

— Тым лепей, — сказаў Брук, — нам меней будзе працы.

Саку схіліўся над адным забітым і ўсё зразумеў: забіты быў Мукку! Значыцца, яны напалі з другога боку, і гэтым тлумачыцца ўсё тое, што адбылося! Далей ён убачыў мёртвага Мапу. Ззаду трапіла яму страла, а спераду куля. Небарака так і не дачакаўся, калі Бог змякчыць сэрцы белых і Мукку.

— Божа! — застагнаў Саку. — Дзе ж твая любоў? Дзе ж твая праўда?

— Падпаліць хаціны! — загадаў Скот, і праз хвіліну ўся вёска была ў агні.

Галлёвыя хаціны гарэлі лёгка, весела, быццам жартуючы.

Тым часам папуасы адышліся за дрэвы і адтуль пачалі пускаць у белых свае стрэлы. Адна страла нават трапіла ў Скота, але яна ўжо страціла сваю моц і толькі заблыталася ў адзенні.

— Наперад! — скамандаваў Скот, і яны пасунуліся далей.

Чорныя адыходзілі ад дрэва да дрэва і адтуль адстрэльваліся. Цяпер ужо змяшаліся і Мукку і Какаду і разам абараняліся ад агульнага ворага.

Так яны падышлі да таго месца, дзе былі хаціны на дрэвах і дзе хаваліся жанчыны і дзеці. Папуасы былі ўпэўнены, што ў такі прытулак ужо ніхто не зможа дабрацца. У іх жыцці ўжо бывалі такія здарэнні, і яны не раз пераканаліся, што тут ужо аніякі вораг не можа нічога ім зрабіць. Калі здаралася, што хітры вораг прабаваў падсячы дрэва, то на гэта былі каменні і стрэлы, якія, як дождж, сыпаліся на галаву.

Хто з мужчын паспеў, той далучыўся да жанчын, астатнія пабеглі далей.

Цяпер ужо стрэлы і каменні пасыпаліся зверху, на галовы, і адзін з сіпаяў быў досыць цяжка паранены.

— А, вось яны як! — закрычаў Скот. — Узарваць дрэва! У гэты момант зноў з'явіўся Саку.

— Дзеся Хрыста! — плакаўся ён. — Спыніцеся: там нявінныя жанчыны і дзеці!

— Не лезь! — вызверыўся на яго Скот. — Кара павінна збыцца, каб усе яны памяталі, што замах на белага чалавека не пройдзе.

Але Саку не адыходзіў. Ён стаў на калені, чапляўся за адзенне Скота і мармытаў пра Бога і Хрыста.

— Вызваліце мяне ад гэтага вар'ята! — крыкнуў Скот сіпаю.

Той узяў Саку за плечы і адапхнуў яго ўбок.

Раздаўся выбух... Першы выбух бомбы ў гэтай старонцы. Папуасы ведалі і чулі “гром” у руках белых, але такога грому яны і ўявіць сабе не маглі. Дзікі, нечалавечы крык з соцень грудзей разлёгся па лесе. Дрэва затрашчала, закалыхалася, потым пачало хіліцца, і адтуль пасыпаліся дзеці, мужчыны, жанчыны. Сярод іх Саку ўбачыў сваю матку...

Праз некалькі хвілін у лесе было ціха, толькі жаласна енчылі раненыя.

Скот моўчкі глядзеў на ўсё гэта. Нават яму самому было трохі непрыемна. Ён сам ведаў, што гэта нядобра.

Але нічога не зробіш: абавязак перад сваёй бацькаўшчынай перш за ўсё. Англічан тут вельмі мала, і калі гэтыя дзікуны не будуць баяцца аднаго духу белых, то могуць нарабіць шмат клопату. Скот нават не зле на гэтых няшчасных істотаў, ён проста выконвае свой абавязак, як кожны суддзя.

— Ну, цяпер ужо не толькі яны, але і ўсе навакол будуць ведаць, як нападаць на нас! — задаволена сказаў Кандаракі.

— Ды яшчэ павінны падзякаваць нам, што мы назапасілі для іх шмат мяса, — дадаў Брук.

Саку сядзеў на зямлі і глядзеў наперад, здаецца, нічога не бачачы перад сабой.

Калі белыя прайшлі міма, ён схамянуўся, устаў, выпрастаўся і, трасучы кулаком, крыкнуў услед:

— Пракляцце вам, звяры! Пракляцце, манюкі! — і кінуў далёка ад сябе біблію, з якою ён не разлучаўся ўвесь час.

Скот толькі ўскінуў плячыма і сказаў:

— Вось шалёны! Праўду кажучь: скажы дурню, каб ён маліўся, дык ён і лоб сабе разаб’е.

VI

*Зноў конь! — Падарожжа пешшу. —
Няўдалы напад папуасай. — Катастрофа. — Адзін!..*

Ідучы назад, экспедыцыя настраляла яшчэ свіней, якія разбегліся ад пажару, і вярнулася назад са славай і здабычай.

На катэры ўсё было спакойна, толькі зноў бачылі таго самага таемнага каня, які цяпер пад’язджаў крыху бліжэй, і адзін раз нават чулі стрэл.

— Можна, гэта былі нашыя стрэлы? — сказаў Скот.

— Не, — адказаў Гуд. — Гэта было зусім з другога боку, з левага, і адзін толькі раз.

— А хто ж сядзеў на кані?

— Добра разгледзець нельга было, але ўсё ж такі відаць, што чорны, — адказаў Гуд.

— Гэтага яшчэ не хапала! — ускрыкнуў Брук. — Гэткім чынам мы яшчэ сустрэнем якога-небудзь Мапу ў аўтамашыне.

Як бы там ні было, гэты таемны конь, адзін на ўсю краіну, пачынаў ужо трывожыць падарожнікаў. Каб на ім быў свой чалавек, ён не хаваўся б, ён бы сам пад'ехаў да іх.

Можа, ён не ведае пра іх? Можа, выпадкова сустракаецца на дарозе?

Гэтага таксама не магло быць, бо траскатня матора, страляніна ды і наогул усё іх падарожжа не маглі быць незаўважанымі на гэтай пустыннай прасторы, дзе еўрапейцы не бываюць. Асабліва, калі гэты конь, як відаць, ідзе разам з імі на працягу многіх дзён.

Значыцца, коннік хаваецца ад іх і, мусіць, сочыць за імі. А калі так, значыць, ён мае злыя намеры супраць іх.

І нарэшце, хто ён ці яны, бо адзін раз бачылі быццам дваіх на адным кані? Адным словам, гісторыя такая, што ніякага тлумачэння не падбярэш.

У кожным разе, адно толькі ясна, што трэба падвоіць сваю пільнасць.

Мясцовасць тым часам зусім змяніла свой выгляд. Пайшлі ўзвышшы, а на небасхіле ўжо ўздымаліся досыць высокія горы. Бег ракі стаў такі бурны, што катэр пасоўваўся наперад цішэй, як чалавек пехатой. Апрача таго, рака ўсё заварочвалася направа, на поўнач, а падарожнікам трэба было ісці проста на захад.

— Як табе здаецца, колькі кіламетраў нам трэба было б ісці адсюль прама? — запыталіся ў Чунг-лі.

— Не болей як сто, — адказаў ён. — Я пазнаю ўжо гэтую мясцовасць. Адсюль было б найлепш ісці прама.

Пачалі рыхтавацца да пешага падарожжа. Перш-наперш трэба было знайсці зручнае месца, каб пакінуць катэр. Яны лічылі, што адсутнасць іх працягнецца дзён дзесяць. На гэтыя дзесяць дзён трэба забяспечыць катэр і тых некалькі чалавек, што застануцца на ім, ад розных нежаданых выпадкаў.

Але гэта была вельмі цяжкая задача. Рака вузкая, бег яе вельмі хуткі, ды яшчэ берагі стромкія. Калі станеш ля

такога берага, дык цябе зверху засыплюць каменнямі, і ты нічога не зробіш.

Кандаракі нават падняў пытанне, ці не вярнуцца катэру назад, да той выспы, дзе яны начавалі, або наогул стаць на якары пасярод шырокага ціхага месца, бо тут катэр будзе стаяць, як у рове, і нічога нельга будзе бачыць навакол.

Правільнасць гэтай думкі ўсе прызнавалі, але гэта азначала, што назад прыйдзеца ісці пехатою яшчэ лішніх сто — сто пяцьдзесят кіламетраў, што будзе больш небяспечна, як стаяць на месцы і абараняцца. А асабліва, калі ўзяць пад увагу, што на катэры застанеца кулямёт.

— Лепш пакінуць аднаго ці двух лішніх чалавек, чым ісці лішнія сто кіламетраў, — пастанавіў Скот. — Не можа быць, каб тут не знайшлося ніводнага месца, дзе берагі былі б ніжэйшыя.

Але патрэбнага месца не знаходзілася. Праўда, за некалькі кіламетраў вышэй па рацэ была адна досыць шырокая даліна, але туды горныя крыніцы нанеслі шмат пяску, рака падзялілася на многа пратокаў, і ўсе яны былі такія мелкія, што катэр туды нават не мог пад'ехаць.

Тады спыніліся на другім месцы. Хоць берагі тут былі і высокія, але на адным з іх уздымаўся ўзгорак, з якога было відна далёка навакол: і на катэр, і на процілеглы бераг.

— Калі тут паставіць кулямёт, — казаў Брук, — дык ён будзе абараняць усё навакол на кіламетры тры-чатыры. Гэта будзе лепш, як на тым астраўку, дзе можна падкрасціся з другога боку і дзе нічога не ўбачыш з-за расліннасці. А тут, прынамсі, лесу няма і ўсё відаць як на далоні.

І сапраўды: лепшага месца жадаць нельга было.

Пачалася падрыхтоўка ў дарогу. Перш за ўсё трэба было выбраць, каго пакінуць тут.

Як мы ўжо зазначылі, самай галоўнай бядой у гэтых краінах з'яўляецца жоўтая ліхаманка. З прыезджых амаль няма ніводнага чалавека, які не хварэў бы на яе. Гэтая хвароба можа цягнуцца і год, і два. Чалавек часам адчувае сябе здаровым некалькі дзён і нават тыдняў, але прыступы ліхаманкі зноў паўтараюцца.

Адзіным ратункам служыць хіна. Дзякуючы ёй людзі яшчэ так-сяк трымаюцца, але зусім забяспечыць сябе ад хваробы бадай што нельга. Толькі прыступы можна зрабіць лягчэйшымі і радзейшымі.

Усе падарожнікі, апрача Файлу, хварэлі на ліхаманку.

Толькі адны, як, напрыклад, боцман і сіпаі, у нязначнай меры, а другія, напрыклад, механік Гуд — цяжка.

Слабы быў і Брук. Пасля доўгіх нарад згадзіліся пакінуць яго, Гуда і двух сіпаяў.

Брук пачаў было прарэчыць, але Скот давёў яму, што гэтая справа вельмі адказная, што, апрача Брука, няма каму даручыць яе, што на катэры застаюцца толькі чатыры чалавекі, якім, можа, давядзецца папрацаваць больш за тых, што пойдучь у дарогу.

Паставілі на ўзгорак кулямёт, абгарадзілі яго калючым дротам; зрабілі з дошак павець, прынеслі з катэра нават сёе-тое з абсталявання.

Дзеля лёгкай сувязі з катэрам вырубілі ў гары прыступкі. Адным словам, усё было прадугледжана.

— Пры такіх умовах, — сказаў Брук, — нават сорамна заставацца. Тут досыць было б адной бабы.

— Пачакайце хваліцца, — сказаў Кандаракі, — невядома яшчэ, што будзе.

Потым пачалі збірацца ў дарогу. Спачатку, вядома, узброіліся з галавы да ног. Не забыліся і на ручныя гранаты, якія адразу маглі напалохаць і адагнаць цэлае племя папуасаў. З рэшты ж узялі толькі неабходнае з неабходнага, лічачы, што дзесяць дзён можна пражыць абы-як.

Перад адыходам Скот, Кандаракі, Брук, Файлу і Ханубі зрабілі нараду адносна Чунг-лі. Першае пытанне было — ці даваць яму зброю?

— Мне здаецца, — казаў Кандаракі, — што з ім мы павінны трымацца больш асцярожна, як да гэтага часу. Можа, гэты таемны конь мае дачыненне да кітайца?

— Я хацеў бы лепш паверыць гэтаму, чымся блытацца каля нейкай таямніцы, — сказаў Скот, — але не магу. Вы ж ведаеце, што з таго моманту, як мы яго схпілі, ён не адыходзіў ад нас ні на крок.

— Ведаю, — сказаў Кандаракі, паціраючы сабе лоб, — але штосьці мне гаворыць, што трэба яго вельмі пільнаваць. Напрыклад, я заўважыў, што ён у апошнія дні стаў больш спакойны, бадай што вясёлы, быццам увесь цяжар падарожжа і небяспекі пагражае толькі нам, а не яму.

— Я таксама гэта заўважыў, — сказаў Файлу, — і цяпер мне ўспамінаецца адно здарэнне, на якое я раней не звярнуў увагі. Калі мы начавалі тады на выспе, мне ўначы здалося, нібы каля Чунг-лі мільгануў нейкі цень. Я ўстаў, агледзеў усё навакол, але нічога не заўважыў. Чунг-лі ж, здавалася, спаў.

Паклікалі сіпая, які ў той час быў на варце.

— Скажы, — звярнуўся да яго Ханубі, — ты нічога не заўважыў тады на выспе, калі стаяў на варце?

Каб хто ў той момант пільна прыгледзеўся да сіпая, то мог бы заўважыць, што той крыху пабялеў і занепакоіўся. Але ніхто так не прыглядаўся да яго, бо нікому не магло прыйсці ў думку, што ён можа мець тут якіясь свае ўласныя інтарэсы.

Сіпай зараз жа прыпомніў, што ён тады заснуў і што зрання не знайшоў сваёй стрэльбы. Але ён і да гэтага часу быў перакананы, што калі збіралі рэчы, то разам з другімі хто-небудзь паклаў у катэр і яго стрэльбу. Апрача таго, да гэтага часу ніякай бяды ад гэтага не здарылася. Стрэльбаў было столькі, што, можа, і самі гаспадары не ведалі ліку іх.

А калі ён прызнаецца, тады пачнецца справа і аб стрэльбе і аб тым, што ён заснуў.

— Не, нічога не бачыў, — адказаў ён упэўнена, і яго адпусцілі.

— Я думаю, — сказаў Скот, — што гэтаму кітайцу няма аніякага сэнсу ўцякаць ці шкодзіць нам. З намі ён лягчэй вернецца і спакойна паедзе дадому разам са сваім золатам.

— Ну, невядома яшчэ, як ён вернецца, — злосна ўставіў Брук.

— І мне самому здаецца, што баяцца яго няма чаго, — сказаў Кандаракі, — але хто можа ведаць, што думаюць яны, гэтыя жоўтыя чэрці.

Адным словам, справа нікольні не высветлілася. Але на кожны выпадак пастанавілі зброі не даваць, а замест гэтага даручыць нескі іншыя рэчы. Умовіліся сачыць за ім наогул, а Файлу даручыць спецыяльнае безупыннае нагляданне.

У гэты самы час Чунг-лі зайшоў у каюту нібы па справе. Там ён узяў кавалак паперы і, азіраючыся, пачаў нешта пісаць. Некалькі разоў ён павінен быў спыняцца і рабіць выгляд, нібы ён нешта шукае, калі хто набліжаўся.

Урэшце ён напісаў цэлую старонку і нават на адвароце намалёваў нейкі план. Потым схаваў паперу пад кашулю і спакойна выйшаў...

На другі дзень падарожнікі развіталіся, пажадалі адзін аднаму ўсяго добрага, і дзесяць чалавек пайшлі на захад, да тых невядомых, таемных гор, якія ледзь сінеліся далёка на небасхіле.

Тыя, што засталіся, доўга глядзелі ім услед і, калі па-

дарожнікі зніклі з вачэй, цяжка ўздыхнулі. Адразу зрабілася пуста навокал, ціха і жудасна. Здавалася, што на ўсім свеце толькі і засталася, што іх чацвёра.

— Гм, — сказаў Брук, ходзячы ўзад і ўперад, — не вельмі прыемная рэч сядзець так на месцы і лыпаць вачыма.

Доўга і нудна цягнуўся дзень. Ціха і пуста было навакол. Нідзе ніякага следу чалавечага. Цішыня і гарачыня змарылі іх канчаткова, так што ўсе чацвёра паснулі. І добра зрабілі, бо пры малым ліку людзей усім трэба будзе вартаваць кожную ноч.

Увечары размеркаваліся нанач. Гуд з адным сіпаем застаўся на катэры, а Брук з другім — на ўзгорку. Але каб заўважыць ворага раней, як ён з’явіцца перад самым носам, сіпай заняў месца далей, ля дротавай агароджы.

Прайшло некалькі гадзін — і Брук пачуў стрэл сіпая. У святле моцнага электрычнага ліхтара Брук убачыў рэдкія шэрыя кропкі, якія паўзлі з трох бакоў.

Затрашчаў кулямёт, але больш для страху, бо трапіць з яго ў кожную паасобку фігуру вельмі цяжка. Апрача таго, асвятляць і абстрэльваць разам усе бакі таксама нельга было.

“Вось чэрці! — казаў сам сабе Брук. — Нібы іх хто навучыў, як трэба наступаць”.

Разам з тым загрузкала на катэры, пачуўся звон пабітага шкла, потым страляніна. Брук павярнуў ліхтар і ўбачыў, што з другога берага ворагі засыпаюць катэр каменнямі і стрэламі. Пакуль ён накіраваў сюды кулямёт, з катэра кінулі бомбу.

Гэтага было досыць, каб адпудзіць нападаючых так, што яны ўжо больш не саваліся.

Тым часам пачуліся крыкі ззаду. Брук азірнуўся і ўбачыў, як некалькі чалавек уцякалі ад агароджы: яны былі кінуліся наперад, наляцелі на калючы дрот і з жахам пабеглі назад. Услед ім пачалася страляніна, адзін зваліўся, — і ўсё сціхла.

Рэшта ночы прайшла ўжо спакойна.

Зранку сабраліся ўсе чацвёра разам і доўга абмяркоўвалі здарэнне.

— Праўду кажучы, — гаварыў Брук, — мне ўжо боязна зрабілася, калі яны, як мухі, палезлі з усіх бакоў. Круціцца за кожным з іх паасобку з кулямётам — немагчыма. Каб не калючая агароджа, дрэнная была б справа.

— Затое цяпер мы можам думаць, што яны больш не палезуць, — сказаў Гуд. — Яны пераканаліся ўжо, што ні з якога боку падступіцца нельга.

І сапраўды, ноч прайшла спакойна, другая — таксама. Нідзе не відаць было аніякіх адзнак прысутнасці чалавека. Падарожнікі хадзілі нават на паляванні і таксама без перашкод. Яны ўжо зусім супакоіліся і толькі вылічвалі дні, калі прыйдуць іх таварышы.

Настала чацвёртая ноч. Гуд адчуваў сябе вельмі дрэнна. Моцны прыступ ліхаманкі прымусіў яго ляжаць. Сіпай увіхаўся каля яго.

Раптам нешта штурханула катэр так, што ўсё задрыжала, а сіпай нават паваліўся на падлогу. Ускочыўшы на ногі, ён выбег і стрэльнуў, каб даць знак Бруку.

Той трывожна крыкнуў: “Што там такое?” — і асвятліў катэр.

Але нічога асаблівага не было: нейкае зламанае дрэва імчала на рацэ і з разбегу стукнулася аб катэр. Дрэва адапхнулі, яно паплыло далей, — і зноў стала спакойна.

Праз паўгадзіны зноў штурханула.

— Што за д’ябал! — закрычаў унізе сіпай. — Зноў два бярвяны!

Адапхнуў і гэтыя, але праз некаторы час іх наплыло яшчэ больш. Ад хуткага бегу ракі бярвенні несліся са страшэннай сілай і кожны раз так стукалі ў катэр, што ён ледзь трымаўся. Ужо недзе трэснула, пад падлогай забулькала вада. А бярвенні ўсё прыбывалі ды прыбывалі.

Зверху прыбег на дапамогу другі сіпай. Але нельга было даць ніякай рады. Дрэвы чапляліся адно за адно, згрудзіліся перад катэрам у грэблю. Уся гэта грэбля ўпіралася ў катэр, ён адзін стрымліваў яе. Вада ж напірала са страшэннай сілай. Вось-вось адарве і панясе катэр разам з бярвеннямі. Сіпай напружвалі ўсе свае сілы, каб раскідаць гэту грэблю, а Гуд не мог дапамагчы. Тады пабег быў на дапамогу Брук, але на паўдарозе спыніўся і закрычаў:

— Гэта ж яны, праклятыя, нарабілі! Гэта ж зроблена наўмысла! — і пабег назад да кулямёта.

Пачаў свяціць навакол, прыглядацца, — нікога не відаць.

— Калі нельга раскідаць, пускайце катэр, а там вызваліцеся! — крыкнуў ён уніз.

Але Гуд ляжаў хворы і не мог пусціць машыну. Сіпай ўзялі яго пад рукі, падвялі да машыны...

І вось раздаўся грукат! Пад напорам вады грэбля крапулася з месца і пацягнула за сабой катэр. Як шалёныя, панесліся бярвенні, грукаючы і штурхаючыся адно аб другое, і сярод іх — бездапаможны катэр. Ён несея то задам, то бокам і ўрэшце наляцеў на камень...

Брук пачуў, як затрашчала абшыўка, і ўбачыў, як катэр крута нахіліўся набок; яшчэ хвіліна, другая,— і ён знік за заваротам...

Тры чалавекі, што засталіся на катэры, ні аб чым больш не маглі думаць, абы толькі самім не загінуць сярод гэтага пекла. Тым болей што сіпаі павінны былі яшчэ ратаваць хворага механіка.

Калі катэр нахіліўся і ў яго палілася вада, сіпаі з вялікім намаганнем выцягнулі Гуда з каюты і разам з ім перабраліся на высокі борт.

А калі раптам перад імі апынуліся папуасы, пацярпеўшыя не маглі даць ім ніякага адпору.

Папуасы расцягалі дрэвы, падцягнулі катэр да берага і спакойна забралі палоннікаў.

Брук жа нічога гэтага не чуў і не бачыў. Ён застаўся адзін на ўзгорку са сваім кулямётам. Ноч была ціхая і прыгожая, як і раней. Як ні прыглядаўся і ні прыслухоўваўся Брук, ён не мог заўважыць нічога асаблівага. Усё было спакойна.

І ў сэрцы Брука зацяплілася надзея: а можа, гэта быў натуральны выпадак, можа, папуасы тут ні пры чым, можа, таварышы вернуцца, а катэр яны падрамантуюць?

Але ноч прайшла — няма. Дзень прайшоў — няма. Значыцца, гэта нарабілі папуасы! Значыцца, цяпер яго чарга. Але ён жывы не дасца!..

Надыходзіла другая ноч, жудасная ноч... Яе ён чакаў з большым страхам, як тады смерці ад папуасаў. Тады, прынамсі, ён бачыў і ведаў, што яму пагражае, а цяпер...

Ён сядзеў адзін высока на ўзгорку, і яму здавалася, што з усіх бакоў на яго глядзяць тысячы вачэй. Горш за ўсё было тое, што святла ён ужо не меў, бо электрычнасць атрымліваў з катэра.

Час ад часу яму здавалася, што з гэтага ці з таго боку набліжаюцца папуасы, і ён пачынаў страляць наўздагад, каб толькі паказаць, што ён добра сочыць. Напружанасць усіх яго пачуццяў была надзвычайная. Ён не адчуваў ніякай зморанасці, хоць другую ноч не спаў і дзень не еў.

Паўночы прайшло, але ворага ён не бачыў. Зноў з'явілася надзея. Не, мабыць, гэта не папуасы! Можа, усё гэта зрабілася само сабою? Дзе-небудзь бура паламала дрэвы на беразе ракі, вось яны і паплылі. Нічога дзіўнага ў гэтым няма. Каб гэта былі папуасы, яны б пільнавалі, сачылі і абавязкова зрабілі б напад у крытычны момант, а цяпер за ўвесь час нідзе аніводнага не было відаць.

Якраз у гэты момант у паветры нешта засіпела, і ля яго ўпала страла.

Брук застагнаў, быццам яго раніла. Сумнення няма! Яны тутака, навакол, сочаць за ім, набліжаюцца!.. І зноў пачаў ён сыпаць кулямі ва ўсе бакі.

Хоць бы скончылася гэтая ноч! Тады ён, прынамсі, бацьку бы і ведаў, што рабіць.

Але прайшлі, як здавалася Бруку, тыдні, пакуль яна скончылася. Ніякіх змен не прынёс дзень. Усё было паранейшаму ціха, спакойна, толькі сам Брук дужа змяніўся з выгляду: пахудзеў, вочы пачырванелі і глядзелі дзіка, з'явілася шмат сівых валасоў на галаве і ў барадзе.

Што было рабіць? Перш за ўсё трэба пашукаць чаго паесці, бо ўсе харчы засталіся на катэры. Але як пакінуць кулямёт? Яны ж пільнуюць! Апрача таго, трэба было і адпачыць, бо столькі часу ён не спаў. Але і спаць небяспечна.

Пакуль ён разважаў, прагучаў стрэл і над галавой правінула куля...

Гэтага толькі не хапала! Брук прыпаў да зямлі і пачаў прыглядацца. Нідзе нікога!..

Ён ужо забыўся і на голад, і на сон. Значыцца, цяпер увесь дзень прыйдзецца сцерагчыся. Значыцца, гэтыя людаеды не толькі забралі катэр і таварышаў, але неяк навучыліся карыстацца стрэльбай. Гэта ўжо зусім дрэнна. Ці пратрымаецца ён да таго часу, пакуль прыйдзе Скот? Калі нічога не здарылася, яны могуць прыйсці праз чатыры-пяць дзён. Як вытрымаць, не спаўшы і не еўшы? Але, Кажуць, такія выпадкі бывалі. Добра яшчэ, што ён мог спусціцца да ракі напіцца.

Ён і цяпер пачаў спускацца, але, як толькі ўстаў, зноў пачалі страляць.

Ён павінен быў спыніцца. Але смага так дапякае!.. Урэшце не вытрымаў. “Што гэта са мной здарылася? — сказаў ён сабе. — Хіба гэта такая незвычайная рэч — кулі? Хіба гэта першы раз?”

І ён смела пайшоў уніз. Пачаліся рэдкія стрэлы, але ён ужо не звяртаў на іх увагі. Напіўся. Потым заўважыў на беразе нейкія аб'едкі ад іх ранейшай яды і накінуўся на іх.

Вярнуўшыся наверх, пастраляў крыху ў той бок, адкуль, як яму здавалася, прагучалі стрэлы. Трохі супакоіўся і адчуў, што зараз засне.

Але як быць? З аднаго боку — немагчыма пражыць столькі часу без сну, а з другога — яго ж возьмуць тады голымі рукамі!

“Лепш памерці ад кулі, чым трапіць ім у руку”, — падумаў ён, сеў так, каб відаць было, што ён сядзіць, і пачаў драмаць.

Ён меркаваў, што такім чынам папуасы будуць лічыць, што ён не спіць і пільнуе.

“Дзе там гэтым дзікунам трапіць, калі яны першы раз у сваім жыцці трымаюць стрэльбу”, — супакоіў ён сам сябе і адразу заснуў.

Але праз некаторы час ён пачуў, што нехта штурхануў яго ў плячо. Ускочыў, азірнуўся — здаецца, нікога няма. Паглядзеў на плячо, на руку, — кроў. Паранілі!

Плячо пачало балець. Відаць, куля закрунула косць. Кроў лілася цурком.

Доўга ён важдася, каб як-небудзь адной рукой і зубамі перавязаць рану. Неяк перавязаў, але кепска: кроў толькі пайшла крыху цішэй.

Цяпер ён ужо ўбачыў, што нічога не будзе, што прыйдзецца загінуць, і не ад раны, а ад слабасці наогул. Добра было б самому зрабіць сабе смерць, але з кулямёта кулі сабе ў лоб не пусціш.

Тым часам набліжалася ноч, трэцяя страшная ноч...

Пры адной думцы аб ёй Брук адчуваў, што апошнія сілы пакідаюць яго. Зноў сядзець аднаму на ўзгорку, нічога не бачыць і разам з тым ведаць, што побач у цемры сочаць за табой сотні вачэй, што адтуль дабіраюцца да цябе, каб з’есці...

Як толькі ўзялося цямнецца, Брук пачаў ужо ўвесь дрыжаць як ад марозу; зубы яго так ляскаталі, што яму даводзілася прытрымліваць іх рукой. Напружанасць была такая, што яму здавалася, нібы ён бачыць і чуе за некалькі кіламетраў навакол, хоць сапраўды нічога не было відаць нават за некалькі крокаў.

А ў гэтай цемры яны, людаеды... Шмат іх... і, мабыць, блізка, блізка...

Зараз схопяць... будуць смажыць... з’ядуць...

І, заплюшчыўшы вочы, пачаў ён сваёю адной рукой страляць так, нібы тут ваявала цэлае войска.

І вось — апошні патрон...

.....

Зноў упала каля яго страла, але ён маўчаў...

Потым на ўзгорку пачаўся спеў, потым дзікі рогат...

Тады падышлі папуасы і спакойна забралі страціўшага розум містэра Брука...

*Эўкаліптавы лес. — Пальмавы ліст. — Сярод гор. —
Конь знойдзены. — Небяспечная сцежка. —
Няшчасны выпадак.*

Чунг-лі адразу здагадаўся, што яго падазраюць. Файлу не адыходзіў ад яго ні на крок, сачыў за кожным яго рухам. З якой прыемнасцю Чунг-лі задушыў бы гэтага праклятага здрадніка сваімі ўласнымі рукамі.

На ноч спыніліся ў эўкаліптавым лесе. Высокія дрэвы, некаторыя да ста пяцідзесяці метраў вышыні, са срэбным лісцем, раслі на значнай адлегласці адно ад другога. Здавалася, што гэта быў нейкі зачараваны лес, сярод лета пакрыты шэранню. Але больш за ўсё быў прыемны смольны пах, які вылучае эўкаліптавае лісце. Нездарма ў Еўропе гэтая смала ідзе на дарагія парфумы і на медыкаменты.

Паставілі двух вартаўнікоў, якія павінны былі змяняцца праз кожныя дзве гадзіны. З дзесяці чалавек былі вызвалены ад варты толькі двое: Скот і Чунг-лі.

— Пасля начальніка першы чалавек — Чунг-лі, бо ад яго залежыць уся наша справа, — жартаваў Кандаракі, але Чунг-лі добра разумеў, што ўсё гэта значыць.

Ён заўважыў, што з вартавымі аб нечым шапталіся, пасля чаго адзін з іх быццам незнарок выбраў сабе месца якраз там, дзе ляжаў Чунг-лі. Зразумела, што і Файлу лёгка ля яго.

Ноч прайшла спакойна.

— Не спадзяваўся я на гэта, — казаў назаўтра Скот. — Можна, весткі аб пакаранні гэтых Какаду дайшлі сюды, таму ніхто больш і не адважваецца нападаць?

— Магчыма, — сказаў боцман, — але больш пэўна, што блізка няма вёскі і нас не заўважылі.

— Ці жывуць тут блізка папуасы? — запытаўся Скот у Чунг-лі. — Ты ж павінен ведаць.

— На гэтым самым месцы я не быў, — адказаў Чунг-лі, — але кожны ведае, што сялібы бываюць толькі там, дзе вада, рака ці крыніца, а тут пакуль што не відаць вады. Апрача таго, наогул сярэдзінныя горы незаселеныя.

Выходзячы з лесу, Чунг-лі заўважыў на эўкаліптавым дрэве прышпіленую пальмавую лісціну. Ён азірнуўся, каб ніхто не ўгледзеў, узяў лісціну і пачаў разглядаць яе, але ў гэты момант з-за яго пляча высунулася рука Файлу і вырвала ліст.

— Што, весткі атрымаў? — сказаў ён, злосна ўхмыляючыся.

Чунг-лі ўздрыгануўся, але зараз жа спакойна сказаў:

— Што ты? Звар'яцеў, ці што?

Файлу паказаў лісціну містэру Скоту.

— Вось гэта было прышпілена на дрэве, — сказаў ён. — Чунг-лі зняў і пачаў разглядаць. Мне здаецца, гэта зроблена наўмысля. Мусіць, гэта пісьмо.

Маланка бліснула з вачэй Скота.

— Дурны! — звярнуўся ён да Чунг-лі. — Хіба ты не ведаеш, што калі з намі што здарыцца, ты першы памрэш?

— Усё гэта я добра ведаю, — спакойна адказаў Чунг-лі. — Ведаю яшчэ, што мне з вамі лепш варочацца назад, як аднаму, але гэты шалёны сабака гатоў навядумляць немаведама чаго, каб толькі нарабіць шкоды.

Файлу і Чунг-лі зірнулі адзін аднаму ў вочы, і абодва зразумелі, што адзін з іх павінен загубіць другога.

Скот і Кандаракі пачалі разглядаць лісціну. Нічога, здаецца, на ёй не было. У адным кутку нібыта быў праваны нейкі спецыяльны значок, але побач былі і другія дзіркі, зусім ужо выпадковыя, бо лісціна была нясвежая.

Паглядзелі адзін на аднаго, потым на Чунг-лі, не ведаючы, што думаць.

— Чаму ты зняў гэтую лісціну? — запытаўся Скот.

Чунг-лі паціснуў плячыма.

— Ну, як вам сказаць, — адказаў ён. — Запытайцеся тады, чаму ён, ідучы міма куста, узяў ды адламаў галінку, і вы самі раз трымалі ў руках нейкі лісцік.

Што можна было сказаць супроць гэтага?

— Ну, памятай жа, — сказаў Скот. — Мы будзем за табой наглядаць кожную хвіліну, сачыць за кожным тваім крокам.

— Калі ласка, — абыякавым тонам адказаў Чунг-лі. — Мне ўсё роўна.

— Дзіўная рэч, — казаў Кандаракі Скоту, калі яны адышліся далей. — Збоку гледзячы, здаецца, няма ані валасінкі, за якую можна было б прычапіцца да яго, але наогул усё ж такі ствараецца ўражанне, нібы ён нешта замысліў.

— Я, галоўным чынам, спадзяюся на тое, што не бачу для яго ніякага сэнсу ў тым, каб рабіць нам перашкоды, — сказаў Скот.

— Паглядзім, — прамовіў Кандаракі.

За лесам пачыналіся ўжо прадгор'і. Мясцовасць паступова павышлася і канчалася гарамі вышынёю каля трох

кіламетраў. Гэтыя горы, як яно звычайна бывае, здаваліся так блізка, нібы да іх можна было дайсці праз дзве гадзіны, але сапраўды на гэта патрэбна было не меней двух дзён.

— Вунь налева ад той гары і ёсць месца, куды нам трэба ісці, — паказаў рукой Чунг-лі.

І ўсім зрабілася лягчэй на сэрцы, калі яны, нарэшце, убачылі канец сваёй дарогі.

На другі дзень раніцою падарожнікі ўжо былі сярод гор. З усіх бакоў уздымаліся яны адна над адной — то паката, то сцяной. Далягляд звузіўся, не відаць было нават і галоўных вялікіх гор. Падарожнікі часам траплялі нібы ў яму, з якой, здавалася, і выйсця нікага не было.

Але праз некаторы час выхад знаходзіўся, яны ўваходзілі ў другую даліну, і зноў здавалася, што яны адрэзаныя з усіх бакоў. Голыя скалы прымалі розны выгляд, то ўздымаліся, як вежы, то стаялі, як слупы, то сядзелі, як шапка грыба на тонкай ножцы, і, здавалася, вось-вось зваляцца на галаву. Трэба было толькі дзіву давацца, як гэта яны трымаліся.

Часта, асабліва ў ніжэйшых месцах, трапляліся скалы, зарослыя хмызняком і нават дрэвамі. Часам такое дрэва вылазіла збоку, са шчыліны, і трымалася, нібы ў паветры. І зноў прыходзілася дзівіцца, як гэта яны маглі пусціць свае карані ў голыя каменні.

Доўгі час падарожнікі ішлі па шырокай даліне. Пасярэдзіне была рака, якая бурна білася паміж раскіданых каменяў, па берагах — багатая расліннасць.

У адным месцы Файлу раптам схіліўся да зямлі, да чагосьці прыгледзеўся і зычна закрычаў:

— Сюды! Сюды!

Усе кінуліся да яго і ўбачылі на зямлі выразны след... каня, нават падкаванага.

— Зноў конь! — здзівіўся Скот.

— І на гэты раз ужо наперадзе, — зазначыў Кандаракі.

Зноў пачалася гаворка аб гэтым таемным кані. Зноў пайшлі розныя здагадкі.

Толькі Файлу замест конскага следу пільна прыглядаўся да Чунг-лі. Той азірнуўся, вочы іх сустрэліся, і, здавалася, без ніякіх слоў яны зразумелі адзін аднаго...

— Значыцца, гэты чалавек ці два, — бо раз, здаецца, мы бачылі двух, — ужо тут, — сказаў Скот. — Няўжо яны ўвесь час за намі сочаць? Але ж да гэтага часу нічога дрэннага нам не зрабілі.

— Хацеў бы я паглядзець, — заўважыў боцман, — як гэта адзін ці два чалавекі паспрабавалі б нам што-небудзь дрэннае зрабіць.

— І то праўда, — згадзіўся Скот.

Хутка заўважылі, што сляды пайшлі ў бакавую далінку, і сказалі аб гэтым Скоту.

— А нам як трэба ісці? — запытаўся ён у Чунг-лі.

— Прама, — адказаў той.

— А я думаю, — умяшаўся Файлу, — мы нічога не страцім, калі заглянем убок. Далёка ісці не прыйдзецца.

— Я таксама лічу, што трэба нарэшце высветліць гэтую таемную гісторыю, — падтрымаў Кандаракі.

— Паспрабуем, — згадзіўся Скот, — толькі нядоўга. Не варта траціць часу на іх, калі яны нас не чапаюць.

Пайшлі. Наперадзе сіпаі з нарыхтаванымі стрэльбамі ў руках, за імі Скот і боцман, далей Чунг-лі, а ля яго з аднаго боку Файлу, а з другога — Кандаракі з рэвальверамі ў руках.

Чунг-лі стараўся надаць сабе самы бесклапотны выгляд, але сэрца яго білася так, што ён нават баяўся, каб не пачулі суседзі.

Зрабіўшы некалькі заваротаў, яны сапраўды ўбачылі спутанага каня, які спакойна пасвіўся сабе на зялёным лужку.

Смешна было глядзець, як дзесяць чалавек са стрэльбамі, рэвальверамі, бомбамі, азіраючыся ва ўсе бакі, падкрадваліся да каня, нібы да нейкага незвычайнага страшыдла.

Конь падняў галаву, здзіўлена паглядзеў на войска і трохі адскочыў убок. Падарожнікі акружылі яго, памацалі, — звычайны конь і больш нічога. Больш нідзе нікога не было.

Паглядзелі адзін на аднаго і — засмяяліся.

— Ну, і што ж цяпер будзем рабіць з ім? — запытаўся боцман.

— Мусіць, нічога, — сказаў Скот. — Узяць з сабой не можам, бо самім прыйдзецца лазіць па скалах. Заставацца або пакідаць каго пільнаваць — не варта. Усё роўна, калі гаспадар не захоча паказацца, дык і не пакажацца.

І сапраўды, нічога іншага не заставалася рабіць. Падзівіліся, пагаварылі і пайшлі назад.

Даліна паступова пачала звужацца. Горы набліжаліся з абодвух бакоў і рабіліся ўсё больш і больш стромкімі. Вось яны ўжо зусім сціснулі раку, якая пачала біцца, як шалёны конь.

Берагі зніклі, і ўжо нельга было ісці наперад.

Скот азірнуўся на Чунг-лі.

— Ну, што цяпер будзем рабіць? — запытаўся ён.

— Тут павінна быць сцежка, — сказаў Чунг-лі, азіраючыся, і паказаў на адно месца, дзе па каменных сяк-так можна было падняцца ўгору, а там далей, здавалася, можна было прайсці па беразе.

— Вядзі! — загадаў Скот.

— Пачакайце, пачакайце! — крыкнуў Файлу і выразна паглядзеў на Скота. — Мне здаецца, лепш было б, каб наперадзе ішоў хто-небудзь іншы, а Чунг-лі за ім.

Скот зразумеў і прапанаваў Файлу, але той сказаў, што і гэта нядобра. Тады наперадзе пайшоў Ханубі, за ім Чунг-лі, а за ім ужо Файлу. Далей Скот, Кандаракі і рэшта атрада.

— Трэба прызнаць, што Файлу добра размеркаваў, — ціха сказаў Кандаракі Скоту.

— Вельмі добра, — адказаў Скот. — Калі раней ён не ўцёк, дык тут няма чаго і думаць.

— Пабачым, — зноў сказаў Кандаракі.

З вялікай цяжкасцю ўзлезлі яны наверх і пайшлі па рабру скалы. З левага боку таксама стромка ўздымалася гара, з правага яна абрываўся ў бяздонне. Ісці можна было толькі па вузенькай сцежачцы, шырынёю з крок, а часам і меней. Рака шумела дзесьці далёка ўнізе. Адзін толькі няўдалы рух — і чалавек паляцеў бы ўніз, дзе ад яго нічога не засталася б.

Так яны ляпіліся з гадзіну. Ніхто не сказаў аніводнага слова. Кожны быў заняты толькі тым, каб цвёрда і правільна паставіць нагу. Сцежка ж тым часам блыталася, круцілася, то адыходзіла ад берага, то набліжалася. У некаторых месцах з бяздоння вытырқаліся верхавінкі кустоў. Відаць, бок быў зарослы.

Раптам пачуўся жудасны, нечалавечы крык. Чунг-лі слізгануўся, узмахнуў рукамі і паляцеў уніз. Зачапіўся за куст, абарваўся, зноў зачাপіўся; шлох рабіўся ўсё цішэй і цішэй — і ўрэшце ўсё сціхла...

Падарожнікі стаялі як скамянелыя. Гэты прадсмяротны крык заледзяніў іх сэрцы; баяліся паварушыцца.

Але не паспелі яшчэ яны апамятацца, як Файлу неяк злосна зароў і... таксама паляцеў у бяздонне. Зноў затрашчалі кусты, і зноў усё сціхла. Толькі гул ракі даносіўся аднекуль, як з пустой бочкі.

— Гэта ж... можна разум страціць ад такой жудасці, — прамовіў Скот дрыжачым голасам.

Ніхто нічога не адказаў: усе стаялі моўчкі, з пабялелымі тварамі. Потым асцярожна схіліліся, глянулі ўніз: сцяна ішла проста ўніз, са шчылін расло шмат кустоў, ніякага дна не было відаць, толькі чутна было, як дзесьці далёка-далёка ўнізе грукатала рака.

— Што ж цяпер будзем рабіць? — прамовіў Кандаракі.

— Чунг-лі казаў, што там, далей, гэтая рака прымае некалькі прытокаў, — сказаў Скот. — Ля гэтых прытокаў нам і трэба шукаць. Цяпер ужо мы самі знойдзем гэтае месца. Але якое жудаснае здарэнне!..

І яны ціха і асцярожна пасунуліся далей.

VIII

Хунь-чжы і Качу. — Як яны тут апынуліся. —

Мёртвы хоча загубіць жывога. —

Просты канец таёмнай гісторыі.

У гэты самы дзень, на некалькі гадзін раней, па гэтай жа самай даліне праходзілі двое людзей і вялі ў паваду каня.

Адзін з людзей быў чорны, звычайны папуас, высокага росту, дужы. Толькі ён не меў усіх тых прыкрас, якія носяць дзікуны. Другі быў маленькі жоўты чалавечак, жывы, рухавы, вяртлявы.

За плячыма ў яго была стрэльба.

— Ну, паглядзі, Хунь-чжы, у сваю паперку, — сказаў чорны, — што там сказана?

Хунь-чжы выняў паперку, тую, што напісаў Чунг-лі тады на катэры, і стаў разглядаць.

— Вось тут сказана, — пачаў ён, — што даліна зусім звузіцца...

— Яна і пачынае ўжо звужацца, а там, далей, здаецца, і зусім прайсці нельга, — паказаў рукою Качу.

— Потым, — разбіраў Хунь-чжы, — трэба падняцца налева ўверх і там абысці па вузенькай сцежачцы. Ну, але з гэтым мы пасля разбяромся, — скончыў ён, хаваючы паперку. — А цяпер трэба будзе схаваць каня, бо далей з ім не прайсці.

І яны завялі яго ў тую далінку, якую мы ўжо ведаем.

Потым пайшлі далей, дайшлі да таго месца, дзе трэба было падымацца, папаўзлі па тым самым беразе, дзе по-

тым зваліліся Чунг-лі і Файлу, і праз некаторы час зноў спушціліся ўніз да ракі.

Тут ужо быў бераг, па якім можна было ісці.

Хунь-чжы зноў паглядзеў у паперку.

— Цяпер, — сказаў ён, — трэба адысціся крыху назад, да таго месца, дзе бакі зараслі кустамі і дзе над галавой будзе выступ. Там, кажа, ці чакаць яго, ці ён будзе чакаць, калі раней прыйдзе.

Хутка яны сапраўды ўбачылі, што сцяна з правага боку была больш зараслая і пасярэдзіне вытыркаўся выступ, нібы балкон, а далей сцяна зноў уздымалася ўверх, дзе ўжо ледзь значна віднелася блакітная стужка неба.

Яны прыселі пад гэтымі скаламі, як пад страхой, дасталі з торбы смажанага казуаравага мяса, закусілі, напіліся з ракі, якая тут жа шумела ля ног.

— Значыцца, сёння яны павінны быць тутака, — пачаў Качу. — Але чаго нам трэба было цягнуцца аж сюды? Хіба да гэтага ніяк нельга было вызваліць Чунг-лі?

— Не забывайся, — яго пільнуюць так, што ён і кроку ступіць не можа, асабліва гэты пракляты Файлу, за якім я гатоў гнацца аж да самага пекла, каб толькі знішчыць яго.

— І я таксама, — згадзіўся Качу, бліснуўшы вачыма.

— Але самае галоўнае, — казаў далей Хунь-чжы, — аб чым казаў і сам Чунг-лі, гэта тое, што нам і без таго трэба было наведацца сюды. Ён жа ж тут ведае, дзе можна знайсці золата. Ад гэтага адмаўляцца нам не выпадае.

Пакуль яны тут чакаюць ды гутараць, мы азнаёмімся, што было з імі да гэтага часу.

Уцёкшы з плантацыі, Хунь-чжы і Качу пайшлі спачатку ўздоўж берага мора і праз дзень падышлі да другой, суседняй станцыі.

Ім трэба было здабыць чаго-небудзь спажыўнага. Тулячыся навакол станцыі, яны ўбачылі там некалькі коней, і ім прыйшла ў галаву думка ўкрасці каня.

Дзеля таго, што папуасы не ведаюць коней і нават баяцца іх, ніхто з далёкіх на іх не квапіцца, а з бліжэйшых не было каму красці, бо з такой рэччу, як конь, тут схавацца было гэтак жа цяжка, як у нас са сланом.

Усё гэта дапамагло нашым уцекачам выканаць свой план. Тады яны з крадзеным канём накіраваліся ў глыб краіны. Хунь-чжы меў намер дабрацца да галандскай часткі Новай Гвінеі, далей ад англічан, а там ужо глядзець, што будзе:

Для Качу было ўсё роўна, куды ісці, і ён не разлучаўся з Хунь-чжы.

Горш за ўсё было здабываць сабе харчы, бо сябры, апрача нажа, не мелі аніякай зброі. Але тут дапамог конь. Яны ганяліся за казуарам, пакуль той не зморыцца, і дабівалі яго дубінай. Гэтаксама палявалі і на кенгуру.

Калі ж яны сустракаліся з папуасамі, дык тут была другая бяда: папуасы так палохаліся незвычайнага звера, што ўцякалі з усіх ног і пры ўсім жаданні нельга было ўвайсці з імі ў зносіны.

Праз некалькі дзён наблізіліся яны да ракі Фляй і тут пачулі, што на рацэ тарахціць матор. Зразумела, гэта маглі быць толькі белыя.

Але хто? Чаму? Ці не Скот паслаў за імі ўдагон?

Схаваўшы каня, яны падпільнавалі катэр і пазналі не толькі сваіх гаспадароў і іх слуг, але і Чунг-лі!

Хунь-чжы нават вачам сваім не верыў. Якім чынам? Адкуль? Куды?

З таго часу яны сталі сачыць, каб як-небудзь увайсці ў сувязь з Чунг-лі. Прайшло некалькі дзён, пакуль гэта ім удалося.

Калі яны раз былі наперадзе, — а гэта яны маглі лёгка зрабіць, бо ехалі напрасцяк, — то заўважылі на рацэ астравок і падлічылі, што катэр будзе тут увечары і напэўна прыстане, каб пераначаваць.

Так яно і адбылося.

Хунь-чжы застаўся з канём, а Качу перабраўся на астравок і схаваўся на дрэве. Уначы ён спусціўся да Чунг-лі і перагаварыў з ім. Тут яны ўмовіліся, што рабіць далей. Тут Качу і стрэльбу сцягнуў.

Значыцца, Файлу не памыляўся, калі казаў пра цень...

Пасля таго абодва таварышы ўвесь час ішлі ззаду, пакуль не атрымалі ад Чунг-лі ліст, які ён прышпіліў да дрэва. Такім жа спосабам яны далі яму “адказ”, ад якога ледзь не здарылася бяда.

Аднаго кітайскага знака на лісціне было досыць, каб Чунг-лі мог зразумець, што ўсё ідзе добра.

І вось цяпер яны чакалі самога Чунг-лі, які, відаць, спадзяваўся тут уцячы.

— Нядобра так сядзець і чакаць, — казаў Качу. — Можна, ён сам не здолее вырвацца, можна, яму патрэбна будзе дапамога?

— І я сам так думаю, — сказаў Хунь-чжы, — але, мабыць, ён лепш ведае, што і як трэба рабіць.

У гэты момант над іх галавой пачуліся нейкія крыкі.

Сябры ўскочылі, нібы іх змяя ўкусіла, і паднялі галовы ўверх.

На выступе, сашчапіўшыся, качаліся два чалавекі. Адразу відаць было, што барацьба ідзе насмерць. Адзін быў вялікшы і дужэйшы, але другі, відаць, спрытнейшы.

Сябры адразу пазналі Чунг-лі і Файлу.

Хунь-чжы ўхапіўся за стрэльбу, але нельга было і думаць, каб трапіць акурат у Файлу: яны круціліся і мяняліся месцамі кожны момант. Ужо некалькі разоў Файлу быў наверху, але кожны раз спрытны Чунг-лі выкручваўся.

І разам з гэтым абодва няўхільна пасоўваліся да краю. Кожны момант яны абодва маглі паляцець у бяздонне...

Хунь-чжы ўсё цэліўся, а Качу тым часам прабаваў узлезці наверх. Але не паспеў ён прыстасавацца, як ахнуў ад новага з'явішча.

Чунг-лі, лежачы пад сподам, неяк паспеў ухапіцца рукамі за куст і, напружыўшы ўсе сілы, так штурхануў Файлу нагамі, што той паляцеў уніз, але паспеў уцяпіцца за нагу Чунг-лі.

Настаў жудасны момант: Файлу хістаўся ў паветры, стараючыся абаперціся дзе-небудзь нагамі; Чунг-лі біў яго другою нагой, але дарэмна. Абудва яны трымаліся толькі за невялічкі куст, які пачынаў ужо трашчаць.

Усё гэта адбылося значна хутчэй, як мы тут апісваем.

— Трымайся, Чунг-лі, мы тут! — крыкнуў Хунь-чжы і стрэльнуў.

Файлу задрыгаў нагамі, але не выпускаў з рук нагі Чунг-лі. Відаць, што куля толькі параніла яго.

Раздаўся другі стрэл. Файлу зароў дзікім голасам, амаль што перастаў варушыцца, але нагі ўсё ж такі не выпускаў з рук. Куст тым часам яшчэ больш пачаў трашчаць.

Магло здарыцца нешта зусім недарэчнае: мёртвы мог загубіць жывога!

Новы стрэл — і тады толькі пальцы пачалі расшчэпляцца. Яшчэ раз штурхнуў нагой Чунг-лі, і Файлу, як мех, грукнуўся ўніз.

— Вось дзе знайшоў смерць, сабака! — злосна і радасна сказаў Хунь-чжы і штурхануў труп нагою.

— Ці зможаш злезці? — крыкнуў Качу да Чунг-лі.

— Магу, зараз, — адказаў той зверху ледзь чутным голасам.

З вялікай цяжкасцю злез Чунг-лі. Увесь ён быў абшарпаны: кроў была на твары, на руках, на грудзях і спіне, але ніякага значнага калецтва, на шчасце, не было. Калі

ён памыўся і асвяжыўся ў халоднай вадзе, тады ўжо зусім зрабіўся бадзёрым.

— Як жа ж усё гэта здарылася? — перш за ўсё запыталіся яго таварышы.

— Калі я раней блукаўся ў гэтых месцах, — пачаў расказваць Чунг-лі, — мне раз здарылася, спусціцца ўніз у гэтым самым месцы. Паміж іншым, тут я знайшоў і самы вялікі кавалак золата. Ну, дык вось, калі я вам пісаў ліст, я і прыпомніў гэтае месца. Пасля таго як мяне сталі асабліва пільнаваць, я ўбачыў, што ўцячы будзе нялёгка, бадай што немагчыма, галоўным чынам дзякуючы гэтаму сабаку, — штурхануў ён нагой мерцвяка, — тады я і надумаўся ўцячы тут. І вось, калі мы ішлі па сцежцы, я, нібы знянацку, з прадсмяротным крыкам зваліўся ў бяздонне. Паступова, трымаючыся за кусты, я спусціўся на пляцоўку і ўжо збіраўся спакойна злазіць далей, як бачу — ляціць за мной гэты падлюга. Ён, пракляты, сцяміў, што я зваліўся наўмысля, і нават рызыкнуў сваім жыццём, каб толькі перашкодзіць мне.

— І добра зрабіў, — дадаў Хунь-чжы. — Прынамсі нам не трэба цяпер клапаціцца, каб знішчыць гэтага гада. Сабаку сабачая смерць.

— Але застаюцца яшчэ другія, — шматзначна сказаў Качу.

— Праўда, ёсць яшчэ Брук, якога таксама трэба было б знішчыць, — сказаў Чунг-лі, — але яго тут няма: ён застаўся абараняць катэр.

— Я гатоў ісці на канец свету, — ускрыкнуў Хунь-чжы, — каб толькі забіць гэтага звера. Ён нават горшы за Файлу.

— Праўда, — згадзіўся Чунг-лі, — я таксама хацеў бы, але ён далёка.

— І гэтых добра было б перастраляць, — зноў сказаў Качу.

Чунг-лі засмяўся.

— Ты, відаць, гатоў усіх перастраляць, — сказаў ён, — але можа здарыцца, што і цябе падстрэляць.

— Ну, цяпер тут з-за каменя ці з вышыні лёгка было б застрэліць каго-небудзь з іх, — не спыняўся Качу.

— Не, брат, — сказаў Чунг-лі, — нягожа нам гэтым займацца. Усіх нялюбых людзей не перастраляеш. Ды і карысці з гэтага не будзе: усё роўна знойдуцца другія такія самыя. Досыць будзе, калі нам удала знішчыць самых шкодных.

Але Качу ніяк не хацеў разумець: так лёгка, проста і,

галоўнае, беспакarana можна было застрэліць некалькі ворагаў, а тут чагосьці шкадуюць іх.

Хунь-чжы таксама згаджаўся з братам.

— Я ад усяго сэрца жадаю ім усім загінуць тут, — казаў ён, — але займацца гэтым не хачу. І нядобра, і не варта.

Дзень тым часам скончыўся. Праўда, там, наверху, было яшчэ светла, верхавіны гор яшчэ ззялі на сонцы, але тут, унізе, быў ужо змрок. І ўдзень, і ўначы аднолькава ціха і бязлюдна было тут; толькі рака безупынна шумела ў цішыні.

— Трэба кінуць гэтую падлу, каб не смярдзела, — сказаў Качу, узяў за ногі Файлу і павалок яго ў раку.

Мярцвяк паскакаў па бурных хвалях, як, жывы, стукнуўся некалькі разоў аб каменні — і знік.

Недалёка знайшлі яны прытульны куток пад скалою і спакойна пераначавалі. Назаўтра Чунг-лі павёў іх шукаць золата ў другое месца.

IX

Залатая ліхаманка. — Жывы мярцвяк. —

Небяспека для айтарытэту Англіі. —

Уцекачы ў пастцы. —

Таёмнае знікненне. — Каму радасць — каму гора.

Экспедыцыя Скота начавала на некалькі кіламетраў вышэй па рацэ. Зранку яна таксама выправілася шукаць золата.

Некалькі разоў яны рабілі пробы. Час ад часу бралі пясок, прамывалі і прыглядаліся, ці няма якіх-небудзь слядоў золата. Пасля многіх разоў яны, нарэшце, заўважылі некалькі жоўтых макавінак.

Гэта сведчыла, што ў гэтых мясцінах сапраўды ёсць золата. Але каб здабыць яго, трэба было б арганізаваць тут цэлае прадпрыемства, сталае, з сотнямі рабочых, з машынамі, якія б прамывалі сотні тон пяску ў дзень. Так яно звычайна і робіцца ўсюды, і калі тона пяску дае пяць-шэсць грамаў золата, то прадпрыемства лічыцца прыбытковым.

Але побач з гэтым сустракаюцца самародкі, кавалкі чыстага золата, вагою часам па некалькі кілаграмаў.

Вось за гэтымі самародкамі і гоняцца людзі, як шалёныя.

Ледзь толькі разлятуцца чуткі, што ў якой-небудзь мясцовасці знайшлі самародкі, туды пачынаюць збірацца людзі часам з усіх канцоў свету. Трацяць апошняю сваю маёмасць, навывперадкі пруюць адзін за адным, каб толькі першаму з'явіцца ў такі куток, дзе яшчэ ніхто не быў.

Колькі сварак, забойстваў і ўсялякіх злачынстваў звычайна адбываецца ў такіх “залатых старонках”! Усяму свету знаёмая так званая “залатая ліхаманка”, прага да лёгкага багацця. І сапраўды, гэтае пачуццё падобна да хваробы. Той, хто захварэў на залатую ліхаманку, траціць свядомасць і толькі думае аб адным: як бы знайсці вялізны самародак.

І распаўсюджваецца гэтая хвароба не горш за іншыя. Якому-небудзь шчасліўцу пашанцавала знайсці такі самародак. Слава аб ім разносіцца далёка навакол. Усе аб гэтым ведаюць, усе яго бачаць, і кожны думае: а чаму ж і мне не можа пашанцаваць? І пачынаецца гэтая залатая ліхаманка.

Сотні, тысячы людзей кідаюцца шукаць — і вось сярод гэтых тысяч зноў аднаму пашанцавала. Зноў слава ідзе, зноў усе бачаць толькі яго, і зноў тысячы людзей бягуць.

А аб тых тысячах, якім не ўдалося знайсці, ніхто і не думае, ніхто іх не лічыць.

Ёсць такія дзівакі, якія дзiesiąткі год, амаль што ўсё сваё жыццё шукаюць самародкі і ўсё спадзяюцца знайсці велізарны кавалак золата хоць перад смерцю.

Так праславілася на ўвесь свет Аўстралія, Паўднёвая Афрыка, Каліфорнія і Аляска (мясцовасць Кландайк) у Амерыцы і часткай — наша Сібір.

Вядома, што ў такіх выпадках больш за ўсіх, — можна сказаць, выключна, — можа спадзявацца на поспех толькі той, хто першы з'явіўся ў невядомы куток.

І вось з гэтага боку нашыя падарожнікі мелі шчасце. Не лічачы Чунг-лі, які, зразумела, не мог усё даследаваць, у гэтых месцах яшчэ ніхто не быў. Значыцца, можна было спадзявацца на самародкі.

Скот яшчэ раней папярэдзіў сваіх таварышаў, дзеля чаго яны едуць, растлумачыў, што большую частку знойдзенага золата павінен будзе атрымаць ён, бо снараджэнне экспедыцыі каштуе грошы, што без яго яны ўсё роўна не маглі б паехаць, але кожны атрымае ў залежнасці ад свае здабычы.

Зярняткі золата, якія яны ўбачылі, як мікробы, заразілі ўсіх залатую ліхаманкаю. Усім здавалася, што вось-вось

яны знойдуць шмат золата. Пры гэтым кожны думаў яшчэ, што ён схавала для сябе асабіста добры кавалак.

Яны забыліся і аб ежы, безупынна капаліся ў пяску і каменнях.

І вось аднекуль зверху яны пачулі голас:

— Памажы Божа! Ці многа золата ўжо знайшлі?

Усе адразу азірнуліся і бачаць — высока на скале стаіць Чунг-лі, а за ім выглядаюць яшчэ два нейкія чалавекі.

— Чунг-лі! — вырвалася з грудзей.

— Ты жывы? — запытаўся Скот.

— Лічыце, як хочаце! — смеючыся адказаў Чунг-лі.

— А хто там яшчэ з табой? — зноў спытаўся Скот.

— Гэта мой брат Хунь-чжы, а гэта наш сябар Качу, — паказаў Чунг-лі.

— Хто гэта такія? — звярнуўся Скот да Кандаракі, бо сам ён, зразумела, не ведаў усіх сваіх рабочых.

— Гэта тыя два рабочыя, што ўцяклі нядаўна, перад нашым ад'ездам, — растлумачыў Кандаракі.

— А Файлу дзе? — крыкнуў Скот.

— Ён палічыў за лепшае застацца тут назаўсёды. Кланяўся вам, — здэкаваўся Чунг-лі.

— Ах, падлюгі! — закрычаў Скот. — Вы забілі яго! Вы наўмысла падрыхтавалі ўсю гэтую справу!

І ён ухапіўся за стрэльбу. Але яго спадарожнікі яшчэ раней пачалі страляць.

Вядома, трое таварышаў добра ведалі, што іх гутарка скончыцца такім чынам, і падрыхтаваліся ў належны момант схаватца за каменнямі.

— Шкада, што мы маем адну стрэльбу на трох і нам не хапае куль, а то мы таксама адказалі б вам! — даляцеў голас Чунг-лі, і ўсе трое зніклі.

— Злавіць іх! Забіць! — крычаў Скот, не памятаючы, што кажа.

Але аб гэтым не было чаго і думаць.

— Дык вось яно што! — сказаў Скот, крыху супакоіўшыся. — Вось дзе сакрэт! І з канём, і з тым бяздоннем, і нават з пальмавай лісцінай і ўсё іншае. Вось як яны нас ашукалі!

— Я ж казаў, што нешта такое ёсць, — сказаў Кандаракі.

— Так. Лішні раз павінен пераканацца, што вы заўсёды праўду кажаце. Але ж вы і самі не маглі сказаць нічога пэўнага, — прамовіў Скот.

— Я нюхам чуў, — адказаў Кандаракі.

Пачалі радзіцца, што далей рабіць. Меліся дзве зада-

чы: або ісці шукаць гэтых злачынцаў, каб пакараць іх, або займацца сваёй справай. Кандаракі і ўсе іншыя даводзілі, што ганяцца і знайсці іх у незнаёмых гарах немагчыма. У кожны момант яны з-за якой-небудзь скалы могуць падстрэліць.

Скот таксама разумеў, што яно так і ёсць, але адна толькі думка аб тым, што з яго, англічаніна, гаспадара, пасмяяліся гэтыя нявольнікі, адна гэтая думка прыводзіла яго ў лютасць. Ад гэтага ж можа пацярпець аўтарытэт англійскай дзяржавы! Якія ж гутаркі пойдучь тады сярод усіх гэтых падуладных людзей? Усе павінны ведаць, што ніякае злачынства супраць англічан не можа застацца непакараным. Нездарма ж яны так пакаралі Какаду.

Але як гэта зрабіць, асабліва супроць жадання ўсіх удзельнікаў, з якімі тут усё ж такі трэба было лічыцца?

Скот тады пачаў даводзіць, што без Чунг-лі яны не знойдуць золата. Што хаця і мала надзеі злавіць яго, але паспрабаваць варта.

Для гэтага трэба паслаць двух чалавек, каб прасачылі за імі, а яны самі тым часам могуць тут застацца.

З гэтай прапановай згадзіліся і паслалі двух сіпаяў. Ім трэба было зараз жа падняцца да таго месца, дзе стаялі гэтыя злачынцы, і адтуль пайсці па іх слядах.

Сіпаі пайшлі. З розных бакоў яны падыходзілі да сцяны, каб знайсці якое-небудзь месца, дзе можна было б узлезці.

З вялікімі ўсілкамі, кожны момант рызыкуючы зваліцца, палезлі яны ўгару. Знізу з жахам сачылі за кожным іхнім рухам. Вось пярэдні ўжо дабраўся да краю, вось ён высунуўся напалову.

Але тут перад усімі пачало адбывацца нешта зусім недарэчнае!..

Сіпай, ледзь трымаючыся адной рукой, другою з вялікай цяжкасцю зняў з пляча стрэльбу і працягнуў яе наперад. Потым зняў сумку з патронамі і таксама паклаў. А сам хутчэй назад!..

— Чаго ты? Куды? — запытаўся яго таварыш.

— Злазь хутчэй, потым скажу! — адказаў той, і абодва хуценька спусціліся ўніз.

Ханубі, раз'юшаны, першы кінуўся да іх. За ім усе іншыя.

— Што? Што гэта значыць? — недаўменна пыталіся з усіх бакоў.

А справа была досыць простая.

Як толькі падняўся першы сіпай, ён убачыў перад са-

мым сваім носам стрэльбу, і Чунг-лі, які сядзеў за каменем, ціха, але выразна прашаптаў:

— Стой! Не варушыся, бо зараз пушчу кулю ў лоб!

Сіпаю нічога не заставалася рабіць, як толькі слушацца.

— Здымай стрэльбу і кладзі яе сюды! — загадаў Чунг-лі. Сіпай зняў. Потым гэтак жа аддаў патроны. — Цяпер лезь назад і дзякуй, што я табе дарую жыццё, — сказаў Чунг-лі, прымаючы зброю.

Як ні злавалася начальства, але, выслухаўшы апавяданне сіпая, не магло не згадзіцца, што ён быў невінаваты. Ніхто на яго месцы не мог бы зрабіць інакш.

Ці трэба казаць, як адчувалі сябе Скот і яго таварышы?

Героі ж нашыя наўмысля не паказваліся і толькі цешыліся, асцярожна выглядаючы з-за скалы.

Потым усталі, і Чунг-лі сказаў:

— Дзякуем за стрэльбу, бо яна нам вельмі патрэбна! Жадаем вам знайсці мех золата! Бывайце здаровы!

І ўжо на гэты раз зусім пайшлі.

Скот не мог так пакінуць справу. Яму здавалася, што ўсе яго спадарожнікі ўжо глядзяць на яго, англічаніна, як на нікчэмнага чалавека.

— Мы пойдзем за імі! — цвёрда сказаў ён. — Нам лягчэй будзе знайсці іх, як самародак. А калі знойдзем іх, тады будзем ведаць, дзе золата, значыцца, нам простая выгада пачаць з іх.

Практыка паказала ўжо ім усім, што не так лёгка і проста знайсці золата. Можна, ім адным прыйдзецца блукацца шмат дзён. А калі знойдуць гэтага Чунг-лі, тады прымусяць яго паказаць месца, а потым... потым можна будзе і разлічыцца з ім.

І яны пайшлі ў той бок, куды накіраваліся тры таварышы.

Атрад перабіраўся цераз горы, спускаўся ў даліны, заглядваў у кожную цяніну, у кожны куток, прыслухоўваўся, выгляджваў праз бінокль. Адначасова не забываліся і пакапацца ў пяску, сярод каменяў.

Нарэшце такое цяжкае вандраванне зусім змарыла іх. Апаўдні яны прыпыніліся адпачыць і нават заснулі.

Вакол горных вяршынь тым часам збіраліся хмары. Сонца то хавалася за імі, то зноў выглядала.

Трэба зазначыць, што на гарах, асабліва на тых, якія знаходзяцца пад экватарам, у самыя гарачыя часіны дня заўсёды ствараюцца воблакі. Прычына ў тым, што знізу

ўздываецца шмат пары, якая і ахалоджваецца ўверсе, на гарах. Пасля паўдня воблакі яшчэ больш згушчаюцца, і звычайна адбываецца навальніца. Уначы і зранку бывае ясна, але а дзесятай гадзіне зноў пачынаюць з'яўляцца воблакі і гэтак далей.

Зразумела, могуць быць дні, нават тыдні і без дажджу, але агульны закон застаецца, асабліва “зімой”, якою лічыцца тут дажджысты час года.

Усе яшчэ спалі, калі боцман Старк прачнуўся. І праз некалькі хвілін яго вострыя вочы ўбачылі, што наверсе, збоку, прабіраюцца тры чалавекі.

Ён разбудзіў Скота, потым прачнуліся другія, і ўсе ціхенька сталі сачыць за імі.

— Хадзем! — закамандаваў Скот, і ўсе сталі красціся ў той бок.

Пакуль яны падняліся ўверх, фігуры зніклі. Праследавальнікі паразыходзіліся ва ўсе бакі і пачалі шукаць. Праз некаторы час Ханубі пачаў рабіць рукамі знакі. Усе асцярожна, без шуму, пачалі збірацца да яго. Хаваючыся за каменнямі, глянулі наперад і ўбачылі ўцекачоў, якія старанна капаліся ля рачулкі, не думаючы аб небяспецы.

Вось яно дзе, тое залатое месца!

Гэтая рачулка ўлівалася не ў галоўную раку, але ў яе прыток. Цякла яна не сярод скал, а па роўнаму ўзвышшу, у якім яна прамыла сабе глыбокае рэчышча. Відаць было, што гэтае ўзвышша складалася не з горных парод, а са старадаўніх наносаў. Значыцца, рачулка ўжо сама прамыла шмат пяску. Колькі ж там павінна быць золата!

З таго месца, дзе стаялі гледачы, цясніна відаць была ўся, да канца. Бакі яе былі зусім стромкія і вельмі высокія. Такія цясніны, або рэчышчы, сустракаюцца нярэдка і называюцца “каньёнамі”¹.

Там, дзе цясніна пачыналася, быў вадаспад: рачулка падала проста ўніз са сцяны вышынёю метраў дваццаць — трыццаць.

— Яны злоўлены! — радасна сказаў Ханубі.

Гэта відаць было адразу. Абы толькі ўвайсці ў цясніну, і ўцекачам ужо не будзе куды дзецца. Па баках ні ў якім разе нельга было ўзлезці, а на тую сцяну, адкуль падаў вадаспад, — тым болей.

¹ Вядомыя ўсяму свету каньёны знаходзяцца на рацэ Каларада ў Паўночнай Амерыцы. Там, каб чалавек захацеў палавіць “з берага” рыбу вудачкай, ён павінен быў бы прывязаць да яе валасіну ці шнур даўжынёю з... кіламетр.

Значыцца, адным махам яны маглі захапіць і ўцекачоў, і золата.

Адзін толькі выхад быў з гэтай пасткі, і да гэтага выхада сталі красціся праследавальнікі.

Трое таварышаў сапраўды знайшлі шмат самародкаў. Выгляд золата захапіў іх, як і ўсіх іншых грэшных людзей, і яны нават забыліся, што ім нешта можа пагражаць.

Стрэл паказаў ім, што яны папаліся і ўжо на гэты раз канчаткова.

З аднаго позірку яны ўбачылі і зразумелі, што з гэтага калідора няма ніякага выйсця.

— Здавайцеся! — крыкнуў да іх Ханубі. — Усё роўна вам няма куды дзецца.

Качу крыкнуў з роспачы. Чунг-лі і Хунь-чжы ў адказ толькі стрэльнулі, і ўсе схаваліся за каменнямі.

Але восем чалавек маглі на іх наступаць з розных бакоў. Так, паступова, крок за крокам, адстрэльваючыся, адыходзілі нашы сябры ўсё далей і далей — да вадаспада.

Ворагі былі яшчэ досыць далёка, але, таксама хаваючыся за каменнямі, няўхільна набліжаліся. Качу ўжо крыху паранілі ў руку.

Урэшце ў іх застаўся апошні прытулак — некалькі каменяў ля самага вадаспада. Ззаду, як заслона, бялелася і шумела вада: яны былі ў самым кутку.

Сябры адстрэльваліся з-за апошніх каменяў. Ворагі паўзлі, набліжаліся. Адлегласць паміж імі ўсё змяншалася.

Раптам страляніна з кутка сціхла.

— Скончана справа! — сказаў адзін сіпай, устаючы.

— Лажыся! — крыкнуў яму Ханубі.

Але ўсё роўна было ціха. Мабыць, усе трое параненыя ці забітыя.

Усё ж такі ўставаць баяліся і асцярожна дапаўзлі да самых каменяў.

Але... там нікога не было!

Перагледзелі ўсе каменні, куточки — няма, ды і годзе! Доўга маўчалі і толькі здзіўлена пазіралі адзін на аднаго.

— Многа неспадзяванасцей нарабілі нам гэтыя чэрці, — сказаў нарэшце Старк, — але тут нешта ўжо зусім незразумелае.

Зноў пачалі шукаць, ці няма якога-небудзь увахода ў пячору, краталі каменні, ці не зачыняюць яны якой-небудзь яміны ці дзіркі, — усё роўна нічога няма!

Вось адзін сіпай крыкнуў. Усе раптам азірнуліся на яго: ці не знайшоў? І сапраўды ён знайшоў, ды толькі... самародак з грэцкі арэх.

Убачыўшы золата, забыліся на ўсё ў свеце. Дружна прыняліся поўзаць па зямлі, капацца ў жарстве.

Паважаны містэр Скот поўзаў на карачках і капаўся ў зямлі, як самы прасты чалавек, і, здаецца, зусім забыўся аб англійскай дзяржаўнасці, аб тым, што ён павінен трымаць на належнай вышыні свой аўтарытэт. Грэк Кандаракі, здавалася, гатоў быў заграбці ўсю гэтую зямлю сабе ў ахапак.

Вось і боцман знайшоў велізарны кавалак, з курынае яйка. Кандаракі, здаецца, хацеў з'есці і гэтае золата і самога боцмана. Вось другі сіпай знайшоў. Кожны баяўся спазніцца, каб другі не знайшоў той кавалак, які вось тут недзе блізка павінен ляжаць.

Нават у Скота вочы заблішчалі ад зайздрасці. Палову таго, што яны знайшлі, ён атрымае за свае выдаткі і досыць заробіць на гэтым. Але ўсё ж такі, каб ён сам знайшоў, тады б яно цалкам засталася яму аднаму.

Тым часам неба пачарнела і пайшоў дождж, але золаташукальнікі не звярчалі на гэта ўвагі. І калі ўдарыў гром, грукат ад якога пракаціўся па гарах тысячамі рэхаў, заблішчала бесперапынку маланка і паліў дождж ручаём, тады толькі яны адышліся і прытуліліся пад скалой.

Словы “бесперапынку” і “ручаём” тут трэба разумець літаральна: сапраўды, маланка ў такіх старонках блішчыць бесперапынку і, сапраўды, дождж льецца не кроплямі, а струменямі.

Зразумела, што ад такога дажджу ды яшчэ сярод гор, дзе вада раптам ляціць з усіх бакоў уніз, — рачулка адразу разлілася, і не паспелі нашы падарожнікі падумаць аб небяспецы, як іх падхапіў дзікі бег ракі (ужо ракі!) і панёс уніз...

Дарэмна яны чапляліся за сцены, за каменні, — нічога не памагала. Сіла і хуткасць былі такія, што трэба было думаць не аб тым, каб затрымацца, а аб тым, каб ухіліцца ад скал, каб не разбіцца аб іх.

Нашыя трое сяброў таксама перажывалі жудасныя хвіліны. Яны сядзелі... пад вадаспадам!

Кожны разумее, што бягучая вада не можа спыніцца раптам, падаючы з вышыні, не можа з разбегу падаць прама ўніз. Яна павінна падаць дугой, як падае кінуты намі камень. Значыцца, калі сцяна стромкая, вада будзе падаць крыху далей ад яе падножжа, асабліва ў тых выпадках, калі бег вельмі хуткі.

І вось паміж сцяной і вадзяной заслонай і схаваліся нашыя прыяцелі¹. З бакоў шчыліны не відаць таму, што бакавая вада, не маючы хуткага бегу (затрымліваецца за берагі), падае проста ўніз.

Можна сабе ўявіць, які павінен быць там грукат! Нельга сказаць, каб там было суха. Частка вады ўсё роўна льецца на галаву, але небяспекі няма, калі цябе не зачэпяць га-лоўныя струмені вады.

Можна думаць, што Скот са сваімі таварышамі нарэшце сцяміў бы, куды падзеліся тры чалавекі. Інакш яму прыйшлося б дапусціць, што ўмяшалася нячыстая сіла ці які другі цуд. А ў гэта можа паверыць толькі які-небудзь Саку, а не ён.

На шчасце, золата перашкодзіла ім вельмі думаць аб гэтым. Потым надышоў крытычны момант — дождж і разліў ракі.

Як гэта ні дзіўна, але ў данным выпадку выратавацца было лепш пад вадой, як у вадзе, тым болей што ад узмацнелага бегу вадаспад яшчэ далей падаў, як раней.

Толькі вельмі небяспечным было павышэнне вады.

Ад гэтай бяды таварышы выратаваліся, узлезшы на вялікія каменні, што ляжалі пад вадаспадам.

Як хутка ўсё зрабілася, так хутка і скончылася. Праз гадзіны дзве ўсё мела той самы выгляд, які быў перад дажджом.

Трое таварышаў павылазілі з-за сваёй заслоны і пачалі грэцца і сушыцца на сонцы.

— Усё добра, што добра канчаецца, — весела казаў Хуньчжы.

— Асабліва, калі гэта тычыцца толькі нас, — дадаў брат. — Гляньце, якія сляды пакінуў наш вораг.

Сляды былі прыкметныя: некалькі стрэльбаў, сумкі з патронамі, якія вада не магла вынесці з-пад каменняў, нават два згубленыя самародкі.

Таварышы падабралі трафеі і пайшлі па цясніне. Пры выхадзе з яе, на другім баку ракі, яны ўбачылі некалькі чалавек з экспедыцыі.

Скот ляжаў на зямлі змярцвелы. Ля яго клапаціліся боцман і сіпай. Побач сядзеў Ханубі з перавязанай галавой.

Убачыўшы сваіх праціўнікаў, якія ішлі сабе хоць бы што з таго самага месца, адкуль іх вынесла з такой бядой,

¹ Пад славурым вадаспадам Ніягарай (Паўночная Амерыка) публіка такім чынам прагульваецца, нават плацячы грошы за гэта.

боцман і Ханубі паглядзелі адзін на аднаго, нібы кажу-чы: “Зноў яны цэлыя! Гэтых чарцей, відаць, нішто не бярэ”.

Становішча гаспадароў было такое, што нашым прыяцелям не хапіла духу здэкавацца з іх, і яны моўчкі прайшлі міма.

Х

*Вяртанне. — У агні. — Сярод зьяроў. —
Правадыр аб’яднаных родаў Какаду і Мукку. —
Смерць Скота. — Дасказ.*

У гарачы поўдзень, калі ўсё жывое старалася схавацца ў цень, калі нават птушкі сядзелі моўчкі, праз густую траву прабіраўся гурток людзей з шасці чалавек.

Худыя, абшарпаныя, дарэшты змораныя, яны ледзь праціскаліся праз моцную густую траву, якая дасягала вышыні больш за рост чалавека. Гушчар быў такі, што часам прыходзілася валіцца на траву спіною і прыціскаць яе да зямлі, каб пасунуцца на некалькі крокаў уперад.

Гэта была грозная экспедыцыя Скота. Апрача Чунг-лі і Файлу, яна не далічвала яшчэ Кандаракі і аднаго сіпая, якія загінулі тады ў бурнай вадзе.

Да паўдня яны нічога не елі. На шэсць чалавек яны мелі толькі дзве стрэльбы.

Па іх меркаваннях, яны павінны былі праз некалькі гадзін падысці да ракі, дзе чакаў іх катэр, адпачынак, спайкой і ўсе выгоды.

Кожны з іх толькі аб гэтым і думаў, і за ўвесь час яны не перакінуліся аніводным словам.

Ім трэба было прайсці невялікі кавалак стэпу да таго пералеска, які віднеўся наперадзе, а там ужо быў канец падарожжа.

Вось ззаду зашамацела трава. Не паспелі яны азірнуцца, як міма іх пранёсся дзік. Ханубі хацеў быў стрэльнуць, але не паспеў.

— Шкада! — сказаў ён, апусціўшы стрэльбу.

— Дарма, — сказаў Скот. — Што нам з ім было б рабіць? Усё роўна праз гадзіны дзве будзем дома.

— Мы павінны яшчэ радавацца, што ён не зачапіў нас, — сказаў боцман. — Неспадзявана ён мог бы нарабіць бяды.

Праз некалькі хвілін таксама міма іх праскакаў кенгуру, а за ім зноў дзік.

— Чаго гэта яны сёння разлёталіся? — здзівіўся боцман і зараз жа заўважыў з правага боку, крыху ззаду, дым. Дым уздымаўся сцяной і, здавалася, набліжаўся да іх. Не паспелі яны агледзецца, як Ханубі закрычаў:

— Глядзіце, і з другога боку!

З другога боку таксама падымалася сцяна дыму. У гэты момант зноў пранёсся дзік.

— Трэба спяшацца! — крыкнуў Ханубі. — Гэта, мусіць, папуасы паляць стэп для палявання...

Так яно і было. Гэта звычайны спосаб палявання як у папуасаў, так і ў іншых падобных народаў.

Але спяшацца ў такім гушчары было вельмі цяжка. Добра яшчэ, што дзікі зрабілі маленькую сцежку.

Тым часам дзве сцяны злучыліся за імі, і агонь пайшоў наперад, ахапляючы людзей падковай.

Становішча рабілася надта сур'ёзным. Можна было заўважыць, што агонь ішоў хутчэй за іх і паступова набліжаўся. А ўцякаць у такім гушчары зусім было немагчыма. Падарожнікі напружвалі апошнія сілы, але агонь усё набліжаўся. Вось ужо і пах дыму пачаў адчувацца.

Разам з тым павялічыўся лік жывёлы, якая ратавалася ад агню і бегла ў тым самым кірунку, куды і людзі. Шмат дзікоў, кенгуру, розных дробных звяркоў, пацукоў, нават змеяў неслася наперад, не звяртаючы ўвагі на людзей.

І людзі таксама не звярталі на іх увагі.

Перад агульнай бядой усе зрабіліся таварышамі — і дзік, і містэр Скот.

Да пералеска зусім блізка, але ж затое і агонь блізка. Чутна, як ён трашчыць ззаду, адчуваецца ўжо гарачыня, асабліва ж даймае дым.

Але звяры дапамагалі людзям: яны так папрыціскалі траву, што людзі за імі маглі бегчы.

Вось ужо дрэвы. Трава парадзела. Толькі дым перашкаджае глядзець.

І вось з разбегу яны наляцелі на папуаса!

Той стаяў сабе на пні і пільнаваў здабычу. Ён ужо пусціў некалькі стрэл у дзікоў і кенгуру.

Неспадзявана ўбачыўшы перад самым носам такіх незвычайных “звяроў”, ён перапалохаўся і пабег так шпарка, што толькі пяты мільгалі.

Падарожнікі прабеглі ўвесь пералесак і больш нікога не бачылі, бо папуасы стаялі далёка адзін ад аднаго.

Выбеглі ў поле і на кіламетр ад сябе ўбачылі сваю “крэпасць”. Усё было па-ранейшаму, на ўзгорку стаяла тая самая будка.

Канец цяжкаму падарожжю! Яны ўжо дома!

Яны забыліся і на голад, і на зморанасць. Адразу зрабілася лёгка не толькі на сэрцы, але і ў нагах. Яны ішлі так хутка і лёгка, нібы цэлы тыдзень адпачывалі. Ці бачыць іх Брук? Час ужо, бо яны падышлі зусім блізка.

Але ніхто не ішоў насустрач. Можна, спяць?

Яны пачалі крычаць. Нешта заварушылася ў будцы. Значыцца, усё ў парадку.

Пералезлі цераз дратавую агароджу і тады ўбачылі, што ля кулямёта стаіць чалавек. Але... не Брук, а папуас! Чорны, з пер’ямі какаду на галаве, з веправымі клькамі на шыі, толькі чамусьці ў штанах.

Падарожнікі на хвіліну спыніліся як укапаня, не ведаючы, што думаць і рабіць, але зараз жа нацэліліся са стрэльбаў.

— Не варта, — спакойна сказаў папуас на чыстай англійскай мове, схіліўшыся да кулямёта, які быў накіраваны прама на іх. — Калі я крыху дакрануся да кулямёта, вы ўсе загінеце.

Стрэльбы мімаволі апусціліся.

— Што гэта азначае? — здзіўлена запытаўся Скот. — Хто ты?

— Я — правадыр аб’яднаных родаў Какаду і Мукку, былы місіянер Саку, — з гонарам адказаў папуас.

Каб сярод яснага неба ўдарыў зараз гром, ён так бы не аглушыў, як гэтыя словы! Дык вось яно што! Гэты “слуга божы”, відаць, надумаў нешта нядобрае. Нездарма ён зноў зрабіўся дзікуном. Праўду кажучь людзі: як ваўка не кармі, ён усё ў лес глядзіць.

— Дык што ж, нарэшце, азначае ўся гэтая камедыя? — строга сказаў Скот, а сам адчуў, як сэрца сціснулася ад жаху.

Тым часам іх акружыла чалавек сто ўзброеных папуасаў; некаторыя з іх былі нават са стрэльбамі.

— Справа вельмі простая, — сказаў Саку. — Катэр ваш разбіўся на рацэ. Уся ваша маёмасць, як бачыце, у нашых руках, у тым ліку і вашы людзі. А цяпер і вы самі, — і ён паказаў рукой на сваё войска.

— Чаго ж вы хочаце ад нас? — запытаўся Скот крыху дрыжачым голасам.

— Нямнога: толькі пакараць містэра Скота за яго звер-

ствы над маімі братамі, над маёй маткай і нявіннымі дзецьмі, — адказаў Саку.

Скот апусціў галаву і задумаўся. Ханубі і боцман паднялі стрэльбы, але зараз жа Саку дакрануўся да кулямёта; апрача таго, і ўсе папуасы паднялі зброю.

Скот і яго таварышы стаялі ў сярэдзіне агароджы, а за імі, па другі бок дроту, у некалькіх кроках стаялі папуасы з нарыхтаванымі пікамі, лукамі і стрэльбамі. Кожнаму зрабілася ясна, што аб супраціўленні не было чаго і думаць.

— Не турбуйцеся, — сказаў Саку, — вы не паспееце цяпер ніводнага з нас забіць. А Старку, Ханубі і яго таварышам зусім не варта супраціўляцца: мы іх усіх без перашкоды адпусцім дадому. Нам патрэбен толькі галоўны злачынца.

Ад такой абразы Скот нават забыўся, у якім ён становішчы знаходзіцца. Вочы яго забліпчалі, ён выпрастаўся. Як? Гэты дзікун асмельваецца яго, англічаніна, назваць злачынцам? Але зараз жа ён апамятаўся. Што ён мог цяпер зрабіць?

— Для вас, як хрысціяніна, — сказаў ён нібы спакойным голасам, — такое самачынства — вялікі грэх. Хіба вы забыліся, што кажа Хрыстос? Хіба вы не ведаеце, што чалавек не мае права самавольна судзіць другіх?

Саку ўсміхнуўся і выразна сказаў:

— Вы, містэр Скот, асабліва павінны ведаць, што на зямлі, апрача божых законаў, існуюць суды, якія павінны караць злачынствы. За адсутнасцю тут гэтых судоў я павінен выканаць гэты непрыемны абавязак, каб ніхто не падумаў больш здэкавацца нават з чорных.

Скот пазнаў свае словы, якія ён тады казаў гэтаму самому Саку, і яшчэ ніжэй апусціў галаву.

— Дык вось, — казаў далей Саку, — мая канчатковая прапанова: містэр Скот хай пакладзе зброю і застанецца, а рэшта хай ідуць сабе дадому. Зараз жа далучым да іх і іхніх таварышаў. Заўважце, што вырашыць так мне было вельмі цяжка. Вы ж ведаеце, што гэтыя “дзікуны” не вельмі ахвотна выпускаюць з рук сваіх ворагаў. Толькі сваім вялікім аўтарытэтам я мог прымусіць іх згадзіцца. Дзеля гэтага аўтарытэту я і пер’е, і зубы паначапляў на сябе. Я, вядома, мог бы і ўсіх вас загубіць: вы ж нашых больш пабілі. Але лічу гэта бескарысным. Я хачу давесці вам, што без Бога і без Хрыста можна лепш і разумней рабіць, як вы з Хрыстом. Ну, згаджайцеся, хутчэй!

Таварышы Скота не ведалі, што рабіць. Адразу было

відаць, што Скота яны не выратуюць, а толькі самі дарма загінуць. Але ж як выдаць свайго начальніка? Можна было заўважыць, што абодва сіпаі ахвотна гатовы былі аддаць свайго гаспадара, але боцман і Ханубі, здаецца, гатовы загінуць разам.

— Ну, што ж? — сказаў Саку. — Калі вам усім так хочацца паміраць, я пярэчыць не буду.

І ён выпрастаўся, каб даць знак сваім воінам.

Але ў гэты момант раздаўся стрэл, і Скот паваліўся на зямлю з разбітай галавой. Ён палічыў за лепшае пусціць сабе самому кулю ў лоб...

Гэты стрэл на момант спалохаў папуасаў. Яны падумалі, што гэта ў іх страляюць, і ўжо гатовы былі пусціць у ход сваю зброю, але Саку гучным крыкам спыніў іх.

Трэба адзначыць, што не толькі сіпаі, але Ханубі і нават боцман былі рады і ўдзячны Скоту, што ён так зрабіў... Цяпер ім ужо не трэба было ламаць галаву, што рабіць.

Саку тым часам звярнуўся да сваіх з прамовай. Ён казаў, што згодна іх абяцанню, трэба ўсіх іншых белых адпусціць. Затое ім застаецца ўся маёмасць і, галоўнае, зброя белых. А з гэтай зброяй яны ўжо нікога не будуць баяцца.

Нельга сказаць, каб слухачы былі задаволены такой пастановай. Але ж гэта кажа сам вялікі і магутны Саку, — значыцца, так і трэба. Праз некаторы час прывялі Брука, Гуда і двух сіпаяў.

Брук ішоў схіліўшыся, азіраючыся і мармытаў:

— Яны думаюць, што я не бачу? Не, брат! Не ашукаеш! Усё бачу! — Потым падышоў да боцмана і сказаў: — Ты хочаш мяне з'есці? Дурны! Мяне ўжо з'елі, мяне няма. Бачыш?

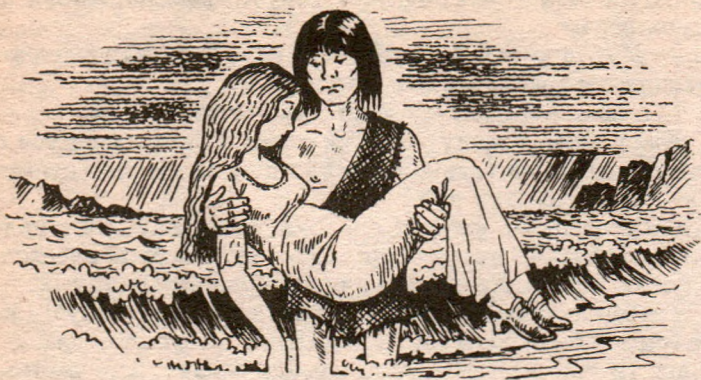
І ён сеў на зямлю, працягнуў наперад далоні і нібы схаваўся за іх...

Вярнуліся дадому толькі боцман Старк, Ханубі і тры сіпаі. Рэшта памерла ў дарозе...

Чунг-лі, Хунь-чжы і Качу са сваім канём пайшлі на захад, у галандскую Новую Гвінею. Качу застаўся, а браты вярнуліся ў Шанхай.

Яны купілі кавалак зямлі, хаціну; перасялілі з сампана сваіх бацькоў, а самі пайшлі ў кітайскую Чырвоную Армію змагацца за ўсіх кулі, што пакутуюць і ў Новай Гвінеі, і ў Амерыцы, і на сваёй бацькаўшчыне. А Саку?..

Саку і цяпер вядзе культурную працу сярод аб'яднаных родаў Какаду і Мукку, але ўжо без бібліі...

I

*Марскія людзі. — Дзіўны горад. —
Раздураныя кіцяняты. —
Лодка ў паветры.*

Трэці дзень злуе бура. Халодны асенні дождж пыркае бесперапынку, хоць стаіць лета — снежань месяц. Дажджавая заслона схавала ўсе горы, толькі невыразна чарнеюцца бліжэйшыя скалы. Наверсе свішча вецер, недзе далёка чуецца, як раве мора, але тут, у гэтым калідоры між стромкіх скал, яшчэ больш-менш ціха. Часам уварвецца і сюды вецер, загудзе, завые, як злоўлены звер, але вузкую стужку вады расхвалываць не можа. А потым зноў спакойна, толькі дождж булькае па вадзе ды наверсе вецер шуміць.

І трэці дзень, зашыўшыся ў шчыліну між скал, стаіць лодка Тайдо. Палова яе добра схавана пад зробленай над ёй паветкай, сюды дождж амаль не дасягае. Тут і размясцілася ўся сям'я Тайдо: жонка, дзевятнаццацігадовы сын Манг ды двое малодшых дзяцей — дзяўчынка дзсяці год і шасцігадовы хлопчык.

Але з другога краю дождж у лодку льецца.

— Вылівайце ваду! — час ад часу загадвае бацька.

І тады дзеці чарпакамі і рукамі пачынаюць выплѣх-ваць ваду з чоўна.

І так трымаюцца трэці дзень.

Можа, вы падумаеце, што гэта якія-небудзь няўдалыя падарожнікі чакаюць у дарозе, пакуль скончыцца непагода?

Не, гэта звычайная сям'я ў звычайных умовах. Нікуды яны не спяшаюцца: яны ў сваім доме — на лодцы. Зразумела, і яны жадаюць, каб дождж хутчэй скончыўся, але гэта не надта ім рупіць, бо дождж гэты таксама звычайнае з'явішча. І ўлетку, і ўзімку — заўсёды ён восеньскі, халодны, і цягнецца, бывае, цэлымі тыднямі.

Розніца паміж летам і зімой толькі тая, што ўлетку ўсё ж такі крыху цяплей, часам бывае пятнаццаць градусаў цяпла, часцей выпадаюць сонечныя дзянькі і нават раз у год здараецца навальніца з громам і маланкаю, а ўзімку разам з дажджом часта ідзе і снег, але марозу, як гэта мы разумеем, усё роўна няма.

Там, наверсе, у гарах, мароз бывае, снег застаецца і ўлетку і ледавікі спускаюцца ўніз, але тут, на вадзе, можна сказаць, заўсёды восень.

Вось чаму нашы жыхары былі спакойныя і не лічылі сябе няшчаснымі.

Народ гэты, так званыя фуіджы, здаўна ўжо жыве такім чынам у заходняй частцы Вогненнай Зямлі і на бліжэйшых астравах ля Паўднёвай Амерыкі, або, лепш сказаць, каля Магеланавай пратокі.

Калі бываюць людзі горныя, стэпавыя, людзі лясоў і гэтак далей, дык тут мы маем людзей мора, якія нараджаюцца, гадуюцца, жывуць і паміраюць на вадзе, на моры.

Жыццё, як мы бачым, несалодкае. Чаму ж яны абралі сабе гэты спосаб жыцця?

Таму, што на зямлі яшчэ горш, бо сядзець на голым каменні сярод вады зусім немагчыма. І яны дапасавалі сваё жыццё да вады.

І ўвесь іх выгляд дапасаваны да іхняга жыцця.

З прычыны таго, што ўвесь свой век яны праводзяць, скурчыўшыся на лодцы, што яны не маюць магчымасці размяць сваё цела, яно зрабілася нейкае мяккае, пухкае, круглае, нібы раздутае, а рукі і ногі — тонкія і кволыя. Асабліва кідаліся ў вочы маленькія дзеці: гэта былі нібы пузыры, у якія ўторкнуты тонкія дубцы.

Колер скуры брудна-жоўты, твар шырокі, вочы вузкія, а нос роўны, прамы, нават прыгожы. Валасы чорныя, доў-

гія, спускаюцца ўніз, як кара, і каб іх не вырывалі спераду, то чалавек і свету не бачыў бы.

Нягледзячы на халодны клімат, яны былі голяыя, але ў кожнага з шыі спускалася скура якога-небудзь марскога звера — маржа, марскога коціка. Гэтыя скуры трэба лічыць не адзеннем, а заслонай ад ветру. Імі прыкрывалі той бок, адкуль дзьмуў вецер, а другі бок заставаўся голым.

Тут жа, на лодцы, была і ўся гаспадарка сям'і: гліняныя гаршкі, плеценыя торбачкі, нажы, зброя. Прылады былі разнастайныя: і каменныя, і касцяныя, і з марскіх чарапашак, і нават заржавелая жалезная сякера. Асабліва каштоўным быў нейкі даўгі кавалак жалеза з крукам на канцы і з дзіркамі пасярэдзіне, відаць, ад нейкай будоўлі, але як суды трапіў — невядома.

Багаццем былі і два жалезныя цвікі.

Найважнейшае ж месца займала вогнішча. Пасярэдзіне лодкі, досыць шырокай, была насыпана зямля, і на ёй быў раскладзены агонь. Але ён ледзь тлеўся і не даваў ні святла, ні цеплыні.

Дзяўчынка падкінула была кавалачак дрэва, але маці зараз жа засварылася на яе:

— Што ты робіш? Чаму адразу такі вялікі кавалак паклала?

І яна ўзяла гэты “вялікі кавалак”, велічынёй з лыжку, адламала ад яго кавалачак з палец і старанненька паклала ў агонь.

Каб ахаваць агонь ад дажджу, на трох коліках была падвешана сплеценая з марскоў травы тканіна. Ды і паліва складалася галоўным чынам з гэтай самай марскоў травы; нават і высушаная, яна слаба гарэла, бо была насычана марскоў соллю.

— Калі дождж працягнецца, нам не хопіць паліва, — заўважыў Тайдо.

Ніхто нічога не адказаў, бо і самі гэта добра ведалі.

Вось сярод туману нешта заварушылася, і праз хвіліну з'явілася другая лодка.

— Хто гэта? — запытаўся ціха Тайдо.

— Здаецца, Кос, — адказаў сын.

Гэта і быў іх бліжэйшы сусед Кос, такі самы гаспадар, як і Тайдо.

— Гэй, Кос! — крыкнуў Тайдо. — Чаму і куды ў такое надвор'е?

— Есці няма чаго, — пачуўся голас з туману, і лодка прайшла міма.

Тайдо зірнуў на спод сваёй лодкі і заўважыў, што і

там засталася толькі некалькі маленькіх рыбак ды чарапашак. Дзеці ўзялі іх і паклалі ў гарачы попел. І сам Тайдо хацеў есці, але прыходзілася пацярпець.

Ён усё пазіраў на неба, ці не відаць канца дажджу.

— Зараз дождж скончыцца, — нарэшце сказаў ён, — хмары паразрываліся на кавалкі.

І сапраўды, дождж патроху сціхаў. Вось ужо раз-другі і сонца бліснула. Вось ужо і апошнія шматкі хмар праляцелі на ўсход, — і перад вачыма паўстаў дзіўны куток зямлі.

Гэта быў нібы горад, горад не горшы за які-небудзь Нью-Йорк, толькі... мёртвы. Ва ўсе бакі разыходзіліся, перапляталіся вуліцы-каналы, а па баках уздымаліся чорныя будынкі-скалы. Ніводзін з іх не быў падобны да другога, але ўсе разам стваралі ўражанне казачнага горада. Усе яны ўздымаліся сцяной, ад некаторых выступалі ўваду нібы ганкі, а над вадой — балконы. Уздымаліся цэрквы, вежы, вышыней у два кіламетры; верхавіны іх ззялі на сонцы сваім адвечным снегам, а па баках спаўзалі сінія ледавікі.

На рагу дзвюх вуліц з вышыні дзесяціпавярховага дома падаў вадаспад. Па дарозе вада рассыпалася ў пыл, гуляла на сонцы ўсімі колерамі. А на процілеглай чорнай сцяне вызначалася вясёлка.

Чароўны, казачны горад, толькі жыхароў не відаць. Апрача лодкі Тайдо, нідзе аніводнага чалавека. Але вось высока на выступе-балконе аднаго гмаху паказаліся дзве бела-шэрыя постаці, а побач з чорных дзірак вокнаў выглядаюць яшчэ шмат белых дзяцей. Ці не жыхары выйшлі пацешыцца добрым надвор'ем?

Але пачуўся прарэзлівы крык, пяць ці шэсць дзяцей вываліліся з акна і... паляцелі ўздоўж вуліцы. Цяпер ужо відаць, што гэта чайкі, а тыя дзве вялікія постаці — альбатросы. Рэдка іх можна бачыць на зямлі. Часцей іх бачаць у моры, за некалькі тысяч кіламетраў ад берага. Нездарма распасцёртыя крылы іх маюць два з палавінай метры ўшыркі.

Тут яны могуць лічыць сябе паўнапраўнымі жыхарамі горада. Ніхто ім не думае пагражаць, еўрапейцаў тут не бывае, а фуджынцы, якія капошацца там, унізе, не могуць быць небяспечнымі для іх.

Ну а чайкі, дык тыя ўсюды адчуваюць сябе як дома, усюды падымаюць шум і гам.

Але што гэта там такое? Нібы заварушыўся снег на скале. Потым узляцела хмара птушак, але скала застала-

ся такою ж белаю, варушылася і крычала, як і дагэтуль.

Вось яно, самае галоўнае насельніцтва гэтага горада! Відаць, ён не такі ўжо мёртвы, як здавалася.

Праз некаторы час заварушылася нешта і ў канцы вуліцы. З-за павароту выплылі два чорныя звяры і, гуляючы ды куляючыся, пачалі набліжацца да лодкі Тайдо.

Вада, якая заставалася спакойнаю нават у буру, цяпер захвалявалася, заплюхалася аб сцены. Рэха панеслася па цясніне.

Па фантанах вады, якая ўзлятала над галовамі гэтых жывёлін, адразу можна было пазнаць, што гэта былі кіты, або дакладней, два маленькія кіткі.

Трэба было толькі дзіву давацца, як спрытна рухаліся гэтыя нязграбныя жывёлы. То галовы, то хвасты мільгалі ў паветры, то ўсё цела цалкам выскаквала з вады, а потым плюхалася так, што ўсё навокал дрыжала; то становіліся рубам, то куляліся яны адзін праз аднаго. Адным словам, дурэлі, як належыць усім малым дзецям.

І дзеці Тайдо цешыліся, гледзячы на іх, крычалі, смяліся; толькі самому Тайдо было не да смеху.

— Гэтыя блазны могуць нарабіць вялікай бяды, — сказаў ён і накіраваў лодку прэч ад раздураных кіцянят.

Але тыя, угледзеўшы новую забаву, пачалі гнацца за лодкай, каб пагуляць з ёю. Справа рабілася ўжо небяспечнай. Хвалі пачалі кідаць лодку ва ўсе бакі, некалькі разоў ледзь не стукнулі аб сцяну. Вось адзін кіток апынуўся побач з лодкай і, нібы жадаючы паказаць сябе, кульнуўся так, што хвост ледзь не зачачіў лодкі. Яна хіснулася, зачарпнула вады, дзеці спалохана запішчалі.

— Налягай! — крыкнуў бацька сыну. Нават матка прыняла ўдзел. Лёгкі човен ляцеў, як страла, але кіткі не адставалі ні на крок і дурэлі так, нібы гэты човен быў іхняй цацкай. На гчасце, між двух дамоў знайшлася расчыненая брама — праход між скал.

— Паварочвай! — закамандаваў Тайдо.

Манг мігам упёрся жардзінай у сцяну, а бацька тым часам хутка прасунуў човен у праход. Праз момант яны былі ўжо на “дзядзінцы”.

Кіты, відаць, здзівіліся такому хуткаму знікненню цацкі і нават спыніліся на вуліцы, ля брамы, але праціснуцца праз яе ім было немагчыма. Ды яны і не думалі гэтага рабіць: пырснулі са сваіх насоў і паплылі сабе далей.

На поўдзень ад Вогненнай Зямлі заўсёды было шмат кітоў. Вядома, не было недахопу і ў кіталовах. Але ўсё ж такі іх было менш, як у паўночных морах. Па-першае, далё-

ка было ехаць, а па-другое, гэтая частка акіяна лічыцца самай неспакойнай, самай бурнай ва ўсім свеце. Нямнога можна налічыць людзей, якія праехалі тут без буры.

Але ўсе буры — нішто перад гэтымі скаламі, якія пільнуюць маракоў не толькі над вадой, але і пад вадой.

Б'ецца карабель у моры, насмерць змагаецца з бурай, кожны момант знаходзіцца ён на валасінку ад смерці, але надзея ўсё ж трымаецца ў сэрцы людзей. Але вось раздаецца крык: “Зямля!” — і ад гэтага, здавалася б, жаданага слова кроў стыне ў жылах, сэрца сціскаецца, надзея гасне і смерць заглядае ў вочы.

І цяпер ужо на караблі толькі адна думка: уцячы як мага далей ад благаславёнай зямлі, уцячы туды, у гэты страшны цёмны акіян. Ён, гэты жудасны, бурны акіян, цяпер ужо здаецца ласкавым, мілым і жаданым.

Добрых вартаўнікоў мае зачараваны горад! Карыстаюцца гэтым і кіты: хоць самі яны і не могуць змясціцца ў вузкіх вуліцах, але затое ахвотна пускаюць туды сваіх дзяцей.

Двор, у якім апынуўся човен Тайдо, мы б назвалі маленькім возерам або сажалкай сярод скал. Апрача галоўных сцен выступалі, нібы надворныя будынкі, меншыя скалы, але ўсе разам шчыльна зачынялі выхад, акрамя брамы.

Праз паўгадзіны заўважылі, што вада пачала змяншацца, — пачынаўся адліў.

Людзі заварушыліся, зацікавіліся, але зусім не гэтым звычайным для іх з'явішчам, а тым, што робіцца ўнізе, пад чоўнам. Ці шмат спажывы пакіне адліў?

— Станем ля выхада, — прапанаваў Манг, — і не пусцім рыб уцякаць.

Так і зрабілі, ды яшчэ ўсе пачалі шумець і плюхацца ў вадзе. А вада ўсё апускалася, сажалка рабілася ўсё меншай і меншай. Праз гадзіны дзве човен стаяў ужо на голай зямлі, а ад возера засталася маленькая лужына.

Нельга сказаць, каб спажывы засталася надта многа. Дно гэтага кутка нельга было лічыць дном мора. Яно знаходзілася досыць высока і залівалася вадой толькі ў час прыліву. Значыцца, яно не магло мець свайго сталага насельніцтва. Траплялі сюды толькі выпадковыя рыбка. Але ўсё ж такі і іх набралася столькі, што павінна было хапіць для ўсёй сям'і дні на два.

Адліў жа цягнуўся далей. Вада на вуліцы апусцілася яшчэ метраў на пяць, канец лодкі вытыркаўся ўжо над ёй у паветры, як балкон на трэцім паверсе дома. Новыя ка-

менні з'явіліся пасярэдзіне вуліцы, некаторыя завулкі зачыніліся.

Але наша сям'я зусім не звяртала ўвагі на гэтыя змены. Ці першы раз здаралася з імі такое? Дзеці, у тым ліку і Манг, першыя скарысталі выпадак, каб пабыць на цвёрдай зямлі. З якой прыемнасцю яны распрасталі ногі, пачалі поўзаць па скалах! З няменшай ахвотай павылазілі і бацькі.

— Го-о! — пачуўся голас знізу.

Зірнулі — Кос варочаецца.

— Як у вас? — запытаўся Кос, задраўшы ўгору галаву.

— На два дні рыбы знайшлі, — адказаў Тайдо. — А вы?

— Таксама, ды яшчэ во, — і Кос паказаў забітую чайку.

У лодцы Коса было толькі тры чалавекі: ён сам, жонка ды чатырнаццацігадовая дачка Мгу. Але недахоп мужчынскае сілы замяняўся ўменнем жанчын добра плесці з травы і лубу розныя рэчы: торбы, цыноўкі, асабліва ж лодкі — “кану”. Манг ведаў, што і цяпер у іх ёсць пачатая “кану”.

— Паліва маеш? — запытаўся Тайдо.

— Не. Вось і хацеў прапанаваць табе ехаць разам.

— Добра. Тады пачакай тутака, пакуль вада падымецца.

Пасля доўгай непагадзі сонца здавалася такім цёплым, пяшчотным, што людзі размяклі і паступова паснулі.

А вада тым часам зноў пачала падымацца. Пад вечар лодка Коса дакранулася да лодкі Тайдо.

А яшчэ праз гадзіну абедзве лодкі плылі па вуліцы, нібы ніякага здарэння з імі не было.

II

Па паліва. — Сустрэча з караблём. —

Шыццё лодкі. — Чалавек у птушынай вопратцы. —

Паляванне на маржоў. — Сварка з-за скуры.

Яшчэ з таго часу, калі Манг быў зусім маленькім хлопчыкам, ён заўсёды востра адчуваў адну невыгоду іхняга жыцця, — гэта тое, што яны заўсёды былі звязаны адзін з адным. Ён хацеў бы пайсці туды або туды, пабыць тут, пахадзіць там, але нельга было: ён моцна прыкаваны да сваёй лодкі, да сваёй сям'і.

І з таго часу ён усё марыў толькі аб адным: каб быць вольным, каб мець магчымасць плысці куды хочаш і заставацца там, дзе табе падабаецца. А для гэтага трэба было мець сваю асобную, уласную “кану”. Але яе маглі мець толькі самастойныя, дарослыя людзі. Нічога не заставалася, як толькі чакаць, пакуль ён вырасце.

Нарэшце пайшоў яму васемнаццаты год. Ужо сам бацька пачаў пагаворваць аб тым, каб падзяліцца, бо вельмі ўжо цесна рабілася ў лодцы.

— Вось падрасце Мгу, — казаў ён, — возьмеш сабе яе за жонку. Добрая дзяўчына, майстроўка. І добрую кану табе пашые.

Сэрца Манга забілася мацней пры думцы аб... лодцы, а не аб дзяўчыне. Не пра тое, каб жаніцца, думаў ён, а пра волю. Эх, каб можна было атрымаць толькі кану, без жонкі!

Ён выказаў гэтую думку бацьку, але стары Тайдо нават не зразумеў, чаго ён хоча.

— Навошта табе адзін човен, калі можна разам атрымаць і човен, і жонку? Я ўжо дагаварыўся аб гэтым з Косам.

Мангу нічога не заставалася, як толькі чакаць.

Для таго каб пабудаваць кану, трэба было зрабіць з жэрдак шкілет яе, а потым абшыць карой. Такім чынам, трэба было знайсці дрэва, што з’яўляецца вельмі нялёгкай задачай, потым — знайсці досыць кары, што таксама вельмі цяжка, ды сшыць яе, што з’яўляецца ўжо вялікім майстэрствам. Трэба дапасаваць лубяныя ніці-стужкі да дзірак такім чынам, каб ніводная кропля вады не пранікла. Гэта сапраўды вялікае майстэрства.

Манг надумаўся скарыстаць гэтае падарожжа па паліва, каб здабыць сабе жэрдак і кары, а там ужо відаць будзе, што рабіць.

Усю ноч ішлі лодкі на поўнач па вуліцах і завулках. На другі дзень апаўдні выйшлі ў шырокую пратоку. Гэта і была Магеланавы пратока.

Спераду ўздымаліся высокія снежавыя горы: то пачынаўся кантынент Амерыкі. Але і ён быў гэтак жа зрэзаны рознымі маленькімі затокамі і пратокамі, як і тыя астравы, адкуль нашы падарожнікі прыехалі. Гэтак жа нельга было даступіцца да стромкіх, голых скал. Толькі далей, у цяснінах, касмацілася расліннасць.

Налева пачынаўся Ціхі акіян, а направа пратока гублялася сярод скал.

— Гляньце, гляньце, кану белых плыве, — закрычалі дзеці.

І сапраўды, — з-за скалы паказаўся карабель, вялікі, магутны.

Узварушыліся дзеці, засмяяліся.

Усе замахалі рукамі. Нават паважныя бацькі задурэлі не менш ад дзяцей.

Гэта было адзнакай таго, што яны ўжо бачылі караблі, ведалі, што гэта такое, і не толькі не баяліся, але, наадварот, радаваліся, бо ведалі, што ім нешта перападзе. Яны палылі насустрач караблю.

Там ужо заўважылі іх і згуртаваліся ля борта, каб падзвіцца на такіх рэдкіх, незвычайных марскіх жыхароў. Паляцелі зверху кавалкі хлеба. Фуіджынцы кідаліся за імі нават у мора і тут жа з'ядалі прамоклы ў горкасалёнай вадзе хлеб. І якім смачным ён ім здаваўся!

Нехта пастараўся кінуць дзецям апельсін, які тыя адразу ж пачалі есці разам з лупайкамі. Нейкі міласэрны пан не пашкадаваў кінуць добры ножык-складанчык, які падхапіў Манг.

Нездарма радаваліся фуіджынцы сустрэчы з караблём, але ж затое ледзь і не пацярпелі: ад карабля ўзняліся такія хвалі, што толькі гэтыя марскія людзі маглі неяк утрымацца, каб не перакуліцца.

Карабель прайшоў. Доўга глядзелі ўслед яму фуіджынцы, пакуль ён не завярнуўся направа і не знік за скаламі. Рэдка ім здаралася бачыць карабель, — раз або два ў год, а то і менш, бо не маглі ж яны ўвесь час пільнаваць тут на дарозе. Ды і наогул караблі па Магеланавай пратоцы ходзяць рэдка, асабліва з таго часу, калі пракапалі Панамскі канал.

Карабель прайшоў, зноў засталася тое самае, што было: вада, скалы і два чоўны. Нідзе ніякіх адзнак жылля чалавека. І каб не было ў руках некаторых рэчаў, можна было б падумаць, што ўсё гэта прыснілася.

“Адкуль яны плывуць і куды? — думаў Манг. — Якім чынам і дзе пабудавалі такую вялізную кану? Адкуль яны бяруць такія дзіўныя рэчы? Чаму яны так рэдка сустракаюцца? Шкада, што нельга ўбачыць іх зусім блізка. Якія гэта людзі, ды і наогул ці людзі?..”

Манг быў упэўнены, што гэтыя людзі, як і ўсе іншыя на свеце, жывуць таксама на вадзе, толькі ў велізарнай кану. Але ў якім месцы яны знаходзяцца, чаму тут яны заўсёды толькі праязджаюць міма, а не спыняюцца?

І ён запытаў аб гэтым у бацькі.

— Не, — адказаў стары Тайдо. — Яны жывуць заўсёды

на зямлі, на беразе, і вельмі далёка. Кажуць, што ў іх на зямлі пабудаваны такія самыя вялізныя кану. А на гэтых яны толькі часам пераязджаюць з месца на месца.

— Значыцца, яны заўсёды жывуць на адным месцы, на беразе? — здзівіўся Манг.

— Так.

— Чаго ж ім сядзець на беразе, калі яны на такіх кану могуць жыць усюды, дзе захочуць? Хто ж можа жыць заўсёды на адным месцы? Адкуль жа ежы ўзяць?

Але на пытанні стары Тайдо не мог адказаць. І Манг паставіў сабе абавязкова паглядзець на іх, калі ён будзе мець сваю ўласную кану.

Тым часам яны перасеклі Магеланаву пратоку, прайшлі некалькі закавулкаў між скал і апынуліся ў дошыць вялікай прыгожай бухце. Акружаная з усіх бакоў гарамі, заўсёды ціхая, бухта з'яўлялася найлепшым прытулкам не толькі для чоўнаў фуіджынцаў, але і для кожнага судна. Кавалак паперы ля берага сведчыў, што нейкае судна яшчэ нядаўна карысталася гэтым прытулкам.

На паўночным і заходнім баку відаць была расліннасць, але шмат часу прайшло, пакуль знайшлі зручнае месца, каб прыстаць і вылезці. З паўкіламетра трэба было яшчэ прапаўзці па голых каменнях, пакуль падышлі да хмызняку. Але і хмызніак быў нейкі нялюдскі: каравы, кручаны, цвёрды, як жалеза, і рос ён не ўверх, як усе добрыя расліны, а слаўся каля зямлі і пераплёўся так, што стварыў нейкі зыбучы насціл, праз які людзі правальваліся на кожным кроку. А ўнізе было цёмна, вільготна. Спрабавалі былі яго ламаць і сячы, але хутка пераканаліся, што нічога з гэтага не выйдзе. Не з іхнімі прыладамі трэба было брацца за такую працу.

Толькі ўсцешылі іх нейкія чырвоныя ягады, нібы парэчкі, якія раслі сярод гэтага паўзучага хмызняку. Гэтыя ягады былі ім знаёмыя: з іх яны нават умелі рабіць хмельнае пітво.

Жанчыны і дзеці засталіся збіраць іх, а мужчыны пайшлі далей, туды, дзе відаць быў лес.

Наперадзе ішоў Манг, які толькі і думаў аб тым, як здабыць сабе матэрыял для кану.

Лес быў таксама нейкі асаблівы, нібы скурчаны ад холаду, але складаўся ён з букавых і міртавых парод, што растуць толькі ў цёплых краях. Такая ўжо тут прырода, што не разбярэш, ці халодны клімат ці цёплы.

Тут ужо галля лягчэй было набраць, але ж затое Манг

набегаўся, пакуль знайшоў сабе больш-менш роўных жэрдак. А потым панадзіраў і кары. Асабліва дапамог яму складанчык, якім ён ужо навучыўся ўладаць.

— А ты ўсё ж такі за сваё бярэшся? — незадаволена бурчаў бацька.

— Ды яно ўсё роўна будзе патрэбна, — апраўдваўся Манг.

Асабліва цяжка было перацягнуць усё гэтае дабро да лодак праз хмызняковы насціл, а потым па скалах. Да вечара яны паспелі прынесці толькі па адной вязцы.

— Ану яго! — сказаў змораны Тайдо. — Лепш ужо паліць марскую траву.

— Калі прыехалі сюды, дык трэба набраць дрэва, — настойваў Кос.

Затое пераначавалі на беразе ля вогнішча, больш шчодрага, як заўсёды. Ды і прыемна было вольна расцягнуцца на зямлі пасля шматдзённага сядзення ў лодцы.

Назаўтра прынеслі яшчэ па некалькі вязак, а Манг перацягнуў усё свае матэрыялы.

— Ну, а што цяпер будзеш рабіць з імі? — усміхнуўся Тайдо.

— Човен, — адказаў Манг і пачаў наладжваць жэрдкі.

Старыя зірнулі адзін на аднаго і паківалі галоўмі.

— Вось упарты які! — нібы сурова сказаў Тайдо, але відаць было, што ён не злуе.

— Справа добрая, — падтрымаў Кос, — усё роўна, не цяпер, дык у наступным годзе рабіць прыйдзеца.

А назаўтра ўжо абедзве сям'і разам працавалі над лодакай. Мужчыны звязалі з жэрдак рэбры лодкі, жанчыны сшывалі кару. Кос ахвяраваў і тое, што ў іх было раней пашыта. А Манг насіўся, нібы на крылах.

І ўсе прысутныя, нават дзеці, лічылі, што гэта шыецца дом для Манга і Мгу. Толькі адзін Манг пра гэта не хацеў думаць.

Праз некалькі дзён побач з двума чоўнамі з'явіўся трэці. І ніводнага жалезнага цвіка не было ў гэтым чоўне.

— Хай пацешыцца пакуль што, — казалі між сабой бацькі, — усё роўна Мгу яшчэ малая.

Ці ведала сама Мгу, што лёс яе звязаўся з гэтым чоўнам? Вядома, яна пра гэта не раз чула і лічыла справу вельмі простаю і звычайнай: калі старэйшыя так кажучь, значыцца, так і трэба. Ды, уласна кажучы, яна нічога і не магла мець супраць. Іхнія сем'і даўно ўжо жывуць дружна, разам і адчуваюць сябе адной сям'ёй. Іншыя суседзі

сустракаліся рэдка, бо ўмовы не дазвалялі многім жыць разам. Нават і два чоўны разам бывалі рэдкасцю. Толькі Тайдо ды Кос часцей сустракаліся і ўжо даўно парашылі пажаніць сваіх дзяцей.

Чоўны выехалі з бухты. Манг насіўся ў сваім кану навакол, як тыя кіткі: то перагоніць, то адстане, то ад'едзе ўбок. Ён быў вольны, ён мог адлучыцца, калі захоча, ехаць, куды пажадае! Гэта быў самы шчаслівы момант у яго жыцці.

Праз некаторы час яны ўбачылі яшчэ адзін човен, які, як відаць, накіроўваўся да іх.

— Здаецца, гэта Нгара, — прамовіў Кос.

— І, відаць, мае справу да нас, — сказаў Тайдо.

— Гэй, стойце! — крыкнуў новы чалавек.

Чоўны спыніліся. Пад'ехаў Нгара. Гэта быў чалавек гадоў дваццаці пяці, апрануты ў вельмі дзіўную вопратку: яна была пашыта з птушыных скурак. Такое адзенне было не горш за звярыную скуру, але ўсё ж такі кожны мужчына марыў набыць сапраўднае, скуранае. Бяда толькі ў тым, што ў іх становішчы — гэта вельмі цяжкая справа. Забіць, напрыклад, маржа цяжка нават добра ўзброеным людзям, а пра гэтых і казаць няма чаго.

— Ля Белаі Гары з'явіліся маржы, — сказаў Нгара. — Хадзем на іх.

Мужчыны з радасцю згадзіліся.

— Ці хопіць людзей? — запытаўся Тайдо. — Колькі іх там?

— Я бачыў трох. Чатыры чалавекі хопіць.

І чоўны зноў накіраваліся ў завулкі. Праз дзве гадзіны пад'ехалі да апошніх скал, якія высоўваліся ў акіян.

— Ціха! — даў знак Нгара. — Вунь там.

Чоўны спыніліся. Мужчыны вылезлі на бераг і асцярожна зірнулі з-за скалы.

Ля падножжа скалы была роўная пляцоўка. З двух бакоў уздымаліся сцены, а з трэцяга — пляскалася мора. На пляцоўцы грэліся на сонцы два маржы; трэці, відаць, маленькі, плюхаўся ў вадзе.

— Калі раптам з-за сцяны выскачыць, — шаптаў Нгара, — ды загарадзіць дарогу ў мора, то можна абаіх захапіць.

— Але па зямлі падступіцца да іх нельга: прыйдзецца на чоўнах.

— Усё роўна, можна і на чоўнах.

Пачалі рыхтавацца. Жанчын і дзяцей высадзілі на бераг. Выгрузілі і сваю гаспадарку. У кожным з чатырох

чоўнаў было па адным мужчыну. Выстраіліся ў шэраг і па камандзе з гікам вылецелі з-за скалы. Мігам чатыры лодкі загарадзілі бераг пляцоўкі.

Маржы былі так здзіўлены і спуджаны, што спачатку кінуліся на сцяну, а людзі тым часам пачалі вылазіць на бераг. Але праз момант маржы зарохкалі, заварушыліся і павярнулі да людзей, нязграбна рухаючыся сваімі ластамі-лапамі, пляскаючы хвастамі, абашіраючыся аб зямлю ікламі.

Ту каля Косава чоўна паказаўся малы маржок. Убачыўшы яго, маржыха яшчэ больш напружылася, неяк падскочыла і пакацілася да берага. Не паспеўшы вылезці з чоўна, Кос павінен быў сам адхіснуцца ад яе. Тайдо кінуўся з сякерай, але паспеў толькі лёгка крануць маржыху па спіне. Маржыха плюхнулася ў ваду, зачাপіла човен Коса, перавярнула яго і знікла са сваім дзіцем. Тайдо кінуўся на дапамогу Косу, і яны абодва забыліся на другога маржа.

А той тым часам спяшаўся ў бок Нгары. Бераг у гэтым месцы быў пакаты, і Нгара не мог шчыльна да яго прыстаць. Паміж чоўнам і пляцоўкай заставалася на трычатыры крокі вады, куды і накіроўваўся морж. Нгара ўжо вылез на гэты падводны бераг і, каб утрымаць звер, кінуў у яго кап'ё, стоячы па калені ў вадзе.

Кап'ё ўвайшло маржу ў бок, але сам Нгара паслізнуўся і паляцеў у ваду, а раз'юшаны звер кінуўся за ім. У гэты момант Манг ужо быў на беразе і адразу кінуўся на дапамогу. У руках яго быў той цяжкі крывы кавалак жалеза, які мы бачылі ў чоўне Тайдо. Храснула галава, закруціўся звер і нават хвастом збіў Манга з ног. Тут падаспелі ўжо Тайдо з Косам, а хутка і сам Нгара, — і праз хвіліну справа была скончана.

Тады перавезлі сюды сем'і і весела прыняліся разбіраць здабычу.

Але хутка радасць была сапсавана непаразуменнем. Паўстала пытанне, каму аддаць скуру? З боку глядзячы, здавалася б, што яе павінен быў атрымаць Манг, але Нгара ніяк не згаджаўся на гэта.

— Я ж першы ўбачыў маржоў, я ж вас прывёў сюды, — даводзіў ён.

— Адным паказам зверу не зловіш, — адказвалі яму.

— Я першы ўсадзіў у яго кап'ё; ён ужо быў паранены, а вы толькі дабілі яго, — не здаваўся Нгара.

— Ну, браце, з тваім кап'ём ён ледзь цябе самога не з'еў.

— Але каб не я, дык вы нічога гэтага не мелі б.

— Ну, а каб не я, дык цябе самога ў жывых не было б,— раззлаваўся Манг.

— Скажы дзякуй, што тваё жыццё выратавалі,— дадаў Тайдо.

— Вы карыстаецеся тым, што вас трое супраць аднаго! — з запалам крычаў Нгара.

— Ніхто тут не супраць каго,— лагодна сказаў Кос,— усе разам палявалі. Але трэба па справядлівасці: хто забіў — таму і скура.

— Значыцца, па-вашаму, хто апошні ўдарыў напалову забітага звера, той і забіў? — насмешліва сказаў Нгара.

Зноў пачалося ўсё спачатку.

Урэшце Нгара адмовіўся ад сваёй часткі мяса, ускочыў у човен і, ад'язджаючы, сказаў:

— Паглядзім, якая будзе справядлівасць, калі мы сустранемся з роўнымі сіламі.

Хоць пагроза і не спалохала мужчын, але ўражанне засталася дрэннае.

— А можа, і лепш было аддаць гэтаму вар'яту скуру, каб не звязвацца з ім? — сказаў міралюбны Кос.

Але бацька і сын запырэчылі:

— З якой рацыі? Запытайся каго хочаш, кожны скажа, што яго дамаганні несправядлівыя. А пагрозы можна чуць на кожным кроку. Асабліва ад яго.

III

*Вандраванні Манга. — Незвычайнае войска. —
Бойня. — Напіліся крыві. — Непрыемная ноч.*

З таго часу як Манг набыў свой уласны човен, ён зрабіўся нібы разведчыкам для сваіх бацькоў, а разам і для Коса. Ніколі Манг дома не быў, усё ён недзе бадзяўся. Але хутка выявілася, што гэтае бадзянне вельмі карысна для абедзвюх сем'яў: Манг хутчэй знаходзіў які-небудзь багаты куток і прыводзіў туды сваіх бацькоў.

Часам Манг браў з сабой і свайго шасцігадовага браціка. Яны ездзілі па калідорах між незлічонымі астраўкамі і на кожным кроку бачылі новы малюнак, не падобны да папярэдняга. То траплялі ў такую цяснiну або шчыліну, што толькі высока наверх відаць была стужка неба, паабпал жа ўздымаліся роўныя стромкія сцены. То выязджалі на светлы вясёлы прастор, дзе сярод бліскачага мора чарнеліся маленькія кропкі-астраўкі, а воддаль ззялі

белыя снегавыя вяршыні. То выязджалі за межы горада, і тады перад імі цяжка дыхаў Вялікі акіян. Цёмна-сінія хвалі бясшумна каціліся на іх, а дакаціўшыся да скал, раптам раўлі, кідаліся на скалы, распыляліся ў пырскі, з незадаволеным гулам адыходзілі назад, каб потым кінуцца зноў.

Стагоддзі, тысячагоддзі кідаецца акіян на скалы. Цвёрда стаяць яны на варце, стараюцца не пусціць хвалі ўсярэдзіну, але з цягам часу то адна, то другая падмываюцца і рушацца ў ваду. Адна такая скала трапляецца па дарозе хлопцам; падножжа яе нібы выгрызена, глыбока ўваходзіць усярэдзіну, а вяршыня вісіць над бяздоннем і вось-вось упадзе.

У такіх месцах небяспечна плаваць. Падхопіць хваля човен, шыбане яго аб скалу, — і тады канец.

— Я баюся, — пішчыць маленькі хлопчык, — едзем назад!

Манг вымушаны вяртацца, але дае сабе слова ў другі раз, калі будзе адзін, абавязкова праехаць далей, выбрацца туды, на прастору. Можна, там і ляжыць тая зямля, дзе жывуць чудоўныя белыя істоты?

Людзі сустракаюцца вельмі рэдка. Сям-там убачыш адну ці дзве кану, якія капошацца ў ціхім кутку ля берага, вышукваючы спажыву, а потым на працягу некалькіх дзён не ўбачыш ніводнага чалавека. Колькі ўсяго гэтага народу налічваецца — ніхто не ведае. Думаюць, што засталася не болей як чатырыста—пяцьсот чалавек.

Самі яны ніколі разам не збіраюцца, не маюць ані-якай арганізацыі, нават не маюць сваіх старшынь ці правадыроў. Так і жывуць паасобку, неарганізаваныя і самастойныя. На паперы належаць да Чылійскай рэспублікі, але яны столькі сама ведаюць сваю рэспубліку, колькі і яна іх.

Толькі птушак усюды было многа. Часам яны так крыгчалі навакол, што заглушалі гутарку. Усе гэтыя птушкі, як і людзі, жылі выключна за кошт мора.

Хлопцы ехалі сярод невялічкіх астраўкоў. Направа яны былі параскіданы сям і там, нібы плямы на шкле, злева ж зліліся ў адзін ланцуг.

Ужо на працягу некаторага часу да хлопцаў даносіўся незразумелы шум: нібы гоман і шолах шматлікага натоўпу. Спачатку хлопцы не звярталі на гэта ўвагі, тым болей што наогул птушынага крыку было досыць. Але нарэшце зацікавіліся.

— Здаецца, там, на тым баку, — сказаў хлопчык.

Манг прыпыніўся, прыслухаўся. Сапраўды, з левага боку, па-за скаламі, нешта рабілася. Найбольш цікава было тое, што ніякага крыку не было чуваць, а між тым выразна чуўся нейкі гул, варушэнне.

Падплылі да берага, вылезлі і асцярожна папаўзлі ўверх. Зірнулі з-за скалы і ўбачылі дзіўнае з’явішча.

На нізкім, роўным беразе тварам да мора выстраілася шматлікае... войска. Роўнымі шарэнгамі, нерухомя і маўклівых, стаялі атрады “салдат”. Перад імі хадзілі нібы камандзіры, якія час ад часу кідаліся ў мора, давалі нырца і потым зноў падыходзілі і, размахваючы рукамі, нешта казалі сваім салдатам.

Падабенства да салдат было яшчэ большым ад таго, што ўсе былі як адзін: чорныя спіны і бакі і белы перад. Толькі адзін атрад быў нейкі абшарпаны: адзенне парванае, мясцінамі відаць голае цела. Ростам яны былі прыблізна каля аднаго метра, некаторыя і болей.

Асобны атрад складалі маладыя. А далей ужо сядзела на зямлі шмат народу, відаць, жанчыны. Парадак быў суровы: калі хто-небудзь падыходзіў да чужога атрада, дык зараз жа яго адтуль праганялі.

Хоць нашым хлопцам і знаёмы былі гэтыя “салдаты”, але і яны доўга дзівіліся, гледзячы на іх. І ўсе, каму здаралася бачыць іх, не маглі надзівіцца на гэтых птушак, пінгвінаў.

Звычайна пінгвіны праводзяць час у вадзе, дзе адчуваюць сябе, як рыбы. На беразе яны збіраюцца, каб вывесці дзяцей. Па зямлі ходзяць выключна на дзвюх нагах. Замест крылаў у іх ласты, прыблізна такія, як у маржоў. Вось чаму яны і лётаць не могуць, вось чаму гэтыя ластыкрылы вельмі нагадваюць рукі, асабліва, калі яны рухаюцца пры хадзе.

Спіна пінгвінаў пакрыта пер’ем, падобным да рыбінай лускі і дапасаваным на манер гонтаў на даху. Толькі перад пакрыты белым пухам, які можна лічыць і поўсцю, ды на галаве, нібы шчэць, тырчаць некалькі пер’яў.

Манг захацеў налавіць гэтых птушак. Хоць мяса іх і нясмачнае, але фуіджынцы не могуць адмовіцца і ад яго. Апрача таго, і скуры спатрэбяцца на адзенне.

Бяда толькі, што даступіцца да іх было цяжка. Тыя скалы, дзе былі хлопцы, аддзяляліся ад стойбішча пінгвінаў вадой. Града скал ішла далёка наперад, паступова павышалася і пераходзіла ў высокія горы, так што з гэтага боку абысці нельга было. Заставаўся другі шлях — морам, але там між каменняў былі такія буруны, што аб’язджаць

іх было б вельмі рызыкаўна. Нездарма пінгвіны абралі такое месца.

Тады Манг парашыў ехаць да сваіх і потым ужо меркаваць усім разам. Пакуль яны прыехалі дадому, надышоў вечар. Прышлося адкласці падарожжа на заўтра.

Калі назаўтра прыехалі ўсе, ніякіх змен не было. Войска стаяла па-ранейшаму, нібы яно і не краталася за ўвесь гэты час. Па-ранейшаму частка пінгвінаў плавала ў вадзе, нібы тыя самыя, што і ўчора. Сапраўды ж, вядома, кожны раз гэта былі іншыя.

Пачалі раіцца, што рабіць.

— Я адзін аб'еду навакол, ад мора, — прапанаваў Манг. Але стары Кос не згадзіўся.

— Лепш будзе, — сказаў ён, — перацягнуць кану на той бок.

З гэтай проста прапановай нельга было не згадзіцца, асабліва, калі прыняць пад увагу лёгкасць шытых чоўнаў. Павінен быў згадзіцца і Манг, хоць яму вельмі хацелася паказаць сваё геройства.

Праз некалькі хвілін чоўны былі ўжо на другім баку грады.

Але не абышлося без няшчасця: у чоўне Тайдо прапароўся спод аб востры камень, а лішняй кары, каб залатаць, не было. Пастаялі, паскраблі галовы і рашылі пакуль што так пакінуць, а цяпер узяцца за паляванне.

Пінгвіны, між тым, здзіўлена глядзелі на нечаканых гасцей і не рухаліся з месца. Толькі калі два чоўны пад'ехалі да іх і людзі высадзіліся на бераг, пінгвіны пачалі паважна і нязграбна адсоўвацца.

Пачалася бойка. “Салдаты”, здалёку такія грозныя з выгляду, аказаліся зусім бездапаможнымі ў бойцы. Яны кінуліся ўцякаць у ваду, але якое гэта было ўцяканне! Яны ледзь рухаліся на сваіх дзвюх нагах, валіліся на зямлю, бездапаможна білі ластамі-рукамі, куляліся. Жудасна было глядзець, як гінулі гэтыя бязвінныя, бездапаможныя стварэнні. Вельмі лёгка было набіць іх колькі ўлезе.

Паляўнічы запал ахапіў людзей, і яны сапраўды забілі іх значна болей, як ім патрэбна было. Першы схамянуўся Кос.

— Стойце! Досыць! — крыкнуў ён. — Хопіць ужо. Яшчэ паспеем, калі трэба будзе!

Яго падтрымаў Тайдо, і бойка была спынена. Навокал ляжала каля сотні забітых птушак. Калі прыняць пад увагу, што кожная з іх была з авечку, дык выходзіў запас, якога хапіла б на полк салдат.

Але гэта было нішто перад усёй колькасцю пінгвінай арміі, якая складала трыццаць—сорак. Усё мора пакрылася пінгвінамі, але ўсё яшчэ прынамсі палова заставалася на беразе. Па-першае, засталіся ўсе самкі, якія воддаль сядзелі на яйках. А там, далёка, як і раней, грозная стаялі роўныя шарэнгі незлічонага войска, якое яшчэ не разумела, што такое адбываецца, і толькі неўразуменна пазірала на сумяціцу.

Цяпер трэба было ўпарадкаваць здабычу. Гэтая праца была куды цяжэй і марудней, як самае паляванне. Праўда, мясам марскія людзі не прывыклі запасацца надоўга, напрыклад, сушыць, бо ўвесь год мора давала ім якую-небудзь свежаніну. Але ж затое са скурамі было шмат клопату: трэба было зняць іх, крыху апрацаваць, падсушыць.

Праз некаторы час увесь бераг пакрыўся скурамі, але яны не былі прыбіты да зямлі, сохлі ды круціліся, як луб. Доўга яшчэ прыйдзеца іх церці ды мяць, пакуль можна будзе ўжыць. Прынеслі з чоўнаў агонь, расклалі вогнішча, засмажылі мяса. Але трэба адзначыць, што нават і гэтым людзям не вельмі падабалася такое мяса. Лішнія тушы кідалі ў мора.

А ўводдалі ўсё стаяла грозная незлічонае войска і пазірала, як ворагі распраўляюцца з іхнімі таварышамі.

Раптам пачуўся плач дзяўчынкі. Азірнуліся — бяжыць яна ад пінгвінавых гнёздаў і плача.

— Што такое? — запыталіся ў яе.

— Укусіла тая птушка, — паказала дзяўчынка на бліжэйшую самку.

— Ну, дыя я ёй дам! — сказаў маленькі хлопчык і пабег туды. Але і ён нічога не мог зрабіць. Самка баранілася, кусалася і не сыходзіла з месца. Зацікавілася Мгу і таксама падышла; пабегла за ёю і маленькая дзяўчынка.

Убачыўшы столькі народу, самка ўстала, каб адысці, але разам з сабой захацела ўзяць і сваё яйка. Яна выкаціла яго з зямлі, потым заціснула паміж ног і зрабіла крок.

Вядома, яйка вывалілася. Самка зноў заціснула яго паміж ног, зноў ступіла, потым паспрабавала скокнуць з яйкам і адышла толькі тады, калі яйка зусім пабілася. Дзеці былі вельмі зацікаўлены і не ганялі птушкі, пакуль яна сама не пайшла.

Наогул трэба адзначыць, што пінгвіны вельмі шануюць і берагуць свае яйкі. Мала гэтага, яны гатовы скарыстаць кожны выпадак, каб украсці чужое яйка. Здараецца нават, што дужэйшыя нападаюць на слабейшых, каб адабраць ад іх яйкі гвалтоўна.

Надыходзіў вечар, а здабыча яшчэ не была ўпарадкавана. Прышлося рэшту пакінуць. Хацелі былі ўжо ехаць, але прыпомнілі, што човен Тайдо не папраўлены. А кары няма. Што тут рабіць?

— Можна залатаць скурамі, — запрапанавала Мгу.

— Мгу добрая, разумная дзяўчына, — сказаў абрадавана Тайдо, дакрануўшыся да яе.

Але пачынаць такую марудную работу было позна, і яны вымушаны былі застацца тут начаваць. Тады адчулася яшчэ адна бяда: не хапіла вады для піцця. Спяшаючыся на паляванне, забыліся яе назапасіць, і яна ўся выйшла яшчэ перад поўднем. Да гэтага часу цярпелі і цешылі сябе тым, што зараз паедуць назад. А цяпер, асабліва пасля мяса, зусім зрабілася дрэнна. Дзеці пачалі плакаць.

А за некалькі крокаў плюскатала і вабіла да сябе вада, такая чыстая і добрая... Што можа быць горш, як глядзець на ваду і паміраць ад смагі? Лепш ужо тады цярпець тую самую смагу без вады. Дзеці не вытрымалі і пабеглі да яе.

— Куды? Нельга! Нельга! — закрычалі дарослыя, кінуліся за імі і затрымалі. Маці пачала суцяшаць, угаворваць, а ў самой аж сэрца разрывалася ад жалю.

Старыя хадзілі хмуря і раіліся, як здабыць вады.

— Вунь да той гары, здаецца, недалёка, — сказаў Кос. — Можна з'ездзіць туды і прывезці вады ці лёду.

— Немагчыма, — уздыхнуў Тайдо. — Пакуль даедзем, будзе ўжо цёмна, можна наляцець на камень у незнаёмым месцы. А па-другое, мы не ведаем месца, дзе ледавік спускаецца ці вада цячэ, а сярод ночы немажліва поўзаць ды шукаць.

Сонца апускалася ў акіян. Пасмы хмар збіраліся на небасхіле. Праменні прабіваліся праз іх, афарбаваныя ў чырвоныя і ружовыя колеры. Вада і скалы паступова зліваліся ў цемру. А над імі чырванелі снежавыя вяршыні гор.

Пачалі рыхтавацца да начлегу. Але смага не давала паснуць.

Раптам яны пачулі, што нехта ідзе на іх. Усхапіліся, прыгледзеліся: гэта быў Манг, адсутнасці якога яны не заўважылі. Ён валок пінгвіна; падышоў, адрэзаў яму галаву і сказаў:

— Наце, піце!

— Як? Што?

— Ды кроў. Я напіўся. Раю і ўсім.

Нельга сказаць, каб пітво было добрае, але ўсё ж такі

лепш, як нічога. Мужчыны пайшлі і прынеслі яшчэ двух пінгвінаў...

Пасля гэтага паснулі — мужчыны на зямлі, а жанчыны з дзецьмі на чоўнах.

Акіян глуха гудзеў. Хвалі безупынна наляталі і разбіваліся аб каменні. Вецер мацнеў. Пачаў пырскаць дожджык. Агонь пагас.

Людзі прачнуліся, закапаліся ў скуру. Але дождж усё павялічваўся.

Спаць ужо нельга. Трэба было зусім уставаць. А халодны вецер з мора без ніякіх перашкод так і сячэ з дажджом.

Хоць бы які-небудзь прытулак знайсці!

Але месца адкрытае, няма ніякай высокай скалы.

— Давайце перавернем чоўны, — запрапанавалі нехта.

Так і зрабілі. Пад чоўнамі было значна лепей. Толькі вада падцякала па зямлі. Такім чынам правялі ноч. Адна толькі ўцеха была ў гэтым становішчы: дажджавой вады напіліся, колькі хацелі.

Дзень настаў хмарны, дождж то спыняўся, то зноў пачынаўся. Але і гэта радавала людзей.

— Добра яшчэ, што вялікага дажджу і буры няма, — казалі старыя. — Хутчэй бы паправіць лодку ды выехаць з гэтага адкрытага месца.

Праз дзве гадзіны лодка была залатана, і ўсе паехалі назад.

IV

Новая стаянка. — Падводны лес. —

Выгоды на ўсе сто працэнтаў. —

Непажаданы сусед.

Большасць фуіджынцаў трымаецца ў паўднёвай частцы архіпелага, куды ніхто з чужых не заглядае. Нельга сказаць, каб яны так ужо баяліся выпадковага падарожніка. Тут іншая справа: дзе не бывае белых людзей з іх стрэльбамі, там звычайна збіраюцца розныя жывёлы, асабліва птушкі. А сярод іх знойдуцца і смачнейшыя за пінгвінаў.

Але Манг усё імкнуўся на поўнач, бліжэй да белых. Хоць нідзе іх там і не было відаць, але ўсё ж Манг ведаў, што яны жывуць у гэтым кірунку. Прынамсі, іхнія караблі праязджаюць толькі там. Пасля той сустрэчы яму

аднаму яшчэ раз трапілася бачыць карабель, але здалёк, — бліжэй ён не паспеў пад'ехаць.

У гэтым жа кірунку, за Магеланавай пратокай, ён на трапіў на адзін куток, які доўгі час мог служыць “домам” для яго бацькоў. Гэта была маленькая затока, нібы азярцо, так агароджаная скаламі, што ні ведаў, ні хвалі не дасягалі сюды. Куток быў падобны да таго возера, куды яны ездзілі па дровы, толькі гэты быў значна меншым і больш прытульным, цёплым.

— Асабліва тут павінна быць добра ўзімку, — казаў ён бацькам.

Гэты куток яны і абралі сваім домам. Знайшлася там нават пляцоўка, куды яны паклалі лішнія рэчы і дзе маглі спаць. Толькі для гэтага трэба было прагнаць птушак, якім таксама спадабаўся гэты прытулак. І тут жа побач зверху сцякаў струмень прэснай вады. Адным словам, хата была з усімі выгодамі.

Апрача ўсяго гэтага, выявілася, што пад імі ў вадзе расце нібы лес, а ў гэтым лесе незлічонае мноства “дзічыны”.

Першы раз заўважылі гэта ў часе адліву. Калі вада знізілася, у ёй паказалася галлё, распасцёртае ў шырыню. Гэта была не марская трава, а сапраўднае дрэва, з галінамі, таўшчынёю з руку, і з доўгім вузкім лісцем. Гэтае лісце, даўжынёю ў метр, варушылася, выгіналася, нібы змеі. Галлё так разраслося, што стварыла падводны гушчар ва ўсёй затоцы.

А між тым, гэта было ўсяго толькі адно дрэва, са ствалам у паўметра таўшчыні¹.

Калі зачэпілі і прыпаднялі адну такую галіну, то на ёй знайшлі столькі рознага добра, што ў нашых людзей аж сліна пацякла. Чаго толькі тут не было! Чарапашкі, малюскі, маленькія ракі, медузы, анемоны, розныя чарвячкі, — адным словам, усё тое, чым любілі ласаватца фуіджынцы.

— Глядзіце! Глядзіце! І крабы! — весела закрывалі дзеці.

Сапраўды, у разгалінаванні гэтага дрэва размясцілася цэлая сям'я крабаў. Стары краб злосна пазіраў і пагрозліва варушыў сваімі страшэннымі клішніямі, але зараз жа яго ўхапілі і разбілі аб човен.

¹ Завецца яно фукус, або альга. Яно досыць распаўсюджана, але такой велічыні дасягае толькі ў гэтых месцах. Адно дрэва часам разрастаецца на дзвесце метраў ушыркі.

— Яшчэ адзін! — крыкнуў Кос і зняў другога. Потым знайшоўся і трэці.

Гэтыя велізарныя ракі з'яўляюцца такой смачнай стравай, што Манг пачаў есці іх сырымі.

— Зірніце толькі, што робіцца ў вадзе! — сказала Мгу.

А ў вадзе была нібы каша ад мноства рыб, асабліва маленькіх. Старыя рыбы выбралі гэты куток, каб адкладваць тут сваю ікру. Лепшага месца для гэтай справы нельга было і прыдумаць. Сюды не дасягала ніводная хваля, і рыбы спакойна пладзіліся “ў лесе”. Нездарма і птушкі аблюбавалі гэтае месца.

Гэта быў нібы зусім асобны свет. Усе тут знаходзілі сабе спажыву. Дужэйшы паядаў слабейшага, але насельніцтва ад гэтага не змяншалася. Усе знаходзілі прытулак сярод гасціннага дрэва. Каб яны не паядалі адзін аднаго, тады ім і паварушыцца не было б дзе. А нарэшце над усімі імі з'явіўся чалавек.

Галіну абабралі, як плады ў садзе, і зноў апусцілі ў ваду.

— Хай зноў абрастае! — смяяліся бацькі.

Але і на гэтым балі не скончыўся. Знайшлася нават “гародніна”: маладое лісце альгі, якое з'яўляецца досыць добрай стравай. Набралі яго, палажылі ў гаршчок, згатавалі і наеліся так, як даўно ўжо не елі. Трэба памятаць, што зеляніна для чалавека наогул вельмі неабходна, а нашы наваёлы на працягу месяца і ў вочы яе не бачылі.

А навокал яшчэ плавалі іншыя “запасы” — качкі, мяса якіх куды смачнейшае за пінгвінавае, хоць гэтыя качкі некалькі і нагадвалі пінгвінаў сваімі крыламі. Яны таксама не могуць лётаць, а толькі плаваюць і пры гэтым хутка і гучна б'юць крыламі па вадзе.

Як мы ўжо казалі, у адным месцы на беразе была досыць роўная пляцоўка. Спачатку адзін-другі вылез, выгрузілі некаторыя рэчы, расклалі вогнішча¹, а потым ужо зрабілі павець. Такім спосабам паступова і зусім перайшлі на зямлю.

Нельга думаць, што яны так ужо ніколі і не жылі на зямлі. Здаралася гэта, і не раз, калі трапляліся адпаведныя ўмовы. Але такія выпадкі былі вельмі і вельмі рэдкімі. У кожным разе, лепш, як цяпер, ім ніколі не было. І страх над галавой, і сцяна збоку, і месца досыць, каб вольна размясціцца, нарэшце, скуры пад бокам — усё гэта было

¹ Агонь яны высыкаюць з крэмя, як і ў нас у даўнейшыя часы.

так прытульна, што можна было адпачыць цела і духам за ўсе папярэднія месяцы.

Мы ўжо бачылі, што хоць гэтыя дзеці вады і жылі морам, але рыбакамі назваць іх нельга, бо нават і прыладаў для лоўлі рыбы яны не мелі, а калупаліся ў шчылінах скал, ловачы маленькіх рыбак ці проста рукамі, ці торбачкай, ці кавалкам тканіны. Толькі зрэдку ім здаралася забіваць кап'ём больш буйную рыбіну.

Цяпер, гледзячы на рыбу ў вадзе пад нагамі, яны больш выразна адчувалі, што ім не хапае якой-небудзь прылады, каб дастаць гэтай рыбы. Праўда, яны і тут лавілі яе ля самага берага, як заўсёды, у шчыліне, але гэта іх не задавальняла. Хацелася дастаць больш, непасрэдна адтуль, з глыбіні.

Манг доўга над гэтым ламаў галаву і нарэшце дадумаўся. Узяў сваю плеченую торбу, прыладзіў да яе абруч і прывязаў да кія. Апусціўшы ў ваду свой коўш, ён адразу выцягнуў шмат рыбы. Усе ўзрадаваліся і доўга цешыліся такой лоўляй, нават без патрэбы.

Некалькі дзён ніхто нікуды і носа не высоўваў. Спакойна прасядзелі і два бурныя дні. За скаламі, у акіяне, гулі хвалі, недзе высока над галавой роў вецер, а тут у іх было ціха і спакойна. Адно толькі было нядобра, — паліва ўсё выйшла.

Калі надвор'е праяснілася, парашылі шукаць паліва. На захад, з боку мора, былі голыя скалы, на ўсход — сцяна; але ў гэтым кірунку павінна была ісці зямля: ці вялікі востраў, ці нават і самы кантынент Паўднёвай Амерыкі. Туды і накіраваліся трое мужчын.

Але як выбрацца з гэтай студні? Доўга шукалі месца, дзе можна было б як-небудзь зачэпіцца. Урэшце знайшлі некалькі выступаў і палезлі ўверх, рызкуючы кожны момант паляцець уніз і разбіцца насмерць.

Падняўшыся метраў на дваццаць, апынуліся на новай пляцоўцы. Пасярэдзіне яе было невялічкае возера або сажалка, з якой і выцякала тая самая крыніца, што падала ўніз і дала ваду для піцця. А з другога боку таксама ішла сцяна, і таксама зверху сцякаў струмень, — ён даваў ваду гэтаму возеру. Яшчэ падняліся і зноў знайшлі такую самую пляцоўку, возера і крыніцу.

— Чаго добрага, гэтак да самага неба дойдзем, — паржтаваў Манг.

— На неба нам не трэба, — сказаў Тайдо, — а вось там, у лагчыне, нешта расце.

Сапраўды, у маленькай лагчыне, схаваўшыся ад паў-

ночнага і заходняга ветру, рос хмызняк і некалькі кры-
вых дрэў.

Мужчыны зараз жа ўзяліся за працу, але нават яны
час ад часу спыняліся, каб палюбавацца дзівоснай карці-
най прыроды.

Далёка на захад распасцёрся акіян і так блішчаў на
сонцы, што аж у вочы калола. Бліжэй да берага было па-
раскідана безліч астраўкоў і скал. Голыя і чорныя, яны
вызначаліся на бліскучай вадзе, нібы спіны жывёл-вола-
таў. Часам зусім здавалася, нібы яны плаваюць.

— А дзе ж наша стаянка? — пачалі яны шукаць свой
прытулак. Але адсюль яго нельга было ўбачыць, бо ён быў
схаваны скаламі.

На ўсход горы ўздымаліся прыступкамі, нібы велічэз-
ныя сходні, і канчаліся белымі снежавымі вяршынямі. І
нідзе ніякага следу чалавека!.

Таму ўсе яны надзвычай зацікавіліся, калі заўважылі
недалёка ад берага човен, у якім стаяў адзін чалавек. У
нашых сяброў вочы былі вельмі вострыя, і яны адразу
пазналі Нгару па яго птушынай вопратцы.

— Чаго ён тут швэндаецца? — трывожна сказаў Манг.

— Непажаданы сусед, — сказаў і Кос. — А што мы бу-
дзем рабіць, калі ён знойдзе наш добры куток і прычэпі-
ца да нас? Гвалтам гнаць, ці што?

— А чаго на яго глядзець? — сурова адказаў Тайдо. —
Калі трэба будзе, дык і прагонім.

Тым часам насеклі і наламалі галля. Заставалася
толькі даставіць яго на месца.

— Вось гэтая работа дык куды цікавей! — весела за-
скакаў Манг і, набраўшы бярэмя, падбег да краю і кінуў
уніз. І так пачалі кідаць з тэрасы на тэрасу.

А праз некалькі хвілін радасна закрычалі і жанчыны
з дзецьмі, калі на іх галовы пасыпалася галлё.

Такім чынам, і апошняя праблема — апал — таксама
была вырашана.

V

*Мангава падарожжа. — Зялёны востраў. —
Подласць Нгары. — Бура. — Гудок. —
Чалавек у моры. — Манг і Белая Птушка.*

Цяпер ужо Мангу зручней было рабіць свае экскурсіі.
Ён мог сабе спакойна вандраваць, ведаючы, што сваіх ён
заўсёды знойдзе на месцы. Апрача таго, ён спакайней ад-

чуваў сябе і таму, што яму не рупіла, — што і як з яго раднёй. Часта ён адлучаўся на некалькі дзён, і бацькі прызвычайліся да гэтага і не пярэчылі.

У галаве Манга ўсё была думка — як бы паглядзець бліжэй на таемных белых людзей, пабываць там, дзе яны жывуць, убачыць іхнія розныя цуды. Але праязджалі яны вельмі рэдка, а яшчэ радзей можна было да іх наблізіцца. Пакуль пад'едзеш, — карабель ужо далёка. Трэба было чакаць такога выпадку, каб акурат трапіць на яго, але калі гэта здараецца?

Ды і наогул, такая сустрэча нічога асаблівага не давала. Паглядзіш на карабель, часам адтуль кінуць табе што-небудзь — і больш нічога. Нават не паспееш добра разгледзець людзей. Не! Трэба пашукаць, дзе яны жывуць. А дзеля гэтага трэба ад'ехаць далёка, туды, на поўнач, куды ідуць і адкуль прыходзяць караблі.

І ён сказаў бацькам, што хоча праехацца далей, каб паглядзець, як жывуць белыя людзі.

— Навошта табе? Ці варта? — пачалі адгаворваць бацькі, асабліва маці. — Гэта ж далёка, на другім канцы свету. Ты не даедзеш, загінеш. Ды і яны могуць загубіць цябе.

— Вы ж бачылі самі, што яны нічога дрэннага нам не робяць, — настойваў Манг, — а што далёка, дык я паеду столькі, колькі можна будзе. Калі ўбачу, што нельга даехаць, тады магу і вярнуцца.

Супраць такой пастаноўкі пытання і пярэчыць не было чаго. Чаму хлопцу не праехацца? Усё роўна яны валэндаюцца па моры ўзад і ўперад.

— Толькі ты сперажыся, каб яны цябе не зачаравалі, — параіла на развітанне маці.

Падарожжа для іх было такой звычайнай справай, што ніякай падрыхтоўкі не рабілася. Манг выехаў гэтак жа проста, як і заўсёды. Трэба яшчэ памятаць, што калі гутарка ідзе пра падарожжа, дык заўсёды маецца на ўвазе дарога між скал-астравоў, па каналах-калідорах, куды хвалі не дасягаюць. Пра паездку на такіх чоўнах па адкрытаму акіяну ніхто з іх нават і не падумаў бы. А тут акурат такіх каналаў і было досыць. Вось чаму падарожжа Манга нікому не здавалася незвычайным.

Зразумела, Манг не меў ніякага ўяўлення аб адлегласці, якую яму трэба было б праехаць, каб убачыць, “як жывуць белыя”. Да бліжэйшага значнага горада, Вальпарайзо, было дзве тысячы кіламетраў, а каб даехаць да якога-небудзь пасёлка, таксама трэба было праехаць кіламетраў з пяцьсот. У сваім маленькім чоўне, кіруючы першабыт-

ным вяслом, ён патраціў бы прынамсі месяц, каб праехаць гэтыя пяцьсот кіламетраў, не кажучы ўжо аб тым, што па дарозе можна было чакаць розных перашкод: ці не знойдзецца ціхіх каналаў, ці бура затрымае, ці ежы, вады не хопіць і гэтак далей.

Усяго гэтага Манг не ведаў. Ён думаў, што прыедзе праз некалькі дзён, паглядзіць, падзівіцца і вернецца сабе спакойна дадому.

Першы дзень прайшоў, як звычайна. Тыя самыя скалы, вуліцы, тыя самыя птушкі. Спыняцца яму ў гэты дзень не трэба было, бо ён меў з сабой запас ежы і вады. Пераначаваў у лодцы, пад аховай скалы. На другі дзень ужо часцей прыходзілася спыняцца. Асабліва цяжка было з вадой. Многа назапасіць не было ў што. Нават тая вада, якую ён наліваў у свой невялікі і нязграбны гаршчок, увесь час выплэхвалася ад калыхання чоўна. А на скалах і маленькіх астраўках вады не было. Трэба было пад'язджаць да галоўнага берага і шукаць, дзе цячэ зверху вада. А каб знайсці такое месца, часам трэба было значна ўхіліцца ўбок. Вось чаму ён пасунуўся наперад за ўвесь дзень, можа, кіламетраў на дзесяць, хоць наогул праехаў значна болей.

Заставалася яшчэ гадзіны са тры да захаду сонца, калі ён выбраўся з-за скал і апынуўся на шырокай адкрытай прасторы. Замест высокіх скал тут было некалькі нізенькіх, роўных астравоў, пакрытых нават травой. А траву Манг і не памятае, калі бачыў.

На адным з такіх астравоў ён рашыў спыніцца на ноч.

Аднак жа гэтае прыгожае месца мела і свае невыгоды: яно ўсё было ўсеяна рыфамі (падводнымі каменнямі), якія то вытыркаліся з вады, то хаваліся ў ёй ля самай паверхні. Нават лёгкаму Мангаваму чоўну цяжка было прабрацца між гэтых рыфаў.

Нарэшце ён высадзіўся на бераг, падцягнуў лодку і пайшоў аглядаць востраў. Усе свае прылады і маржовую скуру ён пакінуў у чоўне. Толькі на плячах была штодзённая вопратка — кароткая накідка з коцікавай скуры. Прыемна было прайсціся па мяккай траве, цікавыя былі і кветкі; птушкі таксама былі незнаёмыя, маленькія, і спявалі яны неяк прыгожа, зусім не так, як усе гэтыя чайкі, качкі, альбатросы ды іншыя марскія рыбаедныя птушкі, ад чых крыкаў толькі галава трашчала.

Далей, ля ўзвышша, відаць быў нават гай. Манг накіраваўся туды. На наш погляд гэта быў бы вельмі мізэрны гай, але Манг і такому быў рады. У іхняй старонцы былі толькі рэдкія скурчаныя дрэвы, якія з апошняй моцы

чапляліся за голы камень, а тут яны былі прыгожыя, ветлівыя.

Ён прайшоў гай, узлез на горку і сеў. Вечар выдаўся такі добры, які рэдка бывае ў гэтым краі. Мора бадай не варушылася; на небе ані хмаркі; сонца паволі апускалася ў ваду. А ззаду, як заўсёды, высіліся снегавыя горы, і ў адным месцы ледавік спускаўся да самай вады. Ён, здаецца, быў зусім блізка, вось за той скалой, а сапраўды да яго было кіламетраў пяцьдзесят.

Манг сядзеў, адпачываў і задуменна любаваўся прыгожасцю прыроды.

Але што гэта там такое? Здаецца, чалавек у чоўне капошыцца ля берага! І акурат ля Мангавага чоўна. Вось ён ад'язджае і цягне за сабой другі човен, Мангаў!

Гэта ж Нгара, будзь ён пракляты! Па гэтай паганай птушынай вопратцы відаць.

Зароў Манг не сваім голасам, сціснуў кулакі і зубы і пабег што моцы да берага.

— Стой! Нгара! Стой! — крычаў ён засопшыся.

Але кану няўхільна адсоўваліся. Пакуль Манг падбег да вады, Нгара ўжо быў на такой адлегласці, што яму не было чаго баяцца.

Нават прыпыніўся, каб паздзекавацца.

— Нгара! Стой! — усё крычаў Манг. — Гэта табе дарма не пройдзе. Калі не я, дык мой бацька і Кос цябе заб'юць. Бяры, калі хочаш, маржовую скуру, але кану пакінь.

— Ты мне аддаеш скуру тады, калі я яе ўжо ўзяў, — насмешліва адказаў Нгара, — а кану я лепш пакіну ў моры. Тады, прынамсі, ты не будзеш мне больш сустракацца на дарозе і пагражаць, як цяпер. Бацька ж будзе думаць, што ты ўтапіўся ў моры.

І ён паплыў далей.

— Пачакай! Нгара! — зноў пачаў Манг. — Вазьмі сабе і іншыя мае рэчы. Толькі адну кану пакінь.

— Ха-ха-ха! — зарагатаў той. — Дурань ты! Дык я ж ужо і так узяў усё гэта. Ну, жадаю табе ўсяго лепшага на новым месцы. Жыві сабе тут шчасліва.

І ён хутка паехаў далей. Дарэмна Манг крычаў, трос кулакамі, пагражаў, нават прасіўся. Чоўны адплывалі ўсё далей і далей і праз некалькі часу зніклі ў змроку. Схавалася і сонца.

Манг застаўся адзін на бязлюдным беразе, без ніякай прылады ў руцэ. З распачы паваліўся на зямлю, пачаў біцца галавой і раўці, рваць на сабе валасы. Потым прыпадак прайшоў. Манг сеў, супакоіўся і так прасядзеў на

месцы ўсю ноч... Паветра было цёплае, вада пяшчотна плюскатала ля ног, з-за гор паказаўся маладзік; так ціха і мірна было навокал, што нават ніхто не мог бы сабе ўявіць усю тую трагедыю, якая адбывалася тут у гэты момант.

Першыя праменні сонца вярнулі Мангу бадзёрасць, ён выпрастаўся, страсянуўся, азірнуўся навокал. Усё было нават лепей, чымся там, на бацькаўшчыне. Толькі кану не было. Але ад гэтага да смерці яшчэ далёка. Ён яшчэ паспее сам сабе пашыць кану, тым болей што і дрэвы тут ёсць. Але ж затое і памсціцца ён тады гэтаму Нгару!

Пры гэтай думцы ён і зусім забыўся на небяспеку. Хутчэй узяцца за работу, колькі б часу гэта ні патрабавала! Але ў руках ён не меў нічога; нават складанчык застаўся ў чоўне. Ну, што ж, прыйдзецца як-небудзь іначай. Яго бацькі і ён сам раней абыходзіліся і без нажа.

Ён зараз жа назбіраў на беразе шмат розных сухіх чарапашак і пайшоў да гаю. Выбраў там тонкае высокае дрэва і пачаў калуцаць яго ля кораня. Каб чарапашкі былі вастрэйшымі, ён разбіваў іх на часткі. Дрэва было таўшчынёю толькі ў руку, і ён досыць хутка падрэзаў яго, а потым зламаў. Праз некалькі гадзін ён такім чынам “насек” сем жардзін: адну пад спод лодкі, а шэсць для бакоў.

Тут толькі ён прыпомніў, што да гэтага часу нічога не еў і не піў. Падышоў да берага, налавіў маленькіх ракаў і з’еў іх сырымі. Але не было вады напіцца. Каб не траціць часу на шуканне, ён згадзіўся пацярпець і зноў узяўся за працу.

Але апрацаваць жардзіны было куды цяжэй, як ссячы іх. Ламаныя канцы нельга было так пакінуць; трэба было завастрыць іх, каб можна было ўсе сем канцоў звязаць у адзін жмут. Тут ужо, апрача чарапашак, ён пусціў у ход вострыя каменьчыкі, якія таксама трэба было разбіваць на кавалачкі. Значна ён дапамог сабе яшчэ тым, што здагадаўся ўсадзіць канцы ў шчыліны між скал і круціць іх там.

Ён так захапіўся сваёй працай, ад якой залежала яго жыццё, што нават не заўважыў, як надышоў вечар. Тады толькі ён адчуў, як хоча есці, асабліва ж — піць. Але шукаць вады ўжо было позна, і ён стомлена прытуліўся да дрэва. Цяжкая праца і папярэдняя бяссонная ноч дапамаглі яму заснуць і не адчуваць голаду і смагі.

Назаўтра ён зноў праглынуў некалькі марскіх жывёлін і зноў пачаў працаваць, але пад поўдзень адчуў, што больш не можа вытрымаць без вады. Трэба было ісці шукаць яе. Але ці знойдзеш на гэтым нізенькім востраве?

Тут ён заўважыў, што на захадзе збіраюцца хмары і вецер узмацніўся.

— Пачакаю лепш дажджу, — сказаў ён сам сабе і зноў узяўся за работу.

Дождж прыйшоў неўзабаве, але такі, што Манг лепш згадзіўся б перацярпець смагу, як гэтую буру. Пачынаючы з поўдня, настала шэрая ноч, так што за некалькі крокаў нічога не было відаць. Велічэзныя хвалі, не маючы ў гэтым месцы перашкоды, вольна каціліся сюды з акіяна, нібы праз браму. Яны пагражалі заліць і той востраў, дзе быў Манг, але наперадзе стаялі на варце рыфы, якія прымалі на сябе першы ўдар і грудзьмі разбівалі хвалі. Затое ж і злаваліся яны! Такое пекла ўтварылася там, паміж рыфаў, што жудасна было слухаць.

Манг сядзеў пад дрэвам, накінуўшы на галаву коцікавую скуру, і тросся ад холаду. Мінута здавалася гадзінай, а такія мінуты ішлі і ішлі бясконца. Так прайшло, мусіць, гадзіны са тры.

І вось там, за рыфамі, пачуўся гудок парахода. Трывожны, жалобны...

Манг зараз жа ўскочыў і пабег да берага. Вецер валіў яго з ног, салёныя хвалі пырскалі ў твар, але ён нічога не адчуваў. З цікавасцю і жудасцю ўглядаўся ён у шэрую імглу, чакаючы, што вось-вось з’явіцца “кану белых”. Ён ведаў, што ёй цяпер павінна пагражаць небяспека, але, з другога боку, сумняваўся, ці могуць наогул загінуць такія магутныя кану-волаты. У кожным разе, справа была вельмі важная.

Так ён прастаяў паўгадзіны, гадзіну, — нічога больш не чуваць і не відаць, толькі хвалі равуць і дождж лье як з вядра.

Але вось на белым грабяні паказалася нешта чорнае. Узнялося, зноў апусцілася. Праз хвіліну зноў паказалася, ужо бліжэй, і рушылася на бераг. Але сустрэчная хваля падхапіла і аднесла назад. Надышла новая хваля, зноў узняла і кінула на бераг, але і на гэты раз сустрэчная хваля адкінула назад.

Манг ужо бачыў, што гэта быў чалавек, які трымаўся за кавалак лодкі. Яго магло такім спосабам кідаць узад і ўперад бясконца або кінуць так, што ён разаб’ецца ўшчэнт. Тады Манг падпільнаваў момант, калі хваля шуганула чалавека на бераг, кінуўся насустрач і ўхапіўся за дошку, каб не даць ёй адысці назад. Зваротная хваля наляцела на яго, пагражаючы і яго таксама аднесці ў мора, але ён

нырнуў пад яе і такім чынам аслабіў напор, а потым адным мігам ухапіў чалавека і пабег да берага.

Але чалавек чамусьці не выпускаў з рук дошкі, чым значна перашкаджаў Мангу. У гэты момант новая хваля штурханула яго ў спіну. Ён кінуўся разам з ёю наперад і паваліўся на бераг, а на яго і чалавек з дошкай. Моцна ўдарыўся Манг, але нельга было на гэта звяртаць увагі. Трэба было спяшацца прапаўзці яшчэ крокі са два, каб не захапіла новая хваля і не аднесла назад. Ён паспрабаваў быў вырваць дошку з рук чалавека, але той так учапіўся, што адразу немагчыма было гэтага зрабіць. Манг вымушаны быў цягнуць яго далей разам з дошкай. І толькі на беразе з вялікім клопатам, ледзь не паламаўшы пальцы пацярпеўшага, удалося вырваць дошку з закасцянелых рук.

Тут толькі Манг убачыў, што гэта была маладая дзяўчына. Але яна была ў непрытомнасці, можа, нават нежывая, а Манг не ведаў, што з ёю рабіць. Тады ён узяў яе на рукі, аднёс пад дрэва і захінуў у скуру. Нельга сказаць, каб ёй было вельмі добра: дождж ішоў бес перапынку, скура ахоўвала толькі частку цела, вада залівала ўсю дзяўчыну. Але больш Манг нічога не мог зрабіць.

Ён прысеў побач на карачкі і з цікавасцю разглядаў таямнічага, незвычайнага белага чалавека. Трэба сказаць праўду, што больш за ўсё яго зацікавілі ногі. Ён вельмі здзівіўся, што яны блакітнага колеру. Мокрыя тонкія панчохі так шчыльна абхіналі іх, што не відаць было аніводнай зморшчкі. Таму Манг і падумаў, што гэта цела мае такі колер. Маленькія чорныя бліскучыя туплі з вострымі насамі таксама былі цікавымі. Манг нават дакрануўся да іх, каб пераканацца, што гэта такое.

Цёплая мяккая скура тым часам рабіла сваю справу: дзяўчына ўздрыганулася і нібы прастагнала. Манг абрадаваўся: значыцца, жывая! Потым з горла яе вырваўся ўздых, затым вада; дзяўчына заварушылася, яшчэ мацней застагнала і пачала дрыжаць, як у трасцы.

Манг і сам тросся ад холаду і вельмі шкадаваў, што няма сухога, цёплага прытулку.

Тады ён захацеў пашукаць, ці не знойдзецца які-небудзь больш утульны куток. Бура і дождж не спыняліся, але шэрань рабілася цямней: відаць, надыходзіў вечар. Манг хутка пабег да ўзвышшаў. Там, далей, відаць былі нават скалы. Ён бегаў узад і ўперад, заглядаў ва ўсе куткі, але нічога добрага не знаходзіў. І толькі варочаючыся назад,

недалёка ад таго месца, дзе ён раней сядзеў, заўважыў больш-менш добры куток.

Гэта быў абрыў з невялікім паглыбленнем у сярэдзіне, але ж затое добра абаронены з мора ад ветру і дажджу. Дзякуючы таму, што дождж ішоў ад мора наўскос, сухая мясцінка яшчэ болей павялічвалася. Але ўсё ж там не магло змясціцца больш за аднаго чалавека.

Манг пабег, узяў дзяўчыну і перанёс яе ў гэты куток. Яна ўся дрыжала і часам казалла нешта незразумелае. Між тым цямнелася ўсё болей і болей. Паўстала пытанне аб агні. Але як яго здабыць?

Калі Манг быў адзін і захапіўся майстраваннем лодкі, ён згодзен быў лепш пацярпець, чымся ахвяраваць час на здабыванне агню. А цяпер і самому холадна, і непагадзь, і выратаваная дзяўчына на руках.

Ён пільна агледзеўся навокал. Абрыў не быў голай скалой. Наверсе раслі дрэвы, хмызняк; вытыркаліся сухія карэнні, унізе было сухое лісце, трава, сухія галінкі,— адным словам, матэрыял больш-менш добры. Трэба толькі высечы агонь.

І Манг пачаў рыхтавацца. На карэннях і галлі ён знайшоў сухія нарасты-грыбы; яны маглі служыць трутам. Падрыхтаваў сушэйшага і танчэйшага галля, травы, лісця. Потым назбіраў адпаведных каменьчыкаў і пачаў выбіваць іскры.

Але лягчэй усё гэта сказаць, як зрабіць. Колькі каменьчыкаў давялося перапрабаваць і пашукаць, пакуль натрапіў на добры крамяк! А колькі часу трэба было стукаць!

Так цягнуўся доўгі, нудны час. Дзяўчына стагнала, варушылася, енчыла. Нават бура пачала ўжо сціхаць. А Манг усё біўся над сваім агнём. Колькі разоў ён ужо хацеў кінуць гэтую справу, але ранейшая практыка прывучыла яго да цярплінасці.

Была позняя ноч, калі, урэшце, запаліўся агонь. Затое ж і радасці колькі было! Адразу ўсё змянілася, ажыло. А дзяўчына дык зусім ачуныла, калі агонь пачаў грэць і сушыць яе.

Некаторы час яна пазірала навакол, нічога не разумеючы. Потым прыпаднялася, прыгледзелася да Манга і, уразумеўшы сваё становішча, дзіка ўскрыкнула, заплюшчыла вочы і зараз жа зноў павалілася ў непрытомнасці.

А Манг сядзеў сабе на карачках ля вогнішча і весела ўсміхаўся, задаволены тым, што яна ачуныла. Ён не ведаў,

чаму яна зноў павалілася; ён думаў, што яна яшчэ канчаткова не ачулілася, і цярпліва чакаў, пакуль яна апрытомнее.

Праз некалькі мінут яна зноў расплюшчыла вочы, зноў убачыла яго, ускочыла і з жудасным крыкам забілася ў самы куток, працягнуўшы наперад рукі, нібы абараняючыся ад яго.

Манг усміхнуўся ўсім тварам, заматаў галавой і залапатаў:

— Добра, добра! Ты ўжо здаровая. Агонь добра.

А бедная дзяўчына тым часам думала, што прыйшоў яе канец. Што ў лепшым выпадку яе зараз жа зарэжуць і з'ядуць.

— О, лепш было б утапіцца ў моры! — прастагнала яна па-англійску.

Пачуўшы, што яна нешта гаворыць, Манг зноў заматаў галавой:

— Добра, добра! Ты не загінула. Манг выратаваў цябе.

Дзяўчына скурчылася ў кутку, утуліла ў плечы галаву, засланіла рукамі свой твар і пачала чакаць смерці.

Але Манг не рухаўся. Ён толькі паправіў вогнішча, а потым зноў утаропіў вочы на дзяўчыну.

“Дык вось якія яны!” — думаў ён, аглядаючы ўсю яе постаць, адзенне.

Яна нагадвала яму прыгожую бездапаможную птушку і выклікала ў ім спачуванне. Яму прыемна было адчуваць, што ён з'яўляецца збаўцам гэтай белаай дзяўчынкі. Ён лічыў за гонар сядзець побач з прадстаўніком тых людзей, якіх блізка яны не бачылі.

А белая дзяўчына тым часам сядзела скамянелая ад жудасці і чакала смерці.

— Хоць бы хутчэй усё гэта скончылася! — прастагнала яна.

Яна ўсё чакала, калі прыйдуць яшчэ дзікія людзі. Яна ўяўляла сабе, як збярэцца шмат дзікуноў, страшэнных, узброеных, як пачнуць яны скакаць вакол яе, вакол агню, а потым... потым...

Тут яна не вытрымала і заплакала горкімі слязьмі. Плечы яе трэсліся ад рыдання, жаласны энк вырываўся з грудзей.

Манг здзівіўся і занепакоіўся. Такія слёзы, такія адчай узварушылі яго. Яму было так шкада яе, што ён ад шчырасці пасунуўся да яе бліжэй і пачаў супакойваць, як умеў:

— Не бойся! Манг усё зробіць: і спажывы табе знойдзе, і сам кану пашые, каб выехаць адсюль.

Убачыўшы, што ён пасоўваецца да яе, дзяўчына падумала, што канец прыйшоў ужо. Яна ўскрыкнула нечалавечым голасам, ускочыла і выбегла з-пад скалы ў цемру.

Манг застаўся сядзець з разяўленым ротам. Што з ёю? Куды яна? Чаму? Здаецца, нібы яна яго баіцца, але ж ён нічога дрэннага ёй не зрабіў і не думае рабіць. І што цяпер з ёю рабіць? Лавіць, ці што?

А яна тым часам адбеглася на некалькі крокаў і, убачыўшы, што ён сядзіць сабе спакойна і не гоніцца, — спынілася. Тады ёй прыйшлі ў галаву цвярозыя думкі. Куды яна дзенецца? Калі ён захоча, дык адразу яе зловіць. Але ж да гэтага часу з яго боку не відаць было ніякіх нядобрых намераў. Ён выратаваў яе, перанёс скуды, абагрэў і абсушыў, нават у сваю скуру апрануў, а сам сядзіць на холадзе толькі ў сваім поясе або фартуху.

Не! Відаць, ён не думае крыўдзіць яе. Можна, на яе шчасце, трапіўся дзікун з чалавечай душой. Кажуць, што і сярод дзікуноў часам сустракаюцца добрыя людзі. Можна, нават ён яшчэ і абароніць яе ад сваіх сяброў, што прыйдуць. Хай будзе што будзе — усё роўна ёй няма куды дзецца.

І яна вярнулася на сваё месца.

Манг ветліва ўсміхнуўся і зноў загаварыў:

— Манг не скрыўдзіць Белую Птушку. Манг помсціць толькі сваім ворагам, такім, як Нгара.

Дзяўчына зусім супакоілася, нервовая ўзрушанасць прайшла, а разам з тым вярнуліся фізічнае недамаганне і вялікая зморанасць. Некаторы час яна трымалася, каб не заснуць (хто яго ведае, што тады можа быць), але хутка галава апусцілася, вочы заплюшчыліся, і яна сама не заўважыла, як ужо спала моцным сном.

Было каля поўначы. Бура скончылася, але акіян шумеў, як і раней. Як і раней, разбіваліся і гулі хвалі між рыфаў, як і раней, наляталі яны на бераг.

Манг падкінуў у агонь корч і прымасціўся спаць. Толькі галаву і плечы ён мог змясціць пад абрывам, рэшта цела засталася пад адкрытым небам.

Некалькі разоў холад прымушаў яго ўставаць і падпраўляць агонь, але не было чаго і падкладваць. Агонь ледзь тлеўся і зусім не абаграваў Манга.

Так правялі першую ноч Манг і белая дзяўчына.

VI

На другі дзень. — Мярцвяк. —

*Манг у капітанскім убранні. — Пабудова лодкі. —
Ад'езд. — Параход прайшоў міма. — Катастрофа. —
Перад тварам смерці. — Пакінутая стаянка.*

Манг прачнуўся рана і спачатку нават здзівіўся, уба-чыўшы новага чалавека. Хоць ён зараз жа і ўспомніў тое, што адбылося ўчора, але ўсё ж такі неяк дзіўна было і не верылася, што гэта праўда. Надта ўжо незвычайнае здарэнне.

Але довад быў перад вачыма. Дзяўчына спала моцным сном на яго скуры, падагнуўшы пад сябе свае “блакітныя” ногі. Светлае адзенне, светлыя валасы, бялюткі тонкі твар — усё гэта пераконвала, што перад ім знаходзіцца сапраўды незвычайная істота. Праўда, даўно ўжо мінулі тыя часы, калі тубыльцы лічылі белых за багоў. Але нашы фуіджынцы жывуць у такіх умовах, што не мелі шчасця, — або няшчасця, — сустракацца з белымі, і хоць не лічылі іх за багоў, але павагу адчувалі вялікую. Прынамсі тыя, каму не траплялася мець з белымі больш блізкіх зносін.

І Мангу прыемна было даглядаць і ахоўваць пекную Белую Птушку. Ён зараз жа пабег шукаць ёй (зразумела, і сабе таксама) спажывы. Ён хутка налавіў сваіх звычайных чарапашак ды слімакоў і пайшоў быў назад. Але праз некалькі крокаў спыніўся як укапаны: на вострым камені ляжаў чалавек у форме марскога афіцэра ці капітана. Мангу няцяжка было здагадацца, што гэта з загінуўшага карабля. На гэты раз у яго нават мільганула думка, што яму занадта ўжо будзе выхаванцаў.

Але падышоўшы бліжэй, ён адразу заўважыў, што чалавек мёртвы. Відаць, хвалі забілі яго аб скалы, бо чэрап быў прабіты і чарнеўся жудаснай крывавай дзіркай.

Манг агледзеў яго, пакратаў, памацаў чорны мундзір з залатымі гузікамі і рознымі іншымі цацкамі і тут жа заўважыў на поясе дасканалы кінжал (“корцік”). Гэтая знаходка выклікала ў ім такую радасць, што ў яго вырваўся крык задавальнення.

Мігам выхапіў кінжал з ножан, пакруціў яго, пацмакаў, а потым захацеў узяць і ножны. А таму, што яны былі прычэплены да пояса, то пачаў здымаць і пояс. Пасля гэтага яму прыйшла ў галаву вельмі разумная дум-

ка — зняць і мундзір, бо голаму чалавеку ён будзе вельмі дарэчы.

Нарэшце наш Манг апынуўся ў капітанскім мундзіры, хоць і без портак.

Які ён меў выгляд — уяўляйце сабе самі.

Падабраўшы сваё сьнеданне, ён весела пайшоў “дадому”.

Дзяўчына тым часам прачнулася. Азірнуўшыся навакол і прыпомніўшы ўчарашняе, яна сядзела з такім выглядам, нібы пыталася: што гэта — ці сон, ці сапраўднасць? Што карабель загінуў, што човен, у якім яны ратаваліся, разбіўся, — яна гэта добра памятала. Але потым яна, здаецца, трапіла ў рукі дзікуноў, а цяпер нікога няма, яна адна. Што гэта значыць?

Тут яна ўбачыла, што да яе ідзе нейкае дзіўнае стварэнне ў мундзіры. Спачатку мільганула надзея, што гэта хто-небудзь са сваіх, які выратаваўся ад смерці, пацярпеўшы і абшарпаны; але хутка пераканалася, што гэта ўчарашні дзікун.

Адкуль ён узяў убранне? Значыцца, забіў і абабраў каго-небудзь з каманды! А цяпер ідзе яе чарга...

І зноў яна закрычала ад жаху і зашылася ў куток.

А Манг падышоў, весела смеючыся, вылажыў сваю здабычу і лагодна сказаў:

— Вось, еш! — Потым здагадаўся, што яна дзівіцца з яго адзення, і дадаў: — Там ваш чалавек, мёртвы.

Пры гэтым ён адной рукой паказаў на мундзір, а другую працягнуў у той бок, дзе быў мярцвяк.

Дзяўчына не ведала, што і думаць. Усё казала за тое, што гэты дзікун, прынамсі цяпер, не думае рабіць ёй нічога дрэннага. Што ж адбылося там, куды ён паказвае?

Нарэшце яна набралася адвагі, рапуча падышла да яго і пачала паказваць на мігі, каб ён павёў яе туды. Манг зразумеў і пайшоў.

Калі яны падышлі да берага, яна ўсё зразумела. Жаль ахапіў яе сэрца, слёзы паліліся з вачэй. Некалькі хвілін прастаяла яна, уяўляючы сабе ўвесь жудасны малюнак.

“Хто ведае? Можна, іх лёс лепшы за мой. Для іх, прынамсі, ужо ўсё скончана, а я...” — думала яна праз слёзы.

Непрыемна ёй яшчэ было, што чалавек ляжыць, як падла. Трэба было б пахаваць яго. Але як гэта зрабіць? Тады яна пачала паказваць Мангу, каб спусціць мерцвяка ў мора. Манг адцягнуў яго ў ваду, і той ціха закалыхаўся на хвалях.

Дзяўчына адварнулася і хутка пайшла назад, нібы

ўцякаючы ад гэтага месца. Уражанне было вельмі цяжкае, але разам з тым яна адчувала, што зусім перастала баяцца гэтага дзікуна. Яна пераканалася, што з усіх бакоў паводзіны яго былі такія ж, як і кожнага добрага чалавека. Гэта быў не звер які-небудзь, а самы звычайны чалавек.

Дзівіла толькі яе, чаго ён тут адзін? Няўжо ён трапіў сюды гэтак жа, як і яна? Значыцца, на гэтым востраве ім абаім прыйдзецца жыць, можа, шмат гадоў. А можа, і да самай смерці...

Але пакуль што аб гэтым лепш не думаць. І тады дзяўчына адчула, што страшэнна хоча есці.

Аднак калі Манг прапанаваў ёй сваіх слімакоў, дык яна прыйшла ў жах, бадай такія самы, як учора ад выгляду дзікуна. Манг і падсмажыў іх у попеле, і сам пачаў есці, выразна паказваючы, што вельмі смачна, але яна нават адварнулася, каб не бачыць.

Тады яна паказала, што хоча піць. Манг зараз жа ўскочыў, пабег да мора, знайшоў вялікую чарапашыну і пабег з ёй шукаць вады. Добра яшчэ, што нядаўна быў дождж і знайсці ваду было лёгка.

Нельга сказаць, каб прыемна было ёй піць ваду з брудных рук дзікуна, з нейкай чарапашыны, з нейкай лужыны, але нічога не зробіш, — трэба было прывыкаць.

Манг здагадаўся, што Белая Птушка стравы яго не любіць. Тады ён захацеў пачаставаць яе рыбай. Але гэтая справа была больш складаная. Не маючы ніякіх прыладаў, трэба было знайсці такое месца, дзе можна загнаць рыбу ў куток, каб злавіць рукамі. А гэта не заўсёды ўдаецца. Ён зноў пабег да берага.

Знайшоў больш-менш зручнае месца, але не такое вузкае, каб можна было спадзявацца злавіць рыбу рукамі. Тады ён зняў свой... свае... як бы тут сказаць, ну, штаны, якія лепш было б назваць поясам, альбо пояс, які замяняў яму штаны. З гэтай прыладай яму ўдалося налавіць маленькіх рыбак. О, каб толькі ведала Белая Птушка, якім спосабам Манг ловіць ёй рыбу!

Гэтую страву дзяўчына прыняла больш прыхільна і нават сама пачала пячы ў попеле.

Толькі крывілася, што рыба была нячышчаная, у попеле, без солі ды без хлеба.

А Манг сядзеў перад ёй на карачках у сваім капітанскім мундзіры і цешыўся, што яна есць.

— О, рыба, добра, смачна! — паддаваў ён духу.

Як ні сумна было няшчаснай дзяўчыне, але кожны

раз, зірнуўшы на гэтую постаць, яна не магла ўтрымаць усмешкі, а цяпер дык і зусім расмяялася. А задаволены Манг зарагатаў на ўсю сілу.

Пасля сьнеданьня Манг узяўся за сваю працу. Ён паказаў дзяўчыне жэрдкі і пачаў тлумачыць, што робіць кану, на якой яны абое паплывуць. Ён падышоў да вады, паказаў, як соваецца па вадзе човен, паказаў на дзяўчыну і махнуў рукой на мора, гаворачы на сваёй мове: “Далёка, далёка!”

Прамова была вельмі выразная і зразумелая, толькі дзяўчына ніяк не магла ўявіць, які човен выйдзе з такіх жэрдак. Заставалася чакаць, што будзе далей.

Цяпер работа пайшла куды лепш: Манг меў добры кінжал, які мог службыць і сякерай, і нажом, і гэблем, і шылам. Была прыцягнута і дошка ад разбітай лодкі. Манг зноў захапіўся працай і забыўся на голад.

Але паненка была галодная. Некалькі рыбак ды дажджавая вада не маглі ёй замяніць кавы, булкі, масла і іншых страў, да якіх яна прызвычалася. Урэшце яна не вытрымала, падышла да Манга і, дакрануўшыся пальцамі да свайго рота, паказала, што хоча есці.

Манг зараз жа пакінуў работу і пайшоў клапаціцца аб абедзе. На гэты раз яму болей пашанцавала, бо акурат быў час адліву. Вада адышла ад берага і пакінула на пяску шмат жывёлак. Нават у адным месцы засталася лужына, дзе была знойдзена досыць добрая рыба. Сама паненка захацела прыняць удзел у зборы ўраджаю, але спалохалася ракаў, хоць і лічыла іх за самую лепшую страву з усяго таго, што тут было.

На гэты раз яна прыняла ўдзел у гатаванні абеду. Для сябе самой яна і пачысціла рыбу, і памыла. А Манг пхаў, як яна ёсць, выплёўваючы непатрэбнае.

Дзяўчыне вельмі брыдка было глядзець на свайго суседа, як ён еў усялякую погань, пэцкаў свой капітанскі мундзір. Яна адварочвалася ад яго, старалася не глядзець і чакала, каб ён хутчэй пайшоў на працу і пакінуў яе адну. Часам ёй прыходзіла ў галаву думка: што сказалі б яе знаёмыя, каб убачылі яе за таварыскім абедам з гэтым дзікуном?

Манг пайшоў працаваць, а паненка адлежвалася на сонцы, набіраючыся сілы.

Такім чынам ішлі дні за днямі. Манг біўся над сваім чоўнам, а паненка з нецярплівасцю чакала, пакуль ён скончыць, ды нудзілася. Яна ніяк не магла прызвычаіцца да

такой ежы, адчувала сябе дрэнна, пахудзела. Разам з гэтым прайшла і бадзёрасць. Ёй пачало здавацца, што сядзіць яна тут цэлыя гады і што, мусіць, ніколі не выбрацца адсюль.

Манг жа, наадварот, быў вясёлы, энергічны. Ён стараўся дагаджаць ёй, як умеў, абнадзейваў яе, што яны хутка паедуць.

Але куды паедуць? Гэтага яны не маглі растлумачыць адзін аднаму і нават самім сабе. Дзяўчыне здавалася, што калі толькі яны ад'едуць ад гэтага праклятага вострава, дык сустрэнуць які-небудзь карабель. А Манг і сам сабе не ўяўляў, што ён будзе рабіць з ёй. Ведаў толькі, што трэба вярнуцца дадому, адпомсціць Нгару ды адабраць кану, бо тая, якую ён робіць, будзе значна горшая. А потым ужо зноў можна будзе думаць, як даехаць да белых, асабліва, калі ён павязе да іх гэтую дзяўчыну.

Але справа была вельмі марудная. Сяк-так звязаць жэрдкі ён паспеў праз тры дні, але засталася самае галоўнае: абшыць іх. А гэта была зусім іншая праца. Тоўстых дрэў не было, трэба было сшываць толькі маленькія кавалачкі кары, а яны былі тонкія, нямоцныя, разрываліся. Прыходзілася складваць у некалькі столак, латаць дзіркі, а потым латаць латы і гэтак далей.

Дзяўчына ўжо ўразумела, якім чынам Манг хоча зрабіць човен, але, прыгледзеўшыся да яго працы, яна зусім страціла надзею, што з гэтага што-небудзь выйдзе.

Манг жа не сумаваў, а ўсё ляпіў ды ляпіў кавалачкі. Тады і паненка пажадала дапамагчы. Манг быў вельмі задаволены.

— Добра, добра! Цяпер будзе хутка. Белая Птушка — добрая дзяўчына, — казаў ён.

Але зарана Манг парадаваўся: у Белай Птушкі справа не ладзілася.

Аднак яна добра ведала, што ад гэтага таксама залежала і яе жыццё, і, сцяўшы зубы, працавала далей. Праз некаторы час выявілася, што ў такой справе нават паненчыны рукі могуць прынесці карысць.

Некалькі разоў ёй здавалася, што ўся гэтая праца дарэмная, што нічога не выйдзе, але кожны раз упэўнены выгляд Манга надаваў надзею.

Так цягнулася цэлых тры тыдні. Некалькі разоў змянялася надвор'е. Зноў давялося перажыць і вецер, і дождж, і буру. Светлая дзяўчыніна сукенка прыняла дзікунскі выгляд. Блакітныя панчошкі парваліся (пасля чаго Манг

убачыў, што гэта быў не колер скуры). Але здароўе яе захавалася, хоць яна і перайшла з панскага на дзікунскае жыццё.

Вызначыліся і адносіны іх між сабой. Паненка даўно ўжо забылася, што яна знаходзіцца “ў лапах людаеда”. Для яе гэта быў звычайны жаўтаскуры слуга, якіх нямала ёсць і ў іх, у Лондане. Яе ўжо ніколі не дзівіла, што ён прыслугоўвае ёй, даглядае, ахоўвае. Як жа іначай можа быць? І яна распараджалася ім як слугой. Нават некалькі разоў ужо злавала на яго, крычала, сварылася за тое, што ён ці нязграбны, ці дурны.

Манг нічога гэтага не разумеў, нават знаходзіў цікавым. Ён так яе паважаў, што яму ніколі і ў думку не прыходзіла раўняцца з ёй. Ён быў задаволены ўжо адным тым, што вядзе блізкае знаёмства з такой асобай, якіх яго аднапляменнікі, дый і то не ўсе, маглі бачыць толькі здалёк.

Нарэшце прыйшоў час, калі лодка была спушчана на ваду. Праўда, яна была ненадзейная, нязграбная, але Манг ззяў ад шчасця, глядзячы на сваю працу.

Недаверліва ўвайшла ў човен паненка. Быў момант, калі яна гатова была лепш застацца тут і чакаць ратунку, чымся рызыкаваць ехаць на гэтай няшчаснай прыладзе. Але ніякага іншага выхаду не было.

Нацярпелася яна страху, пакуль выехалі з рыфаў. Кожны момант ёй здавалася, што вось-вось човен перакуліцца або распаўзецца. Супакоілася толькі тады, калі выехалі ў спакойныя каналы між высокіх скал.

Першую ноч пераначавалі ў чоўне пад высокай скалой. Для дзяўчыны гэта было вялікай пакутай.

Назаўтра паехалі далей. Апаўдні неспадзявана пачуўся... звон! Сапраўды звон, якім адзначаецца час (“склянкі”) на караблях. Пачуўся ён па-за скалою направа. Значыцца, там ішоў карабель!..

Замітусілася паненка, захвалывалася.

— Туды! Туды! — пачала яна крычаць і паказваць рукою.

Манг і сам гэта ведаў і накіраваў лодку ў абход. Але адразу было відаць, што нічога з гэтага не выйдзе. Лодка паўзла надта павольна, а скала, як на злосць, была даўгая.

Дзяўчына ўскаквала, рызкуючы перавярнуць човен, ламала рукі, плакала, крычала па-свойму: “Хутчэй! Хутчэй!”

Калі аб’ехалі скалу, дык убачылі далёка-далёка чорную кропку і дымок...

Тады дзяўчына з жаласным стогнам павалілася на спод чоўна...

Але няма ліха без добра. Паваліўшыся на спод, яна трапіла ў халодную ваду і адразу апамяталася.

На жаль, на гэтым добро і скончылася. Прыйшла новая бяда, нават большая за тую, што параход прайшоў міма.

Аказваецца, калі Манг спяшаўся да карабля, ён так напружваўся, так упінаўся ў лодку, што яна не вытрымала і распаўзлася. Манг кінуўся затыкаць дзірку, але ад гэтага шчыліна яшчэ болей пачала разыходзіцца.

Настаў крытычны момант. Але Манг не збянтэжыўся.

Зірнуўшы на сцяну, ён убачыў у ёй невялікую прыступку і зараз жа накіраваўся туды. Пад'ехаў ужо з поўным чоўнам вады. Манг выскачыў на скалу і выцягнуў дзяўчыну, якая была па пояс ужо ў вадзе. Ён нават не забыўся затрымаць човен, які хоць і быў поўны да берагоў, але трымаўся на вадзе.

Такім чынам нашы падарожнікі апынуліся яшчэ на горшым востраве, як раней. Яны стаялі на вузкім выступе скалы, дзе нават сесці было цяжка, а за спіной уздымалася сцяна.

Навокал жа было так прыгожа і спакойна. Мора яскравілася пад паўднёвым сонцам, ніводная хваля не трывожыла яго. Чорныя скалы, нібы нейкі натоўп, стаялі сур'ёзна і спакойна. Толькі птушкі мітусіліся і спрачаліся там, наверху.

Дзяўчына стаяла нерухома і глядзела наперад так, нібы ёй было ўсё роўна, чым бы гэта ні скончылася.

Затое Манг напружана думаў. Спачатку ён аглядзеў скалы, каб знайсці пакуль што лепшае месца. Але нічога лепшага не заўважыў. Потым ён уважліва пачаў углядацца наперад.

Там, кіламетраў за восем, быў іхні дом. Ён нават бачыў уваход у затоку. Там яго радня, там кану. Так мала засталася ехаць, і вось гэтае няшчасце! Няўжо ж выцягнуць кану няма куды, каб хоць абы-як паправіць яе.

Застаецца толькі адно — плысці туды самому.

І ён пачаў тлумачыць дзяўчыне, што хоча плысці ў той бок. Ён паказаў рукой на човен, працягнуўшы руку к далёкаму берагу, стараўся растлумачыць, што там ёсць лодка. Потым паказаў, нібы ён сам плыве туды, і, урэшце, вельмі шчыра і выразна стаў паказаць, што ён вернецца і возьме яе.

Дзяўчына ўразумела, але выдумка гэтая ніколі не парадавала яе. Адкуль і якую лодку ён знойдзе? А калі

ёсць, ці даплыве туды ён? Лепш ужо загінуць разам. Усё ж такі побач, хоць і дзікун, але жывы чалавек.

Манг тым часам зняў свой мундзір і падперазаўся поясам з кінжалам. Потым бадзёра засмяўся ёй, кінуўся ў ваду і хутка паплыў.

Крок за крокам, павольна, але безупынна ён пасоўваўся ўсё далей і далей. Вось толькі ледзь чарнеецца галава, вось і яна знікла ў бліскучай прасторы. А дзяўчына стаяла, сачыла і ўсё яшчэ не магла ўразумець, ці гэта к лепшаму, ці к горшаму...

Пацягнуліся для яе смяротныя гадзіны, бясконцыя, безнадзейныя. І сапраўды, якую надзею яна магла мець? Яна не ведала, куды ён паплыў, што ён мае на ўвазе. Не ведала, колькі часу можа прайсці, пакуль ён вернецца, калі наогул вернецца. А надзеі на гэта вельмі мала: па-першае — ён сам можа загінуць, па-другое — можа не знайсці ніякага чоўна, па-трэцяе — можа знайсці праз некалькі дзён, па-чацвёртае — можа і зусім не вярнуцца. Ці можна спадзявацца на дзікуна?

Значыцца, трэба рыхтавацца да смерці. Як часта бывае ў такіх выпадках, перад ёй прайшло ўсё яе жыццё. Бацька яе быў багаты англійскі капіталіст. Паміж іншым, ён меў у Чылі вялікае прадпрыемства па здабыццю медзі. Жылі яны ў Лондане, але апошні год бацька быў прымушаны жыць у Чылі па справах прадпрыемства. К гэтаму часу міс Грэт — так звалася дзяўчына — скончыла сваю адукацыю і захацела праехацца да бацькі, каб паглядзець свету.

І вось замест гэтага яна стаіць адна на голай скале і чакае смерці...

Так прайшоў дзень, надышоў вечар. Ужо некалькі разоў казалася яна сама сабе, што трэба скончыць пакуту і самой кінуцца ў ваду, але ўсё адцягвала. Хоць у думцы яна не спадзявалася ні на што, але недзе глыбока ў сэрцы ўсё ж такі трымалася надзея.

“А можа?.. Пачакаю яшчэ крыху, пакуль яшчэ можна”.

Вось ужо і ноч. Аніводнага гуку навокал. Напружанае вуха прыслухоўвалася, лавіла нібы плёскат. Можа, ён едзе? Не, нічога не было...

Доўга плыў Манг. Зморыцца, адпачне на спіне і зноў плыве. Добра яшчэ, што мора ціхае. Вось ужо і ўваход. Адзін заварот, другі — і перад ім жаданы куток, іх часовы дом.

Крыкнуў ён, каб даць знаць сваім. Рэха пакацілася між ціхіх стромкіх скал, але іншага адказу не было. Зноў крыкнуў — таксама нічога. Манг адразу адчуў, што ён пахаладзеў і не можа рухацца.

Напружыў апошнія сілы, увайшоў усярэдзіну, азірнуўся — нікога няма! Нават “гаспадаркі” на беразе няма: значыцца, выехалі не часова, а назаўсёды.

Ледзь жывы выбраўся ён на знаёмую пляцоўку і паваліўся на зямлю...

VII

*Дома. — “Чорт!” — Па ахвяру. — Альпага. —
Барацьба з птушыным царом. —
Спуск на “парашуце”. —
Урачыстае ахвяраванне. — Чорт ашукаў!..*

Жыццё абедзвюх сем’яў пасля ад’езду Манга не змянілася. Жылі яны спакойна і шчасліва, мелі ўсё, чаго толькі маглі жадаць такія людзі. З цікавасцю чакалі звароту Манга.

— Можа, ён прывязе ад іх што-небудзь карыснае для нас? — казаў Тайдо.

— Хоць бы сам вярнуўся, і гэтага досыць было б, — адказвала маці.

Дабрадушны Кос супакойваў:

— А што з ім можа здарыцца? Манг — хлопец спрытны. Кану добра зроблена.

Аднойчы Мгу з дачкой Тайдо “збіралі плады з дрэва”. Як заўсёды, седзячы ў чоўне, прыпаднялі галіну. Дзяўчынка падтрымлівала яе, а Мгу здымала ўраджай. Унізе адкрылася чыстае свабоднае месца, дзе відаць было дно ды гулялі рыбкі.

Дзяўчына наглядала за імі, цешылася. Раптам яна адхіснулася і з жахам закрычала:

— О! Чорт!

Зірнула Мгу і закрычала з няменшым жахам. Галіна вывалілася з рук, і яны пачалі ўцякаць да берага.

— Што? Што такое? — занепакоіліся дарослыя.

— Чорт, страшэнны! З вачыма, — сказала Мгу, трасучыся ад страху.

Бацькі здзівіліся, пачалі пытацца падрабязней, але ніякага толку не дабіліся, акрамя слоў: “Чорт! Страшэнны! Баюся!” Мужчыны селі ў лодку, пад’ехалі да таго месца,

паднялі галіну, але нічога не ўбачылі. Так і падумалі, што дзяўчатам нешта здалася.

Прайшло некалькі дзён. Пра гэтае здарэнне нават забыліся, толькі дзяўчаты памяталі і больш не ішлі збіраць спажыву з галля.

Але хутка і Кос з жонкай натрапілі на нешта незразумелае. Яны падрыхтаваліся лавіць рыбу торбай, што выдумаў Манг. Паднялі галіну, убачылі, як звычайна, рыбу і толькі нацэліліся апусціць прыладу, як унізе заварушылася нешта вялікае і нязграбнае, нібы камяк змеяў, і разам з гэтым вада пачарнела, нібы хто напусціў туды чарніла. Рыба знікла, нічога больш нельга было разгледзець.

— Што за дзіва такое? — паціскаў плячыма Кос. — Тайдо! Хутчэй сюды!

Пад'ехаў на другім чоўне Тайдо, зірнуў і ўбачыў толькі чорную ваду.

— Нічога не разумею, — сказаў ён, недаўменна зірнуўшы на Коса.

— Гэта — чорт! Гэта, мусіць, чорт! — закрычалі з берага дзяўчаты.

— Які там чорт, калі нічога не відаць! — адказаў Тайдо.

— Страшэнны. З вачыма, — паўтаралі дзяўчаты.

— Ды нічога тут страшэннага не відаць, — сказаў Кос. — Мусіць, струмень чорнай бруднай вады надышоў.

На гэтым справа і скончылася, тым болей што праз некалькі мінут яны налавілі рыбы без ніякіх перашкод.

Яшчэ прайшоў дзень-другі. Аб здарэнні не думалі. Але нарэшце і самім мужчынам прыйшлося пераканацца, што дзяўчаты не памыліліся.

Аднаго разу Тайдо і Кос паднялі галіну і ўбачылі ў вадзе нешта такое, ад чаго нават яны скамянелі.

На іх глядзела страшэнная галава, такая агідная і жудасная, што той чорт, якога ўяўляе сабе цёмны народ, у параўнанні з гэтым павінен быў бы здавацца анёлам. Страшней за ўсё былі вочы, велічэзныя, пукатыя, нібы шклянныя. Яны свяціліся ў вадзе зеленаватым колерам і глядзелі ўпарта, не міргаючы, з нейкім жудасным выразам. Невядома, ці знайшоўся б у свеце чалавек, які не здрыгануўся б ад гэтага погляду. А вакол галавы замест валасоў варушыліся ціхенька змеі.

Усё гэта мільганула перад мужчынамі на адзін толькі момант, бо яны адразу ж выпусцілі з рук галіну. Але ўра-

жанне было такое моцнае, што яны нават нічога не казалі, а толькі пачалі хутка грабці да берага.

— Што з вамі здарылася? — запыталі зацікаўленыя жонкі.

— Чорт! Дзяўчаты праўду казалі,— прашапталі яны. Прыйшлося падумаць, як далей жыць з такім суседам.

— Пакуль што ён не шкодзіў,— выказаў сваю думку Кос.— Можа, і надалей не будзе чапаць?

— Гэтага мы не можам ведаць,— сказаў Тайдо.— Але жыць побач з ім... з такім... Бррр!..

Задрыжаў і Кос. А дзяўчаты, дык тыя зусім гатовы былі самлець, калі пачалася аб гэтым гутарка. Матак таксама ахапіў жах, хоць яны пакуль што і не бачылі нічога.

— У такім разе трэба ўласкавіць яго,— сказаў Кос,— прынесці яму ахвяру.

Гэтая думка спадабалася, асабліва жанчынам. Пачалі радзіцца, што паднесці. Па-першае, трэба было патрапіць, што ён любіць, а па-другое, каб гэта было сапраўды нешта значнае, каштоўнае. Рыбу не запрапануеш, пінгвіна або качку — таксама, бо ён, як вадзяны, сам можа мець гэтае дабро. Значыцца, трэба нешта надзвычайнае, напрыклад, якую-небудзь зямную жывёліну.

Назаўтра Тайдо з Косам адправіліся на паляванне. Яны пайшлі або, лепш сказаць, палезлі тою самаю дарогаю, што і раней, калі ішлі па паліва. Узлезлі на першую тэрасу, на другую; агледзелі той самы хмызняк. З-пад ног выбегла жывёліна з цекнай сівой поўсцю, падобная на вялікага пацука.

Мужчыны не звярнулі на яе ўвагі, лічачы яе нікчэмнай ахвярай. Але гэтая “шыншыла” мае каштоўную шкуру, якая ў Еўропе цэніцца вельмі дорага. За адно шыншылавае футра пані плацяць па дваццаць пяць тысяч рублёў золатам.

Падняліся яшчэ на адну тэрасу, там ужо было вялікае плоскае ўзвышша, пакрытае нібы мохам, нібы травою.

— Глянь, ці не жывёлы якія там? — сказаў Тайдо, паказаўшы рукою далёка на ўсход.

Сапраўды, там, ля скал, рухаліся чорныя кропкі. Калі падышлі бліжэй, убачылі некалькі жывёлін, нібы авечак. Толькі шыя ў іх была тонкая і даўгая ды морда вастрэйшая. Завецца гэтая жывёліна альпагай, і каштоўная яна сваёй воўнай.

Відаць, іх тут ніхто ніколі не трывожыў, бо яны не

палохаліся, не ўцякалі, а толькі здзіўлена пазіралі на людзей. Нашы паляўнічыя мелі пры сабе сякеры ды кароткія пікі. Аднак падысці блізка да альпагаў не ўдалося: заўважыўшы, што незнаёмыя двухногія жывёлы ідуць прама на іх, яны пабеглі далей. А схвацца на гэтым голым месцы, каб падкрасціся да іх зусім блізка, нельга было.

— Ці нельга будзе загнаць іх у якую-небудзь вузкую шчыліну? — прапанаваў Кос.

— Нічога іншага не застаецца, — згадзіўся Тайдо. — Пагонім вунь у тую цясніну.

Абышлі з двух бакоў і аспярожна пагналі. Праз некаторы час альпагі былі загнаны ў вузкі даўгі калідор, адкуль ужо ніякага выхада не было.

Але, калі падышлі да канца цясніны, альпагаў там не было: яны зніклі, нібы скрозь зямлю праваліліся.

— Куды б яны маглі дзецца? Здаецца, ніякага выхада няма? — здзівіліся мужчыны.

Але выхад быў: для горных жывёл досыць самых маленькіх прыступчак, каб прабрацца там, дзе каму іншаму і падумаць нельга. Раззлаваныя паляўнічыя парашылі шукаць іх далей. Разгледзеўшы больш-менш зручнае месца, яны палезлі ўверх: паперадзе — Тайдо, ззаду — Кос.

З адной пляцоўкі яны сапраўды ўбачылі альпагаў, але чамусьці з другога боку цясніны. Значыцца, яны або абышлі вакол, або выбраліся з другога боку.

— Не, мусіць, нічога не будзе, — сказалі збянтэжаныя паляўнічыя.

Затое вышэй, над сваёй галавой, яны заўважылі нешта другое. У прытульнай выемцы скалы віднеўся нібы край гнязда, дзе, відаць было, варушыліся птушаняты. Тайдо і Кос зірнулі адзін на аднаго.

— Можа, гэта будзе не горш за альпагу?

Яны ведалі, што гэта гняздо птушынага цара — кондара, найвялікшага арла ў свеце. Такая ахвяра для вадзянога духа магла быць яшчэ болей пачэсная, як якая іншая жывёла.

І Тайдо зараз жа палез угару. Даступіцца да гнязда было вельмі цяжка. Кос з жахам сачыў, як Тайдо чапляўся, рызыкуючы абарвацца кожны момант. Урэшце ён дабраўся, але з-пад нізу, пад гняздом. Каб заглянуць у яго, трэба было перахіліцца назад і вісець над бяздоннем.

У гэты момант уверсе пачуўся нібы свіст, і разам з гэтым вялізны цень зацямніў святло. Над галавой Тайдо

кружыўся птах, крылы якога дасягалі трох метраў у размаху.

— Злазь хутчэй! — крыкнуў Кос, але было позна. З нейкім хрыпатым крыкам кондар накінуўся на Тайдо і дзюбнуў яго ў галаву. На шчасце, дзюба слізганула збоку і параніла толькі вуха.

Бараніцца Тайдо мог толькі адной рукой, але супраць гэткай птушкі такая абарона не мела ніякага значэння. Горш за ўсё было тое, што ў такім стане Тайдо не мог злазіць. Адной рукой ён трымаўся за сук, а другой павінен быў несупынна адбівацца.

Кос мог дапамагчы толькі крыкам, а гэтым не спудзіш такой птушкі. Вось яшчэ адзін удар у плячо: пацякла кроў... Адразу відаць было, што бяззбройнай рукой нельга адбіцца ад страшэннай дзюбы, кіпцюроў і крылаў. Другая рука тым часам пачала дранцвець, а перамяніцца не было магчымасці.

Тайдо ўжо добра разумеў, што набліжаецца канец, што праз хвіліну ён паляціць уніз — ці сам, ці ад таго, што кондар разаб'е яму галаву...

А драпежнік усё кружыўся над галавой, усё вузей і шчыльней рабіліся кругі. Вось ён наляцеў апошні раз, ударыў Тайдо крылом і нарыхтаваўся канчаткова прадзяўбці галаву.

Сілы Тайдо ўжо скончыліся, надзея прапала. Апошні раз узмахнуў ён рукой і... учапіўся за голую кондараву шыю; зараз жа і другая рука сапчачпілася вакол яе,— і абодва ворагі паляцелі ў бяздонне...

А Кос толькі рукі падняў угору ды так і застаўся стаць увесь скамянелы.

Кондар цяпер ужо думаў толькі аб самім сабе. Ён адчуваў, што рукі чалавека душаць яго, і стараўся вырвацца і паляцець. Ён махаў сваімі магутнымі крыламі, але цяжар чалавека няўхільна цягнуў яго галавой уніз. Вось ужо і драпежнік пачаў траціць прытомнасць, але з апошняй моцы ўсё махаў і махаў крыламі...

Калі Кос спусціўся ўніз, ён убачыў абодвух мёртвымі. Рукі Тайдо ўсё яшчэ сціскалі шыю кондара.

Але вось Тайдо заварушыўся, выпусціў шыю і расплюшчыў вочы.

З радасным крыкам кінуўся да яго Кос, прыпадняў яго і пачаў пытацца, як ён сябе адчувае.

Тайдо зусім ачуняў, пачаў мацаць сябе, але апрача крыві ля вуха, раны на спіне ды тупога болю ў баку нічога дрэннага не адчуваў і нават сам устаў.

Дзякуючы таму, што кондар задушыўся не адразу, а ўвесь час біўся, махаў крыламі і такім чынам затрымліваў падзенне, ён апусціўся павольна. Тайдо спусціўся на ім, нібы на парашуце. Такі выпадак мог здарыцца толькі з кондарам, які настолькі вялікі і дужы, што сам нападае на альпагаў, гуанакаў, ламаў і іншых кардыльерскіх жывел, спіхваючы іх у бяздонне¹.

Кондар ляжаў, распасцёршы свае чорныя з белымі канцамі крылы. Моцная кручкаватая дзюба, спіснутая з бакоў, была адкрыта, а адтуль висоўваўся востры язык. Асабліва непрыемны выгляд мела шыя — голая, мяснога колеру, з чырвонымі зморшчыкамі скуры па баках, а ля галавы нейкія жмуты не то пер'я, не то поўсці.

Абмыўшы раны лёдавай вадой, Тайдо зрабіўся зусім бадзёрым, і яны ўрачыста павалаклі сваю здабычу дадому.

У гэты ж самы вечар, пры святле вогнішча, адбылося ахвяраванне. Прывязалі каменні да ног кондара, каб ён пайшоў на дно, паднялі ахвяру на рукі, і Кос, нібы жрэц, сказаў прамову:

— Дух вадзяны! Уладар мора! Не скрыўдзі бедных людзей, дазволь нам пакарыстацца з тваёй гаспадаркі. А ў знак нашай пашаны да цябе прымі ад нас гэтага цара птушак, якога мы здабылі, рызкуючы сваім жыццём.

Цікава і жаласна было глядзець, як гэтыя дзеці прыроды рабілі сваё першабытнае набажэнства. Твары выглядалі сур'ёзна, урачыста, кожны адчуваў, што адбываецца вялікі момант, ад якога залежала іх далейшае спакойнае жыццё. Вакол суро́ва стаялі чорныя скалы, вада была таксама чорная, таемная; агонь адбіваўся ў ёй, асвятляў ля берага, але праз некалькі крокаў было яшчэ больш таемна і жудасна. Вось заварушылася падводнае лісце: некалькі крабаў падпаўзлі, каб падзівіцца на агонь. А там, глыбей, сядзіць “ён”, слухае і чакае ахвяры. Вунь там, здаецца, блішчаць яго зялёныя вочы.

Плюхнула вада, бліснулі пырскі — і ахвяра павольна пайшла на дно. Праз хвіліну ўсё сціхла, знікла, толькі ўстрыжаныя хвалькі плюскаталі ля падножжа скал.

З палёгкай уздыхнулі людзі. Кожны быў упэўнены,

¹ Гуанака — падобны да альпагі, толькі поўсць кароткая (апрача жывата). Лама крыху нагадвае вярблюда, толькі значна меншая; ламы служаць замест коней.

што пасля такога ўрачыстага ахвяравання дух не будзе рабіць ім крыўды.

І сапраўды, пасля гэтага яны шмат дзён не бачылі страшыдла і амаль што забыліся на яго.

— Я ж казаў, што ахвяра дапаможа! — задаволена казаў Кос.

...Спакойна спалі людзі на беразе, закапаўшыся ў свае скуры. Агонь пагас. Пачало світаць. Наверсе ўжо стрэльнулі праменні сонца, але тут быў яшчэ змрок.

Вось ля берага ў вадзе нешта заварушылася. Праз хвіліну з-пад вады высунулася нібы змяя, але без галавы. Мусіць, таму яна папаўзла на бераг асцярожна, няўпэўнена, вобмацкам. Усё цела яе было пакрыта нарастамі, якімі яна мацала тое, да чаго дакраналася.

Вось яна абмацала голую нагу хлопчыка і зараз жа абкруцілася вакол яе. Хлопчык праз сон уздрыгануўся некалькі разоў, але не прачнуўся. Тады з-пад вады выпаўзла, на гэты раз ужо хутка і ўпэўнена, другая змяя і абвіла другую нагу.

Хлопчык прачнуўся і закрычаў. Усхапіліся дарослыя і ўбачылі, што дзве змяі цягнуць хлопчыка ў ваду. Не доўга думаючы, Тайдо ўхашіў сякеру і перасек адну змяю.

Але ў гэты момант у вадзе нешта моцна плюхнулася, у паветры са свістам мільганула нібы пуга — і трэцяя змяя абкруцілася вакол шыі Тайдо. Спачатку ён адчуў, нібы яго апякло гарачае жалеза, а потым пачало сціскаць яго шыю.

— Кос! Сячы! — прахрыпеў Тайдо. Але Кос і без таго не драмаў. Мігам разрубіў ён гэтую змяю і думаў быў ужо ратаваць хлопчыка, як у паветры ўзвілася чацвёртая змяя. Але ад яе паспелі адскочыць. Пакруціўшыся ў паветры, яна апусцілася на хлопчыка. Абодва мужчыны кінуліся дапамагаць, але...

— Чорт! Чорт! — закрычалі жанчыны, з жахам глядзячы ў ваду. Паглядзелі туды мужчыны, і сякеры вываліліся з іх рук...

З-пад вады, вылупіўшы свае агромністыя вочы, глядзела на іх тая самая страшэнная галава, вакол якой у запасе яшчэ былі змеі.

— О дух! Пашкадуй нас! — прастагнаў Тайдо і паваліўся ніц на зямлю. Кос і жанчыны зрабілі тое самае.

А тым часам хлопчыка пацягнула ў ваду...

Праз некалькі часу два чоўны спешна выязджалі ў мора. Няшчасныя людзі павінны былі ўцякаць з найлеп-

шага прытулку, які толькі маглі мець. Уцякаць затым, што іх ашукаў “чорт”: прыняў ахвяру, як добры, а потым вось што нарабіў¹.

VIII

*Чаканне. — Нгара! — Барацьба ў вадзе. —
І “чорт” умяшаўся! — Смерць пад рогат. —
Вандраванне з паненкай. — Спатканне са сваімі.*

Манг ляжаў на беразе, але не адчуваў адпачынку. Думкі віхурай круціліся ў галаве. Ён усё хацеў адгадаць, што тут здарылася. Можа, яны выехалі часова? Але чаму тады няма будана і ніякіх рэчаў? А калі назаўсёды, дык з якой прычыны? Можа, яны загінулі ўсе? Але няўжо ўсе адразу?..

Тут ён заўважыў, што зусім у другім месцы, воддаль, ляжаць нейкія рэчы. Падышоў, паглядзеў. Вось гаршчок, але не іх, мабыць, Косаў. Вось — сякера, але яна ўжо зусім незнаёмая, нават не Косава. Вось нейкі пас, якога не меў ні яго бацька, ні Кос.

І некалькі скурак, таксама незнаёмых.

Выходзіць, што тут ужо жыве іншы гаспадар! Як гэта магло здарыцца? І хто ён ці яны? Няўжо ж яны пагубілі ўсю яго радню і самі пасяліліся? Але рэчы сведчаць, што народу тут нямнога, мусіць, не болей як два чалавекі.

Значыцца, нічога не застаецца, як чакаць і пільнаваць. І Манг прытуліўся за выступ скалы.

Чакаць прыйшлося нядоўга, бо дзень ужо канчаўся. Праз некаторы час па-за скалою пачуўся плюскат, нібы хто грабе вяслом, а яшчэ праз хвіліну паказалася і лодка. Мангу адразу зрабілася лягчэй на сэрцы, калі ён убачыў, што там сядзіць толькі адзін чалавек.

Але праз момант ён ледзь не закрычаў і не выскачыў, калі пазнаў, што гэта Нгара. Дык вось хто тут абсталяваўся! Манг пачаў нават трэсціся ад злосці. Яму здавалася,

¹ “Чорт” — гэта быў так званы спрут, або васьміног (дзеля таго, што ён мае восем такіх “ног”, правільней, шчупальцаў), які адносіцца да разрады малюскаў (мяккацелых). Ён часам дасягае двухсот кілаграмаў вагі, а шчупальцы бываюць да дзесяці метраў даўжыні. Васьміногі сустракаюцца ўсюды, але такія вялізныя бываюць рэдка. Яны настолькі страшэнныя і агідныя, што, здаецца, ні аб кім няма столькі апавяданняў, колькі аб гэтых васьміногах.

што Нгара наўмысля марудзіць, што ён ніколі не даедзе да берага.

Той тым часам павольна і спакойна пад'ехаў, выкінуў з лодкі нейкую птушку, галлё, потым, не спяшаючыся, вылез сам. Па ўсіх яго рухах відаць было, што ён адчувае сябе дома. Нават ні разу не зірнуў па баках.

Манг сцяў зубы, напружыўся і чакаў найбольш зручнага моманту, каб кінуцца на ворага. Нгара падышоў да вогнішча, схіліўся, памацаў попел. Відаць, ён быў яшчэ гарачы, бо Нгара падкінуў сухой травы і пачаў дзьмуць.

Гэта і быў самы зручны момант для Манга. Але ў апошнюю хвіліну ён змяніў план. Замест непасрэднай барацьбы ён надумаў зрабіць так, як тады Нгара зрабіў з ім, гэта значыць, захапіць кану.

Як тыгр, папоўз Манг да чоўна. Быў ужо змрок, ды і без гэтага Нгара быў так заняты сваёй справай, што яму не магло прыйсці ў галаву азірацца назад. Азірнуўся ён толькі тады, калі пачуў шум ля чоўна. Убачыўшы ў чоўне Манга, ён вачам сваім не мог даць веры. Адкуль? Якім чынам? Ці не з таго свету з'явіўся?

— Ну, Нгара, — злосна сказаў Манг, адапхнуўшыся ад берага, — цяпер мая чарга пажадаць табе ўсяго лепшага. Падзякуй толькі, што я не забіў цябе, як пінгвіна.

Голас Манга паказаў Нгару, што ўсё гэта сапраўднасць. Злосць і распач сціснулі яму горла, і, нядоўга думаючы, ён кінуўся за Мангам у ваду. Манг гэтага зусім не чакаў. Ён паспеў ад'ехаць толькі некалькі крокаў, і Нгара адным махам дасягнуў яго, учапіўся за край чоўна і перакуліў яго разам з Мангам. Хоць ні аб чым іншым цяпер нельга было думаць, але Манг уздрыгануўся ад непрыемнага адчування, калі ногі яго заблыталіся ў слізкім галлі падводнага дрэва.

Завязалася барацьба не на жыццё, а на смерць.

Нгара быў дужэйшы за Манга. Яму адразу ўдалося ўхапіць Манга ззаду і занурыць яго ў ваду. Становішча Манга зрабілася зусім дрэнным. Калі ён не вызваліцца ў той жа момант, то загіне. Але ж затое ён меў і перавагу — капітанскі кінжал. Ён выхапіў яго, але не мог як след размахнуцца, бо Нгара трымаў яго ззаду за плечы. А вада тым часам пачала душыць, набірацца ў нос.

Раптам Манг пачуў, што Нгара дзіка закрычаў і выпусціў яго. Манг высунуў галаву і ўбачыў, што ваякол Нгара абкруцілася змяя. Не паспеў Манг апамятацца, як адчуў, што і яго нагу апякло і сціснула. Манг схіліўся і ад-

ным махам адрэзаў змяю сваім вострым кінжалам, потым вынырнуў і ўчапіўся за човен.

Нгара тым часам круціўся, каб вызваліцца ад сваёй пятлі. Ён таксама трымаўся за човен і ўжо не звяртаў увагі на свайго ворага. Трэба сказаць, што і Манг забыўся на ўсё і думаў толькі аб гэтай новай бядзе, хоць цяпер і мог ужо забіць свайго ворага. Замест гэтага ён пусціўся ўцякаць да берага.

Не паспеў ён адплысці, як адчуў, што тая самая змяя зноў абхапіла яму нагу. І на гэты раз ён вызваліўся ад яе з дапамогай свайго корціка, а вакол Нгары тым часам абвілася другая змяя.

Нгара бачыў у руках Манга нож, бачыў, як лёгка Манг вызваляе сябе, і пачаў прасіцца:

— Братка, вызвалі мяне, я табе ўсё аддам!

— Дурны! — злосна ўсміхнуўся Манг. — Што ж ты мне аддасі, калі я і без цябе магу ўсё забраць.

І хутка паплыў да берага. Там сеў спакойна і пачаў здзекавацца з небаракі:

— Ты ж бачыш, што я мог цябе забіць, але не хачу пэцкаць свайго прыгожага нажа. Хай лепш цябе задушпаць гэтыя змеі. Вось так, вось так! Го-го-го! Дарэмна ты радаваўся, што мяне няма на свеце.

А змеяў гэтых абкруцілася ўжо тры. Цяпер справа пайшла хутчэй. Пад смех Манга Нгара апускаўся ўсё глыбей і глыбей і нарэшце з жудасным крыкам знік пад вадой. Толькі бурбалкі сведчылі, што там адбываецца трагедыя.

Калі ўсё скончылася, Манг выбраў доўгую галіну, зачпіў човен, падцягнуў да берага, выцягнуў яго, упарадкаваў і выехаў у мора.

Было ўжо зусім цёмна. Пасля ўсяго таго, што ён перажыў, было неяк дзіўна думаць, што там яго чакае нейкая Белая Птушка. Здавалася, што гэта было даўно-даўно, а можа, і зусім не было. Можа, ніякай Птушкі і няма?..

А дзяўчына ўсё стаяла на скале. Даўно ўжо скамянела сэрца; даўно ўжо здранцвела цела, а разам з ім і думкі; даўно ўжо яна шаптала сама сабе, што ўсё скончана, што надзеі няма, — а між тым не адводзіла вачэй ад таго боку, куды паплыў Манг, увесь час прыслухоўвалася, ці не чуваць яго, увесь час інстынкт суцяшаў: а можа, прыедзе?

І вось аднекуль з мора даляцеў крык, доўгі, бадзёры. Затрапяталася паненка ўсёй сваёй істотай, — ці не Манг дае знаць, што едзе? А можа, не?..

О, каб гэта быў ён, мілы, родны Манг! За ўсё сваё жыццё яна нікога так не чакала, нікога так не жадала бачыць, як цяпер гэтага дзікуна-“людзеда”. У гэты момант ён здаваўся ёй лепшым ад усіх яе знаёмых лордаў, сэраў, містэраў і іншых франтаў.

Данёсся новы вясёлы крык, потым плюскат, зачарнеўся човен, і пад’ехаў Манг. Напружаныя нервы не вытрымалі, слёзы радасці паліліся з дзявочых вачэй, і яна павалілася Мангу на рукі.

Праз гадзіны дзве яны былі “дома”, у пакінутай бухце.

На другі дзень надвор’е сапсавалася, і нельга было ехаць далей. Трэба было чакаць. І чаканне гэтае цягнулася цэлы тыдзень.

Хоць тут было лепш, цішэй, як там, на востраве, ды і некаторыя хатнія рэчы былі, але дзяўчыне здавалася, што гэты непрыемны, нудны тыдзень быў горшым за ўсё папярэдняе. Нарэшце скончыліся і гэтыя дні. Паехалі далей на поўдзень.

Вось і Магеланава пратока. Дзяўчына пазнала месцы, дзе яна нядаўна праязджала. Яна думала, што яны тут будуць чакаць парахода, але Манг накіраваўся далей на поўдзень. Паненка пачала паказваць, каб ён спыніўся. Манг паслухаў яе, прыпыніў човен, пастаяў, а далей што?

Дзяўчына рознымі спосабамі пачала тлумачыць, што тут павінен ісці параход і што трэба пачакаць. Манг прыслушаўся, прыгледзеўся, заматаў галавой, што ніякага парахода няма, і накіраваўся далей. Дзяўчына заспрачалася, раззлавалася, расплакалася, адным словам, адбылася “сямейная сварка”.

Манг не ведаў, што рабіць. Зноў спыніліся, пастаялі. Дзяўчына напружана глядзела ва ўсе бакі і, здавалася, чакала, што вось-вось з’явіцца карабель.

Манг сядзеў і чакаў, што будзе далей.

— Ну, як жа тут стаяць? — пачаў тлумачыць ён пасвойму. — Можна, кану белых з’явіцца праз месяц.

Але гэтых слоў яна не магла зразумець. Яна ведала толькі, што гэта ёсць апошняя надзея сустрэць карабель. Калі яны ад’едуць ад гэтага гасцінца, дык, можна, ніколі ўжо не сустрэнуць.

Пачакаў крыху Манг і зноў пасунуўся. Зноў дзяўчына запратэставала.

Манг як толькі мог пачаў тлумачыць і паказваць, што стаяць тут нельга і што яны будуць прыязджаць сюды, каб чакаць параход.

Яна і сама добра ведала, што стаяць тут увесь час не-

магчыма, але чаплялася за надзею, як тапелец за саломіну. А можа, праз хвіліну з'явіцца параход? А што, калі ён пакажацца адразу, як толькі яны ад'едуць адсюль?

Правалаводзіўшыся такім чынам з гадзіну, паехалі ўсё ж такі далей. Яна хацела прыпыніцца дзе-небудзь тут недалёка, але Манг не паслухаўся. Зноў пачаліся крыкі, папрокі, слёзы. Мангу ўсё гэта ўжо абрыдла, і ён ехаў сабе далей.

Пайшлі знаёмыя вуліцы, дамы, вась і вадаспад пыліцца, вась і “дзядзінец”, куды яны калісьці схаваліся ад кіцянят; як і раней, ззяюць снегавыя вяршыні, — усё знаёмыя, мілыя сэрцу вобразы, усё прыгожае, прыемнае, прытульнае, як гэта здаецца кожнаму, хто пасля доўгага расставання прыязджае на радзіму.

А для яго спадарожніцы ўсё гэта здавалася мёртвым, дзікім, непрытульным.

“Куды ён мяне вязе? — з трывогай думала яна. — Вось калі дзікун паказаў свой сапраўдны твар! Вось дзе прыйдзецца мне загінуць!”

А тут акурат натрапілі на цэлую сям'ю такіх самых людзей у чоўне. Ubачыўшы Манга ў капітанскім адзенні і з ім белую жанчыну, яны ад здзіўлення так пачалі крычаць ды махаць рукамі, што дзяўчына канчаткова пераканалася, што ёй прыйшоў канец.

Але пасля перагавораў з імі Манг павярнуў налева і паехаў на ўсход, пакінуўшы землякоў з разяўленымі ратамі.

Чым далей ад'язджалі ад акіяна, тым большыя і ніжэйшыя былі астравы. Пачала з'яўляцца трава, дрэвы. Там, далей, на ўсходзе, ёсць і лясы, і лугі, але жыве там моцнае ваяўнічае племя “она”. Гэтыя “она” — дужы, злы народ; яны здаўна ўжо выпхнулі мірных фуіджы на бясплодныя заходнія скалы і не пускаюць іх назад.

Два дні ехалі на ўсход і на трэці дзень апаўдні ўбачылі два чоўны. Гэта былі Тайдо і Кос. І тут яны размясціліся нядрэнна. Бераг быў невысокі, даступны і лясісты. Пад дрэвамі была пабудавана з галля будка, праўда, нязграбная, але ўсё ж такі будынак.

Уся калонія замітусілася і занепакоілася, калі ўбачыла човен з нейкімі дзіўнымі людзьмі. Нават калі Манг пад'ехаў блізка і гукнуў, яны ўсё яшчэ не маглі даць веры, што гэты чалавек у дзіўным убранні ёсць Манг. Ды яшчэ з ім і незвычайная дзяўчына.

Як бы там ні было, аднак, калі ён зусім пад'ехаў і

вылез на бераг, яны пераканаліся, што гэта іхні Манг. З неўразуменнем і нейкай бояззю падышла радня да Манга, увесь час пазіраючы на лодку, дзе сядзела дзяўчына, якая баялася вылезці на бераг.

Пачаліся роспыты, што і як адбылося за гэты час. Манг раскажаў пра свае прыгоды, з жалем пачуў пра смерць свайго браціка.

— А навошта табе гэта? — сказаў, нарэшце, бацька, паказваючы на дзяўчыну ў чоўне. — Што ты з ёй будзеш рабіць?

— Не ведаю, — адказаў сын. — Трэба будзе як-небудзь перадаць яе белым.

Стары паківаў галавой.

— Нам самім няма чаго есці, а тут яшчэ з ёю важдайся, — незадаволена сказаў ён.

— А што ж было рабіць? — апраўдваўся сын. — Няўжо ж трэба было даць ёй загінуць або кінуць яе ў мора?

— А хоць бы і так! — адказаў Тайдо. — Што нам да іх?

Кос стаяў побач, скоса пазіраў на прыезджую і, відаць, згаджаўся з Тайдо.

А міс Грэт сядзела ў чоўне і чакала вырашэння свайго лёсу. Яна бачыла, што гутарка ідзе аб ёй, і была ўпэўнена, што нарада ідзе аб тым, якім спосабам яе забіць і з'есці.

“Дык вось дзеля чаго гэты дзікун стараўся выратаваць мяне...” — з прыкрасцю думала яна, пільна сочачы за Мангам. А разам з тым мімаволі з'яўлялася і надзея: а можа, ён не дасць?

Нарэшце Манг звярнуўся да яе, запрашаючы вылезці на бераг. Са спінутым сэрцам вылезла яна і села водаль на траве. Людзі абступілі яе і пачалі дзівіцца, нават краталі яе адзенне, якое, сказаць дарэчы, не мела нічога агульнага з ранейшым — было бруднае, парванае.

Больш за ўсё цікавіліся ёю жанчыны, і гэты ўважлівы агляд быў больш непрыемны для дзяўчыны, як агляд мужчын. Яна адразу адчула сябе яшчэ больш няшчаснай і бездапаможнай. Нават Манга цяпер яна пачала баяцца. Ён здаваўся ёй ужо чужым, далёкім, зусім не слугой, як раней.

Нанач адвялі ёй куток у будцы побач з жанчынамі, і гэтая ноч пад страхой сярод людзей была для яе горшай, як раней пад адкрытым небам.

Няёмка адчувалі сябе і добрыя гаспадары ў прысут-

насці гэтай гасці, якая нібы з неба звалілася да іх. Здавалася, што ў іх жыццё ўціснулася нешта чужое, непатрэбнае, з якім немаведама што рабіць.

Асабліва цяжка было з харчаваннем. І без гэтага ад дзяўчыны засталіся толькі скура ды косці. Больш як месяц не бачыла яна ні кавалка хлеба, нават плада якога. Праўда, яна некалькі прызвычалася да чарапашак, ракаў, рыбы, але апрача таго, раней яна яшчэ загадвала Мангу зрабіць тое ці гэтае.

Цяпер неяк выйшла, што распараджацца і загадваць яна ўжо не магла, а сам Манг чамусьці адчуваў, што тут, у сям'і, ён не можа так клапаціцца і дагаджаць выключна ёй адной, як гэта было раней.

Ужо на другі дзень пачалася нарада між Косам і Тайдо па гэтай справе. У Коса была яшчэ і свая думка, якая не давала яму спакою.

— Вось што, Тайдо, — сказаў ён сур'ёзна, — ці не думае Манг пакінуць гэтую рыбіну сабе за жонку? Тады парушыцца наша ўмова. Мы ж пашылі яму кану.

— Я і сам гэтага баюся, — пахмура адказаў Тайдо, — але ж Манг сказаў, што ён перадасць яе белым.

— Калі яшчэ гэта будзе, а пакуль што яна тут зусім лішняя. І навошта нам клапаціцца аб ёй? Хай сабе ідзе на ўсе чатыры бакі.

— Манг не згодзіцца яе выгнаць, — сказаў Тайдо. — Ён яе шкадуе; апрача таго, ён думае праз яе пазнаёміцца з белымі.

— Ды гэта зусім і не патрэбна! — адказаў Кос.

— І я так лічу, але што ж ты зробіш, калі ён моцна ўбіў гэта сабе ў галаву?

— Тады можам аслабаныць яго ад клопату, — прапанаваў Кос, — возьмем яе ды і адвезём на які-небудзь востраў. Хай сама сабе шукае дарогі. А Манг тады ажэніцца з Мгу і зажыве, як усе добрыя людзі.

Тайдо прызнаваў, што думка досыць разумная. З гэтымі белымі Манг можа зусім адбіцца ад дому. Сам Тайдо старэе. Малодшы сын загінуў, і можа здарыцца, што ў сям'і зусім не застанецца апоры.

А Манг тым часам думаў пра далейшае падарожжа. Міс Грэт нерашуча звярнулася да яго, паказваючы, каб ехаць, і была вельмі ўзрадавана, калі ён ахвотна заківаў галавой у знак згоды.

У той жа дзень Тайдо і Кос загадалі, каб Манг і ўсе жанчыны, апрача белай, пайшлі ў лес па ягады.

*У лесе.— Она! — Гуанака падвёў.— Адступленне.—
Знікненне Белай Птушкі.—
Зноў Манг vyrатаваў.— Карабель.—
Урачыстая сустрэча “капітана Манга”.*

Гэты бераг можна было лічыць мяжой, за якой пачыналіся лясныя абшары. Чым далей на ўсход, тым багацей рабіліся лясы. А сярод іх уздымаліся снегавыя горы.

Хоць гэты край знаходзіцца і досыць далёка ад экватара (пяцьдзесят пяць градусаў), але большасць дрэў і кустоў зелянеюць увесь год. Часцей за ўсё сустракаецца бук — невялікае дрэва з дробным жорсткім, але пахучым лісцем. Звычайна ўсё лісце змяшчаецца па канцах галін, і здалёк такі бук нагадвае італьянскую хвою.

Асабліва ж радуе вока магнолія з бліскучым, нібы тлустым, лісцем. Прыгожа выглядаюць сярод зеляніны белыя кветкі, нібы нашы балотныя лілеі. Кара гэтага дрэва ўжываецца тут як лякарства супраць розных хвароб.

Сям-там упоперак дарогі ляжалі вялізныя дрэвы, што паваліліся ад старасці. На іх зараз жа накінуліся і абляпілі з усіх бакоў чужаедныя расліны — мох, лішайнік, розныя наросты і, паміж іншым, грыбы. Гаспадыні не абмінулі гэтых грыбоў і набралі ў свае торбы.

Але ж затое ўсю справу псуе калючы хмызняк — “калафата”. Колькі пацярпелі нашыя падарожнікі ад яго калючых шыпоў! Нават праз гэта хацелі вяртацца назад, але Манг хутка вывеў усіх на шырокую светлую паляну, дзе ўжо натрапілі на ягады, падобныя да нашай маліны.

Пакуль жанчыны збіралі ягады, Манг, як адказны начальнік атрада, адышоў далей, каб паглядзець, ці няма дзе якой небяспекі. Прайшоўся глыбей у лес, завярнуўся на права — і раптам заўважыў, што над лесам уздымаецца дымок.

Манг спыніўся і задумаўся. Што рабіць? Ці бегчы назад, папярэдзіць жанчын і ўцякаць разам з імі, ці спачатку даведацца, што там такое? Нарэшце ён выбраў апошняе, бо сорамна было ўцякаць немаведама ад чаго. І ён пачаў красціся наперад.

Доўга ён пасоўваўся, як цень, пакуль убачыў прасвет, праз які ўжо было відаць вогнішча і постаці людзей. Потым лёг на зямлю і пачаў паўзці. Праз некалькі мінут ён ужо мог разгледзець чатырох мужчын, якія сядзелі ля вогнішча на беразе ручая. Гэта былі она.

Хоць Манг раней і не сустракаўся з імі, але пазнаў іх з бацькавых расказаў, якія ён чуў з маленства. Такімі ён сабе і ўяўляў іх: высокімі, дужымі, суровымі. На бронзавае цела была накінута шырокая накідка, пашытая са шкур гуанака, лісіцы і падукоў, а побач ляжалі лукі, стрэлы, пікі.

Хоць стаяў дзень, цішыня была незвычайная, бо ў гэтых лясах амаль зусім няма лясных птушак, а таксама жукоў, мух і іншых казюлек, якія так гудуць у нас. Гэта дало Мангу мажлівасць пачуць некалькі слоў з гутаркі людзей. Але зразумець усяго ён не мог, бо ў ёна свая, асобная мова. У кожным разе, досыць было таго, што Манг пачуў слова “фуджы” і ўбачыў некалькі злосных рухаў у бок берага. Значыцца, гаворка ішла аб іх і не абяцала нічога добрага.

Раптам ззаду Манга пачуўся шolah, трэск, тупат. Манг азірнуўся і ўбачыў гуанака. Ён належыць да той самай пароды, што і альпага, але адрозніваецца кароткай поўсцю, даўгой тонкай шыяй, даўгой рассечанай верхняй губой і вялікімі вушамі.

Гэты шум таксама пачулі і она. Яны схапілі сваю зброю і ціхенька папаўзлі... прама на Манга.

Манг абамлеў. Уцякаць было дарэмна: яны ўсё роўна дагоняць яго. Хавацца было позна: самы нязначны рух выкрые яго. Адным словам, гэты пракляты гуанака загубіў яго.

А она тым часам набліжаліся. Ляжаць на месцы і чакаць, пакуль на яго натрапяць, было немагчыма, і Манг як мага цішэй пасунуўся ўбок. Гуанака між тым быў зусім блізка ад яго. Убачыўшы чалавека, жывёла спалохалася і кінулася ў другі бок. Гэта і выратавала Манга.

Уся ўвага она накіравалася на жывёлу. Яны кінуліся за ёй, а праз некаторы час, убачыўшы, што гнацца дарэмна, вярнуліся назад. А Манг тым часам пастараўся борздзенька знікнуць.

Далучыўшыся да сваіх, ён зараз жа павёў іх дадому.

Але там нікога не было: ні бацькоў, ні белай дзяўчыны. Не хапала і аднаго чоўна. Значыцца, яны на ім паехалі. Але куды? Чаму?

— Можна, тут ужо былі гэтыя ёна? — з жахам сказала маці.

— Не, — супакоіў Манг, — тады ўсё было б забрана і разбурана, а цяпер, бачыш, нават кану засталіся. Бяда толькі ў тым, што часу нельга марнаваць. Ці хутка яны вернуцца?

Кожную мінуту можна было чакаць ворагаў. Жанчыны пачалі ўжо зносіць рэчы ў пакінутыя два чоўны.

Нарэшце з-за заварота паказаўся човен, але ў ім сядзелі толькі Тайдо і Кос.

Манг пачаў трывожыцца. Што магло здарыцца з дзяўчынай? Дзе яна?

— Хутчэй! Хутчэй! — крычалі з берага жанчыны. — Она! Она!

Гэтыя словы ўстрывожылі мужчын. Пад'ехаўшы, яны зараз жа пачалі пытаць, у чым справа, але Манг замест адказу запытаў, дзе дзяўчына.

— Не ведаем, — адказалі яны. — А дзе і колькі она вы бачылі?

— Чатыры чалавекі, на адлегласці дзвюх гадзін, — казаў Манг. — А дзе была Белая Птушка, калі вы паехалі?

— Мы яе тут пакінулі, — сказалі мужчыны. — Ці не заўважыў ты, якія намеры яны маюць?

— Відаць, варожыя, бо грозна казалі слова "фуіджы", — адказаў Манг. — Можа, бачылі вы, у які бок яна пайшла?

— А на якое ліха яна нам здалася! — крыкнуў разлаваны Тайдо. — Тут для нас больш сур'ёзная справа: тут усім нам пагражае небяспека. Гэтыя паганья она спрад-веку занялі найлепшыя месцы і сцерагуць іх, як каршунны, нават і тады, калі і самім ім не патрэбны. Каб мы былі разумнейшыя ды сабраліся ўсе разам...

— Ну, не храбрыся, Тайдо, — перабіў Кос. — Калі яшчэ гэта будзе, а пакуль што нам самім трэба хутчэй ехаць.

— А я не паеду, — абвясціў Манг.

— Што? — вылупіў вочы бацька. — Чаму? Што ты тут будзеш рабіць?

— Шукаць Белую Птушку, — спакойна адказаў Манг.

— Дурны! Што ты адзін зробіш? Цябе она заб'юць!

— Аднаму яшчэ лепш. Я схаваю кану ў гушчары, а сам буду чакаць, пакуль яна прыйдзе, а калі не прыйдзе, знайду яе.

Тайдо і Кос зірнулі адзін на другога і паціснулі плячыма.

— Ды навошта яна табе? — зноў сказаў Тайдо.

— Я яе выратаваў ад смерці і абяцаў адвезці да белых. Шкада будзе, калі яна загіне ў апошнюю хвіліну. Нядобра будзе так пакінуць яе, нават не паспрабаваўшы выратаваць.

— А можа, яна наўмысля ўцякла ад нас? — сказаў Кос.

— Гэтага не можа быць, — упэўнена адказаў Манг. —

Белая Птушка занадта слабая і далікатная для такой справы.

Трэба дадаць, што Манг шкадаваў сваю “птушку”, як дзіцяня шкадуе сваю ляльку ці іншую прыгожую цацку. Рэч была такая рэдкая, прыгожая і цікавая ў іх жыцці, што задарма губляць яе было шкада. А калі прыняць пад увагу, што праз яе ён спадзяваўся ўвайсці ў зносіны з белымі, дык тады ўжо зусім варта было рызыкнуць.

Тым часам зборы ў дарогу былі скончаны. А Манг пачаў цягнуць сваю кану на бераг.

Тайдо і Кос убачылі, што Манг не жартуе, што ён сапраўды застаецца. Сваёй “птушкі” ён тут не знойдзе, а толькі сам напэўна загіне. Значыцца, уся іхняя справа дасць зусім не тыя вынікі, на якія яны спадзяваліся. Крыху параіўшыся, яны прыйшлі да пераканання, што прыйдзеца сказаць Мангу, дзе знаходзіцца яго “птушка”.

— Вось што, Манг, — сказаў тады Тайдо, — белай дзяўчыны ты тут не знойдзеш. Па яе жаданню мы адвезлі яе бліжэй да шляху белых і пакінулі там на адным востраве.

— Дык яна ж загіне там! — ускрыкнуў Манг.

— Можа, хто-небудзь падбярэ, — сказаў Кос, гледзячы ўбок.

— Я тады сам адвязу яе! — горача сказаў Манг. — Дзе яна?

— Сядай у кану, мы табе пакажам.

І тры чоўны паехалі ў той бок, адкуль толькі што вярнуліся Тайдо з Косам. Не даязджаючы да вострава, дзе была пакінута дзяўчына, Тайдо спыніўся і сказаў Мангу:

— Вунь тамака яна, за той скалой. Едзь сабе далей адзін, забірай сваю “птушку” і вязі яе на шлях белых. Вяртайся хутчэй назад. Мы будзем ля Вострава Пінгвінаў.

Манг паехаў далей адзін.

...Калі Манг з жанчынамі пайшлі ў лес, да міс Грэт падышлі Тайдо і Кос і на мігі пачалі казаць, што ёй трэба ехаць туды, да белых. Яны нават паказалі, як ідзе і гудзе параход. Сэнс іх размовы яна ўразумела, але толькі вельмі здзівілася, чаму гэта робяць яны, а не Манг, ды яшчэ ў адсутнасць Манга.

Яна інстынктам адчула, што справа тут нячыстая, і пачала адмаўляцца. Тады мужчыны гвалтам пасадзілі яе ў лодку. Цяпер ужо зусім было ясна, што яе вязуць на смерць. Яна пачала вырывацца, плакаць, крычаць, але ёй запхнулі рот. Нарэшце яна выбілася з сіл, самлела, і ў

такім стане яе давезлі да невялічкага астраўка і высадзілі на бераг.

Калі яна крыху ачуныла, то ўбачыла, што ляжыць адна на беразе пад скалой. Зараз жа прыпомнілася ёй, як яна стаяла тады на скале. Таксама надыходзіў вечар, таксама гола было навокал, таксама спакойна плюхалася мора, таксама наперадзе была смерць. Толькі на гэты раз не было ўжо надзеі, што прыедзе Манг...

І вось, нібы праз сон, убачыла яна човен, а ў ім капітанскі мундзір.

— Манг?! — крыкнула дзяўчына шчаслівым голасам, працягнула рукі і засмяялася.

Усміхнуўся і Манг, але потым з дакорам вымавіў:

— Чаму Белая Птушка ўцякла ад Манга? Ён сам павёз бы яе да белых. А так ты загінула б тут!

Як здзівілася б дзяўчына, каб магла зразумець, што ён кажа! Але досыць было таго, што яна зноў выратаваная і на гэты раз напэўна паедзе насустрач караблю. Манг выразна паказаў, што яны не паедуць назад да бацькоў, а накіруюцца туды, на шлях белых.

Пацягнуліся дні бадзяння па Магеланавай пратоцы. Дні больш цяжкія і галодныя, як раней, бо нельга было адлучацца ад дарогі, каб пашукаць лепшага месца і спажывы. А навокал голая і непрытульныя скалы. Пяць дзён прыйшлося правесці ў чоўне.

Але ж затое кожны дзень быў поўны надзеі. Тут ужо сапраўды можна сказаць, што дзяўчына ўсе вочы праглядзела, чакаючы карабля. Не адставаў ад яе і Манг. Вось, здаецца, за скалой забялеўся парус або дым. Сэрца дзяўчыны гатова выскачыць з грудзей. Але гэта ўзляцелі птушкі... Вось далёка нешта зачарнелася, плыве. Але гэта, — і не вельмі далёка, — плыве такая самая кану нейкага фуіджынца... І гэтак з рання да вечара дзень за днём. Нават уначы прыходзілася пільнаваць, хоць караблі звычайна і ўхіляюцца плысці ўначы праз Магеланаву пратоку.

На шосты дзень на гарызонце сапраўды задыміўся параход. Ці можна апісаць, што адчула міс Грэт? Пагражала нават небяспека, што яна сканае ад разрыву сэрца. Нельга было сказаць, што больш хвалявала яе: ці радасць сустрэчы, ці жах, што яны не патрапяць, што карабель абміне іх, як мінулы раз. Але цяпер яны ўжо мелі досыць часу, каб стаць акурат на дарозе.

Карабель набліжаўся. Дзяўчына ў чоўне так мітусілася, што некалькі разоў ледзь не перакуліла яго. Для больш

шай упэўненасці яна адарвала рукаў сваёй і без таго парванай сукенкі і пачала ім махаць.

Але там раней праз біноклі заўважылі незвычайных пасажыраў: нібы еўрапейскую жанчыну, падобную да дзікай, і дзікуна, апранутага ў еўрапейскае адзенне.

Вось карабель прыпыніўся. Спусцілі сходні. Каля борта згрудзілася зацікаўленая публіка. Ля волата-карабля бездапаможна гоўдалася муха-лодка. З вялікай цяжкасцю Манг накіраваў яе да сходняў. Белая Птушка ўчапілася за вяроўкі і палезла ўгару.

У Манга аж дух заняло, калі ён падняў галаву і зірнуў на гэтую будыніну. Што ж павінна быць там, усярэдзіне? Ці дазваляць і яму ўзлезці і паглядзець?

Агульная ўвага, спачуванне і цікавасць сустрэлі дзяўчыну на караблі, але не меншай увагай карыстаўся і фактны дзікун у капітанскім мундзіры.

— Гляньце, які капітан! Ха-ха-ха!

— Хоць і без майткаў!

— Ах, які ён цікавы! — пляскалі рукамі пані і паненкі.

А Манг не ведаў, ці лезці яму адразу, ці не. Ды і боязна неяк. Тут ён убачыў, што Белая Птушка схілілася зверху, ласкава смяецца і ківае яму галавой.

— Мой добры Манг! — сказала яна.— Дзякую табе! Бывай здаровы і шчаслівы! Выбачай, што нічога не маю, каб цябе ўзнагародзіць.

Пачуўшы гэтыя словы, публіка з парахода пачала кідаць яму розныя рэчы. Але, на дзіва, Манг не кінуўся за імі: ён падумаў, што Белая Птушка ласкава запрашае яго, асмялеў і ўхапіўся за сходні.

— І ты хочаш ехаць? — сказала дзяўчына.— Ну, добра. Я буду вельмі рада, мой верны Манг.

І, звярнуўшыся да капітана, яна сказала:

— Дазвольце і яму сесці. Мы заploцім за праезд. Гэты чалавек выратаваў мяне ад смерці.

Зразумела, капітан згадзіўся, — і праз мінуту на палубе сярод шырокага кола пасажыраў з'явіўся Манг у сваім убранні...

Не кожны артыст мог бы пахваліцца такім поспехам, які спаткаў Манга. Крыкі, рогат, воплескі пакаціліся па пустынной пратоцы і адбіліся рэхам між дзікіх скал і цяснін.

А Манг стаяў пасярэдзіне, апусціўшы рукі, неяк крыва ўсміхаўся і не ведаў, на што дзівіцца: ці на фактных людзей у незвычайным адзенні, ці на дзіўнае абсталяван-

не, ці на страшную трубу з дымам, ці на ўздрыгі і грукат кану-звера, які пачаў ужо рухацца наперад.

— Ахвярую капітану Мангу нехапаючую частку адзення! — крыкнуў адзін вясёлы паніч і праз хвіліну прынёс яму... нагавіцы. Уздзелі іх і зноў пакаціліся ад смеху. Сярод аднастайнай, нуднай дарогі гэтае здарэнне прынесла людзям некалькі мінут забавы. А потым забыліся на гэта і зноў пачалі нудзіцца.

Пратока апусцела. Як і раней, плюхалася вада, як і раней, моўчкі стаялі суровыя чорныя скалы, як і раней, ніякіх слядоў чалавека.

Толькі сярод вады сіратліва хісталася кану. На сподзе яе курылася галавешка, побач валяліся скуры і вытыркаліся вясло і піка.

У паветры прарэзліва крыкнула чайка, пакружылася над чоўнам, некалькі разоў праляцела над ім так нізка, што нават дакранулася крылом, а потым спакойна ўселася на краі...

Х

ПРАЗ ЧАТЫРЫ ГАДЫ

(Пасляслоўе)

На адной з лепшых вуліц Лондана стаіць вялікі рэстаран “Касмапаліт”.

Шмат пракожых спыняецца ля акон, каб падзівіцца на пышнае, багатае абсталяванне, асабліва ж на тых людзей, што абслугоўваюць у рэстаране. Сярод сотні афіцыянтаў нельга ўбачыць і двух, якія належалі б да адной нацыі. Здаецца, увесь свет сабраўся, каб служыць англійскім капіталістам. Не толькі беднаму, але і сярэдняга дастатку чалавеку нельга было і думаць наведаць гэты палац, дзе адна жабіная лапка каштавала два рублі золата. Але нягледзячы на гэта, народу заўсёды было поўна.

Кожную хвіліну бяшумна пад’язджалі аўтамабілі, і адтуль выходзілі вясёлыя, шчаслівыя людзі. Вось пад’ехала кампанія з двух маладых мужчын і адной жанчыны. Адзін з мужчын быў цывільны, у цыліндры, з маноклем, другі — у форме флоцкага ваеннага афіцэра. Жанчына была прыгожая, гадоў дваццаці двух, з тонкім далікатным тварам і блакітнымі вачыма. Людзі ўвайшлі ўсярэдзіну і спыніліся ў вялікай зале, дзе на эстрадзе высту-

палі афрыканскія танцоркі, а музыка даносілася аднекуль зверху. Навакол гула гаворка, час ад часу раздаваліся стрэлы коркаў з бутэлек.

Зараз жа падскачэў негр і схіліўся, чакаючы загаду.

— Шампанскага і амараў¹, — загадаў афіцэр.

— Не, пачакайце, — спынілася жанчына, — паклічце лепш Манга. Хай ён падае.

— Слухаю! — сказаў негр і пабег назад.

— Я, сястрыца, баюся, што вы пачастуеце нас вашымі ўлюбёнымі стравамі: слімакамі, чарвякамі і іншымі ласункамі. Можа, ты ўжо занудзілася па іх? — сказаў цывільны.

Грэт засмяялася і паківала яму пальцам:

— Пачакай, можа, і табе калі-небудзь прыйдзеца жывіцца такімі стравамі!

— Не, — адказаў брат, — калі ўжо не будзе чаго есці, дык я тады хоць хлеба з маслам з'ем.

Тым часам падыходзіў Манг. Хоць зусім інакшы выгляд ён меў, хоць на ім быў дасканалы сурдугны гарнітур, але ўсё ж такі кідалася ў вочы, што гэтае ўбранне не пасавала да яго. Нізкі рост, даўгія рукі, тонкія ногі, агульны выгляд і рухі — уся гэтая спадчына яго папярэдняга жыцця давала сябе адчуваць.

Калі ён убачыў сваю Белую Птушку, такую прыгожую, чыстую, у пекным шэрым адзенні, і разам з тым такую чужую, далёкую — ён не мог даць веры, што калісьці яны былі так блізка адзін ля аднаго. Але вобразы самі паплылі перад яго вачыма: вось ён яе выратаўвае з мора, вось яны на скале, потым у бацькоў, потым пяць дзён у чоўне...

— Гэй ты, малпа! Падай рому! — пачуў ён ля сябе п'яны голас.

Манг азірнуўся і ўбачыў п'янага пана, які ўтаропіўся на яго бычынымі вачыма.

— Выбачайце! — сказаў Манг. — Я заняты.

— Што?! — гыркнуў пан і стукнуў кулаком па сталае. — Хіба я не бачу, што ты ідзеш з пустымі рукамі? — І ён зноў стукнуў кулаком так, што шклянкі завінелі.

Падскачэў старшы служачы:

— Выбачайце, пан! Чым пан незадаволены?

— Што ж гэта ў вас тут робіцца, га? — зароў той. — Паназбіралі малпаў з усяго свету, а службыць не навучылі:

¹ Марскія ракі.

ідзе з пустымі рукамі і адмаўляецца, калі яму загадваюць. Гэта ж...

Ледзь уціхамірылі яго. Але да службовай характарыстыкі Манга далучылася новая пляма...

Манг падышоў да стала Грэт і пакланіўся. Абодва мужчыны пачалі пільна прыглядацца да яго.

— Дык вось які ён! — прамармытаў ваенны.

— Ну, як жывеш, Манг? — пачала Грэт. — Як ідзе служба?

— Дзякую, міс. Служу як магу.

— А я цяпер ужо не міс, а містрыс¹. А гэта мой муж, капітан ваеннага карабля.

— Відаць, такі ўжо лёс твой, сястрыца, што галоўныя моманты твайго жыцця звязаны з капітанамі.

— Дзякую за параўнанне! — незадаволена буркнуў муж.

— Не абражайся, Джэк, — казаў далей брат, — ён жа ж быў не ваенны, а цывільны капітан.

Манг стаяў і сарамліва ўсміхаўся. Ён добра памятаў “урачыстую” сустрэчу на караблі.

— А што, Манг, ці не хацеў бы ты вярнуцца дахаты? — пыталася далей Грэт.

— Не ведаю, — адказаў Манг, падумаўшы. — Наведацца, у кожным разе, хацелася б.

— А мы з табой, мусіць, ужо не скоро ўбачымся. Я сёння ўначы выязджаю з мужам у Індыю.

Хоць і без гэтага Манг бачыў яе за чатыры гады разы са тры, але ўсё ж яму зрабілася сумна. Адзінокі ў гэтым чужым шматмільённым горадзе, ён усё ж такі адчуваў, што тут недзе ёсць чалавек, які ведае яго, які звязан з ім агульнымі перажываннямі, успамінамі, да якога нават можна было б звярнуцца ў часе бяды. Гэта ж яна рэкамендавала яго ў гэты рэстаран і нават за першы год заплаціла гаспадарам значную суму за ўтрыманне і навучанне. І ў далейшым гаспадары лічыліся з ёй і, здаецца, яшчэ раз атрымалі грошы. Без яе ён не ўтрымаўся б тут ніводнага дня. А цяпер невядома, што будзе...

— Ну, дык прынясі нам вячэру, — сказаў ваенны і загадаў стравы.

Калі Манг адышоў, афіцэр звярнуўся да жонкі:

— Грэт, ты забываеш, што знаходзішся на людзях. Ты размаўляеш з ім, нібы з роўным. Гэта ж непрыстойна. Што могуць падумаць людзі, глядзячы на такое панібратства?

¹ М і с — паненка, м і с т р ы с — пані.

— Гэта ж апошні раз, на развітанне,— апраўдвалася Грэт.— Усё ж такі яму я абавязана сваім жыццём, а ты — сваёй жонкай,— дадала яна, хітра ўсміхаючыся.

— Дык жа ты зрабіла для яго ў сто разоў больш. Не кожны так адплаціў бы. Але з гэтага не вынікае, што ты павінна сябраваць з гэтай малпай.

— Ну, якое тут сяброўства! — махнула рукой Грэт.

— Капітан капітану зайздросціць,— уставіў сваё слова брат.

— А ты гатоў на ўсялякія недарэчнасці, абы толькі пажартаваць,— незадаволена адказаў афіцэр.

Калі пасля вярчэры ваенны расплачваўся, ён даў Мангу “на чай” цэлыя тры фунты стэрлінгаў, за што жонка ўзнагародзіла яго ўдзячным позіркам.

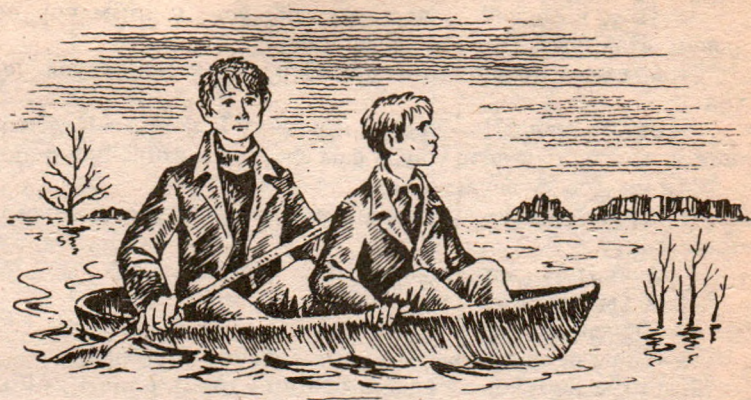
Манг доўга стаяў на месцы і сачыў, як выходзіла Белая Птушка. А тая ўжо шчабятала аб ад’ездзе, аб падарожжы, аб знаёмых і зусім забылася, што на свеце існуе нейкі Манг...

Праз тры дні Манга звольнілі...

Апошняя прычэпкай было яго “непаразуменне” з п’яным панам. Яшчэ важней было тое, што яго заступніца выехала. А галоўнай прычынай было, што Манг не меў той вяртлявасці, спрытнасці, хітрасці, якія патрабуюцца ад лакеяў у такіх панскіх установах.

І Манг апынуўся на вуліцы, сярод тысяч беспрацоўнага люду — белых, чорных, жоўтых, бурых.

І, бадзяючыся на імглістых вуліцах Лондана, ён часта ўяўляў сабе іншы горад сярод скал, вуліцы-каналы, марскіх птушак, кану, сям’ю і Мгу.

I

*Адвaжныя падарожнікі. — У моры. —
Крушэнне карабля. —
Падарожжа ў вадзе. — Невядомы бераг. —
Падлік маёмасці.*

— Кіруй туды, вунь у той лясок! Цікава паездзіць у чоўне па лесе.

Доўгі Мірон сядзеў на кукішках на дне выдзеўбанага чоўна — “душагубкі”. Калені яго датыркаліся да самага носа; рукамі ён трымаўся за бакі чоўна. Раптам ён падняў рукі, паказаў на лес і нават крыху прыўстаў. Човен захістаўся.

— Ды не хістай! Бачыш, што...

Віктар, які стаяў і кіраваў чоўнам, не паспеў скончыць і паваліўся на дно. Душагубка яшчэ больш захісталася, зачарпнула вады. Абодва хлопцы прыціснуліся да дна і не толькі рухацца, але і дыхаць перасталі. Нарэшце човен супакоіўся; на дне яго плюхалася вада.

— Ну вось, бачыш, што ты зрабіў! — з дакорам сказаў Віктар. — Навошта было ўставаць ды варушыцца? Вычэрпвай цяпер ваду!

— Дык ты ж сам вінаваты, — агрызнуўся Мірон. —

Перад кім было фанабэрыцца, што спрытна спраўляешся з гэтай праклятай душагубкай?

— Ну і справіўся б, каб ты сядзеў ціха.

— Я ж і сядзеў, а вось ты забыўся, у якім чэрапе едзеш. Навошта стаяў ва ўвесь рост?

Пры гэтым Мірон прыпадняўся. Зноў захістаўся човен.

— Зноў устаеш?! — грозна крыкнуў Віктар. — Калі хочаш тапіцца, дык лезь у ваду сам адзін, а я яшчэ пачакаю.

Мірон крыху засаромеўся.

— Ну-ну, — адказаў ён лагодна. — Давай лепш вычарпаем ваду.

— А чым будзеш вычэрпваць? Чарпак узяў?

— А ты ўзяў?

— Ды хто ж ведаў, што гэтая калода будзе цячы.

— Цячы не пацякла, а зверху, бачыш, налілося.

Хлопцы нерухома сядзелі адзін супраць аднаго, нібы буслы ў гняздзе, і пазіралі то на дно лодкі, дзе было пальцы на чатыры вады, то адзін аднаму ў вочы.

Човен, які і без таго мала высоўваўся з вады, цяпер яшчэ больш апусціўся. І яшчэ больш небяспечным быў кожны рух.

А навакол разляглося неабсяжнае каламутнае мора. Далёка ззаду ледзь віднеўся бераг, ад якога яны ехалі, а наперадзе, яшчэ далей, паўставаў той лес, на які хацеў паглядзець Мірон. Да лесу гэтага было яшчэ далёка, але затое ехаць туды было цікавей. Улетку тут канчалася возера і пачыналася непраходнае балота, якое цяпер было заліта вадой. Гэтай вадзе не відаць было канца-краю, апрача той палоскі лесу на даляглядзе. І на ўсёй гэтай прасторы то там, то там вытыркаліся з вады верхавіны дрэў і кустоў — то паасобку, то групамі.

Надвор'е было ціхае, цёплае. Веснавое сонца грэла ўжо як след. Дрэвы зелянеліся. То была ўжо другая паводка на Палессі ў гэтым годзе. Першы раз адбылася яна з месяца назад, з крыгамі, замаразкамі. Пасля таго тыдні са два трымалася сапраўдная, цёплая вясна. Вада амаль сышла, але потым зноў пачаліся дажджы і снег. Ужо тыдзень, як скончылася і гэтая непагадзь. У іншых месцах прыступілі ўжо да ворыва, сяўбы, а ў гэтай нізіне ўсё яшчэ збіралася вада з далёкіх аколіц, асабліва з поўначы.

У такі час і трапілі сюды гэтыя два хлопцы. Яны былі аднагодкі і мелі абодва разам гадоў трыццаць пяць. Але выгляд, а таксама і характары іх былі зусім адметныя. Мірон быў худы, цыбаты дзяцюк, з блакітнымі вачыма,

доўгім птушыным носам і доўгімі светлымі валасамі. Віктар, наадварот, — прысадзісты, карчасты, чарнявы, з круглым пляскатым тварам.

Мірон быў больш разважлівы, спакойны хлопец, а Віктар — жвавы, імклівы. Яны заўжды спрачаліся паміж сабою, але былі найлепшымі сябрамі і жыць не маглі адзін без аднаго.

Абодва вучыліся ў тэхнікуме ў адным з акруговых гарадоў Беларусі і былі самымі стараннымі ўдзельнікамі краязнаўчага гуртка. Можна, таму яны так і цікавіліся краязнаўствам, што нарадзіліся ў горадзе і ўвесь свой век прабылі ў ім.

З маленства яны былі суседзямі і таварышамі, таксама як і іхнія бацькі. Бацька Мірона працаваў у млыне, а Віктара — на шкляннай гуце.

Прыроду, лес, вёску хлопцы ведалі толькі з тых экскурсій, якія рабілі, калі вучыліся ў сямігодцы. Далей як за дзесяць кіламетраў ад горада ім ніколі не даводзілася быць.

Вучыліся абодва добра, чыталі шмат кніжак, асабліва прыгодніцкіх — Жуля Верна, Майн Рыда, Купера і г. д. Цікавілі іх розныя далёкія краіны, дзікуны, індзейцы, якіх цяпер бадай ужо зусім няма. Захапляліся рознымі прыгодамі з іх жыцця, што адбываліся гадоў 60—80 назад. Марылі пра пальмы, джунглі, а не бачылі добрай пушчы, якая была за некалькі дзесяткаў кіламетраў ад іх. Уяўлялі сабе розныя паляванні на тыграў, сланоў, ільвоў, а вавёркі на волі не бачылі. Марылі пра мора, караблі, а не бачылі вялікага возера, якое ляжала за кіламетраў дваццаць ад іх.

У краязнаўчым гуртку яны даведаліся, што на Беларусі наогул, а ў іх раёне асабліва, ёсць шмат куткоў, не горшых ад заморскіх. Ёсць пушчы, не менш цікавыя, чымся далёкія трапічныя лясы. Ёсць азёры і балоты, якія ўвесну робяцца морамі. Ёсць звяры, якія радзей сустракаюцца на свеце, чым сланы і тыгры.

Паступова выявілася, што Мірон цікавіўся больш батанікай, а Віктар — заалогіяй. Чытаючы кнігі, кожны з іх галоўную ўвагу звяртаў на сваю галіну навукі. У жывым кутку Віктар вадаўся з трусамі, мышамі, жабамі, а Мірон — з рознымі раслінамі. Паступова кожны з іх досыць сур'ёзна азнаёміўся са сваім любімым прадметам.

Калі прыйшла вясна і дзесяцідзённыя канікулы, хлопцам вельмі захацелася зрабіць вылазку за горад, куды-небудзь падалей, на некалькі дзён, пабачыць славутае па-

лескае разводдзе. Такая вылазка ім здавалася цікавейшай, чым арганізаваная экскурсія ўлетку.

— Там усё ідзе па раскладзе, як заняткі ў класе, — казалі яны. — Загадзя ведаеш, дзе калі будзеш і што цябе там чакае. Не можаш пайсці, куды захочаш, спыніцца, дзе сам хочаш, рабіць, што табе падабаецца. Такія падарожнікі ў дарозе адчуваюць сябе, як дома, не ведаюць незвычайных прыгодаў і небяспек. Якое ж гэта падарожжа?!

Калі яны казалі аб сваім плане некаторым з таварышаў, дык тыя паднялі іх на смех:

— Ну і выдумалі! Якая карысць ад такога падарожжа, які сэнс?

— Нічога вы не разумееце! — пакрыўдзіліся сябры і больш ужо ні з кім не распачыналі гаворкі на гэтую тэму. Але цвёрда пастанавілі выканаць свой намер чаго б гэта ні каштавала, каб даказаць усім, што незвычайнае падарожжа цікавей, чым звычайнае.

І вось нашы падарожнікі апынуліся ў чоўне сярод бязмежнага мора. І пакуль што былі задаволены.

— Давай вычарпаем ваду шапкамі, — прапанаваў Мірон.

— Ды нічога іншага не застаецца, — згадзіўся Віктар. — Толькі баюся, што ты пачнеш варочацца, як мядзведзь, і перакуліш лодку.

— А я баюся, каб яна не перакулілася ад руху твайго языка, — спакойна сказаў Мірон і, зняўшы шапку, пачаў вычэрпваць ваду.

Зараз жа далучыўся Віктар, і вада хутка была вычарпана. Можна было ехаць далей.

— А да таго лесу, мусіць, далёка, — прамовіў Мірон.

— А што, можа, спалохаўся? Можа, назад хочаш ехаць? — упікнуў Віктар.

— Каб толькі ты не спалохаўся, — насмешліва адказаў Мірон.

— Ну, гэтага, брат, не дачакаешся! — свіснуў Віктар. — Першы раз па моры еду.

— Толькі карабель наш псуе падарожжа, — уздыхнуў Мірон.

— А ты сядзі спакойна, і ўсё будзе добра, — сказаў Віктар і ўзяўся за вясло.

— Ды навошта ты зноў становішся? — крыкнуў Мірон. — Дай лепш буду я, а ты адпачні.

— Паглядзім, — усміхнуўся Віктар і аддаў вясло.

Мірон асцярожна, але цвёрда прыладзіўся на каленях і пачаў веславаць.

— Ну, і якая ж розніца? — засмяяўся Віктар. — Ты на каленях стаіш нават вышэй, як я на нагах.

— Розніца ёсць, — сур'ёзна адказаў Мірон. — Цэнтр цяжару ніжэй, калі памятаеш фізіку.

— Наўрад ці сам ты ведаеш, дзе ў цябе цэнтр цяжару, — незадоволена буркнуў Віктар.

Асцярожна, мерна і моцна гроб Мірон, і човен пасоўваўся досыць шпарка. Вось наблізіліся першыя кусты, часам сухі чаротнік вытыркаўся з-пад вады: значыцца, скончылася возера і пачаўся бераг. Але праз некаторы час зноў выехалі ў другое, меншае возера.

— Бач, як яно тут — па некалькі азёраў ідзе, — заўважыў Віктар.

— Гэта яшчэ невядома. А можа, гэта толькі балота? Хто яго цяпер разбярэ? — сказаў Мірон.

Нейкі белаваты струмень, нібы рака, перасек ім дарогу і пачаў адносіць човен убок. Мірон упарта стаў з ім змагацца.

— Сцеражыся! — раптам крыкнуў Віктар.

На іх нёсся вялізны, рагаты корч. Сутычка была немінучая: праскочыць з такім нязграбным чоўнам было ўжо нельга.

— Кладзіся! — крыкнуў Мірон і сам прыціснуўся да дна. Потым працягнуў наперад вясло, упёрся ў корч і паступова пачаў паслабляць руку, каб зменшыць штуршок. Корч не стукнуўся аб човен, але затое яны сапчачпіліся і далей паплылі ўжо абодва разам.

— Вось прынесла яго ліха на нашу галаву! — злаваў Віктар. — Як жа цяпер ад яго адчапіцца?

— Пачакай, не гарачыся толькі, адчэпімся, — спакойна сказаў Мірон і паступова, павольна вызваліў човен.

Мінулі азярцо, зноў пайшлі кусты. Часам яны здаваліся астравамі, а калі човен пад'язджаў бліжэй, то мог праехаць праз іх проста па вадзе. Трапляліся і больш вялікія дрэвы: бярэзінкі, алешыны, нават елкі.

Наперадзе, ужо недалёка, вызначаўся густы, сіні бор.

— А ён, здаецца, стаіць высока, на сухім месцы, — сказаў Віктар і ціхенька ўстаў, каб паглядзець. — Хочацца ногі выпрастаць, здранцвелі зусім.

— Ды пачакай ты, не ўставай, зараз прыедзем, — сказаў Мірон, але і сам не ўтрымаўся, прыпыніўся і пачаў прыглядацца.

— Здаецца, там нібы пясчаны ўзгорак відаць, — прамовіў ён, глядзячы з-пад рукі.

А човен тым часам наехаў на вір. Не паспелі хлопцы

звярнуць на яго ўвагу, як ён панёс іх убок і стукнуўся аб альховае дрэва. Штуршок быў невялікі, і нічога б не здарылася, каб абодва хлопцы сядзелі на дне. А цяпер — Віктар адразу паляцеў у ваду, пад алешыну.

— У-ух! — крыкнуў ён не то ад жаху, не то ад неспадзеўкі, не то ад холаду. Мусіць, ад усяго разам.

А човен ад яго руху так захістаўся ды закруціўся, што Мірон ледзь уседзеў, ухачіўшыся рукамі за бакі яго. Але пры гэтым ён выпусціў з рук вясло. Струмень падхачіў бездапаможны човен і панёс яго далей, да другой алешыны. Падплываючы да яе, Мірон перахіліўся цераз борт і ўчапіўся рукамі за галіну. Тут ён адчуў, што човен нібы выслізгвае з-пад яго. Трымаючыся за галіну бадай што над вадой, Мірон стараўся падцягнуць да сябе човен нагамі, але скончылася гэтая справа тым, што галіна аблама-лася, хлопец паляцеў у ваду дагары нагамі, а човен, атрымаўшы апошні штуршок і паварочваючыся ў розныя бакі, жвава панёсся наперад. Пакуль Мірон зноў учапіўся за дрэва ды агледзеўся, човен быў ужо так далёка, што дагнаць яго не было ніякай магчымасці, тым больш чалавеку адзетаму і абутаму.

Усё гэта адбылося так хутка, што Віктар, які таксама выбіраўся з вады і ўзлазіў на дрэва, нават не заўважыў; што робіцца за яго спіной, тым больш што Мірон за ўвесь гэты час не падаў аніводнага гуку.

Азірнуўся Віктар — ні чоўна, ні Мірона няма! Што за дзіва такое?

— Міро-о-он! — гукнуў ён.

— Ну! — адгукнулася зусім блізка.

— Дзе ты?

— Тут!

Глянуў Віктар — і вачам сваім не верыць.

— А дзе ж човен?

— Не ведаю.

— Як жа так?

— Ды так. Паплыў.

— Што ж гэта такое? — у распачы крыкнуў Віктар.

— Прыгода, — спакойна азваўся Мірон са свайго дрэва.

— Што ж ты нарабіў?

— А можа, гэта ты нарабіў?

— Ты ж у чоўне застаўся!

— Хацеў бы я паглядзець, як ты застаўся б, каб цябе так штурханулі, — адказаў Мірон.

Так спрачаліся яны, пакуль не прайшло першае ўра-

жанне ад няшчасця. Ніхто нікога сур'ёзна не вінаваціў, ды і карысці ніякай ад гэтага не было б, але ж трэба было па прывычцы аднаму аднаго папiкнуць. І толькі пасля таго сталі яны абмяркоўваць, як выйсці са становішча.

А становішча было такое, што ім нікуды нельга было падацца, апрача таго лесу, што віднеўся наперадзе за кіламетр ці трохі болей. Невядома, ці здолелі б хлопцы праплысці такую адлегласць у адзежы, у сцюдзёнай вадзе, каб гэта была рака ці возера. А на залітым вадою балоце яны мелі шмат “станцый” для адпачынку — дрэвы, кусты і проста неглыбокія мясціны.

Было каля поўдня. Неаглядная водная прастора іскрылася на сонцы. З захаду ледзь дыхаў цёплы ветрык. Вада ціхенька плюхалася каля дрэў. Уверсе са свістам праляцелі дзве качкі. Сонца прыемна сагравала мокрае адзенне хлопцаў. Настрой у іх палепшыўся, асабліва ў Віктара. Ён нават пачаў жартаваць:

— Калі-небудзь, можа, будзем дзякаваць, што так здарылася. Тут табе і мора, і аварыя карабля, і таемны востраў, а там сустрэнуцца дзікуны, бегемоты, кракадзілы, тыгры...

— Невялікае шчасце сустрэць тыгра з голымі рукамі, — сказаў Мірон.

— А ты хочаш, каб табе ўсё гатовае было? Тады лепш было сядзець дома.

— Я і згадзіўся б цяпер лепш сядзець дома. Можа, каб апісаць усё гэта ў кніжцы, дык які-небудзь дурны хлопец і захацеў бы быць на нашым месцы. А я наперадзе не чакаю нічога добрага.

— Эх ты! — з пагардай сказаў Віктар. — Што будзе з цябе далей, калі ты ўжо цяпер раскіс?

Мірон усмінуўся.

— Прадбачыць — гэта не значыць раскіснуць. Паглядзім яшчэ, хто будзе больш трывалы. Але час ужо дарогу. Эх, не хочацца зноў лезці ў сцюдзёную ваду!

— Пачакай, можа, варта яшчэ пашукаць нашага чоўна? Можа, ён зачапіўся дзе? — сказаў Віктар. — Маё дрэва вышэйшае, я з яго пагляджу.

— Дзе там! — безнадзейна махнуў рукой Мірон. — Гэтая гладкая калода нават не мае чым зачапіцца. Ды і вір круціць тут ва ўсе бакі.

— Так яно і ёсць! — сказаў Віктар, калі зірнуў зверху. — Вунь ён ужо выходзіць у возера. Нічога не зробіш, прыйдзецца плысці.

І хлопцы пусціліся ў далейшую дарогу.

Вельмі хутка яны пераканаліся, што плысці ў адзенні — гэта вялікая пакута. Мокрае адзенне і рухацца перашкаджала, і ўніз цягнула. Спачатку хлопцы маглі праплысці без адпачынку якую сотню метраў, а потым усё менш і менш. Справа ўскладнялася яшчэ тым, што “станцыі” размяшчаліся зусім не так, як хацелася б. Дрэвы трапляліся вельмі рэдка, і не заўсёды былі яны па дарозе. Часта прыходзілася адпачываць проста ў вадзе, трымаючыся за верхавіны кустоў. А тады цела яшчэ больш дубяnela ад холаду. Таму, калі сустракалася дрэва, на якое можна было ўзлезці, то хлопцы больш радаваліся магчымасці пагрэцца на сонцы, чым адпачынку. А кракадзілы і тыгры больш ужо не прыходзілі ў галаву — не да таго было.

Метраў за трыста ад берага хлопцы адчулі пад нагамі зямлю. Калі сталі, то вада даходзіла ім да грудзей. Радасць была надзвычайная. Але зноў бяда: дно аказалася такое дрыгвяное, што ісці па ім не было ніякай магчымасці.

— Ведаеш што? — сказаў тады Віктар. — Давай скарыстаем закон Архімеда.

— Якім чынам? — здзівіўся Мірон ад нечаканасці.

— Калі мы апусцімся ў ваду па шыю, то зробімся лягчэйшымі на столькі, колькі важыць выціснутая намі вада.

— Так.

— Значыцца, мы не будзем загразаць у балоце і пойдзем сабе ўпрысядку, як па шасэ. Вось паспрабуй.

Апусціліся ў ваду — сапраўды ногі не загразаюць. Але як толькі пасунуліся наперад, — пачалі загразаць нават горш, чым раней.

— Вось табе і Архімед! — з прыкрасцю сказаў Віктар.

— Не Архімед вінаваты, а мы самі, — разважліва прамовіў Мірон. — Мы не ўлічылі, што, рухаючыся, павінны пераадольваць супраціўленне вады, а для гэтага вымушаны моцна ўпірацца ў дно.

Такім чынам, хлопцам прыйшлося плысці нават па неглыбокім месцы. Толькі што можна было часцей адпачываць, стоячы на купінках, ды грэцца на сонцы.

Нарэшце яны наблізіліся да берага на такую адлегласць, што рукі пачалі даставаць зямлю. Але стаць усё роўна было немагчыма — зараз жа ногі правальваліся ў багну.

— Што ж цяпер рабіць? — разважаў Віктар, калі прыпыніўся апошні раз на кусце. — Ні плысці, ні ісці нельга.

— Значыцца, трэба паўзці на руках, — сказаў Мірон,

выпрастаўся нерухома на вадзе і лёгка паплыў, перабіраючы рукамі па зямлі. За ім пусціўся Віктар.

— Ну як? Цяпер Архімед дапамагае? — спытаў Мірон.

Каб выправіць сваю папярэдняю памылку і паказаць, што ён не горш за Мірона разумее гэтае пытанне, Віктар паспяшаўся даць тлумачэнне:

— Цяпер у нас супраціўленне вады зусім невялікае, і нам не трэба моцна ўпірацца рукамі.

Усё ішло добра, пакуль цела трымалася ў вадзе. А калі яны падплылі да берага метраў на пяцьдзесят ды “селі на мель”, тады ўжо ніякім спосабам нельга было рухацца далей. Немагчыма было ні абаперціся рукамі, ні стаць на ногі — ад кожнага руху хлопцы яшчэ больш загразалі ў балоце. Хоць ты назад вяртайся!

Яны чапляліся за кожную ламачыну, за леташні чаротнік, каб толькі знайсці сабе апору. Паступова яны набралі ў рукі па цэлай вязанцы сухога чаротніку і галля, а затым Віктар выступіў з канкрэтнай прапановай:

— Калі мы не можам паўзці, абапіраючыся на рукі, то паспрабуем паўзці, абапіраючыся на вязанкі, вось так...

Моцна трымаючы дзвюма рукамі вязанку, ён закінуў яе наперад, а потым падцягнуўся да яе ўсім целам. Першы крок быў зроблены. А за ім пайшлі далейшыя крокі, цяжкія, марудныя, але кожны з іх крыху набліжаў жадаемую сушу.

Выбраліся на бераг ледзь жывыя, аблепленыя тванню, дрыжачыя ад холаду. На шчасце, бераг выдаўся вельмі ўтульны. Досыць высокі, сухі, ён глядзеў на поўдзень і добра награвалася праменнямі сонца. Пад аховай векавых хвой тут не адчувалася ні малейшага ветрыку; ад нагрэтай зямлі патыхала цеплынёй, як у добры летні дзень. Асабліва вабілі да сябе пляміны чыстага белага пяску. На яго і паваліліся нашы падарожнікі.

— А тут было б зусім нядрэнна, калі б... — пачаў Віктар млявым голасам.

— Калі б не гэтае “калі б”, было б сапраўды добра, — згадзіўся Мірон. — Але калі мы засохнем у такім стане, то будзе яшчэ горш, — мы зробімся муміямі.

— Для цябе гэта асабліва небяспечна, бо ты тады зломішся, — засмяяўся Віктар.

— Ды і табе не лепш будзе, — адказаў Мірон. — Трэба змыць гэтую грязь.

Але так не хацелася ўставаць, распранацца. Цішыня, стома, цеплыня хілілі да сну. Праз некалькі хвілін Мірон зноў сказаў:

— Трэба памыць і высушыць адзенне, пакуль сонца грэе.

— Трэба, — пацвердзіў Віктар.

І абодва засталіся ляжаць нерухома. Праз некаторы час Віктар сказаў:

— Нічога не зробіш, трэба ўставаць.

— Трэба, — пацвердзіў Мірон.

І зноў абодва засталіся ляжаць.

Зноў прайшло некалькі часу. Тады Мірон рашуча сказаў:

— Так нічога не выйдзе. Давай па камандзе: р-раз!

— Два! — падхапіў Віктар.

А “тры” не сказаў ні той, ні другі — так хацелася яшчэ хвіліначку паляжаць. Многа яшчэ прайшло такіх хвіліначак, пакуль, нарэшце, бадай абодва разам крыкнулі “тры”, усхапіліся на ногі і пачалі распранацца.

Адзежы ўсёй разам было: дзве пары бялізны, двое штаноў, дзве верхнія кашулі, пара ботаў (Міронавы), пара чаравік (Віктаравы), скураная куртка (Віктарава), суконная світка (Міронава), пара рваных шкарпэтак (Віктаравы), пара ануч (Міронавы) і дзве шапкі.

Ператрэслі кішэні і падлічылі ўсю сваю маёмасць наогул.

Віктар перш за ўсё ўхапіўся за свой табак. Зверху махорка зрабілася на кашу, а ад паперы нічога не засталася.

— Эх, шкада добра! — уздыхнуў ён і асцярожна пачаў выцягваць сваё багацце і раскладаць яго на зямлі. — Дзе яго цяпер возьмеш?

— І добра! — сказаў Мірон. — Прынамсі, курыць адвыкнеш.

— Ну не, брат! Я лепш есці адвыкну.

— Цяпер для мяне гэта было б вельмі дарэчы, — спакойна прамовіў Мірон і выцягнуў з кішэні мокрую скарынку хлеба.

— Хлеб?! — падскочыў Віктар.

— Ціха, ціха! Ты ж толькі што казаў, што можаш не есці, абы махорка была. Выбірай — або хлеб, або махорка.

— Тады ліха з табой, не трэба, — пакрыўдзіўся Віктар.

Мірон таксама старанна палажыў сушыцца свой хлеб і нават сабраў усе крошкі.

Калі вытраслі ўсе свае кішэні, то ў абодвух насы апусціліся яшчэ ніжэй. Агульная маёмасць была: махорка, скарынка хлеба, аловак, адна насавая хустачка, восем руб-

лёў семдзесят чатыры капейкі грошай і чатыры мокрыя запалкі ў расплясканым мокрым карабку.

— Нават запалак не маеш! — упікнуў Мірон. — Адзін выпадак трапіўся ў гісторыі чалавецтва, калі курэц мог быць карысным для грамадства, ды і то...

— Запалак я меў досыць, але яны з усімі іншымі рэчамі былі ў торбе, якую ты пусціў па вадзе, — агрызнуўся Віктар. — А вось у цябе нават ножыка няма.

— Дык і ён жа застаўся ў маёй торбе, — панура адказаў Мірон.

Але спрачацца не было часу. Яны знайшлі клін чыстай вады, выпаласкалі ўсё сваё адзенне і ў чатыры рукі выкруцілі так, што ў ім, здаецца не толькі вады, але і жывой мясціны не павінна было застацца. Развесілі на сонцы, а самі селі ў пяску пад карэннямі вялікай хвоі. Скардзіцца на холад яшчэ нельга было, але сонца няўхільна апускалася, а адзежа сохла марудна. Беражна расклалі на сонцы і ўсю іншую маёмасць, асабліва запалкі.

— А табе не даводзілася ўжываць высушаныя запалкі? — пытаўся Мірон. — Ці гараць яны?

— Не даводзілася.

— Вось бачыш: такая простая рэч, а ты не ведаеш.

— А ты?

— Дык я ж не куру.

— Гэта ж не толькі для курэння патрэбна. Эх ты! — паківаў галавой Віктар. — Разважаць толькі любіш.

Віктар увесь час скоса пазіраў на хлеб. Не цярпелася і Мірону. Узяў ён вільготны кавалак, разламаў напалам, працягнуў Віктару. З'елі гэты кавалак і яшчэ больш захацелі есці.

— Каб ведаў, лепш бы зусім не еў, — бурчаў Віктар.

— Прывыкай, браток, не тое яшчэ будзе, — суцешыў Мірон.

— Хоць бы закурыць, — прамовіў Віктар, гледзячы на сваю махорку.

— Добра і так, — сказаў Мірон.

Дагэтуль яны неяк не мелі часу падумаць пра свой далейшы лёс: кожную хвіліну перад імі стаяла бліжэйшая, непасрэдная справа. Цяпер жа, калі сядзелі галышом пад дрэвам і чакалі, пакуль высахне адзежа, яны маглі больш падумаць пра заўтрашні дзень.

— А што, калі нам некалькі дзён давядзецца валэндацца тут, пакуль выберамся? — разважаў Віктар.

— О, гэта было б вялікім шчасцем! — прамовіў Мірон.

— Дзякую за гэткае шчасце! — чмыхнуў Віктар. — А есці што будзеш? Можа, яшчэ з голаду зойдзешся.

— Вось таму я і лічу за шчасце пабадзяцца некалькі дзён, а не тыдняў ці месяцаў, — панура сказаў Мірон.

— Можа, скажаш яшчэ — стагоддзяў, — усміхнуўся Віктар.

— І гэта можа быць, — сур'ёзна адказаў Мірон. — Нашы косці могуць знайсці і праз некалькі стагоддзяў!

— Эх ты, нуда хадзячая! — скрывіўся Віктар. — Табе на печы б сядзець, а не пускацца ў падарожжа. Чуў я шмат разоў, як людзі блудзілі па лясках, але не чуў аніводнага разу, каб у нашых лясках гэтак хто-небудзь загінуў. Гэта табе не бразільскія лясы, не афрыканскія пушчы.

— Чаго ты пнешся? Магу цябе запэўніць, што я таксама не вельмі прагну тут загінуць, — апраўдваўся Мірон.

— Ну, дык няма чаго рыхтавацца да смерці! — адрэзаў Віктар.

Хоць сонца яшчэ свяціла, але ўжо не грэла. Доўгія цені паступова пакрывалі светлыя мясціны. Хлопцы адчулі холад.

— Нічога не зробіш, прыйдзецца надзяваць сырую адзежу, — уздыхнуў Мірон.

— Дармо! Дасохне на целе, — бадзёрыўся Віктар.

Калі яны адзеліся, Віктар неяк нерашуча сказаў:

— Можа, пойдзем далей?

— Куды ты цяпер пойдзеш? — адказаў Мірон. — Нават па знаёмай дарозе рызыкаўна пускацца ў такі час. А гэтак мы напэўна праблытаемся ўсю ноч дарэмна. Наўрад ці блізка ў гэтых месцах ёсць паселішча. Якім бы ні было чынам, а прыйдзецца тут пераначаваць.

За ўвесь сённяшні дзень гэта было адзінае пытанне, па якім не адбылося спрэчак паміж таварышамі. Пачалі рыхтавацца да начлегу. Зрабілі сабе логава ў сухім пяску між карэнняў, падгарнулі сухога лісця і шыл'ніку.

Нарэшце надышоў самы вялікі, урачысты і адказны момант — здабыванне агню. Сэрцы ў хлопцаў застукалі мацней, рукі дрыжалі. Мусіць, з такім самым пачуццём тысячагоддзі назад у якім-небудзь першабытным храме людзі прыступалі да здабывання свяшчэннага агню.

— Ці высахлі яны?

Памацалі з усіх бакоў — здаецца, высахлі.

Чыркнуў Віктар раз, другі — нічога... Толькі белы след застаўся на карабку.

— Мусіць, не досыць высахлі, — сумна сказаў Мірон. — Болей псаваць не варта.

— Мая кашуля ўжо высахла, я палажу іх пад паху, — сказаў Віктар.

А пакуль што прытуліліся ў сваім логаве без агню.

II

*Першая ноч. — Начная дужанка. — Заяц,
які дзюбаецца. — Апошнія запалкі. — Дадому.*

Сонца ўжо зайшло, але яшчэ цэлую гадзіну трымаўся шэры змрок. Над возерам са свістам праляталі качкі, спяшаліся на начлег. Уверсе пачуўся жураўліны крык. Вось ён мацнее, робіцца больш выразным: відаць, жураўлі спускаюцца на адпачынак.

— Вось добра было б, каб які-небудзь журавель ці гусь сеў нам на галаву! — прамовіў Віктар.

— Што б ты з ім рабіў без агню? — уздыхнуў Мірон.

— З'еў бы сырога.

Мірон перавярнуўся на спіну, зірнуў на зоркі. Яны так прыгожа зіхацелі! Ласкава шапталіся верхавіны дрэў. Мусіць, дома цешацца цяпер добрым веснавым надвор'ем, а яны...

— Вось да чаго даводзіць свавольства! — нібы сам да сябе прамовіў Мірон. — Каб мы папрасілі човен у гаспадара, дык цяпер людзі ведалі б, дзе мы, і прыехалі б па нас. А так, нават калі і знойдуць дзе човен, то не будуць ведаць, якім чынам ён там апынуўся. Паслухаўся цябе...

— Ну-ну, няма чаго наракаць, — незадолена забурчаў Віктар. — Ніхто цябе не прымушаў. Калі ты такая цаца, дык не трэба было згаджацца. А ісці за паўкіламетра шукаць гаспадара і ў цябе самога не было ахвоты. З'есці збіраліся мы гэтую душагубку, ці што? Каб не такі выпадак, вярнулі б на месца — і ўсё.

Мірон змоўк. Усё роўна справы не паправіш. А спадзявацца на дапамогу няма чаго. Ніхто іх тут не ведае. Калі і бачыў хто, што паплылі недзе нейкія два хлопцы, то нікому не прыйдзе ў галаву пацікавіцца, дзе яны дзеліся. Прыйдзецца самім шукаць дарогі.

Паветра рабілася ўсё больш сырым і халодным. Добра яшчэ, што ветру не было. Крыху дапамагала таксама тое, што, шчыльна прытуліўшыся, яны маглі грэць адзін аднаго.

Час цягнуўся марудна. Голад і холад не давалі заснуць. Хлопцы вымушаны былі варочацца з боку на бок.

Задрамалі, але хутка так змерзлі, што пачалі ляскаць зубамі. Было, мусіць, пасля поўначы. Віктар не вытрымаў і ўскочыў.

— Гэй, уставай! — штурхануў ён Мірона.

— А? Чаго?..

— Выклікаю цябе на спаборніцтва!

— А? Што?..

— Уставай дужацца!

— Што? Чаго? — мармытаў Мірон. — Не лезь!

Але Віктар ухапіў Мірона за ногі і павалок па зямлі. Мірон не толькі ачухаўся, але раззлаваўся.

— Ты чаго лезеш? — закрычаў ён. — Чаго спаць не даеш? Я цябе зараз...

— Ціха, ціха! — сказаў Віктар. — Я цябе не біцца выклікаю, а дужацца. Дужацца, каб сагрэцца. Разумееш?

— А!..

І сярод начной цішы пачалася дужанка... Віктару хутка ўдалося паваліць Мірона. Той пакрыўдзіўся:

— Пачакай! Пачакай! Ты ж не даў мне добра ўзяцца, адразу накінуўся. Давай яшчэ раз, вось так. Пагледзімо, як цяпер...

І дужанка зноў пачалася, ды яшчэ як заўзята!..

Змарыліся, паляглі. Паспалі крыху і зноў пачалі варушыцца. Раптам недзе побач пачуўся дзікі, прарэзлівы крык. Крык жудасны і разам з тым нейкі жаласны, нібы хто душыць малое дзіцяня...

Жах ахапіў хлопцаў. Мімаволі яны шчыльней зашыліся між каранёў.

Крык не спыняўся, і нават непадалёк, у кустах, чулася нейкая тузаніна.

Тут ускочыў Віктар і кінуўся ў кусты.

— Мірон! Сюды хутчэй! — зараз жа пачуўся яго крык.

Спачатку Мірон зазлаваў на Віктара, чаму гэта ён кінуўся ў бяду, але ў той жа момант сам апынуўся каля Віктара. Той нешта трымаў, і гэтае нешта білася і вырывалася.

— Трымай! Хутчэй! — зноў крыкнуў Віктар.

Мірон учапіўся рукою за поўсьць нейкага зверу.

— Што гэта за звер такі? — здзівіўся ён.

— Трымай, трымай мацней! Заяц! — засопшыся, казаў Віктар.

Мірон учапіўся абедзвюма рукамі за зайца, але зараз жа адну руку адхапіў, бо нехта моцна ў яе дзюбануў.

— Ай, ай, заяц дзюбаецца! — крыкнуў ён з жахам.

— Трымай мацней! А то ўцячэ! — тузаўся тым часам Віктар.

Мірон зноў ухапіўся дзвюма рукамі.

— Што гэта робіцца? — крыкнуў ён. — Ніколі не чуў, каб заяц дзюбаўся!

— Я ж пугача трымаю! Гэта ён. Трымай зайца, а я гэтаму лупатаму зараз галаву раструшчу.

І ён стукнуў птушку галавой аб дрэва. Потым гэтак жа забілі і зайца.

— Адкуль ты ведаў, што там дзеецца? — запытаўся Мірон, калі яны са здабычай вярнуліся на сваё месца.

— Жаласны піск паказваў, што гэта нейкі невялікі звярок трапіў у бяду. Тузаніна ў кустах сведчыла, што і вораг яго не надта моцны, калі яны так доўга тузаюцца. Потым пачулася нібы плясканне крылаў, і тады мне прыйшла ў галаву думка, што гэта, мусіць, якая сава напала на зайца, як гэта часта пішацца ў кнігах. Але ж і запусціла кіпцюры ў спіну! Сама хацела вырвацца, ды не магла, таму і ўдалося схапіць. А цяпер паспрабуем запалкі, можа, ужо будуць гарэць.

Тыцнуўся Віктар туды-сюды, а запалак няма.

— Згубіў у час тузаніны, — прамовіў ён у роспачы.

Хацеў быў накінуцца на яго Мірон, але раздумаў.

— Знойдзеш заўтра, — сказаў ён лагодна. — Ды, мусіць, і страта невялікая, бо, відаць, усё роўна з іх толку не было б.

— А есці хочацца... — неяк жаласна сказаў Віктар.

— Ты ж казаў, што мог бы есці сырое. Вось і еш.

— Ну, ну! Лёгка казаць. Але ўсё ж такі, што мы будзем рабіць заўтра?

— Заўтра і будзем меркаваць, — сказаў Мірон і лёг у сваё логава. — А цяпер будзем спаць. Вось палажы сабе з другога боку зайца — хай грэе, а я палажу пугача.

Нарэшце дзённыя і начныя турботы змарылі хлопцаў, і яны заснулі так моцна, што, мусіць, цяпер іх не разбудзіў бы ні гром, ні мароз. А калі яшчэ паднялося сонца ды прыгрэла іх, то яны праспалі аж да поўдня. Прачнуліся, селі, азіраюцца.

— Учора гэтай парой як пад'еў... — пачаў быў Віктар.

— Давай нашы пашукаем запалкі, — перапыніў яго Мірон. — Тады і пад'ясі.

Расплюснуты карабок з дзвюма запалкамі знайшлі хутка. З хваляваннем чыркнулі — запалка засіпела і больш нічога. А другая нават і не засіпела...

— Ну і ліха з імі! — раззлаваўся Віктар і ўскінуў на спіну зайца. — Хадзем лепш дахаты.

— А што рабіць з гэтай дурной савой?

— Вядома, браць. Гэта ж добры ўлоў. Зробім чучала і

паставім у нашым прыродазнаўчым музеі з надпісам: “Злоўлены ў Палескай пушчы героямі-падарожнікамі і даследчыкамі Міронам Бажком і Віктарам Калягай уласнымі рукамі, без ніякай зброі”. Нават і зайца я згодзен ахвяраваць для навукі і славы.

І яны пайшлі ўздоўж возера ў той бок, дзе павінен быў знаходзіцца іх дом.

III

*“Па-а марам!” — Усё направа ды направа.—
Зайцаў абед.— Зноў на тым самым месцы.*

Шпарка ішлі яны наперад па сухім бары. Злева час ад часу выблісквала возера. Бярозы, алешыны, вербалоз з маленькімі светла-жоўдзенькімі лісточкамі атачалі яго, нібы мярэжкі. Елкі і сосны на гэтым фоне здаваліся зусім чорнымі. Вясёлае веснавое сонейка шнырала паміж дрэў і цешыла і расліну, і птушку, і ваду, і нашых хлопцаў.

Прырода, вясна і маладосць напоўнілі іх жыццярэдаснасцю. Нават на голад забыліся.

— Па-а марам, марам, марам, мара-ам! — зацягнуў Віктар.

— Сёння тут, а заўтра там! — падхапіў Мірон.

А ў адказ ім загуло ў лесе: “А-а-ам!”

— Ведаеш што? — звярнуўся Віктар да Мірона. — Я ўжо шкадую, што мы накіраваліся дадому. Я б ахвотна згадзіўся пажыць тут некалькі дзён. Тут табе і мора, і першабытны лес, і звяроў можна рукамі лавіць.

— Ды і я нічога супраць не меў бы, — усміхнуўся Мірон, — але есці няма чаго.

— А гэта што? — пакруціў Віктар зайца над галавой.

— А якім чынам яго засмажыш?

— Здабудзем агонь, як гэта робяць дзікуны, — і ўся табе музыка.

— А хлеба, солі дзе ўзяць?

— Булкі, чаю, каўбасы! — перадражніў Віктар. — Эх ты! А як жа эскімосы ды папуасы жывуць увесь век без гэтага? А ты і некалькі дзён баішся пражыць.

— Пачакай, яшчэ, можа, дзевяццацца і супраць нашай волі пажыць тут, — прамовіў Мірон, калі глянуў наперад.

Там мясцовасць паніжалася, пераходзіла ў балота, а за ім далёка зноў блішчала вада.

— Бачыш, і там вада. Значыцца, трэба зварочваць.

Павярнулі направа. Цяпер пайшла ўжо нізіна; пад

нагамі чвякала і пырскала вада. Густы ельнік яшчэ болей перашкаджаў ісці. Яны стараліся скарыстаць кожную магчымасць, каб пасунуцца ў свой бок, налева, але кожны раз павінны былі адступацца назад.

Знайшлі былі больш-менш сухую невысокую граду, якая цягнулася на поўдзень, але хутка выявілася, што гэта быў толькі клін, які ўпіраўся ў возера ці балота, — хто яго цяпер разбярэ! Прышлося вяртацца назад.

Гэтак ішлі яны гадзіны са тры. Настрой у абодвух даўно ўжо сапсаваўся. Не толькі ў Віктара ў чаравіках, але і ў Мірона ў ботах хлюпала вада. Змарыліся хлопцы страшэнна, а голад пачаў так дапякаць, што і вясна, і ўвесь свет зрабіліся нямілымі.

— Гэтак, чаго добрага, і другую ноч давядзецца начаваць тут! — у распачы сказаў Віктар.

— Ты ж толькі што казаў, што хацеў бы пажыць тут некалькі дзён, — упікнуў Мірон.

— Ану цябе! — махнуў рукой Віктар.

Потым ён схіліўся і пачаў скубці ды есці нейкую траву. Прыгледзеўся Мірон і ўбачыў светленькія далікатныя круглыя лісточкі так званай “заечай капусты”.

— Значыцца, будзем абедаць? — сказаў ён.

Палажылі сваю здабычу і пачалі “пасвіцца”.

Доўга яны жывіліся, змарыліся яшчэ болей. Нарэшце Мірон спыніўся і сказаў:

— Годзе ўжо, а то яшчэ захварэць можна.

Пасля “абеду” захацелася піць. Вада ў возеры была мутная. Трэба было шукаць лужыны, дзе яна адстаялася. Гэтая вада і была іх адзінай ежай за апошнія суткі.

Было гадзіны тры-чатыры пасля поўдня.

— Ідзём цяпер на захад, можа, там выберамся, — сказаў Мірон.

Пайшлі на захад. Мясцовасць была некаторы час даволі высокая. Пайшоў прыгожы сухі бор. Але хутка зноў уткнуліся ў балота. Прышлося паварочваць направа.

Віктар разлаваўся:

— Гэтак мы абыдзем навокал і зноў прыйдзем на старое месца. Скідай штаны! Трэба чаго б ні каштавала вырвацца адсюль. Тым болей што з гэтага боку возера няма, а толькі балота.

Яны адважна рынуліся ў багавінне. Трэба аддаць справядлівасць нашым хлопцам: паказалі яны сябе тут сапраўднымі героямі. Праціскаліся, караскаліся, скакалі з купіны на купіну, загразалі, выцягвалі адзін аднаго, пакуль... зноў не ўбачылі возера!

— Значыцца... мы на востраве?! — амаль шэптам ска-
заў Віктар.

— Невядома яшчэ, — запярэчыў Мірон. — Па-першае,
мы не ведаем чацвёртага боку, а па-другое, бачыш, з вады
вытыркаюцца кусты і нават дрэвы. Значыцца, гэта толькі
паводка. Пойдзем хутчэй назад, каб паспець да вечара
агледзець апошні бок.

Непрыемная была справа наогул, але цяпер больш за
ўсё было крыўдна, што дарэмнымі аказаліся ўсе іх гераіч-
ныя намаганні. Хлопцы прасунуліся досыць далёка, і ця-
пер столькі ж трэба было ісці назад.

Выбраўшыся на сухое месца, яны зараз жа, нават не
памыўшыся, накіраваліся на поўнач. Тут менш было кло-
пату: адразу пераканаліся, што выйсці нельга. З гэтага
боку яшчэ загіналася і возера, а між ім і берагам заляга-
ла на два-тры кіламетры балота.

Калі надышоў вечар, хлопцы стаялі каля таго самага
дрэва, якое дало ім першы прытулак...

— Ну, што скажаш на ўсё гэта? — звярнуўся Віктар да
Мірона.

— Скажу, што наша становішча ў тысячу разоў леп-
шае, чым у тых, хто трапіў на пустыні і бязлюдны вос-
траў сярод акіяна. А мы не раз зайздросцілі ім, калі чы-
талі пра гэта ў кнігах.

— Дзякую табе за такую дабрату.

— Хіба няпраўда? Нам прыйдзецца толькі пасядзець
тут тыдзень ці два, пакуль спадзе вада. А ў тых людзей
такой надзеі не было.

— Добра казаць — тыдзень ці два. А як пражыць іх?

— А гэта ўжо будзе залежаць ад нас саміх.

— Хіба хто выпадкова заедзе сюды?

— Лепш на гэта не спадзявацца, бо з кожным днём
возера будзе адсоўвацца ад нас і застанецца балота, праз
якое ніхто не палезе.

— Але ж з голаду дайсці можна за гэты час! Я ўжо не
магу больш цярпець.

— Ну, калі прыйдзецца паміраць з голаду, то можна не
толькі сырога зайца, але і пугача з'есці. Ад мяса, хоць і
сырога, людзі не паміраюць.

Спакойныя разважанні Мірона трохі супакоілі і Вікта-
ра. Прынамсі, цяпер яны ведаюць, што іх чакае і што ім
трэба рабіць.

— Вось тваё жаданне і збылося, — усміхнуўся Мірон. —
Можаш цяпер і агонь здабываць, і жыць тут, як дзікун.

— Яно так, — паскроб патыліцу Віктар, — але на спра-
ве гэта зусім не так добра, як здавалася раней.

Сонца спускалася за лес. Апошнія праменні яго слізганулі па воднай прасторы, а затым накіраваліся ўгору. Загарэліся верхавіны дрэў, нібы сонца цяпер асвятляла іх больш, як удзень. Зайгралі на небе рознакаляровыя воблачкі, якіх, здаецца, да гэтага часу і не было. Ад вады дыхнуў халадок. Цішыня была поўная.

Пачуццё адзіноты ахапіла хлопцаў. Чаго яны сюды забраліся, далёка ад людзей, ад сваіх блізкіх? Што ім тут рабіць? А калі і як выберуцца — яшчэ невядома. Нездарма з іх смяяліся таварышы, калі пачулі аб іх намеры. Такія думкі ўпарта лезлі ў галаву і Віктару і Мірону, але гонар не дазваляў прызнацца ў гэтым не толькі перад таварышам, але і перад самім сабою. Голад, які яны сціпалі толькі вадой, з кожнай хвілінай мучыў іх усё больш і больш. Па меры таго як садзілася сонца, узмацняўся і холад.

— Давай рабіць бярогу! — крыкнуў Віктар, страсянуўшы плячыма, нібы адганяючы ад сябе і холад, і голад, і сумныя думкі.

У пячаную ямку, дзе начавалі мінулую ноч, яны звалаклі ўсё сухое, што маглі знайсці вакол сябе, і ў дадатак яшчэ наламалі кучу яловых лапак. Атрымалася бярога, ад якой не адмовіўся б і сам мядзведзь.

Хлопцы залезлі ў яе, некаторы час прыладжваліся і круціліся, як квактуха ў гняздзе, затым сцішыліся. Але, нягледзячы на стомленасць, адразу заснуць не маглі. Становішча, у якім яны так нечакана апынуліся, было вельмі непрыемнае. Ці паспеюць яны вярнуцца да пачатку заняткаў у тэхнікуме? Колькі дзён трэба на тое, каб вада сышла? Як пражыць гэтыя дні? Колькі трывогі будзе дома, калі яны спозыцца!.. Адным словам, было над чым задумацца.

IV

*Вось табе і няхітрая навука! —
Прыйшося накаштаваць сырога зайца. —
Динама-машына. — Агонь! —
Крыўда Віктара. — Навуковая дыскусія.*

— Толькі пачатак цяжкі, — казаў раніцою Мірон, устаючы, — а вось другая ноч была зусім надрэнная. Можна, і да голаду прывыкнуць можна будзе. Прынамсі, цяпер я не адчуваю яго.

Не адчуваў голаду пакуль што і Віктар, толькі ў роце было неяк нядобра.

Паўстала пытанне, што спачатку рабіць: ці “хату” будаваць, ці агонь здабываць? Спрачацца не прыйшлося — аднагалосна прызналі, што агонь важней. Але як прыступіцца да гэтай справы?

— Неяк церці ды круціць трэба сухія трэскі, — прамовіў Віктар. — А як яно робіцца — ты ведаеш?

— Ну, гэта навука няхітрая, — адказаў Мірон.

Узялі два сухія кавалкі і пачалі церці адзін аб адзін. Церлі доўга, цяжкімі, некалькі разоў мяняліся. Але агню не было. Праўда, кавалкі так нагрэліся, што дакрануцца да іх нельга было. Але да агню было яшчэ далёка.

— Пачакай! — крыкнуў Віктар. — Трэба ж падрыхтаваць сухой губы і іншай трухі. Само дрэва полымем не загарыцца.

— Ведаю я гэта, — адказаў Мірон, — але пакуль што няма ад чаго губу запальваць. Гэтыя трэскі толькі нагараюцца — і ўсё. Як жа яны запальваюцца? Няўжо не памятаеш? Ты, мусіць, не раз чытаў.

— А ты не чытаў? Чаму ж ты не ведаеш?

— Ды неяк не звяртаў увагі на падрабязнасці. Пішуць, што труць і круцяць, а як — не цікавіўся.

— Каб ведаць, што яно спатрэбіцца... — уздыхнуў Віктар.

— Не ўмеем мы ўважліва чытаць кнігі, — з роздумам сказаў Мірон, — столькі разоў чытаў, а як — не заўважыў.

— Лепш тады выбіць агонь крэменем, — прапанаваў Віктар.

— Вядома, лепш, каб яго знайсці, — згадзіўся Мірон.

Але дзе там было знайсці крэмень сярод балота!

Думка аб тым, што агню здабыць не ўдасца, зусім збянтэжыла хлопцаў. На момант яны адчулі, што ім нічога не хочацца рабіць, што іх нішто не цікавіць і што сонца ўжо не грэе. Але праз хвіліну Віктар крыкнуў:

— Падрыхтуй ты чаго-небудзь сухога на распал, а я буду церці хоць цэлы дзень. Галоўнае — не спыняцца.

Сцяўшы зубы, ён зноў пачаў церці — моцна, упарта, доўга. Кроплі поту падалі на дрэва і бадай што сіпелі ад гарачыні, а дыму не было. Нарэшце абодва кавалкі пакрышыліся ў руках. Віктар злосна кінуў іх і пачаў выціраць лоб.

— А можа, і загарэлася б, каб дрэва было цвярдзейшае, — нерашуча прамовіў Мірон.

Віктар толькі рукой махнуў:

— Дзе там! Каб туды ішло, то была б хоць якая-не-

будзь іскра ці дымок. А тут толькі гарачыня — і больш нічога.

— Але ў кнігах пішуць...

— Хай бы той сам паспрабаваў, хто піша,— сказаў Віктар, цяжка дыхаючы.

Ён стаяў, апусціўшы рукі, нібы толькі што вылез з вады. Мірон ніколі не бачыў у свайго прыяцеля такога выразу твару, як цяпер: гэта быў не жыццярэдасны юнак, а сталы мужчына з суровым тварам і складкамі на лбе. Віктар нешта абдумваў. Затым цвёрдымі крокамі падышоў да зайца, падняў яго і пачаў разглядаць, адхіляючы пальцамі ў некаторых месцах поўсьць.

— Што ты хочаш рабіць? — з жахам спытаў Мірон, здагадваючыся, у чым справа.

— Тое, што зрабіў бы на нашым месцы кожны разумны чалавек,— спакойна адказаў Віктар і, набраўшыся духу, нібы збіраўся кінуцца галавой у палонку, запусціў зубы ў спіну зайца...

Трэба адзначыць, што ў адным выпадку “геройства” Віктара было не ў тым, што ён з голаду адважыўся пакаштаваць сырога мяса, а ў тым, што ён аднымі толькі зубамі, праз поўсьць і скуру, дабраўся да гэтага мяса. Гэта была вельмі цяжкая, складаная і непрыемая аперацыя...

— Ну, як? — затаіўшы дыханне, запытаўся Мірон, калі Віктар нарэшце адкусіў і праглынуў кавалак.

— Пакаштуй,— адказаў Віктар і працягнуў яму зайца.

Мірон нерашуча ўзяў, пакруціў яго, нацэліўся быў укусіць, але адклаў.

— Не,— прашаптаў ён,— не магу. Пакуль яшчэ не паміраю — пачакаю.

Віктар усміхнуўся.

— Не скажу і я, каб смачна было. І кусаць другі раз таксама пачакаю. Думаю, пакуль што і гэты кавалак што-небудзь дасць для арганізма. Але ўсё ж такі лічу за лепшае з’есці сырога мяса, чымся паміраць. Ну, смялей!

— Пачакай крыху, паспею,— прамовіў Мірон і зноў палажыў зайца на зямлю.

— Не надта паспееш,— сур’ёзна сказаў Віктар.— Калі доўга будзеш чакаць, то мяса і сапсавацца можа.

— Хоць трохкі пачакаем,— адмаўляўся Мірон,— а пакуль паспрабуем яшчэ іншым спосабам. Я там бачыў добрую палку.

Ён прынёс сухую гладкую альховую палку і падаў Віктару.

— Пастарайся завастрыць яе, а я пайду пашукаю яшчэ што-небудзь.

Віктар, не доўга думаючы, пусціў у ход свае зубы.

— Што ты робіш?! — крыкнуў Мірон і выхапіў палку. — Ты ж замочыш яе! Ты як-небудзь інакш.

Тады Віктар пачаў вастрыць яе аб дрэва, потым уціснуў канец у шчыліну ў дрэве і пачаў круціць. А Мірон пайшоў у лес.

Праз некаторы час ён закрычаў:

— Віктар! Сюды! Хутчэй!

Віктар пабег. Мірон стаяў каля зрэзанага пня і трымаў у руках некалькі шырокіх трэсак.

— Хіба ты не мог без мяне прынесці гэтыя трэскі? — сказаў Віктар.

— Не тое. Зірні, вунь некалькі зрэзаных пнёў.

— Ну дык што ж?

— Значыцца, тут людзі бываюць. Значыцца, мы не на бязлюдным востраве. Значыцца, і выхад павінен быць.

— Гэта, браце, невялікая радасць. Напэўна, гэта магло быць толькі ўзімку, праз возера. А сядзець тут да зімы...

— І то праўда, я забыўся, — збянтэжана адказаў Мірон.

Пачалі наладжваць новую прыладу.

— У дошчачцы трэба выкалупаць ямку, — тлумачыў Мірон. — Уставім туды востры канец палкі, вось так. Я каменем буду паступова прыціскаць зверху, а ты круці палку то ў адзін, то ў другі бок.

Лёгка было сказаць, — “выкалупаць ямку”. А калі дайшло да справы, то гэтае “калупанне” без прылады аказалася вельмі нялёгкай і маруднай справай. Колькі трэсак пераламалі! Ды яшчэ трэба было сачыць, каб яны былі зусім сухія, бо інакш ямка зрабілася б вільготнай.

Нарэшце падрыхтоўчыя работы былі скончаны.

Віктар узяў палку між далонямі і пачаў круціць. Але машына спынялася кожную хвіліну: то рукі саслізнуць, то камень, то Мірон занадта прыцісне. Нарэшце Віктару далоні пачалі балець.

— Ды яно нават і не награецца, — з прыкрасцю сказаў ён. — І якім гэта чынам дзікуны робяць? Мы прызвычаліся з пагардай зваць іх дзікунамі, а самі — дурнейшыя ад іх. Тут патрэбна спецыяльная машына, каб круціць.

Мірон стаяў, апусціўшы галаву, і напружана думаў. Нарэшце ён крыкнуў:

— Успомніў! Успомніў! Трэба зрабіць лук, абкруціць адзін раз палку напятай струной і піліць, як на скрыпцы.

Яна тады і будзе круціцца як след. Калісьці я нават і малюнак такі бачыў у адной кніжцы.

— Пачакай яшчэ скакаць, — недаверліва сказаў Віктар. — Мы ўжо рабілі па кніжцы.

— Тое, ды не тое, — упэўнена адказаў Мірон.

Знайсці і зламаць патрэбную галіну было няцяжка. Але што на яе напяць? Азірнуліся навакол, зірнулі на сябе.

— Давай шнурок ад сваіх чаравікаў! — крыкнуў Мірон.

Прыладзіліся. Падрыхтавалі губу, драбнюсенькія трэсачкі. Пачалі шморгаць лукам. Справа пайшла іначай. Нават Віктар пачаў спадзявацца.

— Дынама-машына, ды і годзе! — засмяяўся ён.

Сучок круціўся, ямка паглыблялася.

— Поўны ход! Без перапынку! — камандаваў Мірон.

Віктар і без гэтага стараўся ваўсю. Але праз некалькі мінут лук як тарганецца ды як скокне ўбок!.. Ледзь Віктару вока не выбіў: гэта шнурок перапіліўся і парваўся.

— Вось няшчасце! — усклікнуў Віктар. — Чаму ж ты два шнуркі разам не скруціў?

— А чаму ж ты сам не сцяміў?

— Усё сам ды сам, а твая галава навошта?

— Няўжо ты забыўся, што гэты спосаб і шнуркі я прыдумаў, а не ты?

Тут Віктар убачыў, што даў маху. Але ж не ўступаць жа з-за гэтага! Ён, рыхтуючы шнуркі, усё ж такі бурчаў, абы толькі не маўчаць, абы толькі мець апошняе слова:

— Рана хваліцца новым спосабам — невядома яшчэ, што з яго выйдзе. А шнуркі знайсці на чужых нагах кожны здолее. Я і сам здагадаўся б, каб падумаў...

— ...месяцы са два, — у тон яму прадоўжыў Мірон. Віктар паглядзеў на яго і... шчыра зарагатаў.

Разарваны шнурок звязалі і скруцілі з цэлым. Але зноў бяда: вузлячок перашкаджаў прыладзе рухацца!

Тады хлопцы накруцілі вакол шнуркоў тонкіх карэньчыкаў. Пасля таго ўся вяроўка зрабілася таўсцейшай, вузлячок схавалася і ў дадатак яшчэ наогул магутнасць машыны павялічылася ў шмат разоў.

Зноў пачалі шморгаць лукам. Цяпер ужо цягаў Мірон, а Віктар прыціскаў палку каменем. І калі ўжо здавалася, што вось-вось пакажацца дымок, камень саслізнуўся і машына павалілася набок.

На гэты раз ужо Мірон не вытрымаў:

— Выходзіць, на які ўчастак цябе ні паставіць, заўсёды там будзе аварыя.

— Ды хіба ж я хацеў? — пакорна апраўдваўся Віктар.

Мірон і сам ведаў, што Віктар не вінаваты, таму нічога болей не сказаў.

Зноў пусцілі машыну. І вось, нарэшце, паказаўся дымок!..

— Ура! Давай, давай яшчэ! — закрычалі хлопцы, як вар'яты.

Дымок павялічваўся, апілкі зачарнеліся і... бліснула іскра!

— Падгарні падпал! Дзьмухай! Дзьмухай!..

Праз хвіліну хлопцы сядзелі ля агню. На тварах іх свяцілася такое шчасце, якога яны ніколі не адчувалі яшчэ ў сваім жыцці. Надыходзіў вячэрні змрок, і ад гэтага яшчэ ўтульней было каля агню.

— Нездарма першабытныя людзі пакланяліся агню, — разважаў Мірон, — нездарма і рэлігіі вядуць пачатак адсюль. Мне самому хочацца маліцца на яго. Усе мы так прызвычаліся да агню, нам так лёгка здабываць яго, што нам здаецца, нібы гэтак заўсёды было і іначай быць не можа. Толькі ў такім становішчы, як мы, можна добра адчуць, што такое агонь, можна ўявіць, як жылі тыя людзі, што не ведалі яго.

Ён пяшчотна падкладаў трэскі і сачыў, як языкі полымя лізалі іх. Змрок згущаўся. А разам з гэтым ярчэла святло ад агню.

І Віктар сядзеў нерухома, не зводзячы вачэй з агню. Яны нават на некаторы час забыліся на ежу.

Нарэшце Віктар ускочыў і крыкнуў:

— Навошта ж я тады сырое мяса еў? Ты выкруціўся ад гэтага, а я дарэмна пакутаваў. Не, брат, так нядобра. Ты таксама павінен пакаштаваць.

Ён ухапіў зайца і пачаў соваць яго Мірону ў рот. Пачалася вясёлая тузаніна.

— Пачакай! — крыкнуў Мірон засопшыся. — Ты ж цяпер маеш перавагу. Табе гэта нічога не пашкодзіла, а між тым ты можаш цяпер хваліцца, што ўсё перажыў на сваім вяку, нават сырое мяса еў.

— А што ты думаеш? Яно і сапраўды так, — згадзіўся Віктар. — Ну, давай гатаваць вячэру.

Але зараз жа выявілася, што справа зусім не такая простая: не было нажа! А без яго аніяк нельга было даступіцца да зайца.

— Вось дык задача! — засмуціўся Віктар. — Хоць ты яго цалкам кідай у агонь.

Ён круціў зайца і так і гэтак, пераламаў яму ногі, але больш нічога, вядома, зрабіць не мог.

— Выходзіць, што зноў трэба зубы ў ход пускаць,— сказаў ён.— Але на гэты раз прыйдзеца ўжо табе.

— Пачакай,— адмахнуўся Мірон,— трэба што-небудзь прыдумаць. Можа, які востры камень знойдзеца? Я пашукаю.

Але было цёмна, і можна было шукаць толькі каля сябе.

— Цяпер і я табе магу лекцыю прачытаць,— важна сказаў Віктар.— Вострага каменя ты тут не знойдзеш, бо ўсе каменні нанесены сюды ледавікамі і талай вадой з далёкай поўначы. Па дарозе яны або перацерліся ў пясок, або адшліфаваліся ў круглыя галачкі. Нават больш-менш вялікіх каменяў тут не знойдзеш: яны засталіся далей на поўнач, напрыклад, у Полаччыне.

— Ведаю я гэта,— адказаў Мірон, але ўсё ж поўзаў на каленях і капаўся ў пяску.— Не можа быць, каб аніводнага, нават невялікага каменьчыка не было. А калі ён будзе круглы, дык яго можна разбіць на кавалкі.

Віктар аж засаромеўся: яму ў гэты момант зусім не прыйшла на думку такая простая рэч, што камень можна пабіць. Віктар тады і сам узяўся шукаць.

Доўга прыйшлося ім папоўзаць, пакуль знайшлі невялікі гладкі, крыху сплюсчаны камень. А калі захацелі пакрышыць,— дык не было чым і аб што!

— Вось табе і на! — сказаў збянтэжаны Мірон.— Трэба, значыцца, шукаць другі.

Але знайсці другі камень цяпер не было надзеі. Віктар усміхнуўся:

— Не выкруцішся, брат,— грызі зайца!

— А вось паглядзім! — упарта сказаў Мірон, адшпіліў рэмень і ўзяўся за жалезную спражку.— Гэтая штука выратуе. Асабліва, калі яе яшчэ навастрыць аб камень.

— Вось хітры, чорт! — прамовіў Віктар.

Мірон пачаў вастрыць сваю прыладу аб камень, але ён быў зусім гладкі і жалеза коўзалася без жаданых вынікаў. Тады Віктар падбег да балота, зачарпнуў у жменю вады, змяшаў з пяском і прынёс Мірону.

— Вось табе рацыяналізацыя,— сказаў ён.

“Рацыяналізацыя” трошкі дапамагла. Хоць навастрыць спражку, як нож, і нельга было, але канты зняць удалося. Тады выявілася новая бяда: гладкі, закруглены край спражкі так ёмка слізаў па скуры, што не пакідаў знаку.

— Зноў не тое! — з прыкрасцю вымавіў Віктар.

— Тады зробім, каб было тое,— спакойна адказаў Мірон.

— Якім чынам?

— Пастукаем аб камень, зробім насечкі, каб не слізгала. Так сказаць, па прынцыпу пілы.

— Па прынцыпу пілы-ы! — з жартаўлівай павагай паўтарыў Віктар. — Гэта я разумею.

Спражка пачала драпаць скуру і пакідаць сякі-такі след. Але тут выявіўся новы недахоп: “лязо” было надта кароткім і больш прыходзілася пароць рогам, чым рэзаць ці піліць рабром. А рог акурат быў зусім тупы, прышлося цяпер завастраць яго.

Адным словам, кожны раз выяўлялася, што трэба і можна яшчэ і яшчэ палепшыць прыладу. Нарэшце Віктар сказаў:

— Чаму было нам адразу так не зрабіць? А то цэлую гадзіну ўсё патрошкі выдумваем.

— Відаць, адразу з галавы, без практыкі, не надта выдумаеш, — адказаў Мірон. — Я думаю, мы за гэтую гадзіну прайшлі шлях, які першабытны чалавек праходзіў гады, стагоддзі...

— ...тысячагоддзі! — жартаўліва падказаў Віктар.

— І тысячагоддзі! — сур’ёзна сказаў Мірон. — Першабытны чалавек еў сырога зайца гэтак жа, як і ты. А колькі часу прайшло, пакуль ён здабыў агонь? Першабытны чалавек не меў ніякай прылады, як і мы. А колькі часу прайшло, пакуль ён надумаўся скарыстаць камень? А колькі часу прайшло ад каменя да жалеза?..

— Пачакай, пачакай, — перапыніў Віктар. — Тут ужо ты няправільна разважаеш: жалеза ты не выдумаў, а гатовае ўзяў.

— Ну добра, — згадзіўся Мірон. — Але апрацоўку і прыстасаванне яго першабытны чалавек прыдумаў, напэўна, не за гадзіну. Вось разам і набяруцца не толькі тысячы год, а нават мільёны. А ў нас з табою і дня не прайшло.

— Няма чаго задавацца, — зняважліва адказаў Віктар. — Твае вынаходствы не твая заслуга, а ўсіх папярэдніх пакаленняў, у тым ліку і першабытных людзей. Твайго тут і макавінкі не знойдзецца. А каб не было нікога да нас, то мы з табою таксама выдумлялі б мільёны гадоў.

Гэтыя размовы мелі тую карысць, што на некаторы час адцягнулі думкі хлопцаў ад голаду. Затым прылада была пущана ў ход. Які гэта быў “ход”, лепш ужо не гаварыць... У кожным разе, роля прылады зусім не адпавядала той навуковай дыскусіі, якая вялася вакол яе. Аднак з

дапамогай трэсак, сучкоў, пальцаў абодвух хлопцаў яна выканала сваю задачу: атрымалася некалькі бясформенных кавалкаў мяса, якія Мірон і закапаў у жар.

— А можа, лепш над агнём? — сказаў Віктар. — Я чытаў, што гэтак робяць.

— А я чытаў, што ў попел кладуць, — адказаў Мірон. — Другі раз паспрабуем над агнём. Паспеем яшчэ вывучыць розныя спосабы.

Калі мяса пачало скварыцца і сіпець, пакуты хлопцаў яшчэ больш павялічыліся.

— Цягні, досыць будзе! — крычаў Віктар кожную хвіліну.

Нарэшце выцягнулі.

Што за смажаніна выйшла, які смак мела, — невядома, бо з'едзена яна была ў адзін міг. І толькі пасля гэтага пайшлі розныя заўвагі:

— А здаецца, мы яго недатрымалі.

— Шкада, што солі няма. Была б зусім іншая рэч.

— Эх, каб хоць малюсенькую лустачку хлеба!

Затое тыя кавалкі мяса, што засталіся на заўтра, былі дасмажаны добра. Палажылі іх на трэсках пад дрэвам і пачалі рыхтавацца да сну. Настрой хлопцаў быў ужо зусім іншым.

— Закурыць бы цяпер, — сказаў Віктар і пайшоў шукаць сваю махорку. Але ў цемры не знайшоў. Узяў тады галіну з агнём — і ўбачыў, што ўся махорка параскіданая і патапаная.

— Гэта ты зрабіў?! — крыкнуў ён на Мірона.

— Навошта яна мне здалася? — паціснуў плячыма Мірон. — Мусіць, і твая праца тут ёсць. Памятаеш, як мы тады дужаліся...

Пачаў быў Віктар збіраць драбінкі, потым разлаваўся і плюнуў.

— Вось і добра, — заўважыў Мірон. — Калі-небудзь падзякуеш, што так здарылася.

Назапасілі нанач галля.

— Каб нам не звесці агню, — трывожыўся Мірон. — Можа, па чарзе пільнаваць.

— Ну, не. Ад добрага вогнішча заўсёды застаецца пад попелам жар да раніцы.

Спаць класціся не спяшаліся. Абодва адчувалі сябе так спакойна і ўтульна, нібы яны былі ў самым звычайным становішчы.

— Толькі два дні мінула, — разважаў Мірон, — а мне здаецца, нібы некалькі тыдняў мы тут жывём. Але што

мы будзем есці, калі прыйдзеца тут чакаць тыдзень ці два?

— Звяроў будзем лавіць, рыбу, птушак, — весела адказаў Віктар. — Цяпер, калі ёсць агонь, я ўжо нічога не баюся.

— Яно так, але як будзеш лавіць? — задуменна пытаўся Мірон.

— А як жа розныя дзікуны жывуць? — храбрыўся Віктар.

Праз гадзіну хлопцы смачна спалі, адчуваючы пяшчотную цеплыню ад свайго ў поце здабытага агню.

V

Таёмны звер. — Навальніца. — Змаганне за агонь.

Ноч выдалася цёплая, ціхая. Але лес, відаць, не спаў. То пісне нейкая птушка, то прарэзліва крыкне сава, то храсне сухая галіна, то пачуецца ледзь значны шлох.

Агонь дагараў. Куча галля ўсё змяншалася, канцы ламачча тлелі навакол. У сярэдзіне было досыць вуголляў і жару, але святло ўсё слабела. Вуголле шарэла ўсё больш і больш, разам з гэтым з лесу пачала насоўвацца цемра. Вось ужо агеньчык ледзь-ледзь блішчыць.

Тады ў лесе мільгануў цень нейкага невялікага звера. Рухаўся ён так ціха, што яго нельга было б пачуць, нават калі б хлопцы не спалі. Звер круціўся навакол то з аднаго, то з другога боку, усё бліжэй, бліжэй...

Ужо можна пазнаць, што гэта ліс. Але, на шчасце, ад гэтага звера хлопцам ніякай небяспекі не пагражала. Пакруціўся ліс крыху і знік.

Было ўжо за поўнач, але паветра не толькі не халадне-ла, а, здавалася, нават цяпле-ла. Яно было нейкае густое, парнае. З захаду даносіўся прыдушаны грукат, мільгалі маланкі. Набліжалася навальніца...

Хлопцы спалі сабе і нічога не чулі. Мусіць таму, што грукат быў глухі, безупынны і ўзмацняўся паступова. Ён змешваўся з шлохам дрэў, а да такога шуму вушы хлопцаў ужо прызвычаліся. Не прачнуліся яны і тады, калі ўпалі першыя кроплі цёплага дажджу.

Толькі зусім блізка страшэнны ўдар грому прымусіў Мірона ўскочыць на ногі. Ён адразу ж разбудзіў Віктара. Прайшло некалькі хвілін, пакуль хлопцы разабраліся, у чым справа.

— Агонь! Агонь! — крыкнуў Віктар ачухаўшыся і кінуўся да вогнішча. Абодва разам пачалі дзьмухаць, падкладаць галлё.

А дождж пайшоў ужо як мае быць. Галлё сіпела, не хацела гарэць. Хлопцы ўткнуліся галовамі ў вуголле, распласталіся па зямлі і дзьмухалі з усёй сілы. А на спіны іх ліўся ўжо дождж, як з лубу.

Высокая хвоя, пад якой яны размясціліся, мела галіны надта высока, а дождж ішоў наўскасяк і без перашкод заліваў іх стаянку.

Вось ужо гром грукоча над самай галавой, маланка зіхаціць безупынна, вецер хістае дрэвы. Побач нават нешта ўжо храснула. Але небаракі нічога гэтага не чулі і не бачылі. Яны бачылі толькі сваё няшчаснае вогнішча, якое гінула на іх вачах. Тое галлё, якога яны панакідалі, не толькі не загаралася, але, наадварот, здаецца, канчаткова прыдушвала агонь. Спачатку яшчэ ішоў густы дым, а потым і ён пачаў змяншацца. Гэта было вернай адзнакай таго, што агонь памірае.

— К чорту гэта мокрае ламачча! — крыкнуў Віктар і пачаў раскідваць яго нагой.

— Што ты робіш? — з жахам крыкнуў Мірон. Але Віктар ужо зняў сваю скураную куртку і працягваў яму яе крысо.

— На, трымай! А ўсё лішняе — вон!

Яны развесілі над агнём куртку, а Віктар падлез пад яе, сабраў вугольчыкі, якія не пагаслі яшчэ, падклаў маленькіх сухіх трэсачак і раздзьмухаў маленькі агеньчык.

Гэты агеньчык яны і пачалі абараняць. Таму што ён быў маленечкі, куртку можна было трымаць зусім нізка над ім, стоячы на каленях. Цяпер ужо і касы дождж быў нястрашны.

Можа, з гадзіну цягнулася навальніца і ішоў такі праліўны дождж, што, здавалася, мог заліць які хочаш пажар. Хлопцы даўно ўжо прамоклі да апошняй ніткі, здубянелі ад холаду, але нічога гэтага не адчувалі. Толькі напружана сачылі за ветрам і дажджом і па ветру нахілялі сваю заслону.

Маленькі агеньчык бесклапотна гуляў пад вопраткай, нібы малое дзіцяня, і зусім не думаў пра небяспеку, ад якой яго бароняць.

— Ура! Перамога! — закрычаў Віктар, калі дождж скончыўся.

“Малое дзіцяня” хутка вырасла ў вялікае вогнішча, і абаронцы поўнасю былі ўзнагароджаны за свае турботы.

— Паддавай! Яшчэ, яшчэ! — насіліся яны па лесе, сцягвалі галлё, якое цяпер нават мокрае гарэла, бо вогнішча распалілі страшэннае.

Дым ад яго, здавалася, запоўніў увесь лес. А калі галлё згарэла, дык жару ад яго хапіла, каб высушыць адзежу: хлопцы ледзь паспявалі падстаўляць то адзін, то другі бок.

Спаць у гэтую ноч болей не давялося — так і дачакаліся сонца.

VI

*Мяса знікла. — На паляванні з голымі рукамі. —
Здзекі ад зайцоў. — Вавёрка выратавала. —
Дарэмны перапуд. — Абед з трох страў без другой. —
Будаўніцтва з дапамогай дваццаці пальцаў.*

На гэты раз з бяды выкруціліся. Трэба было брацца за будаўніцтва, каб забяспечыць сябе не толькі хатай, але і агнём.

— Прыйдзецца пабудаваць вялікую юрту, — казаў Віктар, — каб усярэдзіне і спаць можна было б і каб для агню хапала месца.

— Не забывайся, што апрача дваццаці пальцаў, у нас ніякага інструмента няма, — заўважыў Мірон.

— А пра нож забыўся?

— Які там нож! — махнуў рукой Мірон. — Спачатку зробім павець, пад якой можна было б хаваць агонь у час дажджу. Нават не для вогнішча наогул, а для маленькага запаснага агеньчыка. Вунь там, напрыклад, між карэннямі можна.

— А калі так, то маленькі агонь можна і ў будане трымаць.

— Дым будзе, ды і месца для яго лішняя трэба.

Пачалі спрачацца.

— Калі так, то будзем галасаваць! — крыкнуў Віктар па прывычцы.

— Давай! — засмяўся Мірон.

Віктар схамянуўся і таксама пакаціўся ад смеху. Гэты смех спыніў спрэчку.

Яны ўбачылі, што і спрачацца не было чаго. Ніхто не перашкаджае падтрымліваць агонь і там і тут. Абы толькі сачыць і пільнаваць. Нарэшце згадзіліся перш будаваць хату.

— Толькі трэба спачатку падмацавацца, — сказаў

Віктар і павярнуўся да ўчарашняга мяса. Шась сюды, шась туды — няма мяса!

— Што ж гэта такое? — развёў рукамі Віктар. — Можа, ты з'еў?

— Ну-ну! — абурыўся Мірон і таксама пачаў шукаць. За некалькі крокаў знайшлі невялікі абгрызены кавалак.

— Значыцца, нейкі звер сцягнуў. Ах, каб яго разарвала! — вылаяўся Віктар. — Відаць, тут шмат звар'я шнырыць, а мы пра гэта і не падумалі. Яшчэ на нас хто-небудзь нападзе.

— Такіх драпежнікаў у нас няма, каб самі нападзілі на людзей. Хіба ваўкі ўзімку, ды і то зграяй. А што нашу апошнюю спажыву ўкралі — справа зусім дрэнная, — сумна прамовіў Мірон.

Становішча адразу павярнулася да іх другім бокам.

Не толькі шкада было гэтага мяса, але паўстала пытанне: як быць далей? Не кожны раз будзеш лавіць рукамі зайцоў, а што яшчэ можна зрабіць без зброі?

Віктар зусім апусціў рукі. Наколькі хутка і моцна выбухала ў ім энергія, настолькі хутка яна і знікала.

— Гэтак зусім прыйдзецца тут загінуць, — пахмура прамовіў ён. — Пойдзем лепш зноў шукаць броду. Калі яшчэ вада спадзе — невядома.

— Не, браток, гэтак нельга, — разважліва сказаў Мірон. — З роспачы кідацца ва ўсе бакі — апошняя справа. Трэба што-небудзь прыдумаць, каб спажывы дастаць, а тады ўжо шукаць броду.

— Што тут зробіш з голымі рукамі? — безнадзейна махнуў Віктар.

— Пойдзем пакуль на паляванне, а там пабачым. Відаць, і будаўніцтва прыйдзецца адкласці.

— Бадай, прыйдзецца і за пугача ўзяцца, — уздыхнуў Віктар. — Усё ж такі смажаны пугач павінен быць не горшым за сырога зайца.

Мірон узяў і па-гаспадарску агледзеў пугача. Пукачкі вочы, крывая дзюба нават цяпер пужаюць. Панюхаў яго Мірон і скрывіўся.

— Можа, яшчэ і нічога, але неяк верне ад яго. Пагледзімо, што будзе далей, — сказаў Мірон і палажыў пугача пад дрэвам.

Падклалі ў вогнішча таўсцейшых дроў і пайшлі “на паляванне”. Накіраваліся ў сярэдзіну лесу, дзе яны яшчэ дагэтуль не былі. Па іх меркаваннях, яны тады прайшлі навакол кіламетраў дваццаць, значыцца, можна было

лічыць, што невядомая ім мясцовасць мае кіламетраў шэсць упоперак. Прастора немалая.

— Ліха яго ведае, што там хаваецца, — казаў Віктар. — Можа, нават і небяспечнае што-небудзь для нас, бяззбройных. Разводдзе зрабіла гэты лес востравам, на якім павінны ратавацца ўсе жывёлы, што жывуць у гэтых месцах.

І сапраўды, праз некаторы час спудзілі зайца, потым другога. Яны шмыганулі пад самым носам, але нашы “паляўнічыя” нічога не маглі ім зрабіць.

— Якая прыкрасць! — гарачыўся Віктар. — Гэтак яны хутка пачнуць здэкавацца з нас. Хоць бы лук які зрабіць.

— Мусіць, яно так і прыйдзецца, — адказаў Мірон, — а пакуль што хоць бы якую спажыву знайсці, каб можна было ўзяцца за будаўніцтва. Зірні, вунь каля таго дупла круціцца вавёрка. Кажуць, што часам у іх можна пажывіцца.

— Пэўна, можна! — павесялеў Віктар і мігам пачаў караскацца на дрэва. Вавёрка спалохана крыкнула, пераскочыла на верхавіну і пачала там трывожна мітусіцца.

Дупло было не надта высока, каля яго ад ствала адыходзіла вялікая сухая галіна. Віктар хутка ўзлез, ёмка прыладзіўся на галіне і запусціў у дупло руку. Мірон выцягнуў сваю доўгую шыю і затаіў дыханне.

— Ну, што? — нецярпліва запытаўся ён.

— Нічога нельга дастаць, рукі не хапае, — азваўся Віктар.

— Давай тады я палезу: мае рукі даўжэйшыя.

— Нічога не будзе. Ніякіх адзнак, можа, і зусім нічога няма, — адказаў Віктар і збянтэжана ўсеўся на галіне.

Памаўчалі крыху.

— Вось што! — крыкнуў раптам Віктар. — Гэты бок дрэва тонкі і спарохнелы. Падай мне які-небудзь кол, я ім здолею развярнуць дзірку так, што нават і сам улезу.

Мірон зламаў тонкае дрэўца і падаў Віктару. Засунуў Віктар палку, націснуў — і зараз жа пасыпаліся трэскі і труха. Праз некалькі хвілін замест дзіры была доўгая шчыліна, і нарэшце Віктар мог дастаць гнездо.

— Ёсць нешта! — крыкнуў ён.

— Што? Што? — захваляваўся Мірон.

Віктар яшчэ папоркаўся, а потым як гаркне на ўсё горла:

— Арэхі! Шмат арэхаў!

Напхаў поўныя кішэні, потым пачаў сыпаць за пазуху, а там усё яшчэ было.

— Сып на зямлю, я ўсё падбяру! — крычаў Мірон.

Пасыпаліся арэхі, буйныя, поўныя, усе як на падбор. Нарэшце запасы скончыліся, і Віктар нават выцягнуў і пусціў па ветру гняздо.

— Навошта ты гняздо разбурыў? — закрычаў Мірон. — Хай бы ў падзяку хоць гнязда не чапаў!

— Усё роўна яна больш не будзе тут жыць, — сказаў Віктар і злез з дрэва.

Калі сабралі ўсе арэхі, то іх набралася кілаграмы са тры.

— За здароўе гэтага мілага стварэння! — сказаў Віктар, лузгаючы арэхі.

Панапхалі сабе арэхаў дзе толькі можна было і весела накіраваліся “дадому”.

Праз некалькі крокаў Віктар спыніўся.

— Глянй! — крыкнуў ён. — Нібы грыбы нейкія. Можа, і іх можна скарыстаць? Але, здаецца, яны воўчыя.

Мірон нахіліўся. Ён убачыў бурья грыбы, — нібы сусаныя грушы, панатыканыя вострымі канцамі ў зямлю. Безліч тонкіх, далікатных зморшчак надавала ім нейкі асаблівы выгляд.

— Гэта смаржы, — сказаў Мірон, калі ўважліва разгледзеў іх.

— А іх можна есці?

— Можна, і нават яны вельмі смачныя, але гэтыя занадта старыя. Смаржы — першыя нашы грыбы. Яны з’яўляюцца зараз жа пасля таго, як растане снег.

— Калі можна есці, дык няма чаго перабіраць, старыя ці маладыя.

— Ну, не. Старыя небяспечныя, атрутныя. Ды ў гэтых дробных зморшчках столькі пяску і рознага броду, што іх і вымыць нельга.

— Пашукаем тады маладзейшых.

— Пашукаем.

Пачалі шукаць, але справа была вельмі марудная, бо амаль для кожнага грыба даводзілася складаць “камісію”, каб вызначыць, стары ён ці малады. Пад пагрозай атруты выкінулі нямала і добрых грыбоў, але ўсё ж такі знаходзіліся і надзейныя. Вось ужо зараз будзе поўная шапка...

Але тут на шыю Мірона капнула некалькі кропляў дажджу.

— Дождж! — закрычаў ён не сваім голасам, нібы гэта капнула гарачая смала, кінуў шапку і паляцеў на сваіх цыбатых нагах так, што Віктар адразу згубіў яго з вачэй.

Адчуў некалькі кропляў і Віктар, але, зірнуўшы ўгору, убачыў, што вялікай небяспекі няма: лёгкія хмаркі хоць і пакрапалі крыху, але вялікім дажджом, здаецца, не пагражалі. Ён ухапіў Міронаву шапку і пабег за ім. Праз некалькі крокаў ён заўважыў на зямлі арэхі, спачатку невялікую палоску, а потым і спорную кучу. А кроплі болей не капалі.

— Стой! Назад! Арэхі рассыпаў! — закрычаў Віктар і пачаў збіраць арэхі. Праз некалькі хвілін вярнуўся і Мірон.

— Чаго ты паляцеў, нібы звар'яцелы? — накінуўся на яго Віктар. — Бачыш, дабро парастрасаў! Дажджу ж няма.

— А ты забыўся, як мы баранілі агонь? — адказаў той. — Хочаш яшчэ раз рызыкнуць? Добра, што так абышлося. А бегчы тады, калі вялікі дождж пайшоў бы, было б позна.

Шукаць да апошняга арэха было марудна, знаходзіліся ж яны блізка ад сваёй стаянкі, — таму вырашылі рэшту арэхаў падабраць другі раз.

Да стаянкі было не болей, як паўкіламетра. Агонь захаваўся добра. Памылі смаржы, кінулі ў агонь. Грыбы зморшчыліся так, што нават не было чаго есці. Ды яшчэ попелу набралася ў зморшчкі столькі, колькі было дабра ў самім грыбе. Але ўсё ж такі стравы выйшла досыць смачная.

— А ведаеш што? — сказаў Мірон. — Я лічу, што гэты попел з поспехам заменіць нам соль. Я недзе чытаў, што ёсць на зямлі куткі, дзе людзі наогул ужываюць попел замест солі.

— Ну і еш на здароўе, гэтага дабра хопіць, — адказаў Віктар. — Вось толькі шкада, што другой стравы няма, а прыходзіцца адразу прымацца за трэцюю, за арэхі.

— Затое наогул сёння наш абед — панскі. Далікатны і смачны.

Пасля абеду зараз жа ўзяліся будаваць сабе “хату”. Доўга меркавалі, як гэта без сякеры і нажа ўзяцца за працу, і, нарэшце, знайшлі добры выхад. У тых кустах, дзе злавлі зайца, яны выбралі мясцінку, а над ёй звязалі дрэўцы, што раслі побач. “Зруб” выйшаў дасканалы, моцны. А пераплесці яго, зрабіць страху было зусім няцяжка.

Хата выйшла на славу. Каб чысцей было, падлогу засыпалі пяском, а ложка зрабілі з леташняга чаротніку. Радасць хлопцаў была бязмерная. З якім замілаваннем

яны аглядалі сваю пабудову, затыкалі кожную шчыліну, абламовалі кожную лішнюю галінку, цешыліся і знадворку, і з сярэдзіны! Гэты зроблены іх уласнымі рукамі будан здаваўся ім найлепшым памяшканнем у свеце.

— Цяпер я згодзен жыць тут хоць усё лета! — цешыўся Віктар.

— Вось: тут арэхі паложым, а ў гэтым куту — сухія дровы, каб падтрымліваць агонь у час дажджу, — гаспада-рыў Мірон.

Калі будан (або “юрта”, як казаў Віктар) быў гатовы, прыступілі да ўпарадкавання агню. Галоўную базу для яго выбралі ў той ямцы пад каранем дрэва, дзе было іх логава.

— Трэба выкапаць ямку глыбей, каб жар у ёй доўга захоўваўся, — меркаваў Віктар, — ды пусціць яе пад карань, каб вада не дабралася.

— Гэта было б добра, — сказаў Мірон. — Але ж мы гэтакім чынам сапсуем вялікае каштоўнае дрэва.

Зірнуў Віктар на дрэва — высокае, магутнае, вельмі прыгожае. Лепш было б пад пнём ссечанага дрэва, але такога не відаць.

— Шкада дрэва, — уздыхнуў ён, — але справа ідзе аб жыцці двух савецкіх грамадзян. Мы адпрацуем дзяржаве за гэтае дрэва і пасадзім замест яго некалькі новых.

— Каб былі каменні, дык можна было б сякую-такую печку скласці, — сказаў Мірон. — У далейшым будзем гэта мець на ўвазе і не мінаць аніводнага каменя, які дзе ўбачым.

Узялі пад увагу і тую акалічнасць, што дажджы ў нас часцей за ўсё ідуць з захаду, таму пячурку зрабілі з усходняга боку дрэва. Для хатніх патрэб расклалі другое вогнішча каля свайго памяшкання.

Нарэшце ўсё было ўпарадкавана, і куток адразу набыў культурны выгляд. А будаўнікі на гэты час зусім забыліся, у якім становішчы яны знаходзяцца, і адчувалі сябе так добра, як ніколі.

Пад вечар шэрыя хмаркі ўсё ж такі сабраліся ў адну і затулілі ўсё неба. Пачаў пырскаць дробны дожджык, але цяпер ён быў няшкодным, нават адкрытае вогнішча ад гэтага не цярпела. Такое надвор'е не толькі не псавала настрою, але рабіла больш утульным памяшканне.

Уначы ў некаторых месцах зверху капала на хлопцаў.

— Бач ты, — бурчалі яны. — Здаецца, так шчыльна рабілі, а ўсё яшчэ працякае. Трэба будзе заўтра падправіць.

*Няўдалая спроба.— Да дзікуноў яшчэ не дараслі.—
Рыбацтва кашуляй.— Уласнай гадоўлі рыба.*

На другі дзень надвор'е выдалася зусім добрае. Вясна шпарка ішла наперад. Раніцою пайшлі падбіраць згубленыя ўчора арэхі і шукаць смаржоў. Арэхі падабралі, але добрых смаржоў не знайшлі: відаць, іх час зусім прайшоў.

— Давай зробім лук,— прапанаваў Віктар.— Можа, якога-небудзь дурнога зайца ўдасца аглушыць.

— А можа, мядзведзя хочаш? — засмяяўся Мірон.

Але на кожны выпадак узяліся за майстраванне. Выламалі па добраму арэхаваму дубцу, канцы іх абсмаілі на агні. Зарубкі зрабілі Міронавай спражкай. Віктар напяў свае шнуркі, а Мірону не было чаго напінаць.

— Можна было б адрэзаць тваім нажом тонкі пасак ад рэменя,— сказаў ён,— але на гэта трэба патраціць некалькі дзён, ды і не спадзяюся я на гэтую зброю.

— А як жа дзікуны?

— Мы цяпер у горшым становішчы за дзікуноў. У іх лук быў вынікам шматвяковай культуры, сродкам здабывання спажывы, а для нас гэта цацка. Давай давядзём да ладу спачатку твой.

Найцяжэйшай справай аказалася зрабіць стралу. Выразаць сапраўдную стралу з сухога моцнага дрэва не было магчымасці. Прышлося ўзяць просты дубец ды абсмаіць яго. Падрыхтаваўся Віктар і стрэліў.

Пырнула страла ў паветра і звалілася за некалькі крокаў ад іх. Абодва пакаціліся ад смеху.

— Вось дык зброя! — крыкнуў Мірон.

— Ты не думай,— нібы сур'эзна адказаў Віктар.— Каб там сядзеў заяц ды каб канцом стралы трапіла яму ў вока, каб ад перапуды і неспадзеўкі ён кінуўся ў наш бок,— вось і была б здабыча. А такія выпадкі здараюцца. Мой бацька казаў, што яму аднаго разу без ніякай стралы заяц кінуўся пад ногі.

— Калі такім чынам, дык я згодзен,— смяяўся Мірон. Яшчэ раз напяў Віктар лук, але на гэты раз выйшла яшчэ лепш: шнуркі разарваліся.

— Жарты ўбок,— сказаў Віктар сур'эзна.— Я сам ведаю, што гэта глупства. Але няўжо ж мы не можам зрабіць лук сапраўдны, як у дзікуноў? У нас жа можа быць і скураная цеціва.

— Яно так, — адказаў Мірон, — але для гэтага і дрэва патрэбна больш адпаведнае, і трэба ведаць, як яго апрацаваць, умець рабіць стрэлы, ведаць усе іхнія капрызы і, нарэшце, практыкавацца шмат часу. А самае галоўнае — мець нож. Можа, у далейшым пойдзем паглядзім, ці нельга будзе дзе якую рыбіну злавіць.

— А чым будзеш лавіць?

— Паглядзім спачатку, што і як, а там убачым. Можа, і кашуляй ці штанамі можна будзе.

Пайшлі ўздоўж балота.

— Глянь, здаецца, вада пачынае спадаць, — заўважыў Віктар.

Яно і сапраўды так было. Вада крыху адсунулася. У розных месцах з-пад вады павытыркаліся новыя купінкі травы.

— Гэта добра, — сказаў Мірон, — але для рыбнай лоўлі застаецца менш магчымасцей, бо замест вады мы будзем мець балота.

Так ішлі яны цэлую гадзіну, шукалі даступнай вадзяной прасторы. Нарэшце падышлі да адной маленькай затокі. Вада клінам уразалася ў лагчынку між двума ўзгоркамі. Лагчынка была не балотная, пясчаная. Пасярэдзіне ўтварылася нібы возера, якое злучалася з сапраўдным возерам вузкай пратокай.

— А ў гэтым кутку павінна быць рыба, — сказаў Віктар. — Вада спакойная. Бачыш, як светла і ўтульна тут пад сонцам. А вунь і рыбка мільгаюць.

І ён пачаў здымаць споднюю кашулю.

— Завяжам каўнер і рукавы, уставім абруч — вось і будзе сак, не горшы ад рыбацкага, — казаў ён, але праз некалькі хвілін крыкнуў: — Ах, каб на цябе кадук! Парваная! Здымі сваю.

Мірон зняў сваю кашулю. Завязаць яе ды ўставіць лазовы абруч было лёгкай і хуткай справай.

Праз некалькі хвілін нашы рыбакі ўжо ўлазілі ў ваду. Але хутка яны ўбачылі, што нічога ў іх не будзе, бо вада не выходзіла з кашулі і рыба нават пры добрым жаданні не магла трапіць у яе — вада не пускала.

— А ведаеш, твая падраная кашуля больш падышла б, — сказаў Мірон.

— Не, дзірка вялікая, ды яна адразу падралася б яшчэ болей. Як жа быць? Хіба вось што зробім: развяжам рукавы і возьмем за канцы адной рукой, а другой будзем трымацца за абруч.

— А калі рыба палезе праз рукаў, дык яе — цап! — засмяяўся Мірон. — Давай гэтак.

Пачалі лавіць новым спосабам. Пайшло лягчэй, але нязручна было тое, што трэба было нахіляцца ў ваду па шыю, каб трымаць рукавы на належнай глыбіні.

Праз некаторы час Мірон закрычаў:

— Ёсць! Стой! Ах, вырвалася!..

— У-у, незграбайла! — раззлаваўся Віктар.

— Ды маленькая была, — апраўдваўся Мірон.

Праз хвіліну закрычаў Віктар:

— Ёсць! Трымай свой канец, каб не ўцякла! Да берага цягні, да берага! Падымай угору! Вялікая... Ой, кусецца!

Цяжка было цягнуць на бераг кашулю, нібы бочку, поўную вады. Але ж, калі выцягнулі, дык знайшлі ў ёй дзесятка дробных рыбак, а ў Віктара ў руцэ быў двухфунтовы шчупак!

— Вось гэта дык здабыча! — цешыліся хлопцы.

Болей на гэты раз не хацелі лезці ў ваду, бо змерзлі.

— Куды яна дзенецца, — казаў Віктар. — Мы можам увесь час тут лавіць, нібы ва ўласнай сажалцы.

Але Мірон сумна паківаў галавой:

— Можа, ужо заўтра гэтай сажалкі не будзе. Не забывайся, што яна зрабілася толькі ў час паводкі.

— Вельмі шкада! — збянтэжана прамармытаў Віктар і ўтаропіў вочы ў ваду. А праз момант ён радасна крыкнуў: — Дармо! Мы ж можам зрабіць перагародку вунь у тым вузкім месцы. Хай сабе вада сыходзіць, а рыба застанецца.

Зараз жа прыступілі да працы. Торкалі ў зямлю ўсё, што можна было ўторкнуць. Вельмі слабая была загарадка, але ж затое яны ўзялі колькасцю. Праз гадзіну грэбля каля метра шырыні аддзяляла затоку ад возера ці балота. Каб тут была бягучая вада, яна ў адзін міг разбурыла б іхняе збудаванне, але, на шчасце, гэтага можна было не баяцца.

— Вось рыба і ў палоне! — захапляўся Віктар. — Хай сабе гадуецца, а мы будзем браць колькі захочам і калі захочам.

Такая магчымасць значна ўзняла дух хлопцаў, бо з'явілася некаторая ўпэўненасць і ў заўтрашнім дні. Вечарам ля вогнішча Мірон разважаў:

— Пяці дзён яшчэ не прайшло, а якія змены адбыліся ў нашым становішчы! І агонь маем, і хату, і спажыву, нават сваю рыбную гаспадарку.

— Я больш быў бы задаволены, каб мы мелі сваю хлебапаякарню,— сказаў Віктар, абгрызаючы выкачаную ў попеле касцістую рыбку.

Як кожны вечар, пасля дзённых турбот гутарка іх перайшла да хатніх спраў. Якімі далёкімі здаваліся цяпер гэтыя справы! Не верылася, што пры нармальных умовах за адзін дзень можна было б вярнуцца дадому. Пакуль не прайшлі дзесяць канікулярных дзён, вялікай трывогі там яшчэ не будзе. А калі яны пройдуць?

VIII

Прасцейшая, але лепшая зброя.—

Знаёмства з дзікам.—

Журавіны.— Хоць змяю за здабычу.—

Лясныя жыхары.—

Царская жывёла.— Вожыкава булава.—

Уперад на чарапаху! — Пешаход з Афрыкі.

— А што будзем сёння рабіць? — запытаўся на другі дзень Віктар.

— Я прапаную пайсці далей у лес на разведку,— адказаў Мірон.— Мы ж зусім не былі яшчэ ў глыбіні.

— Трэба было б якую-небудзь зброю мець,— заўважыў Віктар.

— Толькі не твой лук,— усміхнуўся Мірон.— Лепш зробім сабе добрыя дубіны.

Знайшлі адпаведныя дрэўцы, зламалі іх, абпалілі на агні, нават будзавешкі пакінулі на канцы. Зброя выйшла хоць куды!

— З гэткай зброяй я і на ваўкоў згодзен ісці! — казаў Віктар, размахваючы сваёй дубінай.

— І сапраўды, з дзвюма такімі штукамі не боязна,— згадзіўся Мірон і трэснуў па кусту так, што ад яго паляцелі шматкі.

Узялі з сабой арэхаў, падклалі агню і пайшлі.

Чым глыбей уваходзілі ў лес, тым часцей сустракаліся сухія ўзгоркі. На вышэйшых пясчаных месцах рос хваёвы бор, на ніжэйшых — гущар з ельніку, алешніку, бярозы, рознага хмызняку. Часам трапляліся прыгожыя лугавінкі з ліставымі дрэвамі: дуб, граб, ліпа.

— Ідзем да тых дубоў,— сказаў Мірон.— Можа, знойдем леташніх жалудоў. Калі прыйдзе бяда, яны спатрэбяцца.

— Ды і без бяды кавы добра будзе папіць,— адказаў Віктар.— Трэба толькі мець начынне і цукар.

Калі падышлі да дубоў, то ўбачылі, што там нехта перад імі ўжо гаспадарыў. Зямля была перакапаная, віднелася шмат слядоў, а жолуда аніводнага. Але дзіўней за ўсё было тое, што сляды здаваліся свежымі.

— Хто б гэта мог быць? — задуменна сказаў Мірон.

— Дзікі! — упэўнена адказаў Віктар, разглядаючы сляды.

— Невядома, ці радавацца, ці шкадаваць, што знайшліся такія суседзі,— прамовіў Мірон.

Віктар чамусьці памахаў сваёй дубінай.

— Добра было б здабыць дзіка, але, кажучь, звер вельмі небяспечны. Калі раззлуецца, дык нават добрая зброя не паможа.

У гэты момант збоку нешта затрашчала. Хлопцы ўздрыгануліся і мацней сціснулі свае дубіны. З-за ламачка паказаўся дзік. Здавалася, увесь ён складаўся толькі з адной страшэннай галавы. Ні зада, ні кароткіх ног не было відаць, але ж бурая галава са пчаціністым хібам, натапыранымі вушамі, вялізнымі ікламі і маленькімі злоснымі вочкамі была жудаснай.

— Не рухайся! — прашаптаў Віктар.

Дзік спыніўся, задраў свой лыч, панюхаў паветра, глуха рохнуў і завярнуўся назад.

— Ну і страшыдла! — прамовіў Мірон.— Яго не толькі дубіна, але і гармата не возьме. Ліха з імі, з гэтымі суседзямі.

— Крыўдна ўсё ж! — пашкадаваў Віктар.— Гэткі выпадак, а ты стой ды глядзі, як дурань.

Пайшлі далей. У густым ельніку пачулі зусім блізка моцны лопат крылаў; здавалася, нейкая вялізная птушка заблыталася ў галінах і не можа адтуль выбіцца. Зірнулі ў той бок і сапраўды заўважылі вялікага чорнага птаха. Ляцеў ён так нізка і так нязграбна махаў крыламі, што, здавалася, яго было зусім лёгка злавіць рукамі.

— Хапай яго! — кінуўся наперад Мірон.

Але Віктар не зварухнуўся.

— Дарэмна. Гэта табе так здаецца. Глушэц заўсёды так лятае ў ельніку, але ніхто яшчэ не лавіў яго рукамі.

— У такім разе хадзі сюды,— крыкнуў Мірон.— Я табе пакажу нешта другое.

Калі Віктар выбраўся на купчастую балоцістую палянку, дык убачыў, што Мірон схіліўся над журавінамі.

— Пакаштуй, якія яны смачныя, салодкія пасля зімы,—

сказаў Мірон.— Шкада толькі, што гэтыя лясныя жыхары ўжо ласаваліся тут. І нам мала пакінулі.

З вялікай ахвотай падмацаваліся хлопцы ягадамі ды назбіралі яшчэ ў шапку.

— Нічога, жыць можна,— з задавальненнем сказаў Віктар.— Але ўсё ж такі мушу сказаць, што ўвесь час адчуваю сябе галодным, і ў роце і ў жываце неяк нядобра. Хоць бы кавалак хлеба ці якога-небудзь варыва — зусім іншая была б справа.

— Спачатку сырому зайцу быў рады, а цяпер ужо сапраўднага абеду захацеў,— засмяяўся Мірон.— У нашым становішчы трэба разважаць інакш: абы-чым, толькі б падтрымаць сябе. І галоўнае, каб разнастайная была страва. Вось чаму і журавіны вельмі карысныя. Гэта, брат, пладавіна, а ў ёй ёсць жалеза, вугляводы, вітаміны.

З поўнай шапкай журавін яны не хацелі ісці далей у лес, далі круг і накіраваліся назад. У адным месцы ўбачылі вялікую змяю. Яна ляжала, скруціўшыся, на пняк і грэлася на сонейку. Галаву яна вытыркала ўверх і млява варушылася.

Віктар мігам падскочыў і забіў яе дубінаю.

— Ну і гадзіна! — сказаў ён і пакратаў змяю нагою.— Мусіць, з метр будзе.

Яны пасунуліся былі далей, але хутка Мірон прыпыніўся.

— Слухай,— сказаў ён,— у нашым становішчы шкада пакідаць здабычу, якая б яна ні была. Ці нельга будзе як-небудзь скарыстаць і гэту?

— Ды што ж ты з яе зробіш? — засмяяўся Віктар.

— Не ведаю яшчэ. Але ў нашай бядняцкай гаспадарцы ўсё можа спатрэбіцца. Здымем з яе скуру.

— Хіба зрабіць з яе чучала для нашага тэхнікума, экземпляр добры,— згадзіўся Віктар.

Агідная была справа, але праз некалькі мінут скура была здэртая. На зямлі застаўся голы, брыдкі скрутак, а Віктар закінуў сабе на плечы скуру-кішку.

Ціха ішлі яны па лесе, пільна прыглядаючыся навокал. За гэты невялікі час, як яны апынуліся на востраве, прырода значна змянілася. Лісце на дрэвах загусцелася, трава паднялася. Здавалася, і птушак больш стала, мацней разляталіся па лесе іх галасы. Вось пінькае лівагрудая зябка, вось заліваецца чорны дрозд, свішча жоўтая івалга, стукаюць дзятлы. Заварушыліся розныя казюлькі, а ў цяньку ўжо пачуўся непрыемны звон камароў. Сятам пераскакваюць з дрэва на дрэва вавёркі.

— Вось каб яшчэ арэхаў знайсці! — прамовіў Мірон.

— Разласаваўся,— усміхнуўся Віктар.— Не на кожным кроку гэта здараецца, брат ты мой. Нават каб і знайшлі такое самае дупло, дык гэта зусім не значыць, што там абавязкова будуць арэхі: маглі і вавёркі з'есці за зіму.

Тут па дрэве шмыгнула нейкая новая жывёліна, крыху падобная да вавёркі, толькі танчэйшая і даўжэйшая за яе. Колер скуры — руды з белымі плямамі.

Мірон няўважліва зірнуў на яе і прамовіў:

— А гэта не вавёрка?

— Тсс! — шапнуў Віктар і прытрымаў рукою Мірона.— Гэта гарнастай!

— Няўжо ж ён такі нікчэмны? — здзівіўся Мірон.

— Зімою ён белы, а цяпер якраз змяняе зімовае адзенне на летняе. Самая галоўная яго адзнака — канец хваста, які заўсёды бывае чорным.

Гарнастай тым часам знік з вачэй.

Мірон зняважліва паціснуў плячыма.

— А я думаў — гарнастай немаведама што такое. Раней жа ніхто не меў права насіць гарнастаевыя футры, апрача цароў ды князёў.

— Я думаю, каб цары прысвоілі сабе таксама выключнае права на лапці, тады і лапці лічыліся б найбагацейшай і самай моднай рэччу,— усміхнуўся Віктар.

Праз некаторы час натрапілі на вожыка. Убачыўшы небяспеку, небарака зараз жа скруціўся ў клубок. Хлопцы падышлі да яго і пачалі меркаваць, што з ім рабіць.

— Каб былі дома, то ўзялі б яго жывым на пацеху, а тут што з ім будзеш рабіць? Есці, мусіць, яго нельга,— разважаў Віктар.

— А трэба было б і яго як-небудзь скарыстаць,— напружана думаў Мірон.— Могуць, напрыклад, спатрэбіцца ягоныя іглы ў якой-небудзь справе.

— А ведаеш што? — схапіўся Віктар.— Калі ўзяць яго скуру ды абкруціць ёю канец нашай дубіны, дык будзе такая булава, што з ёю хоць на мядзведзя ідзі!

— Вось бачыш!

— Але ж як шкада забіваць гэтае мілае стварэнне! — уздыхнуў Віктар.

Аднак прыйшлося забіць. Да журавін і змянай скуры далучыўся вожык. З гэтай здабычай яны і вярнуліся дадому.

Было яшчэ рана, не пазней за поўдзень. Часу застава-

лася досыць для гаспадарскай працы. Паабедалі рыбай, арэхамі і журавінамі.

Скуру змяі павесілі сушыцца, а з вожыка пачалі рабіць булаву. Але ж і папакутавалі, пакуль знялі з яго скуру сваім “нажом”! Скрывавілі ўсе чатыры рукі. Затое булава выйшла на славу! Толькі Мірон усумніўся ў ёй.

— Супраць чалавека, — сказаў ён, — лепшай і не трэба. А што ты зробіш са зверам? Для яго гэтыя іглы — нішто.

— А ўсё ж такі лепш, як голая дубіна, — цешыўся Віктар.

Цяпер, калі непасрэдная пагроза голаду адсунулася, яны мацней адчулі недахват адной дробязі — пасудзіны ці якога чарапка для вады. Увесь час ім прыходзілася піць жменямі, а калі вада спала, то зусім дрэнна зрабілася: часам да чыстай вады нельга было даступіцца так, каб дастаць яе абедзвюма рукамі, і даводзілася піць брудную.

— Гэткае глупства ды так перашкаджае! — злаваў Віктар. — Пойдзем шукаць гліны, можа, злепім які чарапок.

— Хадзем на рыбу і па дарозе пашукаем, — згэдзіўся Мірон. — Да захаду сонца застаецца яшчэ гадзін з пяць.

Але не так лёгка было знайсці гліну, як гэта здавалася. То пяскі, то балота, — а гліны ні знаку. Усё далей і далей зварочвалі яны ўбок. Падыходзячы да аднаго балотца, здалёк заўважылі, што на беразе яго нехта капошыцца. Хлопцы прыпыніліся і пачалі ціхенька красціся. Але чым больш набліжаліся, тым болей дзівіліся: гэты “нехта” не быў падобны ні на звера, ні на птушку. Проста штосьці круглае круцілася на месцы, станавілася рубам.

— Чарапаха! — прашаптаў Віктар.

Хлопцы спыніліся і пачалі наглядаць за ёй. Чарапаха была велічынёю з шапку. Яна неяк смешна і нязграбна прыстасоўвалася, каб хвостом выкапаць у зямлі ямку, і была так занята сваёю справай, што нічога не заўважала навакол. Хлопцы падпаўзлі зусім блізка.

— Што яна робіць? — прашаптаў Мірон.

— Ямку капае, каб пакласці туды яечкі, — шэптам адказаў Віктар.

— Ці не пачакаць, пакуль яна паложыць? Кажуць, яе яечкі вельмі смачныя.

— Можа, яны і сапраўды смачныя, — сказаў Віктар, —

але і яна не дурная: яна ўмее зрабіць так, каб такія ласуны, як ты, іх не елі.

— Якім чынам?

— Вельмі проста: палажыўшы яйкі, яна мочыць іх нечым вельмі непрыемным.

— Не можа быць! Хто табе казаў?

— У кніжцы чытаў.

— Тады ўперад! На чарапаху! — крыкнуў Мірон.

Хлопцы выскачылі і схапілі бездапаможную жывёліну. Бедная чарапаха схавалася ў свой панцыр.

— Як жа да яе даступіцца? — казаў Віктар, варочаючы яе ў руках.

— Прыйдзецца праз дзірку закалоць.

З жалем выканалі яны гэты непрыемны абавязак.

— Я думаю, не трэба нам цяпер далей ісці, — сказаў Мірон. — Адразу маем і вячэру, і пасудзіну.

Вярнуліся дадому. Нялёгка было выпцягнуць чарапаху з яе панцыра, але вячэру на гэты раз хлопцы мелі выключную. Пасудзіну таксама атрымалі добрую. Толькі крыху перашкаджаў ніжні, з чэрава, панцыр. Аднак Мірон лічыў, што гэта нават і лепш.

— Набіраць ваду і піць не перашкаджае, а разам з гэтым маем міску з накрыўкай.

— А ці нельга будзе ў ёй гатаваць ваду? — запытаўся Віктар. — Вельмі хочацца якога-небудзь чаю ці юшкі.

— Мусіць, нельга, бо яна рагавая і павінна смаліцца. Пачакай! — схамянуўся Мірон. — Мы ж можам мець чай, нават салодкі!

— Адкуль?

— Ды сок бярозавы!

— І як гэта нам раней у галаву не прыйшло! — пляснуў сябе па лбе Віктар. — Нават з бяросты можна было зрабіць пасудзіну для вады. Ах мы, дурныя!..

— Гэта ўжо такі закон чалавечага развіцця, — важна сказаў Мірон. — Спачатку ўся ўвага аддаецца на самыя галоўныя, першачарговыя патрэбы, а потым ужо чалавек можа падумаць пра іншае.

Сонца схілялася на захад.

— Пойдзем, паставім нанач нашу чарапаху, каб заўтра мець чай, — сказаў Мірон.

Пайшлі, выкалупалі ў бярозе дзірку. Але як падставіць сваю пасудзіну, калі яна з накрыўкай?

Мірон уціснуў у дзірку галінку, а другі канец прасунуў у чарапаху.

— Хоць і марудна пойдзе і прападзе частка соку, але да раніцы набярэцца,— сказаў ён.

Над галавой іх нехта ціхенька праляцеў і ўчапіўся за суседнюю бярозу.

— Што гэта такое? — здзівіўся Мірон.— Ні птушка, ні кажан, ні вавёрка. Здаецца, поўсць нейкага шызага колеру. Ну, спец, растлумач.

Жывёла нязграбна поркалася ў вілаваціне бярозы. Віктар прыгледзеўся.

— Гэта ляцяга, або лятучая вавёрка,— сказаў ён нарэшце.— Хоць яна і значна адрозніваецца ад вавёркі. Удзень яна звычайна сядзіць у сваім гняздзе.

— Колькі тут рознага звяр'я, якога нават і не ведаеш,— паціснуў плячыма Мірон.

— Каб гэты дзікі кут не быў добрым прытулкам для звяроў,— сказаў Віктар,— тады і нам не прыйшлося б тут сядзець.

— Чаму так?

— Вельмі проста. Калі тут многа звяроў, значыць, рэдка бываюць людзі, значыць, дабрацца сюды цяжка... А таксама і выбрацца,— дадаў Віктар.

“Крэ-крэк”, — пачуўся недзе голас драча.

— І ён тут! — здзівіўся Мірон.— Да гэтага часу я чуў яго толькі ў жыце.

— Гэта, мусіць, падарожны,— аўтарытэтна сказаў Віктар.— Відаць, толькі што прыйшоў з Афрыкі.

— Як гэта “прыйшоў”? — здзівіўся Мірон.

— Ды прыпёр пехатою і ўсё.

— З Афрыкі?

— Але.

Мірон зарагатаў.

— Ты не рагачы, я кажу сур'ёзна. Сам у кнізе чытаў. Яны дрэнна лятаюць і не любяць ляцець. Таму і лічаць за лепшае ісці і тады толькі падымаюцца, калі на дарозе вада ці іншая перашкода.

Мірон павінен быў паверыць, але доўга яшчэ смяяўся з гэтага дзіўнага пешахода.

— Усё было б нішто,— казаў Віктар, калі яны паляглі ў сваёй будцы,— але накрыцца няма чым. Уначы халаднавата бывае.

— Затое гэта прымушае вылазіць і падтрымліваць агонь,— адказаў Мірон.— А іначай ён калі-небудзь можа і загаснуць.

*Салодкі чай.— Лекцыі Мірона.— Важная пані.—
Драпежнік на рыбалцы.— Арэна для бойкі.—
І змяя спатрэбілася.— Байцы ў палоне.*

Раніцою пайшлі па “чай”. Чарапашына была поўная, нават праз верх палілося. З якой прыемнасцю выпілі свежага салодкага соку!

— Адразу, здаецца, адчуў сябе мацней,— заўважыў Віктар.

— Яно так і павінна быць,— сказаў Мірон.— Тут ёсць цукар, які карыснейшы за мяса. Яго якраз і не хапала для нашых арганізмаў. Цукар падтрымлівае нервовую сістэму і асабліва карысны пры разумовай працы.

— Во! Гэта дарэчы! — перакруціўся на адной назе Віктар.— Я ўжо адчуваю сябе больш разумным і гатоў зараз жа распачаць культработу сярод тутэйшых жыхароў — зайцоў, вожыкаў, чарапах.

— Па тваёй балбатні не відаць, каб ты зрабіўся больш разумным,— упікнуў Мірон, але Віктар не пакрыўдзіўся.

Паставілі чарапашыну на месца і накіраваліся да свайго рыбнай гаспадаркі. Дарога была знаёмая, ішла галоўным чынам уздоўж берага, звяроў тут хлопцы не чакалі, таму маглі больш увагі звярнуць на некаторыя цікавыя расліны, якіх да гэтага часу не заўважалі. Прышоў час і Мірону паказаць свае веды.

Ужо праз сотню крокаў Віктар зацікавіўся высокай хвойя з шараватаю гладкай карою і шызымі ігламі.

— Што гэта такое? — запытаўся ён.— Здаецца, ні сасна, ні елка.

— Ельніца,— адказаў Мірон.— Бачыш, іглы больш спіснутыя, а знізу во якія дзве сінявата-белыя палоскі. Шышкі падобныя да яловых, але больш тупыя.

— Дык яны ж растуць у Сібіры! — здзівіўся Віктар.

— А вось, бачыш, ёсць і ў нас. А сібірская ельніца і росту меншага, і іглы і шышкі напалову меншыя.

Мірон быў задаволены, што выявіў столькі ведаў, але праз некаторы час ён апынуўся ў досыць непрыемным становішчы. Яны натрапілі на невялікае дрэва з нейкім дзіўным лісцем: не то хваёвыя іглы, не то звычайныя вузкія лісцікі. Дзве паловы ліста складалі нібы жалабок, а каля ліставой пазухі былі прычэплены шурпатыя галачкі.

— А гэта якое дрэва, хваёвае ці ліставое? — запытаўся Віктар, упэўнены, што Мірон ведае.

Мірон пачаў яго разглядаць, але не мог прыпомніць.

— Гэта, гэта... — мармытаў ён і напружваў памяць.

— Эх ты, спец! — насмешліва сказаў Віктар.

— Ціс! — выпаліў Мірон. — Ведаю! Паўднёвая расліна, але належыць да хваёвых. Лісце атрутнае. Само дрэва вельмі моцнае. Вось з чаго нам трэба было б зрабіць лук! Не ведаю, як тут, а ў іншых месцах ціс можа жыць дзве тысячы гадоў.

— Ого! — крыкнуў Віктар. — І заўсёды такія маленькі?

— У іншых месцах вырастае нішто сабе, але наогул дрэва невялікае. Тут яно вельмі рэдка сустракаецца; бывае яшчэ ў Белавежскай пушчы. А далей на ўсход няма...

— Малайчына! Вытрымаў экзамен! — пляснуў яго Віктар па плячы.

Праз некаторы час звярнулі ўвагу яшчэ на адно невялікае хваёвае дрэва з маленькімі зялёненькімі ігламі, якія раслі паасобнымі мяцёлкамі. Віктар зацікавіўся ім.

— Глянь. Здаецца, нібы іглы ўсе маладыя, толькі што пачынаюць расці.

— Так яно і ёсць. Гэта — лістоўніца. Яна на зіму скідае свае іглы.

— Якая яна нікчэмная!

— Яна любіць горную камяністую глебу. Але ў некаторых месцах і ў нас добра расце. Яе часта ў нас штучна разводзяць.

Потым Мірон спыніўся каля травы з зубчастым, складаным лісцем. На верхавіне сцябла парасонам сабраліся пучкі, гатовыя распусціцца ў кветкі.

— Раю заўважыць гэтую расліну, — са смехам сказаў Мірон, — табе яна можа спатрэбіцца.

— Чаму ж так мне?

— А вось калі пачнеш гарачыцца занадта, дык зробім адвар з караня, каб супакоіць нервы. Гэта — валяр'ян.

— Глядзі, брат, каб табе не спатрэбілася, а я абыдуся, — адказаў Віктар.

— Каб назбіраць болей, то можна было б і скарыстаць. У аптэках ахвотна бяруць. Ды і наогул цяпер у нас усюды купляюць лекавыя расліны.

— У такім разе пачнём збіраць.

— Вось прыгледзімся спачатку, што яшчэ можна тут знайсці.

І ён больш пільна пачаў прыглядацца навакол. Але не на кожным кроку растуць лекавыя расліны. Да таго ж,

было яшчэ рана, не ўсе расліны распусціліся як след, яшчэ менш цвілі.

Таму асабліва кінулася ў вочы, калі праз некаторы час яны заўважылі на спадзе, пад аховай дрэў, купку не то травы, не то кустоў з вялікімі прыгожымі залаціста-жоўтымі кветкамі. Падышоўшы бліжэй, хлопцы ўбачылі, што некаторыя сцяблы дасягаюць двух метраў вышыні. Лісце было прадаўгаватае, тоўстае, нібы тлустае. Ад кветак ішоў моцны пах. Усё гэта рабіла ўражанне, нібы расліна гэтая з'яўляецца тут нейкім госцем.

— А гэтая штука досыць цікавая! — прамовіў Віктар і пачаў кратаць кветкі і лісце. — Нібы нейкія там фікусы ці рададэндраны — ліха іх ведае, — што часам трымаюць у пакоях, у гаршках. Ды і пах такі, што можна адурэць.

Мірон жа, здавалася, глядзеў на расліну з нейкім хваляваннем.

— Так, — сказаў ён нарэшце. — Гэта — азалія, або, як кажуць у народзе, “божае дрэўца”. Чытаў пра яе і нават дзівіўся, чаму гэта яе так паважаюць. Наш прафесар Адамаў нават спецыяльна ездзіў у нейкі кут Беларусі, каб паглядзець на яе і даследаваць. Апісаў падрабязна: і якія суседзі каля яе растуць, і якое дрэва, і якім клімам яна размясцілася, і які каменьчык знаходзіцца пад ёй. А ўрэшце ўзняў хадайніцтва, каб агарадзіць і абараніць яе.

— Ай-яй-яй! — жартаўліва здзівіўся Віктар. — Не палохай ты мяне, а то я не ведаю, як трымаць сябе перад гэткай асобай. Хоць і досыць добрыя кветкі, але ж увагі ўжо занадта.

— Тлумачыцца гэта тым, што яна — рэдкі госць з цёплых краін і расце ў нас, як бачыш, сама ў грунце.

— Хай сабе сама і расце. Чаго ж з ёю так цацкацца? Ці, можа, якая асаблівая карысць ёсць ад яе?

— Кажуць, што надзвычайна памагае ад каросты.

— Вада і мыла яшчэ лепш дапамагаюць.

— Акрамя таго, у ёй ёсць нейкі наркатычны матэрыял. Калі пад'есці мёду, сабранага пчоламі з гэтых кветак, дык можна аглухнуць і ашалець.

— Дык вось чаму гэта “божае дрэўца”! Завошта ж тады яго шанаваць? — абурыўся Віктар. — Трэба за гэта нішчыць, а не шанаваць.

— Не бойся, яна ў нас вельмі рэдкая. Звычайна расце ў Крыме, вакол Чорнага мора ды ў Паўднёвай Еўропе і нікому там не перашкаджае. Яе нават спецыяльна садзяць у садзе, бо яна раней за ўсіх цвіце. Яна цвіце нават раней, як

распусціць сваё лісце. Кажуць, што яе паўтараста год на-
зад завезлі ў Еўропу з Кітая.

— Вось якая цаца, — засмяўся Віктар. — Ну, хай сабе
расце на здароўе. Хадзем, а то яшчэ апалееш.

Нарэшце яны падышлі да сваёй сажалкі. Вада ў ёй
значна спала, у некаторых месцах выступіла зямля. Пра-
тока каля грэблі зрабілася зусім вузкай. Але ў розных
месцах заставаліся яшчэ ямы з больш глыбокай вадой.

Падышоўшы да адной з такіх ямін, хлопцы заўважылі,
як у вадзе шыгнула нешта цёмнае. Не паспелі прыгле-
дзеца, як каля берага паказалася бліскучая цёмна-бурая
круглая галава з белай плямай на носе. У роце незнаёмы
“злодзей” трымаў рыбіну.

— Выдра!.. — крыкнуў Віктар, але галава схавалася
раней, як ён скончыў гэтае слова. — Ах, паганая! Яна ўсю
нашу рыбу зжарэ! Тым болей што яна часта адгрызае
толькі спіну, а рэшту кідае.

— Будзем тады лавіць яе разам з рыбай, — прапана-
ваў Мірон.

— Ну не, брат, яна не такая дурная. Яе толькі ў пастку
можна злавіць, ды і то трэба паставіць каля нары. А нара
мае два выходы: адзін наверх, а другі пад ваду. Аднаго
разу чатыры чалавекі па чарзе пільнавалі выдру шэсць
тыдняў і не маглі злавіць. У кожным разе, трэба хоць
прагнаць яе.

Хлопцы раздзеліся і падрыхтавалі сваю “сетку”.

— А можа, укусіць яшчэ гэты драпежнік? — прамовіў
Мірон.

— Калі загнаць яе ў кут, то яна можа і кінуцца, а так
не адважыцца.

Калі хлопцы падышлі да сярэдзіны лужыны, дык уба-
чылі, што на беразе, сярод травы, слізганула доўгае, на ка-
роценькіх ножках, цела выдры. Спіна была цёмна-бурая, а
спод — святлейшы.

— Эх, дабро ўцякае! — з жалем сказаў Віктар. — Адна
скура чаго варта! Рублёў трыста можна атрымаць.

— Ого! А есці яе можна? — запытаўся Мірон.

— Можна, і нават мяса добрым лічыцца.

— Пашукаем тады яе нару.

— Нары, мусіць, тут і няма. Яна робіць яе каля вады.
А гэтая вада выпадковая, часовая.

— Шкада, — уздыхнуў Мірон. — Давай тады лавіць
сваю ўласную рыбу.

“Уласнай” рыбы налавілі лёгка, у дадатак яшчэ вы-

цягнулі некалькі камякоў нейкага кісялю з чорнымі крупкамі.

— Гэтая жабіная ікра толькі кашулю запаскудзіць,— сказаў Мірон, з гідлівасцю адграбаючы гэты кісель.

Ідучы назад, яны зайшлі ў лес пашукаць яшчэ журавін і ў адным кутку, сярод густога ельніку, знайшлі прытульную пляцоўку, пасярод якой было нацярушана шмат свежага пер'я.

— Загінула ад драпежніка нейкая птушка,— прамовіў Мірон.

Віктар агледзеў мясіну, перагледзеў пер'е, то чорнае, то чорнае з белым, то стракатае, і нарэшце сказаў:

— Не, тут ніхто не загінуў. На гэтым месцы цецерыкі збіраюцца такаваць, гуляюць, б'юцца. Гэтае пер'е і ёсць вынікі іхняй бойкі. Каб паляўнічыя знайшлі такое месца, яны зараз жа зрабілі б тут засаду.

— А можа, і нам зрабіць?

— А што ты зробіш з голымі рукамі? Цецярук асцярожны. Паляўнічыя звечара робяць буданы і цярпліва чакаюць усю ноч. У іх стрэльбы. А мы што будзем рабіць? Рукамі іх не зловіш.

— А калі напэўна вядома, што яны на гэтым месцы будуць скакаць ды біцца, то можна ім петлі параскідаць.

— Гэта іншая справа. Варта падумаць.

Усю дарогу яны меркавалі: з чаго зрабіць петлі? І нічога не маглі прыдумаць, апрача таго, што прыйдзецца ахвяраваць Віктараву споднюю кашулю. Але і тут была небяспека, што ахвяра можа быць бескарыснай. Для такіх петляў трэба калі не конскі волас, то прынамсі тонкі і моцны шпагат. Тонкія вяровачкі са старых, труклявых нітак будуць занадта слабыя, а з пасмаў кашулі — зусім нягодныя. Так падышлі да дому і нічога не вырашылі.

Тут Мірон зірнуў на змяіную скуру, якая сушылася на галіне, раптам спыніўся і крыкнуў:

— Вось хто нам дапаможа! Парэжам гэтую скуру на тоненькія паскі, і яны будуць не горшыя за валасінкі.

— Праўда! — падхапіў Віктар. — Цяпер я бачу, што ўсё на свеце можна абярнуць на карысць чалавека.

Хутка згатавалі сабе абед і не марудзячы ўзяліся за змяіную скуру. Але зараз жа і апусцілі рукі... Ну як было парэзаць яе, ды яшчэ на тонкія пасачкі, без нажа?

Віктар ледзь не заплакаў.

— Гэта ж вечная пакута! — скардзіўся ён. — Усё ідзе добра, з кожнага становішча можна знайсці выхад, усё

можна абярнуць на сваю карысьць, і на кожным кроку адна перашкода — нож! Які дурань трымае нож у торбе? Каб я ведаў гэта, дык сам палажыў бы сабе ў кішэню. Праз цябе ўся пакута!

— Чаго заскуголіў? — агрызнуўся Мірон. — Я сам заўсёды трымаю нож у кішэні. Але ж ці не звычайная справа, адрэзаўшы хлеб, палажыць разам з ім і нож? І я, каб ведаў, што праз цябе перакулімся, дык таксама ўзяў бы нож у кішэню. Ды і позна ўжо пра гэта казаць — нічога не паможа. Лепш набяромся цярплінасці ды пачнём калупаць чым можна. Часу хапае.

І пачалі “калупаць”. І спражкай, і трэскай, і касцямі рыб, і вострым гузікам. А Віктар дадумаўся яшчэ распаліць сваю спражку на агні ды ёю смаліць. Усё разам, — а больш за ўсё цярплінасць, — пачало даваць вынікі. А першыя вынікі надалі бадзёрасці, упэўненасці і яшчэ раз цярплінасці. Спачатку яны разрэзалі змяіную скуру ўздоўж напалам, а тады ўжо кожны працаваў над сваёй паловай. Шэсьць гадзін карпелі яны над гэтай працай і, нарэшце, зрабілі тое, што было ім патрэбна.

— Гэта ж самыя дасканалыя сілы ў свеце! — цешыўся Віктар са свае працы.

Зараз жа і панеслі іх на месца. Цікава было папільнаваць, як пойдзе справа, але раздумаліся, што не варта пакутаваць усю ноч.

— Дапамагчы справе мы нічым не можам, — казаў Віктар, — а спудзіць можам. Толькі каб устаць заўтра як мага раней.

Параскладалі сілы сярод палянкі, замацавалі канцы, вярнуліся назад і паляглі спаць.

Віктар прачнуўся апоўначы і чакаў раніцы каля вогнішча. Ледзь зашарэлася на ўсходзе, ён разбудзіў Мірона, і яны ціхенька накіраваліся ў лес.

Яшчэ здалёк пачуліся ў тым баку гоман, плясканне, балбатанне, нібы там сабраўся нейкі натоўп. Потым выразней пачуліся гукі — чуфф-фы, чушш! Чуфф-фы, чушш!

Хлопцы паўзлі наперад не дыхаючы, сэрцы іх калаціліся.

Падпаўзлі. Зірнулі. На палянцы білася некалькі пар цецерыкоў ды так, што толькі пер’е ляцела ва ўсе бакі. Асабліва вызначаўся стары такавік, чорны з белымі палосамі на крылах. Навакол, па галінах, сядзелі рабыя цяцёркі і глядзелі на гэтае спаборніцтва, якое адбывалася выключна дзеля іх.

Яны крыкамі падбэдзёрвалі байцоў, а тыя стараліся з усіх сіл, каб паказаць сябе перад красунямі.

Усё гэта хлопцы заўважылі адным зіркам, а калі прыгледзеліся пільней, то ўбачылі, што ў двух цецерукоў ужо заблыталіся ногі і яны бездапаможна бараніліся ад сваіх ворагаў. Вось зачапіўся і стары такавік, трывожна закрычаў, забіў крыламі і вырваўся.

— Бяжым! Каб і тыя не вырваліся! — шапнуў Віктар.

Лопат крылаў аглушыў хлопцаў. Спалоханыя птушкі мігам зніклі. А ў руках таварышаў засталіся два добрыя цецерукі, кіло па два вагою.

Х

Гаспадарка. — “Гліняная паэма”. —

Старыя знаёмыя. —

Воўк. — Палявалі на ліса, а забілі... —

Павелічэнне статка.

Цяпер ужо спажывы было дні на чатыры. Але зноў бяда: як яе захаваць, каб не папсавалася?

— Давай склеп рабіць, — не то жартам, не то сур’езна сказаў Віктар.

— Галоўнае не ў склепе, а ў солі, — адказаў Мірон.

— Тады давай сушыць на сонцы ды вэндзіць мяса, як гэта робяць іншыя ў такіх выпадках.

— Гэта было б добра, але як разрэзаць яго на тонкія лустачкі?

— Ну, тады давай будаваць клетку, — сыпаў прапаноўны Віктар.

— А! — сцяміў Мірон. — Гэта ўжо іншая рэч.

І сапраўды: цецерукі былі жывыя, значыцца, лепш за ўсё было захоўваць іх жывымі.

— У такім разе, пакуль ёсць рыба, мы абодвух будзем гадаваць, — сказаў Мірон, — а дзеля гэтага зробім маленькі хлёўчык.

— Нават і не надта маленькі, бо, можа, і яшчэ завядзецца якая жывёліна, напрыклад, дзікае парася, заяц, медзведзяня.

— Карова, авечка! — перадражніў Мірон.

Як бы там ні было, а катушок будаваць трэба. Так парашылі хлопцы. І лепш за ўсё было прыбудаваць яго да шалаша. Тут яшчэ раслі кусты, з якіх можна было зрабіць “зруб”. Форма будынка залежала не ад будаўнікоў, а ад

таго парадку, у якім раслі кусты. Але гэта нічога не абыходзіла. У параўнанні з хатай пабудова катуха была ўжо лёгкай справай, і не болей, як праз гадзіну, ён быў гатовы.

Найбольш сур'ёзным аказалася пытанне з дзвярыма. Рабіць і прыстасоўваць так, каб яны зачыняліся і адчыняліся, без нажа было цяжка і марудна.

— Дык і не трэба турбавацца! — сказаў нарэшце Мірон. — Пасадзім і запляцём іх зверху. Калі трэба будзе, распляцём і выцягнем.

— А што ты будзеш рабіць з большымі жывёламі? — сур'ёзна сказаў Віктар.

Мірон зірнуў на яго, не разумеючы, жартуе той ці не, і сказаў:

— Ну, калі трапіцца цяля ці авечка, тады пабудуем хлеў з бяргвенняў, на завесах, з замком.

— А чым карміць гэтых цецэрукоў?

— Ды почкамі, маладым лісцем.

Такім чынам у іх гаспадарцы завялася першая жывёла.

Цяпер самым балючым пытаннем пасля нажа застаўся гаршчок. Гэтулькі дзён яны не елі нічога гарачага, калі не лічыць рыбы і мяса.

— Не, трэба ісці шукаць гліны! — рашуча сказаў Віктар. — Гэта ж сорам не знайсці такога добра!

— Ты не кажы пра яе з такой знявагай, — сказаў Мірон. — Мы прывыклі так на яе глядзець толькі таму, што яе ў нас шмат, ды мы яе не выкарыстоўваем як належыць. На ёй можна развіць вытворчасць цэглы, чарапіцы, падземных труб. Хай замест драўляных дамоў усюды будуць камяніцы; хай замест саламяных і нават іржавых жалезных дахаў усюды будуць чарапічныя; хай усюды будуць пракладзены трубы для вады, каналізацыі, асушкі зямлі — і тады ўбачыш, што такое гліна.

Узялі на плечы свае дубіны і пайшлі. У Віктара аж рукі свярбелі, калі ён браў сваю “вожыкавую булаву”.

— Эх, каб трапіць на якога добрага ворага! — казаў ён.

— Не надта рызыкуй, — стрымліваў Мірон. — Не думай, што твае калючкі небяспечныя для ўсіх.

Бліжэйшыя месцы былі ім ужо знаёмы, таму яны накіраваліся глыбей у лес. Пасля змрочнага бору, бадай што аднолькавага ва ўсе поры года, яны выйшлі ў шырокую сонечную зялёную лагчыну. Трава тут ужо вырасла настолькі, што хоць қасі яе. Бяроза, альха, арэшнік, крушына шамацелі сваімі лісцямі, як улетку. То тут, то там над імі ўзвышаліся дубы, ліпы або адзінокія сосны з шырокімі

верхавінамі. Здавалася, і сонца тут грэе мацней, чым там, на беразе.

Хоць нашы хлопцы і не думалі любавацца прыродай, але мімаволі спыніліся перад такім характвом і моўчка пачалі азірацца. А праз некалькі хвілін пачулі, што ў кустах нехта... папярхнуўся і закашляўся. Сэрцы таварышаў моцна закалаціліся.

— Чалавек?!

Яны кінуліся ў той бок і... выгналі лёгкую прыгожую казулю.

— Няўжо гэта яна кашляла? — з крыўдай спытаў Мірон.

— А то хто ж? — панура адказаў Віктар, нібы ён быў вінаваты ў гэтай памылцы.

На некаторы час настрой хлопцаў быў сапсаваны...

Доўга яны блыталіся па лесе, заглядалі ў кожны куток, спуджвалі сваіх знаёмых суседзяў. Зноў бачылі дзіка і зноў пастараліся схвацца ад яго, хоць Віктар і гатоў быў уступіць з ім у бойку.

— Наогул я лічу, — разважаў ён, — што дарма кажуць і пішуць пра ўсялякія лясныя жахі. Вазьмі ты хоць гэтага дзіка: свіння і толькі, і нічога жудаснага няма, нават сам баіцца нас.

— Ты ж ведаеш, што і леў і тыгр ухільваюцца людзей, але ж ніхто не скажа, што яны не небяспечныя, — даводзіў Мірон.

Аднаго разу з кустоў выбегла і спынілася, задраўшы галаву, новая жывёла.

— Ці не сабака? — усцешыўся Мірон.

— Не, воўк! — адказаў Віктар і мацней сціснуў сваю булаву. Воўк ляснуў зубамі і знік.

— Вось з гэтым дык мы маглі б справіцца са сваімі дубінамі, — сказаў Віктар. — Шкада, што ён не напаў на нас. Яны нападаюць толькі тады, калі іх шмат.

Нарэшце хлопцы натрапілі на адзін абрыў, дзе з-пад пяску відаць была гліна. Накапалі яе і пайшлі назад.

Па дарозе зацікавіліся адной нарой.

— Мусіць, лісіная, — заўважыў Мірон.

— Мабыць, так, — сказаў Віктар, прыглядаючыся да нары і слядоў, — але штосьці яна крыху завялікая. Пашукаем навокал другіх выхадаў.

І сапраўды, у розных месцах знайшлі яшчэ тры выхады.

— Вернемся сюды і паспрабуем выкурыць яе дымам, —

прапанаваў Віктар. — Адзін стане каля аднаго выхаду і будзе пільнаваць, другі будзе выкурваць праз другі выхад, а рэшту завалім.

— Добра! — згадзіўся Мірон.

Аднеслі гліну і зараз жа вярнуліся да гэтага самага месца з агнём.

Каля ніжэйшай, шырокай дзіры падрыхтавалі вогнішча, для ліса пакінулі самы далёкі выхад, а рэшту засыпалі і запхалі ламаччам.

— Пачакай, — сказаў Віктар. — Трэба добра пашукаць, бо могуць яшчэ быць выходы. Тады ўся наша праца будзе дарэмнай.

Пасля доўгага стараннага шукання сапраўды знайшоўся яшчэ адзін выхад.

— Ну, цяпер можна пачынаць, — сказаў Віктар. — Ты раскладай агонь, а я там буду пільнаваць.

Мірон разгроб нару шырэй, глыбей, так, каб агонь быў пад верхнім пластом зямлі, і падпаліў. Калі разгарэлася, Мірон пачаў кідаць вільготнае старое лісце, трухлявае галлё. Густы дым распоўзся каля нары, але, здавалася, зусім не ішоў усярэдзіну.

— Што рабіць? — крыкнуў ён Віктару. — Дым не ідзе ў нару.

— Нічога! — адгукнуўся той. — Частка яго трапляе! Дзьмухай!

Мірон пачаў дзьмухаць. Справа пайшла лепш: і лепш гарэла, і дым уганяўся ўсярэдзіну.

Віктар жа стаяў ля другога выхада і напружана чакаў. На ліса ён пашкадаваў сваёй булавы і ўзяў Міронаву дубіну. Доўга цягнуўся час. Усё здавалася, што вось ужо нешта там варушыцца, але нікога не было. Не так ужо шмат часу прайшло, а хлопцам пачало здавацца, што яны стаяць тут немаведама колькі. Мірон нецярыліва пазіраў у Віктараў бок. Той усё стаяў з паднятай дубінай, нібы скамянелы. Рукі яго здранцвелі.

Нарэшце сапраўды заварушылася.

Але Віктар ледзь не выпусціў дубіны з рук, калі ўбачыў замест лісінай галавы доўгую, белую морду з дзьвюма чорнымі палосамі ўздоўж яе.

Тырканулася морда раз-другі — і зараз жа назад. Але вось каля яе з'явіўся маленькі дымок... Бедная жывёліна вымушана была вылазіць... Праўда, яна не бачыла ворага, бо Віктар стаяў ззаду, але ўсё роўна адчувала бяду. Віктар ужо здагадаўся, што гэта за звер, і супакоіўся: гэтая нязграбная жывёліна не паспее ўцячы, як ліс!

Жывёліна зрабіла пару крокаў наперад; паказалася спіна з шараватаю грубай поўсцю.

Віктар апусціў дубіну раз... другі... Жаласна кугікнула жывёліна свінным голасам...

— Гатова! — крыкнуў Віктар.

Мірон мігам падбег да яго.

— Што гэта такое? — вылупіў ён вочы.

— Барсук! — урачыста адказаў Віктар. — Але ж стой!

Яшчэ нешта варушыцца!

З нары вылазіла двое барсучанят, якія здурнелі ад дыму. Яны былі такія мілыя, пацешныя, што хлопцам і ў галаву не прыйшло іх забіваць. Іх забралі жывымі.

— Вось табе і яшчэ жывёла для гаспадаркі! — сказаў Віктар.

— Я ж казаў, што трэба будаваць добры хлеб.

— А есці іх можна? — зараз жа запытаўся Мірон.

— Ніхто не забараняе, але звычайна іх не ядуць.

— А скура каштоўная?

— Не вельмі. За дарослага рублёў пяць атрымаць можна.

— Тады і вагдацца з імі не варта, — скрывіўся Мірон.

— Але ж яны цікавыя і хутка асвойваюцца. Апрача таго, тлушч барсука вельмі дапамагае ад прастуды і ідзе для шмаравання ботаў, асабліва паляўнічых.

Стары барсук меў каля паўметра даўжыні і важыў кілаграмаў з трыццаць. Цяжка было цягнуць яго, а яшчэ цяжэй зняць скуру тымі прыладамі, якія былі ў хлопцаў. Але Мірон вельмі квапіўся на скуру, якая была б дарэчы ў іхняй “хаце”. Ён настойваў, каб зараз жа паспрабаваць зняць скуру. Праца была складаная. Доўга мучыліся яны і знялі не скуру, а нейкія лахманы.

Забралі сваю здабычу і, змораныя, пацягнуліся дахаты. Барсучаняты вырываліся, нават кусаліся.

— Ці можна будзе іх садзіць разам з цецэрукамі? — казаў Віктар.

— Для цецэрукоў зробім жэрдкі, а барсукі будуць на зямлі, — размеркаваў Мірон.

— А гэтыя барсукі досыць цікавы народ, — расказваў дарогай Віктар. — Яны вельмі падобны да мядзведзяў, толькі меншыя і належаць да пароды куніц. Ён зусім няшкодны: жывіцца карэннямі, ягадамі, чарвякамі. На ўловы выходзіць уначы. Узімку спіць у сваёй нары, як мядзведзь. Вельмі любіць чыстату. Гэта часам выкарыстоўвае ліс: забярэцца, калі няма гаспадара, у хату і напас-

кудзіць там. Вернецца барсук, пачуе гэтую брыдоту ды і выселіцца са сваёй хаты. Тады яе займае ліс.

Дома размясцілі сваю жывёлу, павячэралі і паляглі спаць з пачуццём гаспадарскага задавальнення. У параўнанні з першым днём справы іх значна палепшыліся.

— Для поўнага шчасця не хапае толькі нажа, гаршчка, хлеба і солі, — сказаў Мірон.

— І махоркі, — дадаў Віктар.

— А ты яшчэ не забыўся на гэтую брыдоту?

— Часам забываюся, але часам і цягне. Але нішто ўжо — цяпець можна. Напэўна, потым буду рады, што так здарылася.

XI

Барсукі падвялі.—

Не святыя гаршкі лепяць (а спрактыкаванья).—

Новыя сродкі жыцця.

На другі дзень, як толькі прачнуліся, зараз жа сунуліся ў хлеў паглядзець сваю жывёлу.

Глянуў Віктар праз шчыліну — і нічога не ўбачыў.

— Нешта не відаць, — прамармытаў ён.

Рассунуў галлё болей, зазірнуў ва ўсе куты — няма нікога! Глянуў Мірон — таксама нічога не ўбачыў.

Паглядзелі адзін на аднаго — і рукамі развялі.

— Куды ж яны падзеліся? Хлеўчык жа цэлы!

Агледзелі навокал усю будову і заўважылі каля зямлі досыць вялікую дзіру.

— Гэта ж барсукі зрабілі! — крыкнуў Мірон. — А за імі і цецэрукі паўцякалі. Як мы маглі гэтага не прадугледзець? Нават і ты, спец па заалогіі, не прадбачыў.

Віктар стаяў, апусціўшы галаву, і сапраўды адчуваў сябе вінаватым.

— І то праўда, — прамовіў ён. — Калі яны рыюць сабе норы, значыцца, маглі і нават павінны былі і тут прарыць. Але ў такой справе ніякіх спецыяльных ведаў не трэба: ты сам мог гэта добра ведаць, але вось не падумаў.

— Я ж казаў, што не трэба было важдання з імі, — злосна адказаў Мірон. — Ніякай карысці ад іх няма. Трымаць іх для пацехі ў нашым становішчы зусім лішняе. А цяперака праз іх цецэрукі ўцяклі. Вось табе і жывёлагадоўля!

— А ўсё ж пра гэта ты і сам не думаў, — апраўдваўся

Віктар.— Каб сказаў, зусім іншая была б справа. Няма чаго вінаваціць другога. Сам дапамагаў. Другі раз будзем разумнейшымі.

— Чакай цяпер другога разу!

Паахкалі, павохкалі, але дапамагчы справе нічым не маглі. А паколькі ў “сажалцы” хапала рыбы, то вялікай бяды пакуль што не было. Праз некалькі хвілін нават пачалі жартаваць.

— У другі раз для кожнай пароды жывёлы будзем рабіць асобныя, спецыяльныя, прыстасаваныя памяшканні,—суцяшаў Віктар.— А пакуль што давай ляпіць гаршчок.

— А ты ведаеш, як ляпіць? — запытаўся Мірон з трывогай.

— Хто з нас калісьці не ляпіў? — бесклапотна адказаў Віктар.— Нездарма кажуць: не святыя гаршкі лепяць.

— Тут не ляпіць, а круціць трэба,— пахмура адказаў Мірон.

— Давай круціць — усё роўна. Ты, мусіць, добра ведаеш гэтую справу?

— Чаму ж так я? — здзівіўся Мірон.

— Ды ты ж сам надоечы апяваў гліну, паэму дэкламаваў.

Мірон паскроб патыліцу.

— Паэма паэмай,— прамовіў ён,— а як робяцца гаршкі, я не бачыў. Неяк не траплялася. Справа лічыцца такой простаю, што, я думаў, не варта спецыяльна наглядаць, вывучаць яе. Можна, ты часам бачыў?

— І я не бачыў! — з камічнай мінай адказаў Віктар. — Таксама не цікавіўся гэтай прымітыўнай прамысловасцю. Усе дзікуны ўмеюць гэта рабіць. Я нават недзе чытаў, што егіпцяне чатыры тысячы гадоў назад выдумалі нейкую прыладу для гэтай вытворчасці. Але, я думаю, зляпіць абы-які гаршчок можна і без усякай прылады.

— Паспрабуем,— панура адказаў Мірон.

Як ён цяпер шкадаваў, што не пацікавіўся гэтай справай! Яму таксама даводзілася чытаць, ён меў нават некаторыя тэарэтычныя веды, але як узяцца за справу — не ведаў.

Намачылі, размясілі гліну. Пусцілі ў ход і сваю чарапаху для вады. І пачалі ляпіць, як гэта робяць маленькія дзеці. Маленькія, нязграбныя місачкі сяк-так выходзілі, але ім не гэта трэба было, а гаршчок, прынамсі, хоць на літр. Такую пасудзіну трэба было злепліваць з кавалкаў, а

тады ўжо адразу было відаць, што ў злепленых месцах будзе шчарбіна.

Стараліся хлопцы так, што аж пот капаў. Шмат разоў нанова камячылі свае “гаршкі”.

— Вось табе і “не святыя гаршкі лепяць”! — злаваў Віктар. — Выходзіць, наадварот: якраз святым трэба быць у гэтай справе.

— Або дзікуном, — дадаў Мірон.

Нарэшце кожны з іх зляпіў па невялічкаму “гаршку”, але, глянуўшы на сваю працу, хлопцы толькі насамі паківалі.

— Яны адразу распаўзаюцца, калі пачнуць сохнуць. А іх яшчэ трэба абпальваць, каб ужываць. Вось табе і прымітыўная вытворчасць! — прамовіў Віктар.

— Не, відаць, не абысціся без ганчарнага кола! — рашуча сказаў Мірон.

— Вось чаго захацеў: колы, машыны!

— Якую-небудзь круцёлку, абавязкова трэба прыдумаць. Тады шчыльней зліпнуцца часткі гліны. Зараз я пашукаю што-небудзь.

Праз некалькі хвілін Мірон прынёс досыць тоўсты круглы кавалак дрэва, абсмаліў, абскроб яго.

— Цяпер, — сказаў ён, — паставім гэтую штуку старчама. Ты будзеш круціць яе, а я зверху палажу камняк гліны. У кожным разе павінна выйсці нешта, не горшае за гэтае чарап’ё.

Падышлі бліжэй да вады, прыладзіліся. Было б нішто сабе, але канец хістаўся ад рухаў Віктара. Тады зрабілі вількі, каб “машына” не хісталася.

Нарэшце, пасля доўгай пакуты, нешта зрабілі. Але гэтае “нешта” вельмі мала нагадвала гаршчок.

— Што ён нязграбны — гэта не бяда, — казаў “майстар” Мірон.

— Але сценкі надта тоўстыя, а гэта нядобра: патрэскаюцца. Давай яшчэ паспрабуем.

У выніку ўсёй працы з’явіліся два сямкі-такія гаршкі. З задавальненнем глядзелі хлопцы на свае вырабы, і яны пачалі ім здавацца нават нядрэннымі. Хоць на наш погляд гэтыя рэчы былі б зусім недарэчныя.

Але задавальненне значна зменшылася, калі яны падумалі, што да канца яшчэ вельмі далёка.

— Сушыць іх трэба некалькі дзён, — сказаў Мірон, — бо трэба пачынаць з цёмнага, вільготнага месца. А потым абпальваць некалькі дзён, таксама пачынаючы з лёгкага

агну, нават дыму. Ды і то невядома, ці не патрэскаюцца, бо гліна не падрыхтаваная і не апрацаваная як трэба.

— Э-э! — працягнуў Віктар. — У такім разе і не дачакаемся. Мусіць, мы тады ўжо дома будзем. Вада бадай ужо спала.

— Я не буду шкадаваць, калі не дачакаемся. А калі спатрэбяцца, мы самі будзем рады, што зрабілі. Рыбы на сёння хопіць, пойдзем пашукаем да яе яшчэ чаго-небудзь.

Як звычайна, накіраваліся ў лес. Праз некаторы час знайшлі некалькі маладзенькіх грыбоў.

— Бач, якія прыгожыя сыраежкі! — усцешыўся Віктар, сарваў і адразу з'еў карань. — Смачныя, салодкія! — цмокнуў ён. — Нездарма іх завуць сыраежкамі.

А яшчэ праз некалькі крокаў натрапілі хлопцы на лісічкі.

— Цёплае надвор'е, пачынаюць грыбы лезці, — задаволена казаў Мірон. — Будзем мець падмацаванне замест цецерукоў.

Перасеклі лес наўскасяк і выйшлі да таго месца, дзе яны ў першы дзень бачылі клін, што вытыркаўся ў возера. Цяпер з гэтага боку ўжо возера не было.

— Суха ўжо! — крыкнуў Віктар і пабег наперад. Пабег за ім і Мірон. Але хутка пераканаліся, што да сухога месца яшчэ далёка. Тут была дрыгва, у якую і думаць нельга было совацца.

— А ўсё ж такі цяпер можна ўжо спадзявацца знайсці выхад, — суцяшалі сябе хлопцы. — Заўтра пойдзем шукаць.

Тут Мірон звярнуў увагу на малады аер у балоце.

— А вось і яшчэ страва! — сказаў ён, вырваў расліну, вылушчыў белы канец каля караня і пачаў есці.

— Праўда! Ведаю. Не раз еў! — крыкнуў Віктар і далучыўся да Мірона.

— Здаецца, і сёе, і тое з'ясі, — разважалі хлопцы, калі ішлі назад, — а ўвесь час адчуваеш голад, усё чагосьці не хапае.

Пад вечар пачаўся дождж, вялікі, доўгі. Увесь час прышлося сядзець у будцы. Хоць і старанна яна была пабудавана і дагледжана, але ўсё роўна працякала.

— Абавязкова спалю яе, калі будзем адыходзіць дадому! — злаваў Віктар.

Зноў зрабілася нудна і сумна. Зноў нямілым стала ўсё навакол. Адна толькі ўцеха была: заўтра яны канчаткова выберуцца з гэтага дзікага кута, бо вада ўжо спала.

*Зноў няўдалая спроба. — Неспадзяваная сустрэча. —
Вожык дапамог. — Апошняя рыба. — Новая спроба. —
Нядоўгая радасць. — У пастцы. — Апошнія патугі. —
Побач са смерцю.*

Спалі дрэнна. Увесь час пільнавалі агонь, грэліся, сушыліся. Дождж перастаў на святанні, і хлопцы зараз жа пачалі рыхтавацца ў дарогу.

Вялікую надзею яны мелі, што цяпер ужо выберуцца. Не можа быць, каб нідзе аніякай магчымасці не было! Калі спатрэбіцца, яны нават папаўзуць, як тады паўзлі ад возера. Так або іначай трэба нарэшце вырвацца...

Перад адыходам Мірон кінуў у вогнішча ўсе назапашаныя дровы.

— Хай гараць. Можа, яшчэ прыйдзецца назад вярнуцца.

Ісці было вельмі непрыемна. Зямля мокрая, з дрэў капае вада. Закране першы якую галіну — другі крычыць, што яго абліло. Абутак прамок адразу, а далей паступова прамакала і адзенне.

Пайшлі тым самым шляхам, што і першы раз, — навакол. Але самаадчуванне было нават горшым, як тады. Тады, прынамсі, адразу было відаць, што далей — вада, значыць, і совацца няма чаго. А цяпер кожны раз прыходзілася лезці ў балота спрабаваць, ці нельга прайсці, — і кожны раз вяртацца назад.

Нават возера не было відаць; перад ім распасцёрлася вялікае балота, пакрытае рэдкім хмызняком і паасобнымі дрэвамі. Толькі часам блісне між зелянінай вада і зноў схваецца.

Яны прайшлі толькі палову свайго вострава, а змарыліся куды болей, як тады за ўвесь шлях. Да таго ж голад пачаў мучыць. Спачатку іх падтрымлівала надзея, што вось зараз яны выберуцца, але хутка надзея знікла. Нават Мірон не вытрымаў:

— Гэтак можна швэндацца тут усё сваё жыццё!

— Толькі цяпер я адчуў, які прыемны, прыгожы, прытульны быў наш куток, будан, вогнішча! — сказаў Віктар. — Хадзем назад!

— Хадзем! — згадзіўся Мірон. — Усё роўна сёння не паспеем усяго абысці. Заўтра пачнём з гэтага месца.

Калі вярнуліся назад, было пад вечар ужо. Жар ад вогнішча захаваўся, але ў запасе не было ні ламачча, ні ежы.

Хлопцы былі так стомлены, што ім не хацелася нават варушыцца. Трэба было ісці па галлё, па рыбу, але абодва згадзіліся лепш галадаваць, абы толькі адпачыць, бо і па-пярэднюю ноч яны амаль не спалі.

Падсушыліся, выпілі “чаю” і зараз жа паляглі спаць.

Прачнуліся на святанні, праспаўшы гадзін адзінаццаць. Затое зноў адчувалі сябе бадзёрымі і вясёлымі. Толькі голад даваў сябе знаць.

Ускінулі на плечы свае дубіны і бягом памчаліся да сажалкі. Наперадзе шпарка бег Віктар, ззаду дыбаў Мірон. Беглі яны па дарозе, якую добра ведалі, таму нават не глядзелі вакол сябе. Вось кусты па беразе іх сажалкі; Віктар ужо абмінуў куст...

Але ў гэты момант адбылося нешта такое, чаго Мірон зусім уразумець не мог.

Пачуўся крык, рэў, стук, і насустрач Мірону выскачыў бледны, бяззбройны Віктар.

— Уцякай! — паспеў ён толькі крыкнуць і паляцеў як страла. Мірон нават і сам не заўважыў, як ужо імчаўся следам за Віктарам.

Вецер свісцеў у вухах, галіны сцэбалі па твары, а яны ўсё ляцелі ды ляцелі. Азірнуўся быў Мірон назад, нічога не заўважыў, але не адставаў ад Віктара. Толькі каля вогнішча спыніўся Віктар і пачаў углядацца назад.

— Што... такое? — задыхаўшыся, спытаўся Мірон.

— Мядзведзь! — коратка адказаў Віктар.

Але як яны абодва ні прыглядаліся, нікога не было відаць.

— А можа, табе толькі здалося? — насмешліва сказаў Мірон.

— Добра здалося, калі я сам стукнуў яго па галаве! — адказаў Віктар сур’ёзна. Потым, прыгінаючыся, пачаў красціся наперад. Рушыў за ім і Мірон. Крокаў пяцьдзесят пасунуліся яны і нічога не заўважылі. Тады толькі Віктар супакоіўся.

— Я быў упэўнены, што мядзведзь за намі гоніцца, — прамовіў ён з палёгкай.

— Ды раскажы ты толкам, у чым справа? — нецярпліва запытаў Мірон.

— А вось, калі я заскочыў за куст, дык трапіў акурат у лапы да мядзведзя. Сажалка высахла, засталася толькі балота, а ў ім бялела шмат рыбы. Вось мядзведзь і капашыўся там, падбіраў нашую рыбку. Мусіць, таму ён і не пачуў нас, што быў заняты гэтай справай. Я з разгону так і паляцеў на яго. Ён мігам выпрастаўся, стаў на заднія

лапы і павярнуўся да мяне. У бяспамяцці я стукнуў сваёй булавой яму па мордзе. Ён зароў і ўхачіўся лапамі за вочы. Відаць, я трапіў яму ў вока. Булава вывалілася з рук, і я паляцеў назад. Вось і ўсё.

— Во як? — сказаў Мірон. — Дык гэта не жарты?

— Добрыя жарты — трапіць мядзведзю ў лапы з адным толькі кіем.

— А ведаеш што? — засмяяўся Мірон. — Гэта ж вожык нас выратаваў. Калючкі папсавалі мядзведзю вока, вась яму і не было як гнацца за намі. А простым кіем ты не мог бы выбіць яму вока.

— Я ж табе казаў: падавай на маю булаву ўсіх звяроў, нават сланоў і кракадзілаў! — сказаў Віктар і ўзяўся ў бокі.

— Ой, не хваліся, герой! — паківаў яму пальцам Мірон. — Прыпомні, як ты, збялелы, бяззбройны, ляцеў ад яго.

— А ты нават і не ведаў чаго, але таксама ляцеў! — І абодва героі весела засмяяліся.

Праз паўгадзіны пайшлі назад. Чым болей набліжаліся да сажалкі, тым болей напружваліся. Чатыры вокі пільна ўглядаліся ў кусты, чатыры вухі не прапуськалі аніводнага гуку. Кожны момант хлопцы гатовы былі драпануць назад.

Такім чынам падкраліся да самага берага і ўбачылі балотца з невялікімі лужынкамі, здохлую, паўжывую і жывую рыбу, сляды мядзведзя, а побач булаву. Ніякіх адзнак, што быў паблізу і сам мядзведзь, не было.

Калі падышлі бліжэй ды паднялі дубіну, то заўважылі на ёй сляды зубоў.

— Відаць, ад злосці кінуўся на дубіну, — заўважыў Віктар. — Калі за намі не пагнаўся, дык пэўна застаўся без вока.

— Нажылі мы цяпер суседа-ворага, — сказаў Мірон.

— Дармо! Ён сам цяпер будзе баяцца нас. Наконт гэтага можна быць спакойным. Наогул мядзведзь сам не нападае на чалавека, а на двух — тым болей.

Набралі хлопцы рыбы колькі ўлезла і накіраваліся дадому.

— Апошняя рыба, — сумна сказаў Мірон. — Калі не выберамся заўтра, паслязаўтра, то дрэнная будзе справа.

— А мы зараз жа пасля сьнеданьня пойдзем, — адказаў Віктар.

Ён цяпер больш за ўсё цешыўся са сваёй булавы.

— Гістарычная зброя! — казаў ён. — Нават са слядамі мядзведжых зубоў. У музей аддам яе.

Дома не толькі добра паснедалі, але і назапасілі рыбы. Частку засмажылі, а частку падкурулі ды павесілі сушыцца.

Заставалася яшчэ больш гадзіны да поўдня, калі яны рушылі ў дарогу.

Хутка дайшлі да таго месца, дзе спыніліся ўчора, і зноў пачалі свой абход. І зноў пачалася тая самая пакута, зноў пасоўваліся наперад, у балота, і зноў вярталіся назад. Нарэшце падышлі да таго месца, дзе першы раз яны далёка падаліся ў балота.

— Апошняя надзея... — прамовіў Мірон.

Энергічна і ўпэўнена пайшлі хлопцы наперад. Вось ужо і тое месца, дзе яны прымушаны былі павярнуць назад. Далей, дзе раней была вада, цяпер засталася толькі балота.

— Смялей! Смялей! — падбадзёрвалі яны адзін аднаго.

Чапляліся за дрэўцы, пераскаквалі з купінкі на купінку, часам загразалі ў багавінні па пояс, памагалі адзін аднаму. Так яны ўсё пасоўваліся ды пасоўваліся наперад і, нарэшце, вылезлі на сухі бераг.

Уздых вырваўся з грудзей, нібы яны з духаты выйшлі на свежае паветра.

— Вылезлі з гэтага праклятага балота! Хутчэй да якой-небудзь вёскі! Хлеба, хлеба пакаштаваць бы!

Яны павярнулі налева, на поўдзень, і шпарка пайшлі наперад. Лес здаваўся такім самым, як і на іх востраве, мясцовасць нават была вышэйшай, што вельмі цешыла хлопцаў. Калі прайшлі кіламетры са два, то... зноў уткнуліся ў балота!

— Няўжо ж такое самае?! — з жахам сказаў Віктар.

— Наўрад, мясцовасць навокал іншая, вышэйшая, — абнадзеіў Мірон.

Смела рушылі наперад, але хутка павінны былі вярнуцца. Прайшлі з паўкіламетра ўдоўж, зноў паспрабавалі, — і зноў такая ж дрыгва.

Сэрцы сціснуліся ў хлопцаў. Няўжо ж пачнецца тое самае? Сцяўшы зубы, кідаліся яны ва ўсе бакі і кожны раз павінны былі адыходзіць. Яны забыліся на зморанасць, на голад, напружвалі апошнія сілы, але дрыгва няўмольна прымушала іх паварочваць усё направа ды направа, пакуль ужо цямком не апынуліся яны на тым самым месцы, дзе выйшлі з балота.

Віктар кінуўся на зямлю і прыціснуўся да яе тварам.

Мірон стаяў, апусціўшы рукі, і нейкімі дурнымі вачыма глядзеў у адну кропку.

— Выйсця няма! У пастцы! — прашаптаў ён нарэшце.

— Відаць, загінуць прыйдзеца тут, — прастагнаў Віктар.

Цямнела. Вечар быў цёплы, ціхі. Пяшчотныя гукі прыроды цешылі вуха. Але нашыя хлопцы нічога гэтага не адчувалі, не заўважалі. Перш за ўсё ім вельмі хацелася адпачыць. Яны ж страцілі апошнія сілы ў гэтым змаганні за вызваленне. Яны хацелі б праляжаць тут усю ноч, каб назаўтра зноў паспрабаваць вырвацца. Але...

— Слухай, Віктар! — прамовіў Мірон нейкім глухім голасам. — Мы павінны зараз жа вярнуцца назад, бо іначай застанемся без агню.

Віктар прыпадняўся, правёў рукою па дзе, страсянуўся і ўскочыў на ногі.

— Але, — сказаў ён. — Трэба змагацца.

І яны моўчкі пайшлі назад у балота, уначы...

Не будзем апісваць гэтую жудасную дарогу. Скажам толькі, што вярнуліся яны назад, нібы пастарэўшы на некалькі гадоў. Кожны з іх бачыў смерць, загразаў у багавінні па шыю. Правялі ў балоце гадзіны чатыры і выратаваліся толькі таму, што адзін аднаму памаглі.

Дацягнуліся да стаянкі бадай што непрытомнымі. Ледзь раздзьмухалі апошнія вугольчыкі, распалілі вялікі агонь і паснулі каля яго. Не залазілі нават у сваю будку.

Гэта была іхняя дзесятая ноч на востраве...

А ў сне яны бачылі кожны па-свойму свае хаты, сям'ю. Ім было так добра, утульна, цёпла, толькі з акна ці дзвярэй дзьмуў халодны вецер.

ХІІІ

*Прымусовае чаканне. — На пашы. — Жаба-птушка. —
Хатні настрой. — Чалавек.*

Спачатку іх грэў і сушыў агонь, а потым — сонца.

У сне яны паварочваліся да цяпла то адным, то другім бокам, пакуль не высахлі з усёй сваёй гразю. Спалі вельмі доўга, аднаўляючы сілы.

Першым прачнуўся Мірон і зараз жа кінуўся да вогнішча. Калі агонь зноў запалаў, Мірон сеў на зямлю, абхапіў рукамі свае худыя калені і задумаўся...

Праз некаторы час усхапіўся Віктар, паглядзеў на Міро-

на з такім выглядам, нібы зусім не чакаў яго тут сустраць, і пачаў чухацца так, што пыл пайшоў ад яго, нібы дым ад вогнішча.

— А сёння я быў дома! — сказаў ён нарэшце.

— І я таксама, — задуменна адказаў Мірон. — Сёння пачаліся ў нас заняткі. Сёння нашы бацькі зусім ужо ўстрывожыліся. Сёння пачнуць нас усюды шукаць, толькі не тут...

— Можа, які сігнал можна даць? — сказаў Віктар.

— Каму ты дасі праз некалькі кіламетраў балот ды лясоў? — адказаў Мірон. — Я думаю, нам варта перасяліцца на той востраў, дзе мы ўчора былі. Усё ж такі бліжэй да людзей.

— Адкуль ты ведаеш, што бліжэй? Можа, зусім наадварт. А тут, на беразе...

— На якім беразе? — перапыніў Мірон. — Хіба ты не бачыш, што возера ў нас ужо няма? Вунь куды яно адсунулася. І адтуль па балоце, напэўна, ніхто да нас не падыдзе.

— А з лесу таксама ніхто да нас праз балота не пройдзе.

— А мы нікога не будзем чакаць, мы самі пойдзем, як падсохне.

— Можа, у ліпені і падсохне, але як дажыць да гэтага часу? — пахмура казаў Віктар.

— Дагэтуль было горш і то пражылі, а там пойдучь грыбы, ягады.

— Падохнем ад гэткай ежы. Глянь, якія ўжо мы зрабіліся, — Віктар паглядзеў на свае кастлявыя рукі. — А ты, брат, зусім на Дон Кіхота стаў падобны.

Мірон уважліва паглядзеў на свайго таварыша і толькі цяпер заўважыў, як той змяніўся за гэты час: не толькі шчокі, але і нос, і рот, і нават вочы здаваліся не тымі.

— А ты на Санча Панса зусім не падобны, — сказаў Мірон, усміхнуўшыся. — Давай тады паснедаем. Ёсць печаная рыба, ды сушанай, можа, хопіць на два-тры дні. Ёсць яшчэ аер, бярозавы сок.

— А там зноў завядзём хатнюю жывёлу! — ужо весела падхапіў Віктар.

Пасля сьнедання настрой у хлопцаў яшчэ больш паляпшыўся.

— Хадзем на паляванне! — крыкнуў Віктар. — Ды памыемся дзе-небудзь. А перасяліцца на той востраў пачакаем — хай падсохне.

Узялі свае дубіны і павольна накіраваліся ў лес. Цяпер, калі выявілася, што ім так ці іначай прыйдзецца яшчэ

сядзець тут некалькі дзён, хлопцы супакоіліся і маглі зноў накіраваць сваю ўвагу і энергію на “авалоданне” востравам.

У адным кутку, пад елкай, знайшлі яшчэ некалькі апошніх журавін, у другім месцы паскублі маладога пчаўя, а ў арэшніку знайшлі крыху леташніх арэхаў. Калі ўбачылі ліпу, Мірон спыніўся і сказаў:

— А мы забыліся яшчэ на гэтую спажыву. Маладзенькае лісце ліпы не горш за салату.

Пакаштаваў Віктар і застаўся вельмі задаволены.

— Гэта нават лепш за аер і пчаўе! Э-э, жыць можна! А ўлетку, мусіць, яшчэ больш усялякага добра набярэцца.

Раптам ён спыніўся і ўтаропіўся на верхавіну дрэва. Зірнуў Мірон і яшчэ болей здзівіўся: там, высока над зямлёй, скакала жаба. Яркая-зялёная, з белым жыватом і дзвюма чорнымі з жоўтымі палоскамі па баках, яна мела лёгкі і жваввы выгляд і спрытна пераскаквала з галіны на галіну.

— Як яна сюды забралася? — спытаўся Мірон.

— Ды яна жыве на дрэве, як птушка, — адказаў Віктар. — Наогул такіх жаб шмат на свеце. Ёсць у паўднёвай і сярэдняй Еўропе. Вось, як бачыш, сустрэлася і ў нас. Яна таксама жывіцца казюлькамі, як і птушка. А ікру адкладае на зямлі, у вадзе.

— Дык вось чаму людзі кажуць, што часам жабы нараджаюцца ў арэхах! А я лічыў гэта байкай, — сказаў Мірон. — Наогул, колькі цікавых рэчаў ёсць у нас у прыродзе, пра якія мы нічога не ведаем.

— Калі прыцісне бяда, можна будзе і жаб пакаштаваць, не гэтых, а тых, што на зямлі. Трэба думаць, што рэч няшкодная.

— Калі трэба будзе, пакаштуем і жаб, — са смешнай пакорлівасцю ўздыхнуў Мірон.

Нічога больш спажыўнага на гэты раз не здабылі.

— Добра, што хоць крыху папасвіліся, — казалі хлопцы, калі ішлі дадому.

Сонца ўжо заходзіла, калі яны вярнуліся на сваю стаянку. Паправілі вогнішча. Агонь весела затрапчаў. Пасля ўчарашніх турбот іх “дом” здаваўся такім прытульным, родным, нібы яны тут і нарадзіліся.

— Няма чаго дурыцца, заўтра абавязкова пайду памыюся, — незадаволена бурчаў Мірон. — А ты як сабе хочаш.

— Заўтра і я пайду, — са смехам адказаў Віктар. — Але вось што: адной чарапахі для чаю мала, трэба яшчэ пасудзіну зрабіць з бяросты.

— Рэч добрая,— згадзіўся Мірон.

Віктар адышоўся да бярозы.

І раптам ён закрываў так, што рэха пакацілася па ўсім лесе:

— Мірон! Што гэта такое?!

Мірон ускочыў, нібы яго хто тыцнуў пад бок. Падбег да Віктара і ўбачыў, што той падымае з зямлі недакурак.

— Што гэта такое?! — паўтарыў Віктар.

— Недакурак,— спакойна адказаў Мірон.

— Адкуль?! — зароў Віктар.

Тут ужо і Мірон сцяміў, што справа сур'ёзная.

— Пакажы,— прамовіў ён дрыжачым голасам.

Недакурак быў сухі, свежы...

Хлопцы пазіралі адзін на аднаго, як ачмурэлыя.

— Можа, ты? — шэптам запытаўся Віктар.

— Ідзі ты к ліху! — раззлаваўся Мірон.— Хутчэй ты сам.

— І не я. Значыцца...

— ...тут нядаўна быў чалавек,— скончыў Мірон. І быў ён не пазней учарашняга дня, бо ў перадапошнюю ноч быў дождж і недакурак пажаўцеў бы.

— А я думаю, што сёння,— упэўнена адказаў Віктар,— бо сёння я тут быў і ў кожным разе такую незвычайную рэч заўважыў бы.

— Відаць, ён быў тут, калі нас не было, і падумаў, што нікога няма. Можа, ён і недалёка паспеў адысціся.

— Гэй! Людзі! Сюды! — загукалі хлопцы што было сілы.

Прыслухаліся — ніхто не адгукаецца.

Зноў пачалі крычаць, зноў прыслухаліся. Потым пабеглі наперад, нібы шалёныя, кідаліся ва ўсе бакі і крычалі датуль, пакуль не страцілі голас. Але ўсё было дарэмна...

— Няма! Пайшоў,— апусціў галаву Віктар.— А ён ведае дарогу.

— Добра ўжо і тое, што сюды можна прыйсці,— сказаў Мірон.— А калі можна прыйсці,— значыцца, можна і выйсці.

— Але як, калі не ведаеш, знайсці гэтую сцежку?

— Вядома, нялёгка. Затое мы пэўна ведаем, што яна ёсць. І гэта добра.

Доўга абмяркоўвалі яны гэтае здарэнне, нават заснуць не маглі. Вельмі шкадавалі, што чалавек не знайшоў іх. Але ж затое ў іх з'явілася надзея хутка выбрацца з гэтай пушчы.

І калі нарэшце, здавалася, яны паснулі, Віктар раптам усхапіўся і штурхнуў Мірона ў бок.

— Чаго ты? — незадаволена буркнуў той.

— Слухай, — трывожным шэптам пачаў Віктар. — А што, калі... ён... наўмысля не хацеў сустрэцца з намі?

— Ну, вот яшчэ што выдумаў! Спі. Заўтра ўбачым.

— Не, ты толькі падумаў: будка, вогнішча, чарапаха з сокам, розныя хатнія рэчы, а галоўнае, барсучыная скура ў будцы. Хіба можна падумаць, што нікога няма? Га?

— А чаму ж не? — адказаў Мірон, але ўжо не так упэўнена. — Калі мы пойдзем, то пакінем жа і вогнішча, і будку.

— А чарапаху? А барсучыную скуру?

— Ну, ён мог на гэта не звярнуць увагі.

— Але ж ён, здаецца, стаяў і курыў тут.

Довады Віктара пахіснулі і Мірона. Але як яны ні меркавалі, растлумачыць гэты незразумелы факт ніяк не маглі. Ну, хто мог хавацца ад іх і навошта?..

Так і паснулі ў трывожным няведанні.

XIV

Дарэмныя патугі. — Паселішча баброў. —

Яшчэ адна няўдалая спроба. —

Недакурак варона на хвасце прынесла. — Сонны заяц.

Ледзь толькі ўзышло сонца, як хлопцы былі на нагах і спешна рушылі ў дарогу. Калі яны падышлі ўжо да балота, каб пераправіцца на другі востраў, Мірон прыпыніўся і сказаў:

— А чаму мы так упэўнены, што чалавек прыходзіў з таго вострава? Ён жа мог прыйсці і непасрэдна на наш.

Віктар і сам здзівіўся, адкуль узялася ў іх гэтая ўпэўненасць. Тым болей што чалавеку без ніякай патрэбы і карысці трэба было прабірацца і праз гэтае балота, у якім яны ледзь не загінулі.

— Усё роўна трэба абследаваць абодва, — нарэшце сказаў Віктар, — дык пачнём ужо з таго, які меней вядомы.

Яны пільна прыглядаліся да балота, ці не відаць слядоў незнаёмага чалавека. Але сярод сваіх слядоў новых нельга было заўважыць.

— А можа, ён у другім месцы перайшоў.

Прайшліся ў адзін, другі бок, але ніякіх слядоў не знайшлі.

Як жа не хацелася ім зноў лезці ў гэтае абрыдлае балота! Адно што ўдзень ісці было куды лепш, як уначы. Апрача таго заўважылі, што за апошнія суткі балота крыху пасушэла.

— Відаць, паводка яшчэ не скончылася, — сказаў Мірон. — Вада ўсё падае. Гэта для нас добра.

Перайшлі на той бераг і пайшлі ў абход, як і раней.

Зноў пачалася цяжкая праца. Зноў у роспачы соваліся яны ва ўсе куткі і кожны раз без выніку адыходзілі назад. Вось абагнулі адзін бок, другі, а выйсця нікага няма. Абышлі трэці бок і завярнуліся зноў назад.

— Значыцца, чалавек прыходзіў не на гэты востраў, а на наш, — упэўнена сказаў Віктар.

У кутку, адкуль хлопцы пачалі абследаванне апошняга, паўднёвага берага вострава, сярод дрэў і лазняку яны заўважылі ваду, нібы азярцо. Яны і раней бачылі яе, але палічылі, што сюды няма чаго совацца, і пайшлі далей да месца сваёй пераправы.

Цяпер жа зацікавіліся і гэтым месцам. Калі праціснуліся праз лазняк, убачылі крынічку, якая, відаць, выцякала з балота ў возера. Крыху далей крыніца была перагароджана нібы грэбляй, перад якой вада крыху затрымлівалася і стварала тое азярцо, што хлопцы бачылі з берага. Цяжка было распазнаць, ці прыродная гэта грэбля, ці зроблена людскімі рукамі. Праўда, два зламаныя дрэвы з галінамі, кучы ламачча ляжалі так, як чалавек не рабіў бы. Але, з другога боку, цяжка было даць веры, што ўсё гэта навалілася тут выпадкова. Перад грэбляй з вады вытыркаліся тры стажкі, нібы копы сена. Зноў жа нельга было даць веры, каб такія стажкі стаялі выпадкова.

Раптам каля грэблі плюхнуліся ў ваду дзве-тры невялікія жывёліны, падобныя да выдры, якую хлопцы бачылі раней.

— Бабры! — крыкнуў Віктар.

Гэтае з'явішча так зацікавіла хлопцаў, што яны забыліся і на голад, і на зморанасць, і на таёмнага чалавека, і на сваё становішча. Столькі разоў яны чулі і чыталі пра гэтых рэдкіх, каштоўных і цікавых жывёл, якія захаваліся ў рэчках лясных раёнаў Расіі і Беларусі. Столькі чулі пра іх паселішча, жыццё. І вось цяпер яны бачаць іх сваімі ўласнымі вачыма ды яшчэ ў першабытных, прыродных умовах.

— Дык вось як яны живуць! — прамовіў Мірон. — Трэба будзе добра прыгледзецца да іх.

— Абавязкова! — згадзіўся Віктар. — Варта спецыяльна дзеля гэтага застацца на адзін лішні дзень.

Сёння было позна ўжо гэтым займацца. Надыходзіў вечар, хлопцы даўно ўжо выйшлі з “дому”, і трэба было спяшацца, каб не пагас агонь. Зірнулі мімаходзь на бабровае паселішча і пайшлі далей.

Уся гэтая мясціна выдалася зусім не грузкая. Калі праціснуліся праз зараснік, то адразу выйшлі на ўзгорак, а за ім недалёка ўбачылі і сваю рыбную сажалку.

— Вось табе і на! — крыкнуў Віктар. — Навошта ж мы пакутавалі на балоце, калі тут ёсць такая добрая дарога!

У высахлай сажалцы відаць было шмат слядоў не толькі звяр’я, але і птушак.

— Відаць, усе паласаваліся нашай рыбай, — заўважыў Мірон.

Так скончыўся гэты дзень. Здавалася, ён быў такі самы цяжкі, няўдалы, безнадзейны, як і папярэдні, але хлопцы неяк менш непакоіліся і не пакутавалі, як тады: новыя падзеі адцягнулі іх увагу ад сумных думак.

А на другі дзень доўга не маглі вырашыць, за што ўзяцца: ці дарогу шукаць, ці ісці паглядзець баброў.

— Зразумей жа ты, — даводзіў Мірон, — што ад дарогі залежыць наша выратаванне. Нельга з-за цікавасці рызыкаваць жыццём. Калі будзем ведаць дарогу, тады заўсёды можам вярнуцца і спакойна заняцца нагляданнем. Я не кажу, каб абавязкова ісці дадому. Хай мы знойдзем хоць след чалавечага жылля і адтуль вернемся.

Віктар жа даводзіў сваё:

— Ну як жа ісці далей, калі побач такая цікавая рэч? Калі яшчэ вернемся ды і ці вернемся наогул — невядома. Можа, гэты след за дваццаць кіламетраў. Ці захочаш тады ты сам вяртацца назад? Я не спадзяюся на гэта.

Доўга спрачаліся яны і, нарэшце, вырашылі кінуць жэрабя. Лёс вырашыў на карысць Віктара.

Праз некаторы час яны былі каля бабровага паселішча. Спачатку ўважліва агледзелі будоўлю. Адно з паваленых дрэў мела сантыметраў сорок таўшчыні, другое — крыху меней, а побач было шмат танчэйшых пнёў.

— Няўжо ўсё гэта яны самі звалілі? — дзівіўся Мірон.

— А то хто ж? Глядзі, як падпілавалі.

Усе пні былі заостраныя, нібы калы. Таксама былі заостраныя і канцы дрэў. Бабры пачыналі грызці нава-

кол шырокай паласой, а потым усё вузей і вузей, пакуль дрэва не ламалася.

— Няўжо яны па свайму жаданню валяць гэткае дрэва ў той ці іншы бок? — пытаўся Мірон.

— Мусіць, так, бо, бачыш, няма ніводнага дрэва, павале-нага ў другі бок.

Тут яны заўважылі вялікую асіну, якая была падгрызена так, што, здавалася, яе можна было б зваліць пальцам.

— Не! — крыкнуў Віктар. — Хоць сам загіну, а падпільную, як яны будуць валіць гэтае дрэва!

І сапраўды, справа была такая цікавая, што нават Мірон не хацеў ужо ісці адгэтуль.

Здалёк грэбля здавалася абы-як накіданай кучай, а зблізку выявілася, што ўнізе галлё шчыльна пераплецена, нават замазана зямлёй, і вада затрымлівалася як след.

Такія самыя былі і іхнія хаткі. Ад зямлі (у вадзе) яны ўздымаліся не меней, як на рост чалавека. Верхнія пласты галля здаваліся наваленымі абы-як, але чым глыбей, тым лепей яны былі апрацаваны, пераплецены і замазаны.

— Бачыш, вунь пад вадой чарнеецца дзірка, — тлумачыў Віктар. — Гэта іхні ўваход. Такіх уваходаў некалькі. А самі яны жывуць на другім паверсе, куды вада не даходзіць.

— Значыцца, цяпер яны сядзяць у гэтых стажках? Цікава было б злавіць, каб паглядзець бліжэй.

— Не, брат! Гэта нялёгкая справа. На тое ў іх ёсць некалькі выхадаў.

— А можна іх есці?

— А ты ўсё з харчовага пункту погляду разглядаеш! — засмяўся Віктар. — Не чуў, каб іх елі. Не гэтым цікавяцца, а іх футрам ды яшчэ нейкай “бабровой струёй”. Кажуць, нейкія лекі.

Яны ўважліва разглядалі будоўлю, абышлі ўвесь участак і каля другога берага, сярод зарасніку, убачылі чацвёртую хатку. Яна была пабудавана на карчы, і вада ледзь дакраналася да яе фундамента. Трэба было ступіць толькі крок з берага, каб апынуцца на версе гэтай хаткі. Хлопцы зараз жа і ўзлезлі на яе.

Яны зусім не чакалі, што пабудова будзе такой моцнай: яна лёгка вытрымала двух чалавек. Цікава было думаць, што пад іх нагамі сядзяць бабры. Але Віктар выказаў думку, што, мусіць, яна пакінутая, бо на ёй ляжыць

старое галлё, у той час як на іншых ёсць свежае, нядаўна згрызенае.

— Яны кожны год рамантуюць свае хаты,— казаў Віктар.— Можа, цяпер зробім засаду, каб падпільнаваць іх?

Знайшлі адпаведнае месца, сушэйшае і гусцейшае, схаваліся і пачалі чакаць. Прайшло з паўгадзіны, гадзіна, а бабры не паказваліся.

— Мусіць, яны напалохаліся нашага шастання,— прашаптаў Віктар.— Наогул, удзень яны не любяць выходзіць, а цяпер тым больш.

— У такім разе не варта болей і сядзець,— падхапіўся Мірон.— Лепш за гэты час пойдзем па сваёй справе. А сюды прыйдзем заўтра, ціхенька, каб іх не спужаць.

Думка была слухная, і Віктар мусіў з ёю згадзіцца. Пайшлі далей вакол вострава. На гэты раз справа спрашчалася тым, што не трэба было абследаваць ні ўсходняга боку ад возера, ні заходняга, ад другога вострава. Нават з паўночнага боку заставалася толькі палова, бо другую, як было вядома, таксама атачала возера. Заставаўся, такім чынам, толькі паўднёвы бок.

За яго і ўзяліся. Але як ні стараліся, як ні соваліся наперад,— нідзе не маглі выйсці.

— Якім жа чынам той чалавек прабраўся? — дзівіліся хлопцы.

— А можа, гэты недакурак якім-небудзь іншым спосабам трапіў сюды? — выказаў думку Мірон.

— Можа, варона на хвасце прынесла? — насмешліва сказаў Віктар.

— Чаго смяяцца? — сур'ёзна адказаў Мірон.— Калі ніякага іншага тлумачэння няма, дык можна падумаць, што якая-небудзь птушка несла ў сваё гняздо ды згубіла. І гэтае дапушчэнне зусім не горшае за тое, што вось нейкі чалавек чамусьці караскаўся праз балота, рызыкаваў жыццём, убачыў жыллё людзей, пастаяў, пакурыў і павалокся назад.

Разважанні Мірона таксама мелі рацыю. Віктар зусім збянтэжыўся.

— Няўжо ж прыйдзецца ўсур'ез згадзіцца, што гэты недакурак сапраўды варона на хвасце прынесла? — сказаў ён.

— Я гэтага не кажу. Я толькі зазначаю, што і такое тлумачэнне не горшае за іншыя. Так або іначай, а трэба рыхтавацца да жыцця тут, прынамсі, на некалькі тыдняў.

Улетку, безумоўна, дзе-небудзь падсохне настолькі, каб выбрацца.

— Тады лепш рабіць кладкі. За гэты час можна накідаць галля і дрэў гэтулькі, што па іх лёгка будзе прапаўці.

— А гэта думка добрая! — ажывіўся Мірон. — Гэтак і пачнём рабіць. Нават можна ў баброў пазычыць дрэвы, бо самі мы не здолеем так іх ссячы.

План гэты спадабаўся абодвум і значна супакоіў іх. Гэткім чынам яны самі маглі дзейнічаць і набліжаць сваё выратаванне, а не сядзець, чакаючы, пакуль прырода зробіць ласку і падсушыць балота. Адною думкі аб такой магчымасці было досыць, каб энергія ў хлопцаў падвоілася. Віктар адразу ж загарэўся і пачаў марыць:

— Калі мы кожны дзень будзем падкідаць галля, то можна зрабіць такую грэблю, што па ёй нават ехаць можна будзе.

— Не надта захапляйся, — сказаў Мірон. — Як толькі станеш, то твая грэбля праваліцца.

— А я стаяць не буду, — храбрыўся Віктар. — Абы толькі дакрануцца нагой. Не паспее галіна падацца, як нага мая пераскочыць далей.

Разважанні былі слухныя. Хлопцы прыгадалі, як ім даводзілася перабягаць раку па тонкім лёдзе, які трашчаў пад нагамі і, напэўна, не вытрымаў бы чалавека, каб той спыніўся на месцы. Гэтаксама можа перабягаць па вадзе па дошках, хоць стаць на іх нельга.

Калі ўсё абгаварылі і цвёрда пастанавілі зараз жа прыняцца за работу, Мірон спыніўся, паківаў галавой і сказаў:

— Ну і наплялі мы з табой глупства!

— Якога?

— Каб хто накідаў нам галля зверху, то, можа, і сапраўды мы маглі б перабрацца па ім. А калі мы самі пачнём хадзіць туды і сюды ды насіць галлё, то ўсё і затопчам у балота пры першых кроках.

— Ясна! — сказаў Віктар. — Цяпер буду фантазіраваць толькі тады, калі добра абдумаю пытанне.

Яны ціха пайшлі напразткі да сваёй хаты. Хоць думкі іх былі далёка адсюль, але па прывычцы яны пільна прыглядаліся да кожнага куста, да кожнага кутка. І пад адным кустом заўважылі нешта светла-шэрае.

Угледзеліся — заяц! Сядзіць сабе і глядзіць на іх, вылупіўшы вочы. Праўда, ветрык дзьмуў акурат з яго боку, так што ён мог іх і не ўчуць. Але ж затое бачыць павінен быў.

— Мусіць, спіць, — сказаў Віктар. — Паспрабуем падкрасціся.

І яны пачалі красціся так ціха, што нават адзін аднаго не чулі. Толькі сэрца калацілася моцна-моцна. Крок за крокам пасоўваліся наперад. Вось ужо заяц відаць зусім выразна. Ляжыць на жываце, падкурчыў ногі, вушы натапырыў, а сам глядзіць хлопцам у вочы. Нават нейкі жах ахапіў таварышаў.

Чым бліжэй, тым больш хваляваліся яны. Вядома, ён зараз ускочыць і ўцячэ! Але заяц не рухаўся...

Апошнія пяць крокаў для хлопцаў былі такімі пакутнымі, што нават бадзянне па балоце (як яны казалі потым) здавалася ім лягчэйшым. Нявыказаная напружанасць, надзея, жах, што вось-вось уцячэ, зноў надзея, боязь, што пад нагою ў каго-небудзь з іх хрусне галінка, — усё гэта было надзвычайна цяжкім перажываннем.

Вось Мірон замахнуўся дубінай — і заяц забіты...

— Эх! — вырвалася ў абодвух хлопцаў, нібы яны перанеслі вялікі цяжар.

— Якім чынам гэта магло здарыцца? — не верыў сваім вачам Мірон.

— З імі гэта здараецца. Мая бабуля казалася, што аднаго разу, калі збірала ягады, дык яна сама натрапіла на такога зайца. Але чамусьці яна пабаялася хапаць яго голымі рукамі і пачала адвязваць фартух. Заяц прачнуўся і ўцёк.

Вялікая была радасць хлопцаў, але не меншыя былі і скаргі на тое, што няма нажа, калі прыйшлося зайца разбіраць.

— Дзіўная рэч! — заўважыў з гэтага поваду Мірон. — Кожны раз мы скардзімся на гэта тады, калі трэба радавацца, калі ёсць што есці. А калі няма чаго есці, мы не скардзімся.

— А ты ўсё мудрагеліш ды філасофію разводзіш з кожнага глуіства, — упікнуў Віктар.

XV

Бабровая гаспадарка. — Неспадзяваная небяспека. — Збайцы-ворагі. — Чужыя гаспадары. — Рэшткі ад чужога стала. — Сур'ёзная памылка.

Такім чынам высветлілася, што ў бліжэйшыя дні няма чаго спадзявацца на вызваленне. Некалькі часу яны маглі пра гэта не думаць. А запас спажывы дазваляў ім дні са

два адпачыць. Гэтае становішча скарыстаў Віктар і прапанаваў, не адкладваючы, на другі ж дзень, ісці наглядаць баброў.

— Толькі, брат, запасіся цярыпласцю! — папярэзіў ён, — бо прыйдзецца сядзець і не варушыцца, можа, некалькі гадзін. Абяцаеш?

— Ды ўжо ж! — адказаў Мірон, бо ён і сам цікавіўся не менш за свайго таварыша.

Падышлі яны так ціха, што нават не спудзілі бабра, які нешта майстраваў на сваёй хаце. Аднак, калі хлопцы пачалі масціцца на сваім месцы, бабёр даў нырца і знік.

Хутка з вады зноў высунулася тупая, круглая галава. Праз хвіліну — другая, трэцяя. Двое падышлі да пачатага дрэва і ўзяліся за працу. Якія яны былі смешныя, нязграбныя! Хвост шырокі, нібы рыдлёўка, і пакрыты не поўсцю, а нейкай лускай. Пальцы задніх ног злучаны плеўкай, як у гусей. На пярэдніх жа пальцах плеўкі няма, затое кіпцюры вострыя, а на другім пальцы нават падвойныя. Густая бураватая поўсць, аж блішчыць на сонцы.

Двое “дрывасекаў” сталі з абодвух бакоў на заднія лапы, абапёрліся яшчэ на хвасты і ўзяліся за працу так, што толькі трэскі пасыпаліся. Трэці зноў палез на сваю хату, чацвёрты пачаў цягнуць з берага дрэўца таўшчынёю з руку чалавека. Цяжкая праца! Таргане крыху — і адпачывае. Яму на дапамогу прыйшоў новы таварыш.

З захапленнем наглядалі хлопцы гэты малюнак.

Тым часам дрэва хіснулася, храснула. “Дрывасекі” адскочылі ўбок, а рэшта баброў кінулася ў ваду.

— Слухай! Яны ж могуць прыстукнуць нас! — з жахам прашаптаў Мірон.

Віктар і сам гэтага баяўся. Ён пільна прыглядаўся, у які бок думае валіцца дрэва, але пакуль што пазнаць было нельга. Дрэва патрэсквала і хісталася. Бабры падскачаць, грызануць і зноў адскачаць. Але падгрызалі яны з боку вады, або, лепш сказаць, грэблі.

— Яно павінна туды паваліцца, — прашаптаў Віктар.

Аднак поўнай упэўненасці ў гэтым не магло быць. Хлопцы рызыкавалі. Толькі вострая цікавасць і запал утрымлівалі іх на месцы.

Вось ужо дрэва хіліцца на той бок. Храснула апошні раз і са страшэнным трэскам шаснула на грэблю.

Ад гэтага шуму нават “дрывасекі” схаваліся ў ваду.

— Але ж малайцы! — з захапленнем прамовіў Мірон. — Такая драбната, а гэткае дрэва звалілі!

— Ціха! Паглядзім, што далей будзе,— прашаптаў Віктар.

А далей... далей адбылося нешта ўжо зусім неспадзяванае. У лесе пачуліся галасы і сярод дрэў мільганулі... два чалавекі!

— Людзі! — радасна крыкнуў Віктар і хацеў быў ускочыць.

Пазней Мірон зусім не мог прыпомніць і растлумачыць, што з ім тады здарылася. Памятаў толькі, што ў яго галаве, нібы маланка, мільганула слова “недакурак”, і ён люта сцяў зубы, схапіў Віктара за плячо і прасіпеў:

— Не рухайся! Пачакай!

Віктар апусціўся і заціх. На іх шчасце, толькі што паваленае дрэва заглушыла голас Віктара. Людзі нічога не пачулі, падышлі і спыніліся каля таго стажка, на які ўчора ўзлазілі хлопцы.

Адзін з незнаёмцаў быў высокі, дужы, гадоў пад пяцьдзесят чалавек, з чорнай стрыжанай барадой і густымі чорнымі вусамі, якія апускаліся ўніз, як у маржа. Пад густымі бровамі глыбока сядзелі вузкія вочы, якія надавалі яму люты выгляд. На ім была кароткая шэрая, з грубага сукна, світка і высокія паляўнічыя боты, запэчканыя ў балоце да каленяў. За плячыма вісела стрэльба.

Яго таварыш быў маладзейшы і меў больш “гарадскі” выгляд. Высокі, тонкі, голены. На ім таксама былі высокія боты, а замест світкі — парусінавая накідка. Стрэльбы ў яго не было.

Кідалася ў вочы, што абодва наогул былі вельмі запэчканыя ў балота.

— Вось якое дрэва звалілі,— заўважыў малодшы.

— Гэткім чынам яны маглі разбурыць нашу хатку,— сказаў чорны.— Вось нарабілі б бяды.

— А яны тут былі? — запытаўся першы.

— А ліха іх ведае! Пакуль што, як бачыш, слядоў не відаць.

— Дык усё ж, нарэшце, як вырашым гэтую справу? — звярнуўся малады да свайго спадарожніка.

— І сам не ведаю,— задумаўся старэйшы.— Можна, дай Бог, яны самі загінулі.

— А калі не?

— Тады, мусіць, трэба ім дапамагчы,— крыва ўсміхнуўся чорны.

“Гэта ж, відаць, пра нас ідзе гутарка! — падумаў чорны з хлопцаў.— Але завошта? Што мы ім зрабілі?”

Яны зірнулі адзін на аднаго, але не паварушыліся.

Справа была такая незразумелая і недарэчная, што хлопцы не хацелі верыць сваім вачам і вушам і чакалі, што зараз усё высветліцца.

— Кепска атрымліваецца, — казаў тым часам малодшы. — Калі яны выйдучь адсюль, дык усюды раструбяць аб гэтым кутку. Палезучь розныя вучоныя, возьмуць пад ахову гэтых баброў. Пачнуць пісаць у газетах. Да гэтага часу толькі ляснік адзін раз, узімку, наведваўся сюды, а тады кожны палезе. І нам прыйдзецца развітацца з гэтым надзейным прытулкам.

— Я ж і кажу, — буркнуў чорны.

— Але ж, з другога боку, яны нам зусім непатрэбныя.

— Чаго там шкадаваць савецкае насенне! — бліснуў вачыма чорны. — Нічога, акрамя карысці, не будзе, калі загінуць два бальшавіцкія гадаванцы.

— І то праўда, — уздыхнуў малады. — Наша справа важней за гэтых двух малакасосаў. А колькі нашага брата гіне ад іх! Хай не соваюць свой нос куды не трэба. Дзе яны цяпер?

— Там, каля возера.

— Значыцца, зробім такім чынам: яны, вядома, надзвычай будуць рады, калі ўбачаць нас; мы возьмемся іх вывесці, а там...

— Гэта зручна яшчэ і з другога боку: калі што якое, дык будуць думаць, што яны самі загінулі ў балоце, — дадаў чорны. — Можа, паглядзім цяпер, ці ўсё ў парадку?

— Потым паспеем, спачатку скончым гэтую справу, — адказаў малады.

Яны абмінулі грэблю і накіраваліся ў той бок, дзе была стаянка хлопцаў.

Крокі і шолах даўно ўжо сціхлі, а хлопцы ўсё яшчэ ляжалі ў сваёй засадзе і не дыхалі.

— Слухай! — дрыжачым шэптам сказаў Віктар. — Скубані мяне за бок: можа, я сплю.

— Абодва разам не могуць бачыць адзін сон, — сказаў Мірон. — Гэта дзікая праўда. Што будзем рабіць? Ці ўцякаць, ці сядзець тут?

Віктар падумаў і сказаў:

— Гэта, мусіць, усё роўна: ці тут хавацца, ці дзе-небудзь. Абы толькі не трапіць ім на вочы.

— Шукаць яны нас не будуць, — заўважыў Мірон.

— Чаму так? — здзівіўся Віктар. — Якраз і будуць шукаць.

— Ты чуў, што яны казалі? — разважліва сказаў

Мірон. — Мы ж іх сустрэнем з радасцю. Так яно і павінна было б быць. А калі мы іх не сустрэнем?

— Тады яны будуць нас шукаць.

— Так, ды не гэтак. Будуць крычаць, клікаць нас, нават страляць, каб мы самі прыйшлі да іх. Не могуць жа яны падумаць, што мы наўмысля хаваемся ад іх. Яны ж нашы “збаўцы”.

— Але, — усміхнуўся Віктар.

— Калі мы не адгукнемся, то яны падумаюць, што мы загінулі. А шукаць, як уцекачоў, яны не павінны, не маюць падставы.

Гэтае разважанне крыху супакоіла абодвух. Іх задачай было толькі, як кажуць, сядзець і не рыпацца і такім чынам дачакацца, пакуль ворагі пойдучь з вострава.

Праз некаторы час сапраўды пачуўся стрэл.

— Клічуць нас! — засмяяліся хлопцы.

Пачуўся новы стрэл ужо ў другім месцы. Праз некаторы час данесліся крыкі. Крыкі то набліжаліся, то аддаляліся: відаць, бандыты хадзілі па ўсім лесе.

Нарэшце галасы пачалі набліжацца да хлопцаў, пачуўся хруст, і абодва чалавекі зноў выйшлі да грэблі.

— Мусіць, яны ў гэтым баку, — казаў адзін з іх.

— Усё ж такі дзіўна, што яны не адгукаюцца, — прамовіў другі. — Не можа быць, каб нашыя стрэлы і крыкі не былі чутны.

— Пагукаем яшчэ тут. Калі няма, значыцца, няма.

— Ці не маглі яны як-небудзь выйсці?

— Апрача таго месца, прайсці нідзе нельга, нават у самае сухое лета, — чуўся голас чорнага. — Куды б яны ні сунуліся, усюды загінуць.

— А можа, якім-небудзь чынам даведаліся пра наш шлях?

Чорны дзядзька гучна засмяяўся:

— А ты сам упэўнены, што пройдзеш цяпер адзін?

— Не вельмі. У такім разе, можа, нам і не трэба будзе турбавацца?

— Дай Бог.

І яны на вачах у хлопцаў зноў пачалі страляць і гукаць:

— О-о-го-го! Сюды-ы!..

Хоць і не да смеху было нашым хлопцам, але яны не маглі не ўсміхнуцца.

— Вось дабрадзеі знайшліся, каб яны хутчэй самі ўтапіліся! — сказаў Мірон, калі людзі адышлі.

— Гэтага мала, — злосна прамовіў Віктар. — Хоць тры

гады буду сачыць, але аддам іх пад расстрэл. Пойдзем дахаты, хай яны там блукаюць.

— Ох! — прастагнаў Мірон.— Усё цела здранцвела: мусіць, гадзін пяць ляжалі нерухома.

І яны пайшлі да стаянкі. Ззаду чуліся крыкі і стрэлы іхніх “дабрадзеяў”. Хоць хлопцы і не баяліся, што ворагі зараз будуць іх шукаць, але ўвесь час адчувалі небяспеку.

— Горш за ўсё, што агню нельга раскладаць, — казаў Мірон.— Калі яны вернуцца ды ўбачаць, што вогнішча нехта падправіў, дык адразу здагадаюцца, што мы тут. А агонь тым часам можа згаснуць.

— Падсунем тоўстыя кавалкі пад попел, можа, не звернуць увагі, — параіў Віктар.

— А што, калі заўважаць? — непакоіўся Мірон.— Ад гэтага можа залежаць наша жыццё.

Падумалі-падумалі і парашылі лепш рызыкнуць агнём, чымся жыццём.

— Можа, небяспечна кратаць і нашу спажыву? — сказаў Віктар.— Таксама могуць заўважыць.

— І гэта праўда, — згадзіўся Мірон.— Вось дурное становішча: глядзець на сваю ўласную ежу, галадаць і не мець права крануць яе.

Усё гэта было б нават смешна, каб не было гэтак небяспечна.

Не сядзелася ім на месцы. Увесь час пазіралі ў той бок, дзе былі “дабрадзеі”. Нарэшце Віктар не вытрымаў:

— Не! Не магу! Ідзём схаваемся побач.

Адышліся ў балота, у зараснік, і там заселі. Адтуль была відаць і іх стаянка, і дарога, па якой маглі прыйсці ворагі. Нарэшце паказаліся і яны. Падышлі да будана і селі каля вогнішча.

— Каб канчаткова ўпэўніцца, трэба пачакаць вечара, — сказаў малады, — калі яны яшчэ жывыя, то павінны прыйсці сюды начаваць.

— Але ў такім разе мы сёння не зможам вярнуцца назад, — заўважыў чорны.

— Ну, дык пераначуем тут. Вось і будан ёсць. Нават барсучыная скура ў ім. А вунь і палова зайца, і рыба вісіць. Заяц, відаць, яшчэ свежы. Значыцца, учора яны тут жылі. Калі загінулі, дык толькі сёння.

Бандыты падкларлі ў агонь дроў. Чорны выняў з торбы хлеба, сала, солі.

Калі ўбачылі гэта хлопцы, дык у іх аж сліна пацякла.

— А можа, пакаштуем іхняга зайца? — сказаў малады.

— Не варта важдацца.

— Ну, дык я маленькі кавалачак сабе спяку.— Падышоў, узяў зайца і сказаў: — Як ён скрэмзаны. Відаць, у іх нажа не было.

— А вось неяк трымаліся, чортавы дзеці! — буркнуў чорны.— І якім чынам здолелі зайца злавіць?

— Мусіць, іх там навучаюць цяпер розным такім штукам,— казаў малады, адразаючы нажом тонкую лусту мяса. Потым палажыў яе ў попел.

Хвіліну памаўчалі, глядзелі, як скварыцца мяса. Надыходзіў вечар. Навокал было так спакойна і мірна, што цяжка было падумаць пра тую людскую жорсткасць, якая панавала тут у гэты час. Відаць, гэты настрой мімаволі ахапіў і малодшага.

— А можа, плюнуць на ўсю гэтую справу і пайсці дадому, пакуль не позна? — прамовіў ён.

Чорны сурова зірнуў на яго:

— Праз два тыдні нам спатрэбіцца гэта месца. Калі мы страцім яго, нам самім прыйдзецца рызыкаваць жыццём. Няўжо ж з-за гэтых шчанят ты сам згодзен пацярапець?

— Ды я гэта кажу толькі таму, што ўпэўнены ў іх смерці. Наўрад ці могуць яны столькі часу не прыходзіць.

— Каб цвёрда быць упэўненым, трэба перачакаць ноч,— сурова сказаў чорны.

Малады выняў мяса, пачысціў яго, пасыпаў соллю і са смакам пачаў есці.

— Нішто,— сказаў ён.— Раю і табе.

— Не хачу гэткага добра,— махнуў рукой яго таварыш.

Бедныя хлопцы ледзь не плакалі, калі глядзелі, з якім смакам есць вораг іхняе мяса. Ды яшчэ з хлебам, з соллю! Хоць бы драбінку гэтага хлеба і солі пакаштаваць.

— Кладзёмся спаць,— прапанаваў стары.— Калі прыйдуць, не пакрыўдзяцца. Яны і спадзявацца не маглі ўбачыць тут людзей, якія могуць іх вывесці.

Віктар сціснуў кулакi, заскрыгатаў зубамi і ледзь не зароў ад злосці.

Стары ўлез у будку, палажыў пад сябе стрэльбу і разлёгся на скуры.

— Паглядзі, там яны чарапаху паставілі на бярозавы сок,— сказаў ён з будана.— Піць хочацца.

Малады пайшоў, узяў чарапаху і паднёс свайму таварышу.

— Добрая рэч, дай Бог ім здароўя,— засмяяўся той.

Потым і другі ўлез у будан. Пра нешта яшчэ пагутарылі там, але хлопцы не маглі разабраць.

Стаяла цішыня. Толькі нейкія вячэрнія птушкі часам парушалі яе. Надышла ноч. Хлопцы сядзелі ў сваёй засадзе, нібы скамянелыя. Ім здавалася, што ў гэткай цішыні чуваць не толькі кожны іх рух, але і дыханне, нават стук сэрцаў. Доўга не адважваліся яны паварушыцца. Вось ужо і храп пачуўся з будкі, а яны ўсё яшчэ баяліся крануцца з месца. Ад холаду і вільгаці пачалі дрыжаць.

— Ну, давай вылазіць, — прашаптаў Віктар.

Паварушыліся — і зараз жа храснуў летапні сухі чаротнік. Самлелі хлопцы, стаілі дыханне, прыслухаліся — нічога. Палезлі далей.

І вось тут адбылося самае жудаснае ў іхняй гісторыі: Мірон заблытаўся нагамі ў лазняку і... ляснуўся на зямлю.

У будцы зараз жа заварушыліся, і адтуль вылез чорны бандыт са стрэльбай у руках. Зірнуў ва ўсе бакі, прыслухаўся, пачакаў некалькі хвілін і схаваўся назад.

— Што там такое? Можна, яны? — пачуўся сонны голас маладога.

— Не. Мусіць, звер які.

Хлопцы прыліплі да зямлі ў самых недарэчных позах. Мірон ляжаў тварам у балоце з задранай дагары нагою. Віктар перш сядзеў на кукішках, а пасля паваліўся на бок і абапёрся адною рукою аб зямлю. І ў гэткім становішчы яны павінны былі яшчэ доўга чакаць, пакуль можна было рухацца далей. Нарэшце дачакаліся гэтага часу і папаўзлі.

Калі яны адышліся далёка, Віктар аж з кулакамі накінуўся на Мірона.

— Ах ты, мядзведзь касалапы! — сіпеў ён. — Праз цябе ледзь не загінулі!

— Ну-ну, — вінавата казаў Мірон. — Нічога дрэннага не здарылася. Не магло ж ім прыйсці ў галаву, што гэта мы.

— Ну, а калі б палічылі цябе за звера ды ўсадзілі кулю, лепш было б?

— Ды кінь ты ўжо! Усё мінула. Давай лепш памяркуем, што рабіць далей.

Віктару рупіла падкрасціся да бандытаў і сцягнуць стрэльбу, але Мірон стрымліваў яго.

— Па-першае, — казаў ён, — стрэльбу выцягнуць з-пад яго нялёгка. Бачыш, як ён чула спіць? Па-другое, нават каб і ўдалося, ці здолеем мы з імі справіцца? У малодшага, а можа, і ў старэйшага, напэўна, ёсць рэвальвер: не пойдзе

бандыт на такую справу без рэвальвера. А тады ўжо будзе іншая рэч.

Думка аб рэвальверы не прыходзіла Віктару ў галаву і цяпер вельмі збянтэжыла яго.

— Нам толькі забіць гэтага старога чорта ў сне, а другому мы ўдвух далі б рады,— трымаўся яшчэ Віктар.

— Яно, можа, і так,— разважаў Мірон.— А як ты заб'еш яго адразу, калі з будкі толькі ногі яго тырчаць? А калі толькі параніш, то з рэвальверамі яны нас перамогуць.

— Ты, мусіць, баішся? — папкінуў Віктар.

— Што? — пакрыўдзіўся Мірон.— У такім разе, ты добра падумаў і скажы: ці так я кажу, ці не? Калі ты шчыра скажаш, што не так, тады я пайду з табою на рызку.

— Вось каб ведаць, што рэвальвераў няма,— нерашуча прамовіў Віктар.

— Зноў кажу: яны ішлі спецыяльна, каб загубіць нас. Няўжо ж не ўзялі з сабой рэвальвера?

Віктар павінен быў згадзіцца і з гэтым.

— Падыдзем бліжэй, паглядзім.

Падкраліся, прыслухаліся, зазірнулі ўсярэдзіну. У цемры нічога не было відаць, толькі ногі высоўваліся з будана. Тут ужо і Віктар пераканаўся, што лезці ў цемры ў цесную будку нельга.

— Якая прыкрасць,— прашаптаў ён, калі адышліся.— Вораг спіць побач, і нічога нельга яму зрабіць!

— Пакуль што добра ўжо тое, што самі выратаваліся. А ў твар іх мы не забудзем і абавязкова знойдзем з дапамогай тых, каму гэта належыць.

Гэтая думка канчаткова супакоіла Віктара.

— У такім разе пойдзем і мы спаць куды-небудзь далей,— сказаў ён.

Яны адышліся, прынамсі, на кіламетр і прытуліліся пад дрэвам.

А калі на світанні зноў падкраліся да будана, бандытаў ужо не было. Не было і барсучынай скуры.

— Затое глянь, што яны нам пакінулі,— сказаў Мірон.

На зямлі засталася паперка з соллю і некалькі агрызкаў хлеба. Як шалёныя накінуліся хлопцы на гэтыя рэшткі і праглынулі не толькі агрызкі, але падабралі і ўсе малюсенькія драбкі. Віктар нават узяў сабе ў рот каліўца солі.

— Ах, якая смачная, салодкая! — цмокнуў ён.— Смачней за ўсе цукеркі і ласункі.

Пакаштаваў і Мірон. Аднак, калі Віктар яшчэ захацеў узяць, Мірон не даў.

— Гэтак ты ўсё з'ясі! — сказаў ён і дадаў: — Цяпер я не шкадую, што яны адрэзалі сабе нашага зайца. Я б і добраахвотна згадзіўся на такі тавараабмен.

Раптам Віктар крыкнуў і пляснуў сабе па галаве.

— Як жа мы не здагадаліся прасачыць, кудой яны выходзяць?!

— Вось гэта дык глупства з нашага боку! — сказаў Мірон. — І як мы маглі забыцца? Мусіць, непасрэдная небяспека ды соль зацямнілі наш розум.

— Пабяжым хоць цяпер! — крыкнуў Віктар і кінуўся наперад.

— Стой! Пачакай! — затрымаў яго Мірон. — Не забывайся, што небяспека не мінула. Можна, яны дзе па лесе ходзяць. Можна, мы ім трапім на вочы. Трэба красціся асцярожна, хавацца за кожным кустом, кожным дрэвам.

Хоць такім спосабам і мала было надзеі дагнаць бандытаў, якія ішлі вольна, але бегчы было немагчыма.

Доўга яны ішлі такім чынам, часам і перабягалі, але бандытаў не бачылі. Калі ўжо канчаткова пераканаліся, што іх на востраве няма, пачалі шукаць слядоў каля балота.

Між тым сабраліся хмары, загрузкатаў гром, упалі першыя кроплі дажджу. Трэба было бегчы ратаваць агонь. І калі хлопцы непадалёк ад таго месца, дзе яны самі перабіраліся на суседні востраў, заўважылі свежыя сляды дзвюх пар ботаў, яны не адважыліся пайсці па іх. Рызыкаваць агнём было нельга.

— Цяпер мы напэўна ведаем, што шукаць пераходу на нашым востраве няма сэнсу, — сказаў Мірон, паварочваючы назад. — Гэта ўжо добра. А дагнаць мы іх наўрад ці дагонім...

— Значыць, прыйдзецца чакаць два тыдні. Яны абяцалі прыйсці па нейкай сваёй цёмнай справе. Тады падрыхтуемся ўжо і будзем разумнейшымі.

XVI

*Цяжкія часы. — Спатканне са старым знаёмым. —
Мядзведжая хвароба. — Каменныя прылады. —
Дымарня.*

Два тыдні чакаць смяротных ворагаў, каб з дапамогай іх вызваліцца! Хто б мог падумаць, што можна скласціся такое становішча?!

— Ну, як табе падабаюцца нашы прыгоды? — усміхнуўся Мірон. — Ці такія яны прыемныя, як пішацца ў кнігах?

— Цяпер, калі я пад'еў мяса з соллю і калі непасрэднай небяспекі няма, я адчуваю сябе досыць добра, — адказаў Віктар.

— А наогул?

— Наогул зусім нецікавая справа. Я ахвотна адмовіўся б ад гэтых прыгодаў. А ты?

— І я таксама, — уздыхнуў Мірон. — Каб яшчэ ўся гэтая рызыка ды пакута мелі якую-небудзь мэту, як гэта бывае, напрыклад, на вайне ці ў якой навуковай экспедыцыі, то яшчэ с'як-так, а тут цярпі і рызыкуй немаведама дзеля чаго. Хавайся, нібы звер ад паляўнічага, без ніякай віны.

— Я проста зразумець не магу, — злосна сказаў Віктар, — як гэта чалавек можа дайсці да такога становішча. Вось кажуць: звер, звер! Дык нашы ж суседзі-звяры — нявінныя дзеці перад гэтымі людзьмі! Да гэтага часу мы і бяззбройныя не мелі ад іх аніякай крыўды.

— Наадварот яшчэ: мы самі скрыўдзілі беднага мішку, — засмяўся Мірон.

Доўга дзяліліся яны ўражаннімі аб мінулых падзеях. У кожным разе, два тыдні сядзець і чакаць склаўшы рукі ў іх не было аніякай ахвоты. Таму пастанавілі ўзяцца за працу сістэматычна, планава: кожны дзень абследаваць невялікі ўчастак, але дасканала. Пры такой працы яны абавязкова павінны былі натрапіць на той праход, якім карыстаюцца бандыты.

Але праз дзень выявілася, што на гэта часу не хапае. Заяц і рыба скончыліся, а новай спажывы не было. Увесь дзень трэба было ламаць галаву, як пражыць. Грыбоў траплялася мала, бо яшчэ не час быў на іх. Набяруць крыху, прыйдуць дадому, спякуць, з'ядуць — і ўжо зноў галодныя, зноў трэба ісці. А гэтыя грыбы, калі іх спячэш, так зморшчацца, што ад іх бадай нічога не застаецца.

— Калі б яшчэ з хлебам, дык с'як-так! — уздыхалі хлопцы.

Адна толькі ўцеха была, што можна было на грыб палажыць драбінку солі, “паёк”, як казаў Мірон.

Каб яшчэ да возера было як даступіцца, то, можа, прыдумалі б што-небудзь, каб рыбіну якую злавіць. Але возера нават відаць не было. Шырокае балота аддзялала яго ад хлопцаў.

— Хоць бы яшчэ які заяц заснуў на дарозе! — казаў Віктар.

— Другога зайца, мусіць, прыйдзецца чакаць столькі гадоў, колькі мінула ад таго часу, як твая бабуля натрапіла на соннага зайца, — вылічыў Мірон.

Затое замест зайца яны аднаго разу сустрэлі свайго знаёмага мядзведзя. Той стаяў каля вялікага старога дрэва і, задраўшы галаву, да нечага прыглядаўся. Мусіць, ён стаяў да хлопцаў тым бокам, з якога было папсавана вока, бо не заўважыў іх, калі яны выйшлі на адкрытае месца. Таварышы зараз жа схаваліся і пачалі сачыць.

Цяпер яны зусім не спалохаліся. Мядзведзь здаваўся ім ужо нястрашным, невялікім, нядужым.

— Дай я падкрадуся і выб'ю яму другое вока, — прапаштаў Віктар, сціскаючы ў руках сваю булаву.

— Не думай, што зноў так будзе, як тады, — папярэдыў Мірон. Але і яму самому справа здавалася прастай.

Мядзведзь усё нюхаў паветра ды прыглядаўся да чагосьці на дрэве. Зірнулі туды і хлопцы і заўважылі дупло, а каля яго нібы мухі лятаюць.

— Пчолы! — сказаў Віктар. — Дык вось да каго ён прыглядаецца! Дзякуй яму за тое, што знайшоў, а выкарыстаць трэба ўжо нам.

Хлопцы пачалі красціся да мядзведзя. Той абапёрся пярэднімі лапамі аб дрэва і сабраўся лезці. Ён быў так заняты сваёю справай, што мог бы не заўважыць ворага нават з абодвума вачыма, а з адным — тым болей.

Толькі ён прыстасаваўся лезці, як — бац! — яму нешта па галаве ды як крыкне нехта над вухам! Зароў наш мядзведзь, шугануў убок, ледзь Мірона з ног не збіў і знік з вачэй. Напэўна можна сказаць, што мядзведзь нават і не бачыў, адкуль на яго звалілася бяда, але ён так спалохаўся, што адразу ў яго сапсавалася жылот.

— Вось бачыш, якая простая справа! — урачыста прамовіў Віктар.

Мірон толькі плячыма паціснуў.

— Мусіць, толькі ў нас гэтак здараецца, — сказаў ён, — бо іначай людзі зусім не баяліся б мядзведзяў... А каб дастаць мёд, відаць, трэба спачатку выкурыць пчол дымам. Прыйдзецца ісці па агонь.

— Але спачатку пашукаем мядзведзя. Можна, у яго і другое вока выбіта, тады мы зможам забіць яго дубінамі.

— Каб было так, ён не ўцёк бы гэтак шпарка. Мусіць, бачыў.

Яны пайшлі ў той бок, куды пабег мядзведзь. Яго ня-

цяжка было знайсці, бо ён пакінуў след ад сваёй раптоўнай хваробы... Праз некаторы час яны пачулі ў гушчары хруст, енк, нібы тузаніну. Падкраліся, зірнулі — курчыца, валяецца мядзведзь, нібы яму трапілі ў живот куляй.

Калі ўбачылі гэта хлопцы, разам кінуліся да яго і пачалі малаціць дубінамі. Непрыемнае і цяжкое было гэтае “паляванне”... Нарэшце бездапаможны мядзведзь загінуў пад ударамі дубін. Хлопцы, засопшыся, паваліліся на траву.

— Мусіць, мы адзіныя ў свеце людзі, якім без ніякай зброі пашанцавала забіць мядзведзя, — прамовіў Мірон. — Такі выпадак варта запісаць у кнігу.

— Запісана ўжо, — адказаў Віктар. — У адной навуковай кніжцы я чытаў пра такое здарэнне: адзін паляўнічы заўважыў у аўсе мядзведзя. Той ляжаў на зямлі, нахіліўшы на сябе пук аўсяных каласоў, і спакойна ласаваўся імі. У паляўнічага стрэльба была набіта толькі шротам. Забіць мядзведзя шротам нельга, але паляўнічы захацеў хоць спудзіць яго, прагнаць з аўса і стрэліў проста ў паветра. Мядзведзь спалохаўся і “захварэў”. Вось гэтак жа, як цяпер. А на другі дзень яго знайшлі за некалькі соцень крокаў мёртвым. Ён памёр ад перапуду. Я не думаю, каб і наш мядзведзь сканаў толькі ад перапуду. Але ў кожным разе гэта дапамагло нам справіцца з ім.

Як бы там ні было, а перад хлопцамі ляжала туша сапраўднага мядзведзя, здабыча, якой ганарыўся б кожны паляўнічы. Але як даступіцца да гэтай здабычы? Калі столькі пакуты было з зайцам і барсуком, то што будзе з мядзведзем?

— Хоць ты плач, гледзячы на багатую здабычу! — удыхаў Мірон. — Трэба абавязкова дастаць каменняў.

— І зараз жа! — крыкнуў Віктар.

Але Мірон зрабіў “матэматычныя падлікі”, па якіх выходзіла, што працу і час ім трэба размеркаваць інакш, чым яны думалі. Каменні шукаць, мусіць, прыйдзецца не адну гадзіну, нямала часу пойдзе, каб апрацаваць іх. А яшчэ разабраць мядзведзя, перанесці і ўпарадкаваць мяса. Апрача таго, трэба ж будзе за ўвесь гэты час і падсілкавацца.

— Адным словам, — скончыў свае падлікі Мірон, — сёння ўсё зрабіць мы не паспеем, не кажучы ўжо аб тым, што наш агонь за гэты час можа загінуць.

Праз некалькі хвілін два хлопцы валаклі па лесе мядзведзя. Адзін трымаў яго за правую прырэдную лапу, другі — за левую, а мядзведзь ехаў па зямлі на спіне мор-

дай наперад. Хоць і невялікі быў звер, але для галодных і аслабелых хлопцаў ён быў значным грузам.

— Колькі мы тут валачэм непатрэбнага цяжару, які добрыя людзі пакінулі б на месцы! — скардзіліся хлопцы.

У гэты дзень яны паспелі толькі набраць каменняў ды наладзіць іх “апрацоўку”. У лесе пачулася лясканне, нібы хто брукаваў вуліцу. Праз некаторы час хлопцы ўжо мелі “нажы” і “сякеры” каменнага веку. Але ж якія гэта былі прылады! Хлопцы глядзелі на іх і казалі:

— Першабытны чалавек засмяяў бы нас, каб убачыў такія прылады.

— І ў музеі такіх не знойдзеш.

— Але мы не вінаваты, што крэменю няма.

— Мусіць, і з крэменю мы не здолелі б зрабіць так, як яны.

— А ўсё-такі ямчэй будзе, чым зубамі!

На другі дзень раненька ўзяліся за працу. Дапамагчы каменныя прылады дапамаглі, але толькі з удзелам сухога вострага кораня ды ўсялякіх іншых прыстасаванняў. У выніку атрымалі столькі мяса, што не ведалі, куды яго дзець.

— Што рабіць? — у роспачы казаў Мірон. — Без солі яно і тры дні не пратрымаецца.

— Тады трэба наесціся на запас, — не то сур’ёзна, не то жартам сказаў Віктар.

І сапраўды, яны так пад’елі, што ўвесь дзень і глядзець не хацелі на мяса.

— Зноў мы зрабілі памылку! — сказаў Мірон. — Нам трэба было напаследак гэтак наесціся. Тады і добра было б, што не хочацца есці. А цяпер свежае мяса дарма гіне.

— Давай тады акурым яго, — запрапанаваў Віктар.

— І то праўда! — суцешыўся Мірон. — Хоць без солі ўсё роўна доўга не будзе трымацца, але напэўна даўжэй, чымся так.

Змайстравалі з жэрдак козлы, скруцілі з лыка вяроўкі і павесілі шынкi.

— За адзін заход павесім і свае гаршкі, — сказаў Мірон, — мусіць, яны падсохлі ўжо.

Гаршкі ляжалі ў ямцы, выкапанай у пяску пад коранем дрэва. У цяньку яны падсохлі досыць добра і не мелі аніводнай шчарбіны. Прыладзілі і іх, але выпшэй, чым мяса, каб да іх даходзіў толькі лёгкі дух.

— Рызыкаўная справа з гэтым чарап’ём, — мармытаў Мірон. — Трэсне — і ўсё прапала.

Стаянка прыняла зусім гаспадарчы выгляд. На дрэве

вісела скура мядзвездзя, на жэрдках акурваліся шынкі, каля вогнішча і будана ўвіхаліся жыхары.

— Акурат як у людзей! — радасна казалі хлопцы.

Пад вечар усё ж такі яшчэ пад'елі мяса і паляглі спаць у самым добрым настроі.

XVII

Зноў дарэмная спроба. — Апрацоўка запасай. —

Па мёд. — Гібель гаспадаркі. —

Змаганне з распаччу. — Звярыныя недаедкі.

Цяпер ужо можна было пачынаць пошукі дарогі. Першы дзень яны бадай увесь і патрацілі на гэтую справу. След бандытаў паказаў, што праход быў недзе за суседнім востравам. Значыцца, адразу адпадала патрэба шукаць за гэтым. За першы ж дзень яны добра агледзелі трэцюю частку ўсяго берага, які ім належала абследаваць. У адным месцы яны прасунуліся досыць далёка, аднак далей усё роўна была такая дрыгва, што прайсці праз яе і думаць нельга было.

Але хлопцы і не спадзяваліся на хуткі поспех і вярнуліся дадому, задаволеныя ўжо тым, што частка задачы выканана. У дарозе яны выкарыстоўвалі кожны выпадак, каб скубануць чаго-небудзь расліннага: ці аеру, ці шчаўя, ці сыраежку, ці якую зялёненькую лісцінку.

— Дзіўная рэч, — казаў Віктар, — цяпер я ем кожную лісціну з большым смакам і ахвотай, як тады, калі два дні нічога не еў.

— Гэта таму, — растлумачыў Мірон, — што наш арганізм патрабуе змены стравы, патрабуе зеляніны ці наогул чаго-небудзь расліннага.

Паміж іншым, на галіне ліпы яны заўважылі нейкую цікавую расліну. Гэта быў нібы куст з доўгімі сцяблямі, дробным светленькім лісцем і дробненькімі жоўдзенькімі кветкамі. Прыладзіўся ён на галіне стажком і, здаецца, з зямлёй ніякай сувязі не меў. Калі ўбачыў яго Мірон, то крыкнуў:

— Гані вон гэтага драпежніка! Гэта амела, шкодная расліна, таксама паўднёвы госць. Яна жыве выключна на чужым карку. Птушкі ласуюцца яе ягадамі, а потым чысцяць свой нос на галіне другога дрэва. Ліпкі сок прыклейваецца, і гэтага досыць, каб расліна пачала расці.

Віктар ахвотна здэў і скінуў драпежніка.

— Але ж і ўчапілася! — заўважыў ён. — Мусіць, зноў пачне расці.

— Пэўна, бо свае тонкія карэньчыкі яна запускае глыбока ў дрэва. Нават можна па глыбіні пазнаць, колькі часу яна тут жыве. Але ўсё-такі лягчэй будзе беднаму дрэву.

Дома ім сапсавала настрой дымарня. Ім здавалася, што шынкі пачнуць падсыхаць і набываць такі выгляд, у якім звычайна ўсе мы прывыклі іх бачыць, а тым часам адбывалася нібы наадварот: яны рабіліся больш мяккімі, разлезлымі і, здавалася, псаваліся хутчэй, як без акурвання.

— Відаць, нічога не выйдзе, — журыўся Мірон. — Іх трэба і саліць, і сушыць доўга, а потым ужо акурваць. Апрача таго, вецер адносіць дым. Выходзіць, што мы самі толькі псуём ім. Лепш ужо спячы — даўжэй захаваюцца.

— І высушыць, — дадаў Віктар.

Знялі мяса і ўзяліся за новую справу. Адразу выявілася, што сушыць нельга, бо не было чым парэзаць на тонкія лусты. Пачалі кавалкамі пячы. Да ночы ў шалашы было ўжо шмат печаных кавалкаў.

Мірон дадумаўся нават да рацыяналізацыі. Таму што солі, якая ў іх была, не хапала, каб пасаліць мяса, ён засаліў крыху вады і памачыў у ёй кавалкі мяса.

— Гэта пойдзе ў лік пайка, — звярнуўся ён да Віктара. — Дадаваць да такога кавалка яшчэ солі ты не будзеш мець права.

— Я і не думаю, абы толькі захаваць на лішні дзень.

— Але ў адну кучу іх усе класці нельга, каб не загнуліся, — прамовіў Мірон і азірнуўся навакол.

— Тады паложым іх у хлеў, — сказаў Віктар. — Пакуль што ён у нас пусты.

Там на сухіх галінках і расклалі кавалкі паасобку. Гаршкі пакінулі сушыцца над агнём.

— Мы ж забыліся пра нашых пчол, — сказаў Віктар, калі яны паляглі ўжо спаць.

— Туды пойдзем заўтра раніцою, — адказаў Мірон.

Назаўтра ўзялі з сабой адзін з гаршкоў, палажылі туды вугольчыкаў і пайшлі па мёд. Пад дрэвам расклалі агонь. Але як выкурыць пчол там, наверсе?

— Я палезу туды, а ты мне падасі тычку запаленага моху, — прапанаваў Віктар.

— Каб знайсці добрую жэрдку, дык лепш было б зямлі прасунуць, — сказаў Мірон. — Спакайней, ды і табе не прыйшлося б цярпець.

Вышыня была такая, што адпаведную жэрдку можна было знайсці. Знайшлі добрую арэшыну, запалілі камяк

моху і прасунулі ў дзірку. Як загуло там! Хлопцы зараз жа адбегліся, але зноў падысці не маглі: раз'юшаныя пчолы лёталі навакол і, відаць, зусім не думалі адлятаць. Нарэшце хлопцы вымушаны былі пакінуць іх, каб прыйсці ў другі раз. Перад адыходам Мірон яшчэ запхнуў камяк, хоць і пацярпеў за гэта: два гузакі ўсхапіліся на твары.

Пакінулі гаршчок каля дрэва, а самі пайшлі на сваё абследаванне. Зноў пачалася такая ж пакутная і бескарысная праца. Гадзіны чатыры яны бадзяліся каля балота і вярнуліся без нічога, як заўсёды. Па дарозе яшчэ раз наведалі пчол. На гэты раз там было ўжо ціха. Толькі дзе-нідзе жаласна звінела адзінокая пчала.

Насілу Віктар выцягнуў з дупла соты. Але здабыча была вельмі малая: усё чарва.

— Ды гэтага і чакаць трэба было, — сказаў Мірон. — Новага мёду не маглі яшчэ назбіраць. Засталіся толькі леташнія рэшткі.

— Дзякуй і за гэта. Шклянка добрая набярэцца, — казаў Віктар, аблізваючы пальцы.

— Цяпер мы жывём! — разважаў Мірон, калі ішлі назад. — Калі ўзяць, напрыклад, ды змяшаць з мёдам ліпавае лісце, дык будзе такая страва, ад якой ніхто і дома не адмовіўся б. Пасля мяса гэта будзе вельмі дарэчы.

— Пачакай цешыцца, — усміхнуўся Віктар. — Можа, звар'яецеш яшчэ.

— Чаму так? — прыпыніўся Мірон.

— Забыўся? А можа, гэта мёд з той цудоўнай азаліі?

— Ну, не. Столькі не набяруць.

— Калі не зусім, дык крыху апалееш.

З гэткімі гутаркамі яны весела ішлі дадому і не думалі пра тое, што іх там магло чакаць.

А калі прыйшлі, то ўбачылі такую карціну, ад якой аж уваччу пацямнела: абгрызеныя косці, разбураны хлеб і сляды звяроў...

У Мірона ледзь гаршчок не вываліўся з рук, а Віктар забегаў і закрычаў, нібы хто яго ўкусіў.

— Ах, праклятыя! Хто гэта? Як гэта здарылася?!

— Мы забыліся, што апрача нас у лесе яшчэ ёсць сельнікі: лісы, ваўкі, дзікі, — панура сказаў Мірон. — Вось хто-небудзь з іх і паквапіўся.

Віктар пачаў прыглядацца да слядоў.

— Ды тут іх шмат было! — сказаў ён. — Вось сляды нібы ваўка, вась — нібы кошкі. А тут вунь яшчэ нейкія. Адкуль яны ўсе разам сабраліся?

— А навошта было ім збірацца ўсім разам. Спачатку

хто-небудзь адзін прыйшоў, разбурыў, наеўся, а там маглі пачуць і падысці іншыя. Але нам ад гэтага не лепш.

— Што ж мы цяпер будзем рабіць? — схапіўся за галаву Віктар.

— Тое, што і да гэтага часу, — спакойна адказаў Мірон. — Трэба думаць, што не загінем, як і дагэтуль.

Спакойны тон Мірона крыху супешыў і Віктара. Выбух роспачы сцішыўся, а там яны ўзялі сябе ў рукі і сталі глядзець на справу цвяроза. Усё роўна назад не вернеш. Калі забыліся, дзе знаходзяцца, зрабілі памылку, дык трэба прыняць яе пад увагу і другі раз быць разумнейшымі.

— Вось ужо колькі памылак мы нарабілі, — разважаў Віктар, — кожны раз абяцаем быць разумнейшымі і ўсё аніак не можам паразумнець.

Мірон нават засмяўся.

— Ці ведаеш, што мы і так разумныя? — сказаў ён.

— Не відаць гэтага, — паківаў галавой Віктар.

— Добра відаць. Калі яшчэ не памерлі, значыцца, не дурныя. А калі пажывём у гэтых умовах год, то я абяцаю табе, што памылак у нас амаль не будзе.

— А калі дзесяць год, дык аніводнай не будзе! — сказаў панура Віктар.

— Пэўна, — сур'ёзна адказаў Мірон. — На ўсё трэба практыка, а ты адразу хочаш зрабіцца чалавекам без хібаў.

— Але дзе ж мы цяпер другога такога мядзведзя знойдем? — ужо жартам прамовіў Віктар.

— На наш век дурняў хопіць, — засмяўся Мірон. — Пратрымаем як-небудзь тыдзень, а там прыйдуць нашы “збаўцы”.

— Ты іх лічыш дурнямі?

— Калі мы іх перахітрым, — так.

— А калі яны?

— Тады мы будзем дурнямі.

Паступова вастрэня ўражання змяншалася. Забыцца на няшчасце, не шкадаваць яны, вядома, не маглі, але будучыня ўжо не здавалася ім безнадзейнай.

— Давай падбяром хоць агрызкі, — сказаў Мірон.

— А можа, яшчэ якую хваробу схапіш ад іх?

— Я думаю, тутэйшыя звяры адчуваюць сябе лепш, як мы.

Такіх недаедкаў навакол набралася столькі, што хлопцам магло хапіць на ўвесь заўтрашні дзень. А потым яны пачалі суцяшаць сябе тым, што, можа, паслязаўтра мяса і само сапсавалася б. А калі ўбачылі, што рэштка солі засталася некранутай, то яшчэ лягчэй зрабілася на сэрцы.

XVIII

*Панская страва.— На баброў.— Вось дык бабёр! —
Таёмныя лісты.— Ремонт бабровой хаткі.—
Ваенная падрыхтоўка.—
Чаму людзі шануюць баброў.*

Мінула яшчэ два дні. За гэты час хлопцы скончылі сваё абследаванне. Толькі ў адным месцы яны знайшлі нешта падазронае і, прасунуўшыся ў балота, адчулі пад нагамі нібы нейкія жэрдкі.

— Мусіць, тут! — узрадаваліся хлопцы.

Але праз некалькі крокаў жэрдкі скончыліся. Непадалёк ад іх, на купінцы, расло дрэўца. Віктар скокнуў да яго, але недаскочыў і заграз у балоце так, што Мірон ледзь выцягнуў яго з дапамогаю доўгага кала. Пры такіх умовах совацца далей ужо нельга было.

— Але ўсё ж такі недзе выхад ёсць! — ламаў галаву Віктар.

— Ну і што з таго, калі мы не ведаем,— пакорліва прамовіў Мірон.— Нічога не зробіш, прыйдзецца пачакаць. У кожным разе, мы свой абавязак выканалі, даследавалі ўсё, што можна было.

А выканаўшы абавязак, яны ўжо ўвесь час маглі аддаць на пошукі спажывы. Але “дурных” звяроў больш не траплялася. Зноў давялося перайсці “на пашу”, як казаў Віктар. А адной пашай пратрымацца было цяжка.

Аднаго разу Віктар прынёс зялёную жабу.

— Давай пакаштуем панскай стравы,— сказаў ён.

— Ой, баюся! — скалануўся Мірон.

— А я думаю, калі паны ядуць, дык і нам можна.

— Можа, не такіх?

— Прыблізна такіх, зялёных. А калі крыху і не такой пароды, то бяды не павінна быць. Шкада толькі, што ядуць адны заднія лапкі. А гэткімі кумпякамі не наясіся.

Віктар каменем адрэзаў кумпякі і кінуў іх у агонь. Праз мінуту выняў, памачыў у соль і працягнуў адзін Мірону. Але той адварнуўся.

— Ты думаеш будзе гэтак жа, як тады з зайцам? — засмяўся Віктар.— Не, браток, нічога лепшага цяпер ужо не дачакаешся.

Смела паднёс да рота, адкусиў.

— Ну, як? — з хваляваннем спытаўся Мірон.

— Разоў у тысячу лепш за сырога зайца! — адказаў

Віктар і зноў адкусіў. — Бяры, пакуль не позна, а то ўсё з'ем.

Узяў і Мірон, з агідай адкусіў.

— Ну як? — запытаў цяпер ужо Віктар.

— Не разабраўся пакуль што.

— Кусай яшчэ!

Адкусіў Мірон яшчэ, потым яшчэ і, нарэшце, усё з'еў.

— Праўду кажучы, нічога дрэннага няма, — прамовіў ён.

— Вось бачыш, — сказаў Віктар. — Нездарма, кажу, паны ядуць. Я чытаў, што ў Парыжы, у рэстаранах, сытыя буржуі вялікія грошы плоцяць за гэтую страву. А нам плаціць не трэба.

— Затое нам, галодным, трэба, можа, па сотні такіх жаб. А дзе іх гэтулькі набярэш? Гэта старая, а маладыя яшчэ не вывеліся.

— Тады будзем есці ўсю, — сказаў Віктар. — Якая розніца паміж заднімі, пярэднімі нагамі, спіной?

Ён узяў яе ў рукі, але кінуў:

— Не, яшчэ не магу, не настолькі прагаладаўся.

— А каб у кнізе было напісана, што ядуць усю, то з'еў бы? — спытаў Мірон.

— Напэўна, — засмяяўся Віктар.

Пасля таго яны нават спецыяльна хадзілі лавіць жаб, але зноў злавілі толькі адну. На гэты раз з'елі ўжо і пярэднія кумпякі, і спіну...

І нічога дрэннага не здарылася.

— Мусіць, усё залежыць ад погляду і прывычкі, — разважаў Мірон. — Мусульмане не ядуць свініны, у нас не ядуць каніны, некаторыя ядуць саранчу...

— Я ж тое самае і кажу! — падхапіў Віктар. — У кожным разе, праз тое, што гэта агідна, паміраць не варта. Але на адной жабе далёка не паедзеш. Хоць абы-якую жывёліну здабыць — усё з'еў бы.

— Ведаеш што? Паспрабуем злавіць бабра.

— Але ж іх нельга знішчаць!

— І я гэта ведаю. Аднак мы двое важней за аднаго бабра.

Супраць гэтага нічога нельга было сказаць, і хлопцы зараз жа накіраваліся да бабровага паселішча.

Там ішло сабе мірнае бабровае жыццё. Звычайна бабры не любяць паказвацца ўдзень, але ў гэтым кутку, дзе іх ніхто ніколі не трывожыў, яны не надта сцерагліся. Калі хлопцы падышлі бліжэй, усе бабры схаваліся ў ваду.

— Пойдзем да той вунь,— паказаў Мірон на чацвёртую хатку, што была каля берага.

— Наўрад ці ёсць там хто,— сказаў Віктар,— але паспрабаваць можна.

Яны падышлі да хаткі і зараз жа пачалі шукаць і завальваць выходы. Два выходы былі пад вадой, трэці — крыху над яе паверхняй.

Мусіць, калісьці і ён быў пад вадой. Паспрабавалі прасунуць руку ў гэтую дзірку, але нічога не маглі дастаць.

— Лепш разбяром зверху,— сказаў Мірон.

Спачатку галлё лёгка было разбіраць, але далей яно так шчыльна перапляталася, так моцна было злеплена зямлёй, што справа пайшла вельмі марудна.

Невядома, колькі спатрэбілася б часу, каб Віктар не абмацаў збоку месца, дзе галлё, здавалася, не было склеена і лёгка паддавалася пад рукой. Праз хвіліну заўважылі дзірку, якая вяла ўсярэдзіну.

— Ну, цяпер пільнуй! Вось дзірка,— сказаў Віктар і прасунуў руку. Памацаўшы крыху ўсярэдзіне, ён крыкнуў: — Нібы пакунак нейкі! — і сапраўды выцягнуў пакунак, старанна загорнуты ў тоўстую паперу.

— Вось табе і бабёр!

Развязалі. Пакунак яшчэ быў абгорнуты ў васковую паперу і яшчэ раз завязаны ніткай. Зноў развязалі і ўбачылі... жаночыя шаўковыя панчохі! Шмат панчохла.

— Дык вось у чым сакрэт! — крыкнуў Віктар.— Кантрабандысты выбралі сабе тут прытулак! Вось чаму спыніліся тут нашы “збаўцы” і хацелі нешта паглядзець, ці ўсё ў парадку!

— Але чаму ж яны выбралі бабровую хатку, калі можна было закапаць у зямлю? — здзівіўся Мірон.

— У зямлі магло папсавацца ад вільгаці, а тут суха, бо бабры будуць хату ў два паверхі, з якіх верхні заўсёды сухі і ніколі не заліваецца вадой. Акрамя таго, на зямлі кожны раз заставаўся б след, калі закопваць ды выкопваць. Гэта ж вялікае багацце!

— Якая карысць з гэтага? — сумна прамовіў Мірон.— Вось, каб гэтыя панчохі можна было есці!

— Пачакай, можа, там яшчэ што ёсць?

Зноў засунуў Віктар руку.

— Ёсць! — крыкнуў ён і выцягнуў новы скрутак.

У ім былі перламутравыя гузікі.

— Ану іх да д’ябла! — вылаяліся хлопцы.

Далей — скрутак тонкага дарагога сукна.

— Ды тут цэлы магазін! — крыкнуў Мірон. — Ану, цягні яшчэ! Можа, кілбасы выцягнеш.

— Пастараюся, — адказаў Віктар і выцягнуў ужо нешта цяжэйшае. Гэта была скрынка, а ў ёй... два рэвальверы!

Радасць ахапіла хлопцаў.

— Во, гэта ўжо іншая рэч!

— Толькі ці ёсць да іх патроны? — сказаў Мірон.

— Знойдуцца! — упэўнена адказаў Віктар і зноў запусціў руку. Але на гэты раз нічога не дастаў.

— Навошта ж тады нам рэвальверы? — сумна прамовіў Мірон.

— Пачакай яшчэ. Пакой бабра часам мае больш за метр ушыркі. Я ж не мог дастаць рукой ва ўсе куты. Трэба пашырыць уваход.

І хлопцы ўзяліся за гэтую працу.

Калі разабралі “столь”, дык знайшлі яшчэ скрынку з двума рэвальверамі, некалькі бляшанак з патронамі, зноў скрутак з нейкай замежнай галантарэяй і, нарэшце, чатыры маленькія шасціценныя каробачкі. Яны былі моцна зроблены з сцэльнага металу і толькі на канцы мелі шрубку.

— Фю-і-і! — засвістаў Віктар. — Тут ужо пахне больш сур’ёзнай справай. Гэта ж піраксілінавыя шашкі!

— Ого! Пакажы! Пакажы! — схіліўся Мірон. — У такім разе тут не проста кантрабанда, а нешта горшае.

— Так, — пацвердзіў Віктар. — Значыцца, нашы “збаўцы” не толькі кантрабандысты, але і дыверсанты. Нездарма мяжа адсюль за кіламетраў трыццаць. А вось яшчэ нейкія паперы.

Хлопцы пачалі разглядаць незразумелыя лісты, напісаныя лацінскімі літарамі, але ніводнага слова не маглі зразумець.

— Відаць, шыфраваныя, — здагадаліся яны.

І, нарэшце, карта Беларусі з рознымі, таксама незразумелымі адзнакамі: крыжыкамі, рыскамі, кружочкамі.

— Тут сапраўдны штаб! — задуменна прамовіў Віктар. — Цяпер я добра разумею, чаму яны хацелі нас загубіць.

— У такім разе і мы арганізуем свой уласны штаб ды абмяркуем, што з усім гэтым багаццем рабіць, — сказаў Мірон.

Пытанне было складанае. Узяць усё сабе — немагчыма. Як цягацца з гэтым дабром, калі невядома яшчэ, як яны самі выкруцяцца з бяды. Знішчыць? Шкада, усё ж

такі рэчы каштоўныя. Апрача ўсяго, і тое і другое рызыкоўна: калі бандыты прыйдуць і заўважаць, што склад іх знойдзены, дык адразу здагадаюцца, у чым справа, і пачнецца такое паляванне, ад якога не схаваешся. А хлопцам трэба было ціхенька сачыць, каб выведаць дарогу. Значыцца, у першую чаргу трэба зрабіць так, каб не было відаць, што сховішча знойдзена. А хлопцы ўзялі ды разбурылі хатку.

— Што ж мы з табой нарабілі? — сумна сказаў Віктар. — Зноў памылка! Калі ж будзе канец ім? Цяпер зноў прыйдзеца будаваць хату!

— Відаць, прыйдзеца, — адказаў Мірон такім тонам, нібы ён адзін быў у гэтым вінаваты. — Але спачатку зробім вось што: возьмем два рэвальверы, насыплем у скрынкі пяску і паставім назад; гэтак жа зробім і з патронамі; барахло пакінем усё цалкам, а паперы возьмем з сабой, бо яны замінаць не будуць. Калі мы выратуемся, тады даставім каму належыць каштоўныя паперы. А хатку нам усё ж прыйдзеца аднаўляць. Кожны раз новыя здарэнні, таму і нельга ўсяго прадугледзець.

Віктар згадзіўся з гэтым планам, толькі ўнёс адну праўку: узяць усе чатыры рэвальверы.

— Гэта ні ў якім разе не пашкодзіць, а можа, і спатрэбіцца, — дадаў ён.

Мірон не пярэчыў.

Пачалі ўпарадкаваць рэчы.

Калі з адной бляшанкі выбралі патроны, Мірон сказаў:

— А бляшанку адну трэба ўзяць сабе. Яна можа служыць замест гаршчка.

— Правільна! Тады не трэба будзе больш важдатца з гэтым праклятым чарап'ём.

У апошні момант, калі пачалі былі закладваць гняздо, заўважылі ў галлі новую рэч. Гэта быў кінжал у ножнах. Гэтая знаходка ўсцешыла хлопцаў больш, як усё папярэдняе.

— Гэты нож нібы спецыяльна пакладзены для нас! Яны, можа, так сабе, на кожны выпадак, сунулі яго, а для нас якое шчасце! — цешыўся Мірон.

— Дай Бог ім здароўя на тым свеце! — прамовіў Віктар.

Калі ўпарадкавалі рэчы, пачалі рамантаваць хатку. Трэба было зрабіць акурат так, як было раней, а гэта аказалася вельмі нялёгкай справай. Сувязь між галлём была парушана; выходзіла звычайная куча ламачча, а не ббровая хатка.

— Ах, каб на цябе ліха! — злаваў Віктар. — Ніколі не думаў, што давядзецца будаваць бабру хату.

— Ды яшчэ акурат так, як яны, — дадаў Мірон. — Не, гэтак нікуды не ворта! Разбурай зноў. Няма чаго спяшацца. Рызыкаўна. Трэба прыгледзецца, як яны будуць, і пачаць спачатку, па галінцы.

— Вось не было яшчэ бяды! — бурчаў Віктар. — Гэтак увесь дзень патрацім.

— Але ад гэтай працы залежыць нашае жыццё, — сурова сказаў Мірон.

— Эх, каб можна было папрасіць баброў, каб яны самі дабудавалі, — уздыхнуў Віктар.

І, набраўшыся цяраплінасці, хлопцы ўзяліся за працу павольна, метадычна. Некалькі разоў пачыналі спачатку; адыходзілі, прыглядаліся, зноў папраўлялі. Адным словам, сапраўды патрацілі бадай увесь дзень, пакуль зрабілі так, як было спачатку.

“Дадому” вярталіся ўзброеныя да зубоў. З аднаго боку — рэвальвер, з другога — рэвальвер, ды яшчэ кінжал у дадатак.

— Вось калі дапамаглі нашы ваенныя заняткі ў гуртку! — казаў Мірон. — Без гэтага не толькі не ведалі б ніякіх там піраксілінаў, але і рэвальвера не ўмелі б у руках трымаць.

— А цяпер толькі давай сюды бандытаў, — усіх перастраляю! — храбрыўся Віктар. — Хай бы цяпер трапіўся які звер.

— Ну-ну! З рэвальверам на паляванне не ходзяць. Ці пацэліш ты хоць вунь у тое дрэва?

— Ану, давай! — з запалам крыкнуў Віктар.

Стрэлілі яны па тры разы, а трапіў толькі адзін раз Мірон. Віктар аж пачырванеў ад сорама.

— Давай яшчэ! — гарачыўся ён.

— Калі ты гэтак будзеш гарачыцца, дык ніколі не патрапіш, — павучальна сказаў Мірон. — Гэта табе не стрэльба. Каб з рэвальвера навучыцца страляць на далёкай адлегласці, трэба доўга практыкавацца. А нам хопіць і гэтага. У бандыта зблізку трапім.

— Але ж трэба папрактыкавацца, патронаў хапае, — настойваў Віктар.

— Я баюся, што нашы стрэлы могуць пачуць гэтыя самыя бандыты. Хто іх ведае, дзе яны жывуць, дзе бадзяюцца! Можа, блізка.

Гэтая заўвага пераканала Віктара.

Хоць сённяшні дзень быў і зусім галодным, але хлопцы паляглі спаць у самым бадзёрым настроі. Ім здавалася, што з рэвальверамі ім галадаць болей ужо не прыйдзеца.

Калі яны паляглі, Віктар сказаў:

— Ведаеш што? Цяпер я ўжо разумею, чаму баброў гэтых шануюць, берагуць, бароняць. Яны ж надзвычай карысныя для чалавека! Гэта ж яны нас выратавалі тады ад смерці! Яны цяпер нам і зброю далі.

— Застаецца толькі папрасіць іх, каб вывелі нас адсюль, — адказаў Мірон пазяхаючы.

XIX

Голад са зброяй. — Сапраўднае паляванне.

Прачнуліся яны з такім пачуццём, нібы ліхія гадзіны ўжо скончыліся. Цяпер і зброя ў іх была, і дасканалы нож, і добрая пасудзіна. Можна было ўжо сапраўдны абед згатаваць. А як жа яны знудзіліся па гатаванай страве! Усё было добра, толькі... не было чаго гатаваць. Другі дзень яны нічога не елі.

Але настрой быў бадзёры і вясёлы.

— Цяпер ужо малая бяда! — казаў Віктар. — Ідзем на паляванне!

З рэвальверамі ў руках яны пайшлі ў лес. Прабадзяліся гадзіну, другую, а страляць не было ў каго. Скакалі па дрэвах вавёркі, але не пра такую дзічыну думалі паляўнічыя, ды каб і падумалі, — з рэвальвера не застрэлілі б. Бачылі на дрэве яшчэ адну жывёлу, якую Мірон палічыў за гарнастая, але Віктар растлумачыў, што гэта куніца.

— Бачыш — яна куды большая, колер цямнейшы, на шыі жоўтая пляма, морда вастрэйшая, — адным словам, падабенства мала.

Каля балота спудзілі качак, але таксама страляць не было чаго і думаць. Недзе далёка мільгануў заяц. А нашы паляўнічыя толькі лыпалі вачыма, глядзячы на гэтую дзічыну.

— Вось табе і зброя! — злосна зірнуў Віктар на свой рэвальвер.

— А ты што думаў? — сказаў Мірон. — У такіх выпадках і са стрэльбы не надта трапіш.

— Пойдзем да дубоў, можа, зноў дзіка ўбачым, як тады.

Калі пусціць у яго дождж куляў з абодвух рэвальвераў, дык можна і забіць.

— Рызыкаўная справа,— пакруціў галавою Мірон.

— Усё-такі лепш, як з голаду пухнуць.

Але не так лёгка ўбачыць дзіка, як хацелася. Хоць і меў гэты кут права называцца звярыным, але не на кожным кроку можна было стрэць звяроў. Тым болей што абодва астравы складалі разам вельмі значную прастору, на якой усім хапала месца. Нават да гэтага часу застава-лася яшчэ, прынамсі, палова плошчы, якой хлопцы не на-ведвалі.

Нарэшце нашы паляўнічыя павінны былі вярнуцца да сваёй “пашы”. Са зброяй у руках яны сталі збіраць шчаўе, грыбы, аер і іншую спажыву. Злавiлі яшчэ дзвюх жаб.

— Гэта ж сорам! — абураўся Віктар. — З рэвальверамі лавіць жаб.

— Ніякага сораму тут няма,— спакойна прамовіў Мірон,— калі нават адзін паэт пісаў:

Выйшаў я на сенажаць

Ды з нагана ў жабу — бац!

— Мусіць, ён таксама быў галодны, як і мы,— засмя-яўся Віктар.

Праходзілі ўвесь дзень, а прынеслі дадому толькі адны грыбы. Але затое згатавалі іх па-гаспадарску: у бляшан-цы, з вадой, з соллю. А замест лыжак скарысталі тыя гліня-ныя чарапкі, што калісьці ляпілі.

Так пражылі яны яшчэ пяць дзён. Як на смех, гэтыя дні, калі таварышы былі добра ўзброены, былі для іх са-мымі цяжкімі за ўвесь час жыцця на востраве. Яны нават дайшлі да таго, што адважыліся пакаштаваць хрушчоў. Пасля жаб гэта было ўжо не страшна...

Нарэшце хлопцы зноў парашылі забіць бабра і пайшлі да іх паселішча. Але проста забіць ці злавіць не было магчымасці, а разбураць другую хатку яны не адважылі-ся: добра, каб напэўна злавілі, дзеля гэтага яшчэ можна папрацаваць, а калі не?... Тады давялося б дарэмна не толькі разбураць, але і зноў папраўляць хатку, бо пакідаць сля-доў па вядомай прычыне нельга было. У дадатак да ўсяго, хлопцы прыпомнілі, што і наогул нядобра было б крыўдзіць сваіх сапраўдных дабрадзеяў.

І яны зноў пайшлі бадзяцца.

З кожным днём хлопцы слабелі ўсё болей і болей. Разам з гэтым псаваўся і ўвесь іх настрой. Часта ў іх

наогул ніякага настрою не было — ні добрага, ні кепскага, — а так, нейкая абыякавасць.

Ім здавалася, што яны гэтак усё сваё жыццё бадзяюцца і будуць век бадзяцца; яны забываліся на свой дом, на тое, што павінны прыйсці бандыты і надыходзіць рашучы момант.

Нарэшце аднаго разу Віктар заўважыў, што ўвечары ён чамусьці пачаў дрэнна бачыць. Дзівіўся, цёр вочы — нічога не памагала.

— Што гэта такое можа быць? — ламаў ён галаву.

— Гэта, мусіць, курыная слепата, — сказаў Мірон. — Яна бывае тады, калі чалавек марнее ад дрэннага харчавання.

Яны ўжо і хадзіць не мелі ахвоты. Часам па некалькі гадзін ляжалі нерухома.

Аднаго разу яны гэтак ляжалі пад кустом на палянцы і мутнымі вачыма пазіралі навакол. А дзень быў ясны, прыгожы. Уверсе пшчабяталі птушкі, унізе гулі розныя мужі, жукі, мільгалі матылі.

Раптам па-за кустамі ціхенька хруснула. Уздрыгануліся хлопцы, азірнуліся: у кустах стаіць казуля, зграбная, прыгожая. Задраўшы галаву з невялікімі рагамі, на якіх было па два атожылкі, яна скубла маладыя парасткі, і на шыі яе відаць была белая пляма. Кожны момант яна азіралася, уздрыгвала і была гатова знікнуць.

Умомант ад млявасці ў хлопцаў і следу не засталася. Яны захваляваліся, напружыліся. Кожны з іх добра ведаў, што ад гэтага можа залежаць іхняе жыццё і што яны маглі страляць цяпер з падпоры, а гэта была ўжо зусім іншая справа.

— Асцярожней, асцярожней! — шаптаў Віктар, бо памятаў, як Мірон у той раз зачাপіўся і паляцеў. Але Мірон сам добра разумеў адказнасць моманту.

— Цаляй добра, не спяшайся! — даваў загады Віктар. — Страляць па камандзе.

Віктар даў досыць часу, каб прыцэліцца, і шагнуў:

— Плі!

Грымнулі стрэлы, падскочыла казуля і кінулася ў лес. Наткнулася на дрэва, захісталася.

Хлопцы ў бяспамяці ўскочылі і кінуліся за ёю. Казуля хісталася і спатыкалася, але бегла наперад; хлопцы ледзь паспявалі за ёй. Звалілася яна, ускочыла, зноў пабегла. Зноў звалілася.

Хлопцы былі побач ужо і скончылі яе пакуты адзі-

ным стрэлам. З якой радасцю глядзелі яны на першы вынік свайго “сапраўднага” палявання!

Казуля ляжала на баку, выцягнуўшы тонкія ногі.

— Самец! — сказаў Віктар. — Самкі не маюць рагоў.

Цяпер іх ужо не палохала далейшая праца: яны мелі дасканалы нож. Мігам разабралі жывёліну і ўрачыста вярнуліся дадому з мясам і скурай.

Зажылі нашыя героі “па-людску”. Нават страву маглі згатаваць у бляшанцы ад патронаў. Ажылі хлопцы, павесялелі. Прайшла ў Віктара і курыная слепата. І ўжо не абьякавымі вачыма глядзелі яны навакол і на сваю будучыню.

XX

Падрыхтоўка да сустрэчы. — З вуголлем у пушчу. — “Насарог”. — Выратаванні каштоўнай жывёлы. — Запасны агонь.

Нарэшце надышоў час, калі трэба было распачынаць падрыхтоўку: надаць жыллю акурат такі выгляд, які яно мела раней, калі былі тут бандыты, агонь загасіць, а самім выбраць другое месца, дзе яны будуць сядзець і чакаць. Месца гэтае павінна быць не на віду і разам з тым такое, адкуль добра сачыць за ворагамі. Вядома, увесь гэты час раскладаць агню ім будзе нельга. Значыцца, трэба назапасіць смажанага мяса.

Па іх меркаваннях, два тыдні павінны былі скончыцца паслязаўтра, але гэта не значыла, што бандыты акурат прыйдуць у гэты дзень. Яны маглі з’явіцца і раней, а больш магчыма, што пазней. Невядома, колькі часу прыйдзецца сядзець і пільнаваць. А як быць з агнём?

— Пойдзем спачатку знойдзем сабе месца для назірання, а там пабачым, што рабіць, — пастанавілі хлопцы і пайшлі на другі востраў.

Востраў быў вялікі. Калі спыніцца каля берага, то будзеш бачыць толькі гэтую частку, а бандыты могуць перабрацца зусім у іншым месцы. Калі выбраць назіральны пункт у глыбіні вострава, дык наогул берага не будзеш бачыць.

— Нельга спадзявацца, — разважаў Мірон, — што мы акурат убачым, кудой яны прыходзяць, і ўцячом, пакінуўшы іх тут. Трэба меркаваць, што мы раней убачым іх тут, будзем сачыць, як яны пойдучь назад, і выберамся ўжо

следам за імі. Таму я прапаную выбраць месца як мага бліжэй да бабровых хатак, куды яны, безумоўна, павінны прыйсці.

— Я ўпэўнены,— казаў Віктар,— што яны пераходзяць у тым месцы, дзе мы заўважылі нібы кладку. Толькі мы не ведаем, як гэта яны робяць. Калі там пільнаваць, мы гэта ўбачым.

— Але яно рызыкаўна,— не згаджаўся Мірон.— А што, калі не там? Тады яны могуць прыйсці і нават пайсці, а мы нічога і ведаць не будзем. А бадзяцца па лесе небяспечна: яны могуць раней заўважыць нас, як мы іх.

Віктару ўсё здавалася, што праход павінен быць там. Але, з другога боку, і разважанні Мірона былі слухныя. І Віктар пакуль што згадзіўся з ім.

На тым беразе, каля якога стаяла бабровая хатка, пачыналася высокая сухая града. Спачатку яна была вузкая і ішла ўздоўж бабровой ручаіны, а потым пашыралася і гублялася ў глыбіні вострава. На ёй рос прыгожы бор з рэдкімі стройнымі соснамі, а па баках ішлі зараснікі алешыны, арэшніку.

— Калі схавацца ў гэтым арэшніку, вось за той купінай,— казаў Мірон,— дык мы будзем бачыць усю гэтую граду. Яны абавязкова павінны прайсці па ёй, калі пойдучь да свайго склада.

— Месца добрае,— сказаў і Віктар.— Нам нават зручна будзе ісці па хмызняку за імі ўслед, бо па чыстым бары было б рызыкаўна.

Тут і вырашылі зрабіць назіральны пункт. Было крыху вільготна на зямлі, але хлопцы мелі дзве скуры.

— Давай зробім рэпетыцыю,— сказаў Віктар.— Я тут сяду, а ты прайдзіся па градзе і паглядзі, ці можна заўважыць.

Віктар сеў, а Мірон адышоўся крокаў на дваццаць убок. Арэховыя сцябліны без галля дазвалялі досыць добра бачыць, што робіцца на градзе. А вось як адтуль?

— Ну, як? — нецярпліва запытаўся Віктар.

— Пачакай,— махнуў рукою Мірон і некалькі разоў прайшоўся ўзад і ўперад. Вярнуўшыся назад, ён сказаў: — Калі ведаць ці падазраваць, што там нехта ёсць, то заўважыць можна, а так, мне здаецца, не павінны звярнуць увагі, асабліва калі не рухацца.

— Ну і добра. А калі яны сунуцца, то ў нас жа ёсць чым сустрэць іх,— сказаў Віктар.

Калі скончылі з гэтай справай, пайшлі ўпарадкаваць свой лагер. Трэба было зрабіць усё так, як было раней.

— Раней тут рыба вісела, а цяпер — няма, — заўважыў Віктар.

— Гэта праўда, — задумаўся Мірон. — Дзе ж цяпер яе дастаць? Ты не памятаеш, колькі было?

— Рыбін з пяць. Але не можа быць, каб яны іх лічылі.

— Прыйдзецца тады павесіць некалькі рыбіных галоў і касцей. Можна ж падумаць, што іх птушкі падзяўбалі, жукі, чарвякі з'елі.

І яны пачалі развешваць рыбу.

— Каб хто-небудзь убачыў, што мы робім, — смяяўся Віктар, — то, напэўна, падумаў бы: здурнелі хлопцы.

А калі павесілі рыбныя рэшткі, то прыпомнілі: у будцы ж была яшчэ і палова зайца. Але з ім справа вырашалася прасцей: зайца лёгка мог дакончыць кожны драпежнік.

— Трэба толькі крыху касцей параскідаць навакол.

— А таксама ўбраць лішнія мядзведжыя і казуліны косці, — дадаў Мірон.

Упарадкавалі косці. Потым прыпомнілі яшчэ, што чарапашына павінна валяцца каля будкі, як кінуў яе той бандыт.

Нарэшце ўзяліся за вогнішча.

— Здаецца, прыблізна было гэтак, — казаў Мірон, калі раскладаў галавешкі.

— А я ўсё-такі пазнаў бы, што тут нехта гаспадарыў, — прамовіў Віктар.

— І кожны пазнаў бы, каб тады спецыяльна прыгледзеўся, — усміхнуўся Мірон. — Але дзеля гэтага трэба было ўжо тады ўсё ведаць і прадбачыць.

Цяжэй было вырашыць пытанне з агнём. Пагасіць вогнішча, безумоўна, трэба. Трымаць на сваім назіральным пункце агонь, безумоўна, нельга. Няўжо зусім адмовіцца ад яго?

— Гэта немагчыма! — ускрыкнуў Віктар. — Адмовіцца ад агню, потам і крывёю здабытага, сваімі рукамі выгадаванага, захаваўшага наша жыццё! Я нават збіраўся ўзяць яго з сабой дадому, бо ў нас зусім не такі агонь, горшы.

— Таму, што лёгка здабыты запалкамі, — дадаў Мірон.

Пасля досыць доўгага абмеркавання вынеслі такую пастанову: знайсці такі дзікі куток, куды ніякаму бандыту не было б ахвоты соваць нос, і такі густы, каб і зблізку нельга было заўважыць у ім ні агню, ні дыму. Там і захоўваць агонь. І туды пасля дзённай варты прыходзіць спаць.

Узялі свой гаршчок, палажылі гарачага вуголля і

пайшлі. Трымаліся бліжэй да возера, улічваючы, што ў гэты бок бандытам няма сэнсу ісці. Тут былі мясціны, куды і самі хлопцы ні разу не завіталі. Калі яны зайшлі ў гушчар, Віктар узяў у руку рэвальвер і сказаў:

— У гэтых нетрах можна яшчэ напароцца на якога-небудзь насарога.

А праз хвіліну пачуўся такі тупат і грукат, нібы сапраўды імчыцца насарог. Не паспелі хлопцы апамятацца, як на іх наляцела вялікая рагатая жывёліна. Яна выгіналася, падскаквала і, здавалася, хацела растаптаць нашых герояў.

Мірон кінуўся ўбок, гаршчок вываліўся з яго рук. Віктар падняў рэвальвер, але жывёліна зачাপіла яго бокам, і ён паваліўся на зямлю, стрэліўшы ў паветра. А пасля гэтага стрэлу нешта мільганула над галавой і зашуршала з другога боку. Тупат жывёліны зрабіўся раўнамерным і паступова аддаліўся. А праз хвіліну зноў усё было ціха, як і раней.

Хлопцы асцярожна паднялі галовы.

— Што ты бачыў? — запытаўся Віктар.

— Вярблюда.

— Не, без жартаў.

— Мусіць, нейкі алень ці лось, але чамусьці з гарбом.

— А ці ведаеш ты, што мы цяпер зноў заслужылі пазяку ад дзяржавы?

— Завошта?

— За тое, што выратавалі ад смерці лася.

— Якім чынам?

— Гэта быў ніякі не горб, а рысь. Драпежніца ўскочыла ласю на карак і, напэўна, загрызла б яго, каб не мой стрэл.

— Адкуль ты ўсё гэта ведаеш? — недаверліва спытаў Мірон.

— Хіба доўга зірнуць? Круглая кашэчая галава, кутасікі на вушах ды куртаты хвост — адразу можна пазнаць.

— Але ж, здаецца, і цябе зачাপілі?

— Крыху штурханулі, але дарма: не кожнаму трапляецца так блізка пазнаёміцца з ласём.

— Вось табе і насарог! — засмяяўся Мірон.

— Толькі крыху не хапіла! — зарагатаў і Віктар. — Я цяпер ужо не здзіўлюся, калі сустрэнем і слана.

— Але наш гаршчок разляцеўся на кавалкі, — сказаў Мірон, збіраючы вугольчыкі.

— Тады спынімся тут. Калі тут жывуць такія звяры, дык, мусіць, гэта і будзе самае глухое месца.

Пад аховай шыракалалых елак расклалі яны вогнішча і доўга палілі, пакуль не набралася поўная яма жару.

— Заўтра яшчэ дадамо, а сёння пойдзем паспім апошняю ноч у нашым родным будане.

XXI

Бясконцае чаканне. — На кухні. — Сонныя вартайнікі.

Рашучы момант набліжаўся. Хлопцы хоць і храбрыліся, хоць і жартавалі, але кожны адчуваў, як унутры нешта дрыжыць. Ці прыйдуць яны ў гэты дзень? А можа, яны так сабе казалі? А можа, прыйдуць праз тыдзень, праз месяц?

— Бывае ж на свеце так, што злейшых ворагаў прыходзіцца чакаць, як родных бацькоў! — злаваў Віктар.

— А можа, іх тут аж занадта набярэцца? Можа, у іх тут які бандыцкі з'езд прызначаны? — разважаў Мірон.

Як бы там ні было, а нічога не заставалася, як толькі чакаць.

На світанні пабеглі ў пушчу, падклалі ў свой запасны агонь дроў і са скурамі на плячах пайшлі на новае месца.

Ззаду застаўся асірацелы будан і халоднае вогнішча.

Забраліся ў свой арэшнік, парасцілалі скуры, натыкалі яшчэ сям-там галін, каб больш надзейна схаваць свой прытулак, і пачалі чакаць.

Спачатку ў іх было адчуванне, што бандыты вось-вось павінны з'явіцца. Але міналі гадзіна за гадзінай, усё ціха і спакойна было навакол, і хлопцам пачало ўжо здавацца, што іх “збаўцы” ніколі не прыйдуць.

Каля поўдня Віктар не вытрымаў:

— Чаго нам гэтак сядзець? Тэрмін жа яшчэ заўтра.

Не спадзяваўся і Мірон, што сёння прыйдуць, але ўсё такі мільгала думка: а што, калі ўжо ідуць?

— Пачакаем яшчэ гадзіны са дзве і тады выйдзем.

Выседзелі гэтыя гадзіны і вылезлі. І неяк несвядома абодва адчулі задавальненне, што бандыты не прыйшлі: усё-ткі далей адсунуўся непрыемны час спаткання. Рэшту дня скарысталі, каб “папасвіцца”, хоць і ўвесь час адчувалі сябе трывожна.

Назбіралі крыху грыбоў і пайшлі “на кухню”, як казаў Віктар. Там згатавалі свае грыбы, павячэралі і засталіся нанач каля вогнішча.

Ледзь золак яны былі ўжо на сваім назіральным пункце. Зноў пачалося нуднае і напружанае чаканне. Зноў ішлі гадзіна за гадзінай, а ніхто не з'яўляўся. Цяпер яны ўжо не адважыліся пакінуць сваё месца сярод дня і даседзелі да вечара.

— Ах, каб хутчэй перастралялі гэтых бандытаў! — сказаў Віктар, вылазячы з засады.

— Што ты гаворыш?! — з жартаўлівым жахам крыкнуў Мірон. — Калі іх цяпер расстраляюць, то мы павінны будзем сядзець да зімы!

— Выбачай, забыўся, — засмяўся Віктар. — Хай тады крыху пачакаюць. Але ж гэткае сядзенне горш за самую цяжкую працу! Пойдзем хоць чаю пап'ём. Вось, кажуць, бруснічнік можна ўжываць замест чаю.

— Гэта будзе вельмі дарэчы, — згадзіўся Мірон, і яны пачалі збіраць бруснічнік.

Але праз некалькі хвілін Мірон прыпыніўся і пачаў уважліва разглядаць сабраныя ім расліны.

— Слухай! — прамовіў ён нарэшце. — Гэта ж не бруснічнік!

— Чаму?

— Бачыш, вось з ніжняга боку ліста выціснута сетка, не такая, як у бруснічніку, ды і сцябло святлейшае.

— Па гэтых дробных адзнаках судзіць нельга, — недаверліва сказаў Віктар.

— Шкада, што ён яшчэ не цвіце, тады можна было б знайсці маленькую розніцу ў кветках. А каб былі ягады, тады ўжо зусім нельга было б памыліцца. Ягады ўсярэдзіне маюць нібы муку, таму і завецца гэтая расліна мучніцай. Яна вельмі каштоўная і дае розныя лекі, чорную фарбу і дубільны матэрыял для апрацоўкі скур.

— Калі так, я цяпер гатоў шчыра шанаваць цябе і тваю батаніку. Вось каб напіліся гэткага чаю! Пэўна, здубяне лі б. Давай лепш наломім малінніку. Гэта будзе карысней.

— Можна знайсці і сапраўднага бруснічніку.

— А няхай яго ліха возьме! Зноў натрапіш на якую мучніцу. Давай лепш простага малінніку.

Вярнуліся на сваю "кухню", выпілі чаю, згатаванага ў бляшанцы.

— Добры чай! — пахваліў Мірон. — Шкада толькі, што мёду болей няма.

— Гэта яшчэ паўбяды, — сказаў Віктар, — але вось мяса наша пачынае псавацца, хоць і печанае. Заўтра яшчэ сяктак. А паслязаўтра будзе ўжо зусім дрэннае.

— А сушанае?

— Суханае ўсярэдзіне не высахла.

— А ты не цягай заўсёды за сабой, а павесь тут.

Зноў правялі ноч каля вогнішча.

Трэці дзень прайшоў гэтак жа, як і папярэднія два, толькі напружанасць так змарыла іх, што абодва паснулі як забітыя. Спалі смачна да самага вечара.

Першы прачнуўся Мірон. Схамянуўся, ускочыў, нават спачатку не пазнаў, дзе ён і што з ім. Віктар хроп так, што чуваць было па ўсім лесе.

— Гэй ты, вартаўнік! — штурхануў яго пад бок Мірон.

— Га? Што? — усхапіўся той.

— Ці ведаеш ты, што хроп на ўвесь лес? Нашы госці на тым баку балота пачулі.

— А ты?

— І я таксама спаў. Гэта ж вар'яцтва! Нас маглі зарэзаць, як куранят.

— Я баюся, што яны, праклятыя, ніколі не прыйдуць, — пазяхаючы прамовіў Віктар.

— А ўсё-такі рызыкаваць нельга. Другі раз будзем спаць па чарзе.

І гэты дзень мінуў. І другі. І яшчэ адзін. І яшчэ...

Хлопцам было вельмі цяжка цярапець. Мяса псавалася ўсё болей і болей. А “пасвіцца” ўдзень не было як: трэба было сядзець і пільнаваць. Калі нават вылазілі да баброў па ваду, то ўсё здавалася, што вось зараз іх заўважаць. Адна ўцеха ды ратунак ад гнілога мяса — гарачы чай уночы.

З кожным днём напружанасць узмацнялася; ад кожнага трэску і шолаху хлопцы ўздрыгвалі, нібы ад электрычнай іскры. Гэтае безупыннае напружанне так знервала хлопцаў, што яны зусім страцілі сон, зрабіліся панурымі і злоснымі. Усё гэта, разам з дрэнным харчаваннем і сядзеннем на месцы, аслабіла іх так, што ў іх часам кружылася галава, цямнела ў вачах, дрыжалі ногі. Папярэднія дні здаваліся ім ужо шчаслівымі ў параўнанні з цяперашнімі.

Часам хлопцам пачынала здавацца, што бандыты ўжо блізка. Яны нават чулі тупат ног і галасы. А праз хвіліну выяўляўся падман і прыходзіла перакананне, што сядзяць яны тут дарэмна, што ніхто і не думае сюды ісці.

— А можа, іх ужо злавілі і пасадзілі ў турму? — сумна казаў Віктар.

— Усё можа быць, — уздыхаў Мірон.

Мусіць, сваякі бандытаў гэтак не баяліся за іхняе жыццё, як нашы хлопцы.

— Але ж павінен хто-небудзь прыйсці па тавар? — разважаў Мірон.— Не могуць жа яны пакінуць сваё добра.

— Могуць прыйсці і ўзімку, і на другі год,— адказаў Віктар.— А калі іх злавілі ўсіх, дык могуць і ніколі не прыйсці.

Пачуўся хруст. Хлопцы зноў напружыліся, зноў з'явілася надзея. Але гэта праціскаўся праз зараснік дзік. Цераз палянку было відаць, як ён спакойна і павольна капашыўся ў балоце.

— Вось добра было б стрэліць у яго! — заблішчаў вачыма Віктар.— Напэўна трапілі б. І мяса свежае было б.

Засвярбелі рукі і ў Мірона. Што будзе, калі кантрабандысты не прыйдуць? Тады давядзецца яшчэ горш галадаць, а між тым яны могуць зараз назапасіць мяса.

Але нарэшце ён пачаў даводзіць Віктару, што гэта будзе надта рызыкоўна:

— Ці можам мы напэўна сказаць, што яны не прыйдуць? Не. Ну, а калі прыйдуць, то мы загінем напэўна. І стрэл могуць пачуць, і сляды не паспеем знішчыць.

Дзік тым часам схаваўся за дрэвамі.

А ўначы, каля вогнішча, як яны шкадавалі, што не выкарысталі магчымасці! Яны паспелі б ужо разабраць і схаваць дзіка, былі б забяспечаны свежым мясам. А цяпер што будзе?

— Ох, ужо гэтая разумная асцярожнасць! — са злоснай насмешкаю сказаў Віктар.

Мірон засаромеўся. Ён адчуваў, што перамудрыў. Але каб абараніць сябе, перайшоў у наступ:

— А скажы шчыра: ці мог ты паручыцца, што яны сёння ані ў якім разе не прыйдуць?

— Вядома, паручыцца ніхто не можа, але...

— Пачакай. Значыць, можна было думаць, што яны прыйдуць?

— Ну, можна.

— А ты ведаеш, чым пагражала гэтая магчымасць?

— Ну, ведаю.

Дык вось што: маленькая магчымасць загінуць — сур'ёзнай за вялікую магчымасць пад'есці.

— Але ж у нас ёсць рэвальверы! — не здаваўся Віктар.

— А можа, там будзе дзесяць стрэльбаў? Рэвальверы спатрэбяцца тады, калі не будзе чаго іншага рабіць.

Віктар замаўчаў.

*“Слон”. — Агіднае забойства. —
Бандыты з палоннікамі. — Падазрэнне бандытаў. —
Допыт. — Ваенныя аперацыі. — Перамога.*

Так яны правялі ў чаканні чатыры дні. І гэтыя дні здаваліся ім самымі доўгімі і пакутнымі за ўвесь час іх жыцця на востраве. Яны праходзілі ў бяздзейнасці, а гэта і ёсць самая горшая пакута для жывога чалавека. На працягу дня яны, вядома, выходзілі са сваёй засады, але асцярожна, тулячыся ды азіраючыся, каб іх не маглі ўбачыць здалёк.

Такі напружаны перапынак быў не лепш за сядзенне і чаканне.

Пад вечар ішлі начаваць у пушчу да свайго вогнішча, спалі зусім не так добра, як у будане, а раніцою вярталіся на сваю “службу”. І ўсё часцей задавалі сабе пытанні: “А што, калі яны зусім не прыйдуць? Або прыйдуць праз многа тыдняў? Няўжо ўвесь гэты час так сядзець? Неўзабаве скончацца рэшткі сушанага мяса, а тады што?”

У такім настроі прыйшлі яны на варту і ў пяты дзень раніцою. А праз паўгадзіны пачулі нейкі тупат.

Ішоў ён з таго боку, адкуль павінны былі з’явіцца “госці”. У хлопцаў моцна-моцна закалаціліся сэрцы. Тупат набліжаўся, цяжкі, глухі; часам чуўся гучны трэск вялікай галіны. Але бачыць, хто ідзе, нельга было.

— Або атрад бандытаў, або слон! — прапаштаў Віктар.

Вось ужо нешта мільгае між дрэў, вялікае, чырвонае. Усё выразней, выразней...

— Зубр! — у адзін голас крыкнулі хлопцы.

Нейкі ўрачысты настрой ахапіў таварышаў. Яны бачылі жывога зубра, якіх у межах Савецкай Беларусі ўжо няма.¹ Перад 1914 годам у Белавежскай пушчы было яшчэ 400 зуброў, але за час вайны з іх засталася ўсяго толькі каля 20, ды і тых немцы вывезлі да сябе.

— Якім жа чынам ён трапіў сюды? — дзвіўся Мірон.

— А ты не памятаеш, як некалькі часу назад пісалі ў нашых газетах, што ў нас бачылі аднаго зубра? Кажуць, што ён перабег да нас з Польшчы. Белавежскую пушчу польскія паны прадалі англічанам, і тыя сякуць і вывозяць лес. Трэба думаць, што немцы не паспелі вылавіць

¹ Падзеі адбываюцца ў канцы 20-х гадоў XX стагоддзя.

усіх зуброў да апошняга. Мусіць, хоць адзін застаўся. І вось цяпер, калі пачалі высыкаць яго родную пушчу, ён і ўцёк да нас, дзе лес гэтак не нішчаць.

— Я гэта чытаў, але пасля таго больш нічога не было чуваць аб ім.

— І вось ён перад табою. Не дзіва, што яго тут ніхто не бачыў.

Магутны звер ішоў неяк трывожна. То спыніцца, то пачне нагамі рыць зямлю, то схіліць сваю галаву і пачне сапці. Плечы яго здаваліся нейкай скалой, за якой хава-лася рэшта цела. Горб не толькі не шкодзіў, але, здавалася, упрыгожваў яго. Хлопцы ўявілі сабе, як павінен быў адчуваць сябе гэты зубр, адзін, без сям'і і таварышаў, далёка ад сваёй радзімы.

— Апошні зубр! — прашаптаў Мірон.

— Апошні! — адгукнуўся Віктар.

Раптам грывнуў стрэл!..

Зубр кінуўся ўбок, стаў на дыбы і зваліўся пярэднімі нагамі на калені. У гэты момант разлёгся другі стрэл...

Зубр паспрабаваў быў устаць, але захістаўся і ціха паваліўся на бок, нібы вялікі падсечаны дуб...

Хлопцы сядзелі, як скамянелыя. Яны не бачылі яшчэ людзей, але добра ведалі, хто гэта з'явіўся. Аднак уражан-не ад смерці зубра было такое моцнае, што на момант яны зусім забыліся пра становішча, у якім самі знаходзяцца. Яны перажывалі гэтае забойства, як забойства чалавека.

— Падлюгі! — хацеў быў ускочыць Віктар, але Мірон моцна ўхапіў таварыша за руку і прымусіў сесці.

Да зубра ўжо бег знаёмы чорны бандыт са стрэльбай у руках.

“Няўжо адзін?” — падумалі хлопцы.

Але чалавек паглядзеў на зубра, павярнуўся ў той бок, адкуль з'явіўся, і крыкнуў:

— Гатова!

Праз хвіліну падбег яшчэ адзін, незнаёмы, а потым падышлі яшчэ двое. З іх адзін быў той малодшы таварыш чорнага, а другі таксама незнаёмы, але... звязаны!

На ім былі звычайныя боты, запэцканыя ў балоце, як і ва ўсіх, чорнае паліто і кепка. Рукі былі моцна закручаны назад, а рот завязаны хусткай.

Яго адвалі крыху ўбок, штурханулі і сказалі:

— Сядай!

Палоннік нязграбна сеў на зямлю.

Бандыты абступілі зубра.

— Здаровая штука! — сказаў незнаёмы.

— Але як скарыстаць яго? — заўважыў малодшы.

— Перацягнем па кавалках, — адказаў чорны.

— А скуру?

— Таксама парэжам на кавалкі. Хвацкія будуць па-
дэшвы.

Потым пачалі раскладаць агонь і разбіраць тушу. Чорны скінуў світку, закасаў рукавы і ўзяўся за справу. Яму дапамагалі таварышы.

Кожны шрам на целе зубра болем адбіваўся ў сэрцах хлопцаў. Чорны акрываўлены бандыт здаваўся катам. Цяжка было разбіраць гэтую магутную жывёліну, а ў іх, як відаць, былі толькі звычайныя паляўнічыя нажы.

— Паслухайце! — спыніўся чорны. — Там ёсць добры кінжал.

У хлопцаў заняло дух...

Чорны накіраваўся да бабровой хаткі.

Праз некалькі хвілін ён вярнуўся.

— Чорт яго ведае, няма! — сказаў ён.

— А рэчы? — устрывожыліся яго таварышы.

— Рэчы на месцы. Толькі чамусьці ўсярэдзіну насы-
палася ламачча, нібы хто зверху праламаў.

— А можа, хто кратаў? — падазрона запытаўся незна-
ёмы.

— Можа, і ўзлазіла наверх якая жывёліна.

— Ты добра глядзеў? Усё ёсць? Можа, тыя лайдакі дабраліся? — перапытаў малодшы.

— Мы ж глязелі тады, калі іх ужо не было. Каб яны знайшлі, дык напэўна ўзялі б. А я перамацаў усе рэчы, толькі кінжала не натрапіў. Мусіць, ён заваліўся дзе паміж галля. Доўга было б шукаць.

Але незнаёмы ўсё непакоіўся.

— Трэба было б добра перагледзець усе рэчы, — сказаў ён. — Можа, тыя хлопцы знайшлі, можа, яны яшчэ дзе-небудзь тут?

— Не думаю, каб яны паквапіліся толькі на адзін кінжал, — усміхнуўся чорны і прыняўся зноў за працу.

— А рэвальверы глядзеў? — не адставаў новы.

— Скрынкі на месцы, але я іх не адчыняў, — спакойна прамовіў чорны.

— Вось бачыш.

— Ды чаго ты непакоішся? — умяшаўся малодшы. — Мы ж абышлі ўвесь лес, стралялі, гукалі. Каб яны тут былі, дык адгукнуліся б, пачуўшы людзей. Усе рэчы тады былі цэлыя. Мы і рэвальверы глязелі.

— А ўсё ж такі трэба пераканацца,— паківаў галавой новы.

— Добра,— супакоіў чорны.— Зараз скончым і паглядзім. Пойдзем нават паглядзець і іх “хату”.

Хлопцы чулі ўсю гэтую размову і рыхтавалі сябе да апошніх рашучых падзей. Галоўнай іх перавагаю было тое, што іх лічылі загінуўшымі. А калі здагадаюцца, што яны жывыя, тады ім ужо не справіцца з трыма такімі бандытамі, у якіх яшчэ і стрэльба была. Хіба толькі ўдасца схавацца.

Тым часам бандыты знялі скуру і селі адпачыць.

— Трэба было б за гэтага ўзяцца,— кінуў малодшы на палонніка.— Чаго з ім доўга валаводзіцца?

— Але,— устаў чорны.

Палоннік сядзеў на зямлі, апусціўшы галаву. Час ад часу ён торгаў рукамі, але дзе там было вызваліцца!

— Хадзі сюды, сабака! — падышоў да яго чорны, узяў за плечы, падняў і падапхнуў да вогнішча. Потым развязаў хустку.

Хлопцы ўбачылі маладога чалавека гадоў дваццаці васьмі з прадаўгаватым, сухарлявым тварам. Тонкія спіснутыя вусны і зморшчкі на лбе сведчылі аб яго напружанні, але вочы безуважліва глядзелі некуды міма бандытаў.

— Цяпер ужо можаш крычаць колькі ўлезе,— засмяўся незнаёмы.

Тады падышоў малодшы і звярнуўся да палонніка:

— Слухай! Ты можаш палепшыць сваё становішча, калі скажаш, якім чынам даведаўся пра нас, хто табе ў гэтым дапамог. Назаві чалавека, які выдаў нас.

Палоннік не адказваў, бандыт памаўчаў. Пасля пачаў зноў.

— Геройства тваё ўжо непатрэбнае: ты ў поўнай нашай уладзе. Ніхто цябе не пачуе. Калі скажаш, то значна палегчыш свой лёс. А калі не... дык мы здолеем прымусіць цябе,— прасіпеў бандыт.

Палоннік усё маўчаў.

— Ну! — грозна крыкнуў чорны.— Адказвай!

— Канчайце хутчэй вашу справу, а я нічога не скажу! — нарэшце прамовіў палоннік.

— Канчаць хутчэй? — засмяяліся бандыты.— Не, брат, пачакай яшчэ. Гэта толькі пачатак.

І чорны выцяў палонніка кулаком па твары...

Небарака пахіснуўся і паваліўся на зямлю. З носа і рота паказалася кроў...

У хлопцаў аж заляскалі зубы ад хвалявання.

— Нельга сядзець!.. Не маем права!.. Трэба страляць! — прашаптаў Віктар.

— Пачакаем, пачакаем хоць крыху, — усхваляваным шэптам адказаў Мірон. — Досыць далёка... Не трапім... А тады канец і яму, і нам. Пакуль ён жывы, пачакаем... Можа, будзе лепшы момант.

Чорны ўзяў галаўню і паднёс яе да твару палонніка.

— Можа, агонь прымусіць цябе гаварыць? Апрача таго, у нас і яшчэ знойдуцца добрыя спосабы. Часу хапае. Кажы лепш!

Палоннік адхіснуўся і зноў нічога не адказаў.

— Слухайце, — умяшаўся незнаёмы. — Адкладзём допыт да таго часу, пакуль падыдуць нашы таварышы. Тады зробім гэта па ўсіх правілах мастацтва. А цяпер пойдзем паглядзім наш склад ды будку тых хлопцаў.

— Сапраўды, гэтак будзе лепш, — падтрымаў малодшы.

— Добра, — згадзіўся чорны. — А ты тым часам падумай. І не чакай хуткай смерці. Разбяром цябе на кавалачкі, але прымусім сказаць! А цяпер звязам цябе так, каб ты спакойна мог праляжаць да заўтрага.

Яны зрэзалі доўгую жардзіну, прасунулі яе палонніку між рукамі і каленямі і звязалі яго так, што ён і паварухнуцца не мог.

Хлопцы былі задаволены. Гэта азначала, што бандыты збіраюцца ісці ўсе трое.

І сапраўды яны ўсе накіраваліся да бабровай хаткі. З вялікім жалем убачылі хлопцы, што чорны ўзяў сваю стрэльбу. Бабровы ручай быў зусім блізка, але, здаецца, адтуль нельга было бачыць палонніка, бо ён сядзеў на зямлі і яго засланыў зараснік, што рос на беразе ручая.

Хлопцам не трэба было дамаўляцца, што рабіць. Абы толькі паспець, пакуль бандыты вернуцца, бо калі яны выявяць недахоп сваіх рэчаў, то ўстрывожацца і зараз жа прыйдуць назад.

Мігам папаўзлі яны да таго месца, дзе сядзеў палоннік. Яны так спяшаліся, што нават не звярталі ўвагі на шлох і хруст, які яны робяць.

Палоннік пачуў і азірнуўся.

— Тсс! — шапнулі хлопцы.

Нібы агонь бліснуў у вачах палонніка. Але болей ён не варухнуўся і застаўся сядзець, як сядзеў.

Мірон падпоўз збоку, зараз жа перарэзаў вяроўкі і сунуў палонніку рэвальвер.

— Уцякайце! — шапнуў ён.

Але, убачыўшы рэвальвер, палоннік застаўся сядзець нерухома.

— У вас ёсць рэвальверы? — спытаў ён, не паварочваючы галавы.

— Ёсць, нават чатыры.

— У такім разе хавайцеся ззаду і чакайце, а я буду сядзець, як сядзеў. Гэтак мы лягчэй справімся з імі. Я сам спраўлюся з двума, а на вашу долю застанецца адзін. Падсуньце пад мяне рэвальвер. Ці зараджаны ён?

— Зараджаны, іхні, — адказаў Мірон і адпоўз назад.

Палоннік паправіў сваю жардзіну, забытаў на руках вяроўкі і застаўся сядзець.

Хлопцы схаваліся ззаду.

— Чаму ён не ідзе? — здзівіўся Віктар.

Мірон растлумачыў, у чым справа. Хлопцы адразу напоўніліся ўпэўненасцю і нават гонарам. Яны ж пад кіраўніцтвам аўтарытэтнага чалавека прымаюць удзел у ваеннай аперацыі! Сілы цяпер роўныя, ды яшчэ перавага ў тым, што вораг нічога не ведае.

Каля бабровай хаткі пачуліся трывожныя галасы. Потым адзін бандыт выйшаў з-за кустоў і зірнуў на свой лагер. Палоннік спакойна сядзеў з жардзінай. Бандыт зноў схваўся.

Праз некалькі часу яны зноў выйшлі, пра нешта горача пагутарылі і разышліся. Малодшы з рэвальверам у руцэ накіраваўся да палонніка, а тыя два пайшлі далей, у бок стаянкі хлопцаў.

Цяпер ужо бандыт трымаў сябе іначай. Ён увесь час азіраўся навакол, прыслухоўваўся і, калі падышоў да палонніка, пачаў хадзіць узад і ўперад. Цяпер ён ужо спецыяльна вартаваў сваю ахвяру.

А тыя шукалі хлопцаў. Толькі на гэты раз ужо не гукалі, не стралялі...

Палоннік сядзеў з жардзінай, апусціўшы галаву, і, здавалася, думаў невясёлую думку.

Хлопцы напружана сачылі за ім і стараліся здагадацца, што ён думае рабіць, каб зараз жа дапамагчы.

Калі вартаўнік адышоўся ў другі бок, палоннік крыху павярнуў галаву назад. Хлопцы нават не бачылі яго твару, але сцямілі, што гэта знак да іх. Значыцца, зараз нешта будзе.

Вось вартаўнік набліжаецца зноў да палонніка. Правая рука з рэвальверам акурат з гэтага боку. Момант — і палоннік ухапіўся за руку з рэвальверам.

Бандыт быў так здзіўлены, што некалькі секунд не зварухнуўся, нібы не даваў веры сваім вачам.

А ў гэты момант абодва хлопцы былі ўжо каля яго. Мірон у першую чаргу абхапіў рукою рот бандыта акурат у той момант, калі той збіраўся крыкнуць.

— Малайчына! — пахваліў палоннік.

Пасля таго ўжо нядоўга было звязаць бандыта такім жа спосабам, як раней быў звязаны палоннік. Зразумела, рот быў запхнуты і завязаны.

— Дзякуй, сябры! — паціснуў хлопцам рукі новы таварыш. — А цяпер трэба адцягнуць яго далей, а самім размясціцца гэтаксама, як і раней.

Адцягнулі бандыта за сотню крокаў. Замацавалі так, каб ён ні ў якім разе не мог развязацца, і пакінулі.

Вызвалены таварыш зноў прыладзіў сабе жардзіну, хлопцы зноў схаваліся ў кустах — і ўсё было ў парадку.

Цяпер ужо хлопцы чакалі наступнай сустрэчы без страху. Якая ўжо тут магла быць небяспека?

Але чакаць давялося доўга. Відаць, бандыты шнырылі па ўсім тым востраве.

Нарэшце з-за бабровага ручая пачуліся галасы, потым з'явіліся абодва бандыты.

— Незразумелая рэч! — пачулі хлопцы. — Няўжо гэта яны? Адкуль жа яны маглі ведаць, што ім трэба сцерагчыся?

Падышоўшы да стаянкі, яны агледзеліся, пакруціліся і спыталі ў палонніка:

— А дзе наш таварыш?

— Не ведаю, — буркнуў той.

Яны падазрона зірнулі на яго і падышлі бліжэй.

“Зараз!” — мільганула ў галовах у хлопцаў.

— А ў які бок ён пайшоў? — зноў пачулася пытанне.

— У той, — неахвотна кіўнуў галавой палоннік і паказаў наперад. Бандыты глянулі ў той бок.

Зараз жа грывнуў стрэл, і чорны дзядзька храснуўся на зямлю, ухапіўшыся рукамі за жывот. Стрэльба яго пакацілася па зямлі. Другі бандыт азірнуўся, і ў яго не толькі вочы, але і рот раскрыўся на ўсю шырыню ад здзіўлення і жаху. Перад ім ужо стаяў палоннік з нацэленым рэвальверам у руках, а з-за яго спіны выбягалі яшчэ двое хлопцаў, таксама з рэвальверамі.

— Рукі ўгору! — грозна загадаў Мірон.

— Рукі ўгору, калі хочаш жыць! — звонкім голасам крыкнуў Віктар.

Трэцяму бандыту нічога не заставалася, як здацца.
На зямлі хрыпеў і курчыўся ў перадсмяротных сутаргах ранены бандыт.

XXIII

План новых ваенных аперацый. — Расказ таварыша Саўчука. — Яшчэ бандыты. — Канец ваенных дзеянняў. — Адказнае даручэнне.

Хлопцы блізка падступілі да бандыта і бадай усутыч наставілі на яго свае рэвальверы. Убачыўшы гэта, іх новы таварыш сказаў:

— Даю вам парад: ніколі не падсоўвайце рэвальвера так блізка, каб яго можна было схапіць рукою. Ад гэтага могуць быць усялякія непрыемнасці.

Віктар і Мірон глянулі адзін на аднаго, нібы засармеўшыся, і адступілі на парў крокаў назад.

Таварыш, трымаючы і свой рэвальвер нападгадове, адышоў убок і падняў вяроўку, якой ён быў звязаны. Бандыты не пашкадавалі на яго вяроўкі: паловы яе хапіла, каб звязаць рукі палоннаму бандыту.

— Цяпер нам трэба... — звярнуўся таварыш да хлопцаў, але скончыць не паспеў.

— Хлеб! — закрычалі тыя і кінуліся да бандыцкай торбы з прадуктамі. Вынялі хлеб, сала, соль ды яшчэ кураціну і накінуліся на ўсё гэта, як звяры. Новы таварыш і сам хацеў есці, але ў такі момант нельга было гэтым займацца.

— Таварышы! — сказаў ён з дакорам. — Што вы робіце? Пачакайце крыху. Мы яшчэ не скончылі.

— Мы месяц не бачылі чалавечай яды! — азваўся Мірон з поўным ротам.

Таварыш здзіўлена паглядзеў на іх.

— Мы яшчэ ў час паводкі ехалі сюды па возеры, — дадаў Віктар. — Лодка перакулілася, і мы апынуліся тут. Гэтак і жылі цэлы месяц. А вы як трапілі да іх? Вы ведаеце, як выйсці? Пойдзем зараз.

— Пачакайце, пачакайце! — перапыніў таварыш. — Аб гэтым пасля. А цяпер у нас ёсць справа важнейшая: трэба падрыхтавацца да сустрэчы новых гасцей.

— Такіх самых?

— Акурат такіх самых, — усміхнуўся таварыш. — Але спачатку трэба размясціць гэтых.

Другога бандыта адвялі туды, дзе быў першы. Старанна звязалі яго з дапамогай жардзіны, а таксама заткнулі і завязалі рот, каб палонны не мог крыкнуць. Праверылі і падправілі путы першага. Затым пайшлі да раненага. Той ужо быў мёртвы. Яго адцягнулі ў зараснік, дзе толькі што хаваліся хлопцы. Падклалі галля ў агонь, раскладзены бандытамі ля забітага зубра, а самі схаваліся ў бліжэйшых да вогнішча кустах.

Тады незнаёмы таварыш сказаў:

— Зараз павінны прыйсці яшчэ некалькі чалавек з іхняй кампаніі. Трэба іх прыняць не горш, як гэтых. Вы, мае дарагія таварышы, паказалі сябе храбрымі і свядомымі савецкімі рабяткамі. Думаю, і цяпер вы прымеце ўдзел у аперацыі.

— А як жа! — усклікнулі яны з радасцю.

Пад кіраўніцтвам такога таварыша новая аперацыя здавалася ім нават прывабнай. Хоць і страшнавата, і сэрца сціскаецца ад хвалявання, але затое адчуваеш, што робіш важную справу.

— Я думаю, іх будзе не больш як два-тры чалавекі, — казаў далей таварыш. — Мы неспадзявана выскачым на іх, і яны напэўна здадуцца без бою. Тым больш што наўрад ці яны ўсе будуць мець зброю — для іхняга зборышча яна ім непатрэбная, а насіць так рызыкаўна.

— А калі іх будзе болей? — спытаў Віктар.

— Тады пабачым, што трэба будзе рабіць. А цяпер скажыце, як вас зваць.

Хлопцы адрэкамендаваліся і ў сваю чаргу спыталіся, як яго зваць і як ён трапіў у рукі гэтых бандытаў.

— Прозвішча маё Саўчук Андрэй Аляксандравіч, — пачаў ён свой расказ. — Служу я ў пагранатрадзе. Гэты чорны жыве на хутары кіламетраў за дзесяць адсюль. Той малады часта прыходзіць да яго з суседняга мястэчка. Аднаго разу мы атрымалі весткі, што гэты чорны (Станоўскім завецца) мае сувязь з кантрабандыстамі. Якраз учора трапіў мне на вочы гэты трэці, незнаёмы чалавек. Ён накіраваўся на хутар. А хутар гэты знаходзіцца ў глушы, наводшыбе. Я пайшоў за ім. Але, відаць, і гэты чорны дзядзька быў не дурны. Ён, відаць, чакаў гэтага госця і прадбачыў, што за ім могуць сачыць. Калі мы ўжо былі недалёка ад хутара, яны абодва накінуліся на мяне, звязалі і па глухіх сцежках прывялі сюды. Мусіць, вы чулі, як яны збіраліся мардаваць мяне, каб даведацца, якім чынам і ад каго мы пра іх даведаліся. Яны думалі забіць мяне, потым таго ці тых, хто сказаў, і гэтакім чы-

нам схаваць сляды. Каб не вы, — скончыў ён усхваляваным голасам, — я б перацярпеў такія пакуты, перад якімі смерць — нішто. Дзякую вам!

— Завошта? — шчыра здзівіўся Віктар. — Хто ж гэтага не зрабіў бы на нашым месцы?!

— Усё ж такі вы рызыкавалі.

— Невялікая рызыка, — сказаў Мірон. — Вы для нас зрабілі болей, як мы для вас. А вось якім чынам вы прабраліся цераз балота? Мы аніяк не маглі знайсці выхада і збіраліся сядзець тут да зімы.

— З таго боку ёсць падрыхтаваныя кладкі, але яны ў балоце, зверху іх не відаць.

— Я ж казаў, што там пераход! — накінуўся Віктар на Мірона. — А ты ўсё мудрагеліў.

— Усё роўна вы не прайшлі б, — усміхнуўся Саўчук. — Там хітра зроблена. Вось такім чынам (ён начарціў на зямлі план). Калі вы нават знойдзеце адну кладку, дык яна хутка канчаецца і вы трапіце ў багавінне. Другая кладка зусім убаку. Каб трапіць на яе, трэба цягнуць з сабою доўгую дошку і перакінуць яе на тую другую кладку. А праз некалькі крокаў і тая канчаецца. Тады трэба зноў шукаць наступную і зноў перакідаць дошку. Пераход цяжкі, марудны і небяспечны. Ніхто б не здагадаўся, калі не ведаць. Толькі вопытныя кантрабандысты маглі ўзяцца за гэткае мерапрыемства. Мусіць, іхняя справа мае шырокі размах.

— Нават занадта шырокі, — прамовіў Віктар і выняў паперы. — Вось зірніце.

— А там яшчэ ёсць і піраксілінавыя шашкі, — дадаў Мірон.

— Што вы кажаце? — усхапіўся Саўчук і з напружанай цікавасцю пачаў разглядаць паперы. — Гэта ж не толькі кантрабандысты, але шпіёнская і шкодніцкая арганізацыя. Ды яшчэ з удзелама, як кажуць, нейкай суседняй дзяржавы. Добрую справу вы зрабілі, таварышы! Раскажыце цяпер, як вы тут жылі, — папрасіў Саўчук.

Мірон і Віктар, перабіваючы адзін аднаго, расказалі пра сваё падарожжа, крушэнне, пра пакуты і прыгоды, пра бандытаў і іхні склад. Саўчук выслухаў іх з надзвычайнай цікавасцю, а затым сказаў:

— Хоць і ў неабдуманое, недарэчнае падарожжа вы пусціліся, але вас можна пахваліць за тое, што вы добра змагаліся за сваё існаванне, не апусцілі рук і, як відаць, засталіся такімі ж бадзёрымі і вясёлымі. Пасля такой практыкі вам ужо ніякія нягоды не будуць страшнымі.

Так, у гутарцы, прайшло гадзіны са дзве. Сонца пачало ўжо схіляцца на захад.

— Калі не прыйдуць праз дзве гадзіны, то мы пойдзем дадому, — сказаў Саўчук.

Словы “пойдзем дадому” прагучалі для нашых хлопцаў як нешта незвычайнае, казачнае. Няўжо сапраўды так бывае, што можна ўстаць і пайсці дадому?..

Уверсе, на дрэве, каркнула варона. Праз хвіліну каркнула на другім. Затым з’явілася варона на ніжняй галіне, потым яна спусцілася на зямлю і бокам-бокам пачала набліжацца да зубра.

— Эх, шкада гэтай цудоўнай жывёліны! — прамовіў Саўчук.

— Затое і забойца загінуў, — заўважыў Мірон.

— Ды хіба ён варты зубра? — гораца ўсклікнуў Віктар. — Гэткіх бандытаў вунь колькі знайшлося, а зубр быў адзін і, можа, больш ужо не будзе.

Каля зубра ўжо скакала некалькі варон. Іх збіралася ўсё больш і больш. Яшчэ хвіліна, другая — і яны абляпілі ўсяго зубра.

— І адкуль толькі яны ўзяліся? — дзівіўся Мірон. — Цэлы месяц мы іх тут бадай не бачылі, а цяпер глядзі, колькі сабралася.

— Трэба іх разagnaць, — сказаў Саўчук, — а то ствараецца ўражанне, што тут і духу чалавечага няма, а гэта для нас нявыгадна: новапрыбыўшыя могуць занепакоіцца, куды падзеліся іх таварышы.

Віктар і Мірон стрэльнулі з рэвальвераў. Гул ад стрэлаў пакаціўся па лесе і закончыўся нібы новым, далёкім і глухім стрэлам.

— Што гэта — рэха ці нечы стрэл?

Саўчук упэўнена сказаў:

— Гэта яны стралялі ў адказ, бо гук пачуўся тады, калі рэха ўжо заціхла. Цяпер будзьце гатовы.

— Заўжды гатовы! — адказалі хлопцы весела, але ў іх галасах выразна адчувалася хваляванне, тое хваляванне, якое бывае не ад страху, а ад незвычайнасці моманту.

Далёка між дрэў замільгалі людзі... адзін... два... тры... чатыры... Болей як быццам няма. Ну што ж — не страшна. Яны смела накіроўваюцца да вогнішча; яны добра ведаюць, што там свае. У аднаго ў руках рэвальвер, з якога ён толькі што страляў. У іншых, як відаць, зброі няма. Зусім добра!..

— Я гэтаму пераб’ю руку ці плячо, — прашаптаў таварыш Саўчук, — а тады ўсе выскачым.

І ён накіраваў на яго стрэльбу. Віктар узяў у рукі свае абодва рэвальверы. Мірон, які раней аддаў свой другі рэвальвер Саўчуку, паглядзеў на Віктара з зайздрасцю.

Бандыты падышлі да вогнішча і спыніліся.

— Ці не на паляванне пайшлі? — пачуліся галасы. — Навошта? Вунь якую штуку забілі і яшчэ павалакліся.

Грымнуў стрэл... Чалавек з рэвальверам войкнуў і ўхапіўся левай рукой за правую; рэвальвер упаў на траву. Трое іншых не паспелі разабрацца, у чым справа, як убачылі, што да іх падб'ягаюць тры ўзброеныя людзей.

— Рукі ўгору!

Бандыты, азіраючыся навакол, відаць, у чаканні сваіх, трошкі паднялі рукі. Нападаючыя мігам апынуліся каля іх. Рэвальвер бандыта ляжаў каля ног Саўчука.

Тады адбыўся нечаканы паварот.

Адзін з бандытаў, убачыўшы, што з трох нападаючых двое зусім яшчэ маладыя хлопцы, кінуўся пад ногі Саўчуку, зваліў яго і ўхапіўся за рэвальвер, што ляжаў на зямлі. Двое яго таварышаў апусцілі рукі і нарыхтаваліся кінуцца ў бойку. У гэты самы момант пачуліся тры стрэлы...

Два разы стрэліў Мірон у бандыта, што схапіў рэвальвер. Той выпусціў зброю. Віктар, не дэлячыся, стрэліў у "сваіх" бандытаў, і гэта затрымала іх на тую секунду, якая патрэбна была Саўчуку, каб падняцца на ногі. А тады ўжо бандыты "шчыра" паднялі рукі.

— Малайцы, хлопцы! — коротка сказаў Саўчук, і гэтыя словы з вуснаў камандзіра былі для іх самай лепшай пахваляй.

Двум здаровым бандытам было загадана перавязаць сваіх раненых таварышаў. У аднаго з іх была перабіта правая рука, другому Мірон прастрэліў плячо і зачэпіў бок. На бінты для іх прыйшлося рваць сарочкі.

— Вы іх тут пільнуйце, — ціха сказаў Саўчук, — а я прыведу тых двух.

Як толькі Саўчук адышоўся, хлопцы адразу адчулі трывожную напружанасць. Яны пачалі заўважаць, што бандыты, робячы перавязку, больш сачылі за хлопцамі, чым за сваёй работай. Яны паварочваліся і станавіліся не так, каб зручна было перавязваць, а так, каб зручна было кінуцца на вартавых.

Памятаючы параду Саўчука, хлопцы трымаліся на такой адлегласці, каб адным махам да іх нельга было даскочыць, а рэвальверы не апускалі ні на адну хвіліну. Апрача таго, трымаліся блізка адзін ля аднаго і ўвесь час

мянялі свае пазіцыі, каб было зручна ім, а не бандытам. Ніводнага слова не сказалі хлопцы адзін аднаму, а дзейнічалі так дружна і ўзгоднена, нібы ўсё ў іх было дагаворана. Значыцца, абодва добра навучыліся разумець становішча.

Хлопцы ўздыхнулі вальней, калі падышоў Саўчук з двума ранейшымі палоннымі. Раты іх былі ўжо развязаны.

— І вы папаліся? — з папрокам сказаў адзін з іх сваім новым таварышам.

— Гэтак жа, як і вы! — злосна буркнуў нехта ў адказ.

Саўчук падышоў да іх і сказаў:

— Дазвольце ўжо і вам звязаць рукі. Мы вымушаны гэта зрабіць.

Бліснулі бандыты вачыма, сцялі зубы, спіснулі кулакі, але за спіною стаялі хлопцы з рэвальверамі — і бандыты скарыліся.

Каб перавязаць усім рукі і ногі, Саўчук зняў з бандытаў усе паясы і рамяні, якімі яны былі падперазаны. Віктар штурхнуў пад бок Мірона і шапнуў:

— Цяпер яны не ўцякуць, каб нават і ногі былі не звязаныя.

Тыя два, якіх звязалі яшчэ раніцай, пачалі прасіцца:

— Рукі здранцвелі, развяжыце хоць на некалькі хвілін.

— Выбачайце, — адказаў Саўчук, — цяпер аніяк нельга. Прыйдзецца яшчэ трошкі пацярпець. Я таксама цярпеў. Вы тым часам пасядзіце тут ля вогнішча, можаце нават распачаць свой сход. Шкада толькі, што старшыня ваш забіты.

— Сам вінаваты, — сказаў адзін з бандытаў. — Не знішчыў гэтых шчанят, калі была магчымасць, дык цяпер і сам загінуў і нас загубіў.

Хлопцы адчулі задавальненне, што бандыты так высока ацанілі іхнюю ролю ў гэтай справе.

Пасля таго Саўчук адвёў хлопцаў убок і сказаў:

— Баявыя аперацыі мы з вамі скончылі паспяхова. Ёсць і трафеі, і палонныя. А як нам з усім гэтым выбрацца адсюль? Правесці ўсіх са звязанымі рукамі па тых кладках немагчыма. Апрача таго, у нас ёсць яшчэ двое раненых, з якіх аднаго прыйдзецца несці. І забітага трэба было б пахаваць, а няма чым. Адным словам, мы самі з усёй гэтай аперацыяй не справімся. Так?

Мірон і Віктар павінны былі згадзіцца, што яно так. Значыцца — трэба ісці па дапамогу. Ісці можа толькі адзін

таварыш Саўчук. А хлопцам прыйдзеца заставацца тут і пільнаваць гэтую кампанію...

— Гэта вельмі сур'ёзная справа, — казаў Саўчук. — Для вас яна больш сур'ёзная, чым усе сённяшнія ваенныя дзеянні. На працягу ўсёй ночы вы будзеце рызыкаваць жыццём кожную хвіліну, бо яны будуць прыдумаць усялякія штукі. Будзьце пільнымі, не спускайце з іх вачэй усю ноч. Калі што якое, страляйце не задумваючыся. Як вам здаецца, справіцеся?

— Справімся! — упэўнена адказаў Віктар.

А Мірон трошкі падумаў і тады ўжо сказаў:

— Ды нам нічога іншага не застаецца, як справіцца.

— А цяпер пойдзем праверым усе вузлы і вяроўкі, — павярнуўся Саўчук. — Прыгледзьцеся добра, як яны звязаны.

Звязаныя злосна бурчалі:

— Зноў праверка! Ды вы толькі што звязвалі. Лепш есці далі б.

— Ціха, ціха, — лагодна казаў Саўчук. — Усё будзе ў свой час. А цяпер пацярпіце адну толькі ноч. Больш вас ніколі звязваць не будуць.

Затым Саўчук дапамог хлопцам назапасіць галля на ноч і пасля таго рушыў у дарогу.

XXIV

Апошняя ноч на востраве. — “Кармленне звяроў”. —

Хітрыкі палоннікаў. — Смалены бандыт. —

Зварот дадому.

Хлопцы зноў засталіся ў лесе. Але цяпер перад імі сядзела пяць чалавек ды шосты ляжаў побач. І людзі гэтыя для іх былі больш небяспечныя, чым усе тутэйшыя звяры.

Калі бандыты ўбачылі, што старэйшы пайшоў, яны ажывіліся і пачалі перагаворвацца. Відаць, яны сцямілі, што той пайшоў па дапамогу і вернецца няхутка, а таму ў іх з'явілася надзея як-небудзь абдурыць гэтых хлопцаў. Калі хлопцы падышлі бліжэй да іх, палонныя змоўклі. Толькі скоса пазіралі на сваіх вартаўнікоў. А потым “стары знаёмы” бандыт спытаў:

— Скажыце, чаму вы не адгукаліся, калі мы тыдні два назад шукалі вас і нават стралялі? Ці вы не чулі?

— Чулі, ды не хацелі сустракацца з вамі,— адказалі хлопцы.

— Чаму? Мы ж маглі вам паказаць дарогу.

— Ведаем, якую дарогу вы хацелі нам паказаць.

— Адкуль жа вы маглі ведаць?

— Бабры казалі! — засмяўся Віктар.

— А! Дык вы падслухалі?

— Чуткі такія па лесе пайшлі.

Нарэшце хлопцы адчулі, што вельмі хочучь есці.

У трафейнай торбе прадуктаў было нямнога, асабліва хлеба: раніцою хлопцы і Саўчук добра пад'елі, не шкадуючы бандыцкіх запасаў. Вочы палонных прагна накіраваліся на ежу.

— Як тут дзяліць? — казаў Мірон, круцячы ў руках хлеб.— А есці на іхніх вачах не магу. І схавацца ад іх няма як.

Тыя два, што былі ўзяты раніцою, нарэшце не вытрымалі і папрасілі:

— Дайце хоць хлеба кавалачак, мы ўвесь дзень нічога не елі.

— Хлеба? — усклікнуў Віктар.— Мы ж яго цэлы месяц не елі. Лепш мы засмажым вам цудоўнага зубровага мяса.

Сваім вострым кінжалам яны лёгка нарэзалі тонкіх лустаў мяса і паклалі ў агонь, а самі са спакойным сумленнем узяліся за хлеб і сала. Палонныя цярпліва чакалі сваёй чаргі, аб нечым перашэптваліся. Пакуль хлопцы павячэралі, мяса сасмажылася. Можна было вячэраць і палонным, але як?..

— Вы па чарзе. Развяжыце руці аднаму, потым другому,— прапанаваў адзін з бандытаў, відаць, абмеркаваны ўжо імі план.

— Ну, не! — сказаў Віктар.— Лепш ужо вы пацярпіце да заўтрага без яды. Ніякай бяды з вамі не будзе. Мы тут галадалі больш — і нічога з намі не здарылася.

Палонныя паспрабавалі былі яшчэ даводзіць, што ба-яцца хлопцам няма чаго, што развязаны будзе толькі адзін, а супраць яго будуць двое ўзброеных, але хлопцы і слушаць не хацелі. Тады самы галодны без ніякіх хітрыкаў папрасіў:

— Дайце мне ў рот хоць кавалак.

— Гэта іншая рэч! — згадзіліся хлопцы і далі яму ў рот кавалак мяса. Затым па просьбе далі другому, а іншыя адмовіліся. Цяжкараненаму давалі і хлеба, і сала, але ён папрасіў толькі піць.

Мірон узяў бляшанку і пабег да бабровага ручая па ваду. Калі напаіў хворага, папрасілі і здаровыя. Зноў пабег Мірон.

— Вы б узялі другую бляшанку і пабеглі абодва, — параіў адзін.

— Дзякуем за параду! — насмешліва адказаў яму Віктар.

Потым бегаў яшчэ Віктар два разы, пакуль напаілі ўсіх. Тады з'явілася новая просьба:

— Дайце пакурыць. Вазьміце ў нашых кішэнях папярсы і запалкі.

Віктар дастаў папярсы і пачаў соваць усім у рот. Потым паднёс ім агонь. Мірон занепакоіўся, каб Віктар і сам не закурыў, бо спакуса для яго была надта вялікая. Ён сквапна глядзеў на папярсы, што былі ў яго руках, узяў адну, пачаў круціць яе, разглядаць...

Мірон кінуўся ратаваць свайго прыяцеля. Ціхенька ўзяў з яго рук папярсы і сказаў:

— Паслухайся мяне, Віця, пацярпі! Столькі часу прайшло, ты ўжо адвык. Ці варта зноў пачынаць.

Тон Мірона быў такі сяброўскі, такі шчыры, што Віктар усміхнуўся і сказаў:

— Добра, не буду.

Цяжкаранены вельмі часта прасіў піць, і хлопцы ахвотна насілі яму ваду. Не адмаўлялі яны і здаровым, толькі рабілі гэта неахвотна. Потым трэба было даць пакурыць. А там былі і яшчэ просьбы, у якіх нельга было адмовіць...

Адным словам, клопату было да самага цямна. А чым цямней становілася, тым больш трывожыліся хлопцы. Хоць яны і не шкадавалі галля, але ўсё ж такі не кожны рух палоннікаў можна было заўважыць у змроку. Яны памяталі, як таварыш Саўчук сядзеў тады з жэрдкай і... зусім вольны.

“А што, калі і цяпер гэтак жа сядзіць хто-небудзь з гэтых бандытаў?” — мільгала думка ў абодвух. І яны разпораз правяралі палоннікаў.

— Чаго вы лезеце кожную хвіліну? — злавалі тыя. — Паспрабуйце самі вызваліцца з такіх путаў. Праўду кажуць: загадай дурню Богу маліцца, дык ён і лоб разаб'е.

Непрыемна было слухаць такія словы, але хлопцы не крыўдзіліся: можа, яны і сапраўды занадта стараюцца? Але праз некаторы час пераканаліся, што ў такой справе ніякая пільнасць не можа быць залішняй.

Самым спакойным палоннікам быў ранены ў руку. У яго замест рук былі звязаны ногі. Ён сядзеў, апусціўшы

галаву, і ні на што не звяртаў увагі. Нават не прасіў ні есці, ні піць. Здаровая рука яго была засунута пад сагнутыя калені. Хлопцы нават не правяралі, ці добра звязаны ў яго ногі. Цяпер Віктар неяк звярнуў увагу, што здаровая рука палоннага ўвесь час уздрыгвае. Падышоў, паглядзеў і крыкнуў:

— Эге! Гэты нумар не пройдзе!

Аказалася, што за доўгі час ён пальцамі здаровай рукі і трэсачкамі развязаў сабе вяроўкі на нагах. Прышлося прыкруціць яму здаровую руку да нагі.

Хлопцы яшчэ раней дагаварыліся, што ноччу вартаваць будуць разам, а не па чарзе.

— Сярод гэткай кампаніі боязна заставацца аднаму нават і тады, калі яны звязаныя, — казалі яны.

І яны абодва заставаліся на варце пасля таго, як усе бандыты паснулі. Утыркнуўшыся галовамі адзін аднаму ў спіну, яны храплі на ўвесь лес.

— Піць! — пачуўся голас раненага.

Узялі бляшанку — вады няма. Няўжо дзеля гэтага бандыта ісці ў цемру па ваду? Але ранены цяжка дыхаў, стагнаў — і ў хлопцаў не хапіла духу адмовіць яму. Схапіўшы бляшанку, Віктар пабег па ваду.

Мірон застаўся адзін. Жудасна яму зрабілася. Усё навакол стала нібы інакшым. Бандыты ўсе нібы пачалі ва-рушыцца, трэсціся, хоць у той жа час храплі так, што рэха па лесе ішло.

Калі Віктар вярнуўся, Мірон прашаптаў:

— Больш па ваду не хадзі. Можа, гэтай хопіць, а калі не, — хай крыху пацярпяць. Мне пачало здавацца, нібы яны ўсе ўзад і ўперад торгаюцца. А спяць яны нават за-надта моцна. Ніхто з іх за ўвесь час не павярнуўся на другі бок. У гэтым няёмкім становішчы дзіва так праля-жаць.

— Трэба паглядзець! — сказаў Віктар.

Падышлі да адной пары, дакрануліся.

— А? Што? Хто тутака? Пайшоў к чорту! — пачуўся сонны голас.

Памацалі вяроўкі — мокрая, лахматыя!

— Ах, каб на іх ліха! — ускрыкнуў Віктар. — Гэта ж яны грызучь адзін аднаму вяроўкі. Зараз жа рассуньдзеця! Ну! А то страляць будзем! Раз... два...

Палоннікі незадаволена пачалі адсоўвацца і бурчаць:

— Вось чортавы дзеці!

Прышлося праверыць усіх. У двух вяроўкі былі сля-нявыя і пагрызеныя. Каб яшчэ гадзіна, другая, справа

была б дрэнная. Замацавалі зноў і размясцілі іх паасобку.

Ноч цягнулася доўга. Марудна. Усё здавалася, што бандыты зноў нешта надумалі. Цяпер яны ўжо так не храплі, не ляжалі спакойна, як раней. Часта варочаліся з боку на бок. Хлопцы пільна сачылі, каб яны не збліжаліся, і ўвесь час пакрыквалі:

— Адсуньцеся!.. Далей!..

Праз якую гадзіну зноў усё сцішылася.

Было ўжо далёка за поўнач, калі хлопцы пачулі нейкі смурод, нібы ад смаленага адзення.

— Што гэта? Ці не падсмаліўся хто?

— Мусіць, той, што бліжэй да вогнішча?

Падышлі да яго. Віктар схіліўся, а ў гэты момант адна рука абхапіла яго за шыю, а другая ўхапілася за рэвальвер.

— Мірон, страляй! — крыкнуў ён немым голасам.

Бандыты заварушыліся, загулі, пачалі куляцца бліжэй. Хлопцам здавалася, што яны ўсе ўжо развязаціся і зараз накінуцца на іх. І вось Віктар адчуў, як жалезная рука адабрала ў яго рэвальвер...

— Страляй! Страляй! Хутчэй! — крычаў ён у роспачы.

Але ў гэты момант пачуўся спакойны голас Мірона:

— Палажы рэвальвер на зямлю і адсоўвай руку! Раз... два...

Пальцы бандыта распчачіліся, і рэвальвер застаўся на зямлі. Віктар схапіў яго і выпрастаўся.

Мірон стаяў за спіной бандыта, засунуўшы рэвальвер за яго каўнер. Халодная сталь прымусіла бандыта пакарыцца...

— Звязвай рукі! — сказаў Мірон.

Віктар зноў старанна звязаў іх. Рукі былі пасмаленыя, слізкія...

Зрабілі новую праверку. Размясцілі ўсіх вакол вогнішча за некалькі крокаў ад агню. Востры момант усхваляваў усіх, але было ціха, нібы нічога не здарылася. Толькі Віктар, адвёўшы Мірона ўбок, з абурэннем казаў:

— Чаму ж ты не страляў? З-за тваёй непатрэбнай літасці мы абодва ледзь не загінулі!

— Ніякай літасці тут не было, а разумнае меркаванне, — адказаў Мірон. — Каб я стрэліў адразу, то мог трапіць і ў цябе, бо вы былі сашчапіўшыся. Каб я прыставіў рэвальвер да яго галавы, ён мог бы адхіснуцца і нават выбіць у мяне рэвальвер. А калі я засунуў рэвальвер яму за каўнер, то бандыт ужо нічога не мог зрабіць, а я заўсёды паспеў бы стрэліць.

— Але ж і цярплівы, гад! — дзівіўся Віктар. — Смаліць руку разам з вяроўкай — і ні гу-гу!

Нарэшце прыйшоў канец і гэтай страшнай ночы. Сонца яшчэ не вылезла з-за лесу, як між дрэў паказаліся постаці чырвонаармейцаў. Было іх чалавек дванаццаць. Наперадзе ішоў, лепш сказаць, бег камандзір з трыма кубікамі ў пятліцах. Гэта быў Саўчук. Ён увесь час хваляваўся больш, чым самі хлопцы. Ён лепш за іх разумеў, у якім сур'ёзным, адказным і небяспечным становішчы засталіся хлопцы ў гэтую ноч.

Якая ж была яго радасць, калі ён здалёк убачыў іх жывымі на сваёй варце! Хлопцы радасна махалі рукамі, шапкамі і так крычалі “ўра”, што ўспудзілі зайца з-пад далёкага куста. А для бандытаў гэты радасны крык азначаў канец надзеі...

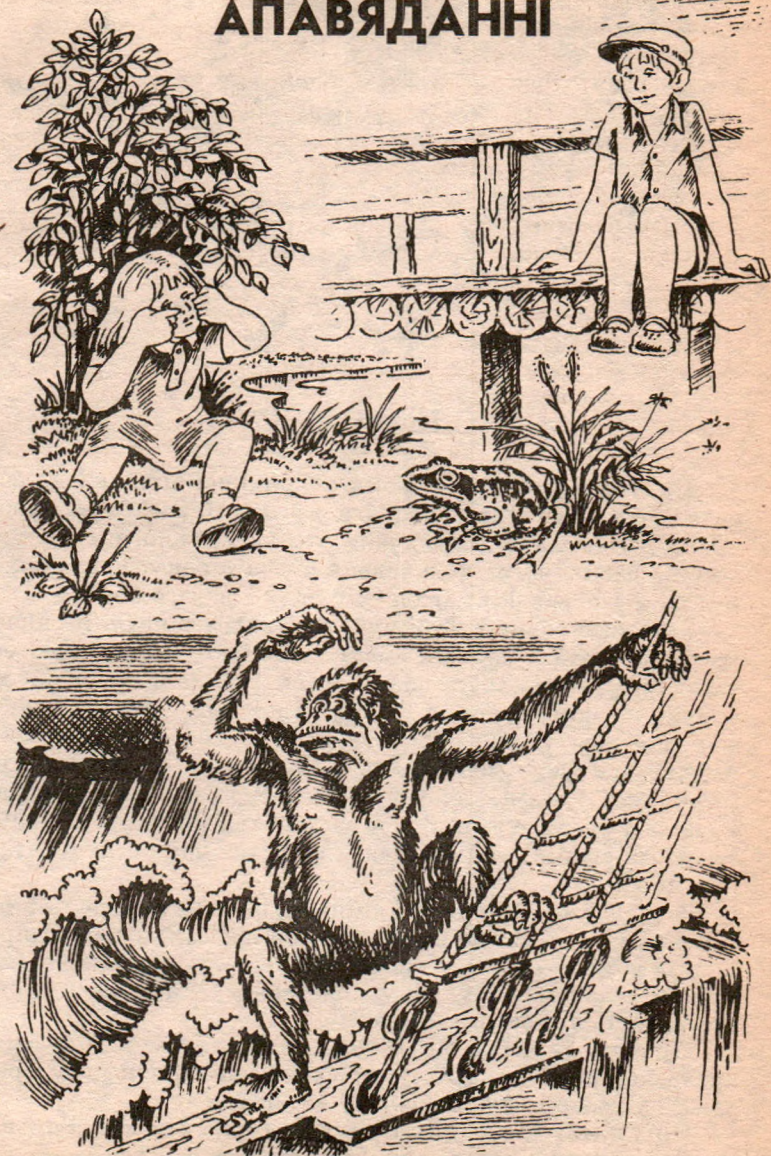
— Малайцы, хлопцы! — сказаў Саўчук, абдымаючы іх. А цяпер давайце збірацца дадому.

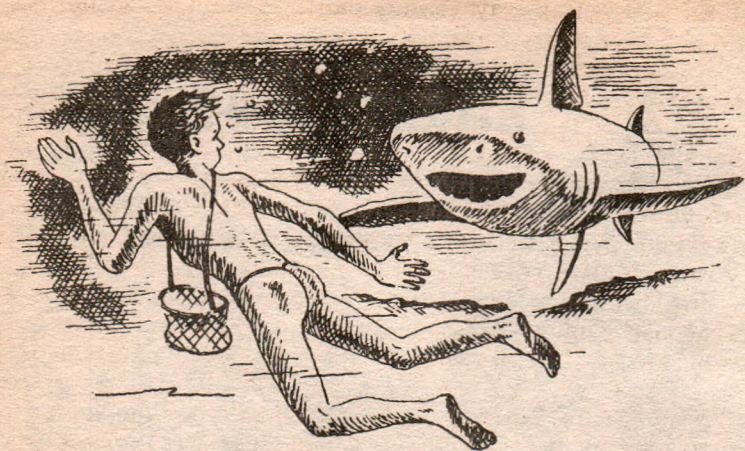
...Праз дзве гадзіны ў лесе было ўжо зусім ціха. Сіратліва курэў пакінуты агонь. Каля яго валяліся непатрэбныя рэшткі разабранага зубра. Убаку бялеўся пагорачак свежага пяску — бясслаўная магіла чорнага бандыта.

Лясныя жыхары асмялелі. Залескатала ўверсе вавёрка, аглядаючы пакінутую стаянку. Зноў закаркалі вароны і паступова авалодалі рэшткамі зубра. А да іх ужо накіроўваўся воўк...

У Палескай пушчы распачыналася нармальнае жыццё, парушанае было чалавекам.

АПАВЯДАННІ

СЛЁЗЫ ТУБИ

Маленькі Тубі ўвесь свой маленькі век пражыў на беразе мора. Заўсёды перад яго вачыма была бязмежная прастора — то ціхая, ласкавая, то бурная, злосная. Сонца кожны дзень вылазіла з вады з правага боку, праходзіла над самай галавой і хавалася ў ваду з левага боку.

І ўсё сваё жыццё Тубі чуў, як хвалі набягалі на нізкі пясчаны бераг і спявалі сваю адвечную песню. З ёю ён уставаў, з ёю ён клаўся спаць, яе ён чуў, калі прачынаўся ўначы, не заціхала яна і ў пякучы поўдзень, калі ўсё жывое хавалася ў цень. Ён і ўявіць сабе не мог, што дзенебудзь на свеце можа быць такое месца, дзе не чуваць гэтай песні. Часамі, калі ўздымалася бура, гэтая песня пераходзіла ў злоснае выццё, але маленькі Тубі зусім не баяўся гэтага выцця, як не баялася вунь тая чайка, што лётае над морам.

А ззаду, за спіной, за хацінамі, пачынаўся лес, а што было за ім — Тубі не ведаў. Чуў ён часам, як казалі пра нейкія землі, гарады, розныя дзіўныя краіны, але ўявіць сабе гэтага не мог. Ну, адкуль жа можа ўзяцца нешта другое, апрача яго берага і мора?

Праўда, ён часта бегаў туды, каб сцягнуць какосавы арэх, банан ці яшчэ якую дробязь, але больш часу праводзіў у вадзе і адчуваў сябе ў ёй як рыба.

Яны жылі ўдваіх з маткай у хацінцы з галля. Бацька памёр тры гады назад, калі Тубі было восем год.

Ён добра памятаў свайго бацьку. Чорны, худы, як шкілет, і ўсё харкаў крывёю.

Кожны год у красавіку наязджалі сюды людзі з чорнымі бародамі, у белых халатах, на белых лодках. Яны мелі шмат лодак, набіралі шмат людзей. У тым ліку быў і бацька Тубі.

Лодкі ад'язджалі ў мора, становіліся там у рад, і голя чорныя людзі кідаліся ў мора, давалі нырца і праз мінуту-другую вылазілі. Кожны з іх меў пры сабе кошык, і ў гэты кошык яны збіралі на дне мора чарапашкі.

Людзі з чорнымі бародамі і ў белых халатах сядзелі на беразе ў шатры. Перад імі стаялі розныя стравы і пітво, яны ў біноклі глядзелі на мора, часам аддавалі загады.

У поўдзень рабілі перапынак. Лодкі пад'язджалі да берага, людзі зносілі ў шатры чарапашкі. Тут іх разбівалі і чагосьці шукалі ўсярэдзіне. Адно са злосцю адкідалі ўбок, у другіх знаходзілі нейкія бліскучыя, светлыя каменьчыкі. І тады дзядзькі ў белым пстрыкалі пальцамі, шчэрылі белыя зубы і казалі:

— О, гэта добра!

— Гэтая штукенцыя можа даць тысяч дваццаць!

А людзі, што лавілі гэтыя чарапашкі, ляжалі на беразе ледзь жывыя.

І шмат у каго з рота ішла кроў.

Асабліва ў бацькі Тубі.

Тубі падыходзіў да яго, плакаў, падносіў яму вады. Бацька ўсміхаўся, прабаваў жартаваць з сынам, але гэта неяк не ўдавалася.

Праз гадзіну давалі сігнал, і людзі зноў адпраўляліся ў мора. Зноў пачыналася тое самае ныранне.

Пад вечар бацька прыходзіў дахаты і як камень валіўся на пасцель. Маці клапацілася, даглядала яго, карміла, але яму нічога ў горла не ішло.

І так было кожны дзень, цэлы месяц, без ніякага перапынку.

У апошні дзень бацька прынёс маці трохі грошай. Выгляд яго быў ужо зусім дрэнны.

Матка засумавала.

А назаўтра бацька памёр.

Яшчэ памятае Тубі, як бацька аднаго разу ўзяў яго з сабою, і раніцою, да святла, яны адны выехалі ў мора.

Там бацька пакінуў Тубі ў лодцы, а сам нырнуў у мора, але на беразе падняліся крыкі, шум; да іх выехалі дзве

лодкі, бацьку схапілі, білі, пацягнулі кудысь. Ён вярнуўся толькі праз некалькі дзён. І доўга пасля таго бацька і маці былі сумныя і хмурыя.

Тубі зразумеў толькі, што бацьку білі за тое, што ён нырнуў сам, адзін у чужое мора, што гэтае мора і чарапашкі належаць нейкаму пану.

Некаторы час пасля гэтага Тубі баяўся купацца ў чужым моры, але яго ніхто не ганяў, і ён тады супакоіўся.

* * *

І вось аднаго разу маці сказала Тубі, што яму трэба вучыцца, што яму прыйдзецца хадзіць за тры кіламетры ў “школу”. А потым маці павяла яго і пакінула ў “настаўніка”.

Гэты настаўнік, відаць, быў вельмі сярдзіты, бо заўсёды трымаў у руцэ бізун.

Вучняў набралася чалавек пятнаццаць.

Пачалося навучанне. Настаўнік узяў пяць белых, досыць вялікіх каменьчыкаў, даў хлопцам, каб яны добра прыгледзеліся да іх, кінуў каменьчыкі ў мора і загадаў пяці хлопчыкам, каб кожны з іх дастаў па каменьчыку.

Хлопцы нырнулі, вынырнулі. Чатыры хлопчыкі прынеслі па каменьчыку, а пяты не знайшоў. Тады настаўнік сцэбануў яго бізуном па голай шчуплай спіне... Дайшла чарга да Тубі. Ён плаваў і ныраў, можа, лепш за ўсіх хлопчыкаў, але пры думцы што яму можа не пашанцаваць, што тады ён таксама атрымае бізуна, — пры гэтай думцы ў яго цягнула ўваччу.

Раз, два, тры! Каменьчыкі паляцелі ў ваду, хлопцы — за імі. Тубі адразу заўважыў, што тутака зусім неглыбока і светла, і гэта супакоіла яго. Широка раскрытымі вачыма стаў ён прыглядацца да дна. Зеленаваты колер вады, выгляд дна, мігценне святла — усё гэта яму было добра знаёмае. Бяда толькі, што на дне многа было другіх каменьчыкаў, сярод якіх цяжка было знайсці той, што кінуты.

Вось ён заўважыў свой каменьчык і кінуўся да яго, але разам з ім кінулася туды нейкае страшыдла. Тубі аж адхіснуўся, але зараз жа сцяміў, што гэта яго таварыш. Той ужо працягваў руку да каменьчыка.

У галаве Тубі агнём бліснула думка, што калі ён упусціць, дык атрымае бізуна.

Ён напружыўся, штурхануў таварыша і выхапіў каменьчык у яго з-пад носа.

Выйшлі на бераг, падалі настаўніку каменьчыкі. Падаў і той хлопчык, але...

— Не той! — зароў настаўнік. — Ты сляпы ці што? Дык я цябе навучу добра глядзець.

І на цёмнай спіне хлопчыка з'явіўся спачатку белы, а потым чорны шрам.

Заліўся хлопчык слязьмі, а следам за ім і Тубі.

— Чаго ж ты, дурань, равеш? — кажа яму настаўнік.

Але не мог Тубі сказаць, што гэты ўдар яго таварыш атрымаў праз яго, Тубі.

Навука ішла шмат тыдняў, месяцаў.

Каменьчыкі кідаліся ўсё глыбей і глыбей. Потым яны рабіліся ўсё меншыя. Потым сталі кідаць чарапашкі, якія так цяжка было разгледзець у вадзе.

І чым цяжэйшымі рабіліся заданні, тым часцей сыпаліся бізуны...

* * *

Скончылі першы клас, перайшлі ў другі.

Трэба было навучыцца як мага болей трымацца пад вадой.

Выехалі на лодцы ў мора. Спусцілі якар, а да яго прывязалі кошык. Трэба было адным духам адвязаць пад вадой кошык і вынесці на паверхню. Вузлы спачатку былі простыя, а потым усё хітрэйшыя і хітрэйшыя...

І бізуны сталі ўсё часцейшыя і часцейшыя...

Нырнуў Тубі, пачаў адвязаць кошык. Спяшаецца, рукі дрыжаць, а духу ўжо не хапае. Яшчэ трымаецца секунду, другую; кошык вось-вось будзе адвязаны, але ўжо ў галаве памуцілася, у вушах звініць, ужо вада ў нос набіраецца.

“Не, не магу. Хай сабе б’е”.

І ён кідае ў той момант, калі кошык быў, можна сказаць, ужо адвязаны. Але настаўнік яго не біў. Бо Тубі зваліўся на дно лодкі ў непрытомнасці, і з носа яго, як калісьці ў яго бацькі, паказалася кроў...

Вучэнне скончылася. Тубі мае дванаццаць год і ўжо можа падзарабляць. Праўда, не столькі, як дарослы, але яго больш ахвотна бяруць, бо навуку скончыў ён першым.

Працуе ён на меншай глыбіні, бліжэй да берага. Не толькі таму, што ён не можа ныраць там, далей, а яшчэ і

таму, што небяспечна. Дарослыя апрача кошыка бяруць з сабою яшчэ вялікі нож, а хлопчыкі за іх спіною могуць і без зброі быць.

Прычапіў сабе Тубі кошык, узяў у рукі вялікі камень, каб хутчэй і лягчэй пайсці на дно, і нырнуў на дванаццаць метраў у глыбіню. (Дарослыя апускаюцца нават на дваццаць метраў.)

Вось ён на дне. Але не роўны пясочак там, а скалы, чорныя, кашлатыя, аброслыя слізкай расліннасцю. Святла ўжо меней даходзіць сюды, паміж скал нейкія чорныя яміны, дзе варушыцца нешта скручанае, свеціцца нейкае вока.

Вось на адным камені ён заўважыў чарапашкі, борздзенька згроб іх, паклаў у кошык і ўжо быў накіраваўся ўверх, як заўважыў, што зрабілася цёмна, нібы нешта зверху заступіла святло.

Зірнуў — плыве на яго ўжо сапраўднае страшыдла, рыбіна метраў чатырох даўжыні са страшэнным ротам, пастаўленым неяк упоперак пад галавою, з вялікімі міргаючымі вачыма. У разяўленым роце відаць велізарныя зубы. Гэта і быў той самы страшны вораг — акула, супраць якой бралі людзі кінжалы.

Кінуўся Тубі ў адзін бок, кінуўся ў другі, паказаўся ўжо над вадой, але... Жудасны крык... хруснулі косці, а з імі разам і кошык... Тубі загінуў...

Людзі з усіх бакоў спышаліся на дапамогу. Акула досыць нязграбная і няспрытная, людзі могуць з ёй справіцца. Не паспела яна павярнуцца, як некалькі кінжалаў прабілі яе.

Затрапяталася звяруга, нават аглушыла хвостом аднаго чалавека. Запенілася мора, але белая пена была афарбавана крывёю акул.

Не прайшло ёй дарма гэтае злачынства, загінула і яна.

Пацягнулі акул да берага, разрэзалі ёй горла і бруха і там знайшлі беднага Тубі з яго кошыкам.

А ў кошыку некалькі чарапашак.

Лапы гаспадароў адразу ж пацягнуліся да чарапашак. Разбілі адну, раздушылі другую, а ў трэцяй знайшлі вялізную прыгожую жамчужыну.

Заблішчалі вочы ў гаспадароў, пстрыкнулі яны пальцамі:

— Во, гэта — рэч! Тысяч пяцьдзесят будзе.

Стаіць, галосіць матка над тым, што засталася ад яе

сына. Кляне той лёс, які ўзяў ад яе мужа і сына. Хмура глядзяць голыя людзі на бязвінную ахвяру, слаўнага, спрытнага маленькага Тубі.

Памякчэлі нават і сэрцы людзей у белых халатах. Нягледзячы на тое, што Тубі працаваў толькі сем дзён, яны заплацілі матцы за ўвесь месяц і, апрача гэтага, дадалі яшчэ сто рупій (каля пятнаццаці рублёў).

* * *

Праз некалькі месяцаў у Лондане быў баль у міністра замежных спраў. Запрошаны былі такія паны, што на кожным з іх каштоўнасцей было не менш як на сто тысяч. Але ж і сярод такіх багаццяў агульную ўвагу звярнула на сябе жонка “нафтавага караля”, лэдзі Сміт. Яна ўся ззяла золатам і брыльянтамі. А больш за ўсё вабіла да сябе вялізная дзіўная жамчужына. У залатой аправе, тонка адшліфанавая, яна вісела на грудзях, нібы жывая. Бледны колер, мяккія пералівы святла, аксамітны выгляд — усё гэта вабіла і цешыла вока. Не хацелася верыць, што гэта толькі камень.

— Пяцьдзсят тысяч каштуе! — шапталіся зайздрослівыя пані.

— Нездарма легенда кажа, што гэта скамянелыя божыя слёзы.

Не ведалі яны, што гэта не божыя слёзы, а слёзы маленькага голага чорнага Тубі з вострава Цэйлон.

НЕЗВЫЧАЙНАЯ ПРЫНАДА

Маці падышла да круглага бамбукавага кошыка, аблепенага з абодвух бакоў гноем, глянула туды, і сэрца яе сціснулася: там заставалася толькі жмені са дзве рысу. Хоць яна гэта і раней ведала, але калі прыйшлося яго браць, яна зноў, яшчэ з большай сілай, адчула гора.

— Рыс ужо ўвесь,— сказала яна бацьку.

Той сядзеў на скрыні, глядзеў на гліняную падлогу, утырканую каменьчыкамі, і, відаць, думаў невясёлую думу. Ён даўно ўжо чакаў гэтага моманту, даўно ўжо думаў, як дацягнуць да ўраджаю, але пакуль што нічога не прыдумаў. Суседняму гандляру, арабу Гаміду, ён і так

ужо запазычыўся пад гэты ўраджай. Цяпер ужо нічога не дасць.

Але не ў гэтым яшчэ галоўная бяда. Бяда ў тым, што і ўраджаю ніякага можа не быць. Вось ужо месяц, як мусоны не прынеслі ані кроплі дажджу, і ўсё гіне пад палючым індыйскім сонцам. Нават травы няма, і вол ледзь падтрымліваецца лісцем з дрэў.

Перад жыхарамі ўжо лунае жудасная здань голаду, які абавязкова вядзе за сабой і чуму. А гэтыя два сябры часта на працягу некалькіх тыдняў уносяць столькі народу, колькі ёсць у якой-небудзь дзяржаве, як, скажам, у Бельгіі, Нарвегіі ці яшчэ дзе.

Асан выйшаў на дзядзінец, падышоў пад страху, чамусьці пакратаў свой “плуг” — корч з двума канцамі, карацейшым (лямеш) і даўжэйшым (аглобля), зірнуў на баразну з галля, пагладзіў па шыі свайго вала. Калі дадаць да гэтага хату, абы-як складзеную з камення, з земляной столлю, без даху, дык гэта і будзе ўся гаспадарка Асана. А поле? Лепш аб ім і не казаць. Гэты камяністы кавалачак ні ў якім разе пракарміць яго не мог.

Адна надзея толькі на сад, які складаўся з двух мангавых дрэў ды аднаго так званага “гарбузнага” дрэва. На іх яшчэ было некалькі пладоў. Ды яшчэ “гарод” пад імі — некалькі бабоў і засохлых гуркоў. Але ўсё гэта было нібы асуджанае на смерць, бледнае ад пылу.

І ўся вёска была нібы асуджанай. Паўголыя людзі ў штанах і цюрбанах¹ ледзь рухаліся па санцапёку ды пазіралі на неба, прагнучы дажджу.

— Можа б, яшчэ раз паспрабаваў ты знайсці працу на плантацыі, — сказала жонка, выйшаўшы на двор.

— Дзе там, — безнадзейна махнуў рукой Асан, але на кожны выпадак парашыў пайсці.

Тут ён заўважыў, што на самым версе мангавага дрэва сядзіць яго дзесяцігадовы сын Сідры.

— Ты чаго гэта туды ўзлез? — крыкнуў бацька. — Ас-татнія плады нішчыць? Хіба ты не ведаеш, што іх трэба берагчы? Як табе не сорамна? І тваім сёстрам, і бацькам патрэбна, а ты хочаш адзін іх з’есці. Зараз жа злазь!

— Не, я не рву, а толькі так, паглядзець, — апраўдваўся сын, злазячы ўніз.

Асан накіраваўся да бавоўнавай плантацыі містэра

¹ Ц ю р б а н — кавалак матэрыі, абкручаны вакол галавы.

Гопкінса. Ісці трэба было кіламетраў з восем. Усё навокал напамінала пра няшчасце, усюды пажоўкляя трава, пабялеўшыя дрэвы. Па дарозе было яшчэ некалькі вёсак, дзе жылі галодныя людзі, якія таксама жадалі заробку, як і Асан. Дзе ім усім знайсці яго? Асан добра гэта разумеў, але ішоў, абы ісці, абы супакоіць сябе, што ён нешта робіць для свайго ратунку. Вось направа ад дарогі сярод гаю ўздымаецца “Вежа Маўчання”. Асан зірнуў і ўздрыгануўся. Колькі разоў ён хадзіў тут, але неяк не звяртаў на яе ўвагі, цяпер жа мільганула думка:

— Можа, хутка прыйдзеца трапіць туды?

І ён прыпомніў, як пятнаццаць год назад быў голад і чума, як людзі валяліся па вуліцах, дарогах, як усе хаты былі поўныя мерцвякоў, як людзі ў белых балахонах збіралі іх, бы дровы, і адвозілі ў “Вежу Маўчання”. Там іх распраналі і клалі ў рады. А ў паветры насіліся хмары вярання: яны чакалі сваёй “законнай” здабычы, бо мерцвякі клаліся спецыяльна для іх.

Вось і цяпер некалькі груганоў чакаюць не дачакаюцца, пакуль голад і чума не дадуць ім спажывы.

Пачаліся плантацыі. Але ім нішто: сярод поля равы з вадой, якую наганяюць сюды машыны.

— Вось каб і на вясковых палях гэтаксама зрабіць! — з зайздрасцю падумаў Асан.

На плантацыі працавала шмат шчасліўцаў за некалькі капеек у дзень.

“Куды тут яшчэ совацца?” — зноў падумаў Асан, але ўсё ж пайшоў далей. Ля брамы маэнтка ён знайшоў некалькі такіх, як ён сам.

— Ну што? І ты прыйшоў шукаць працы? — запыталіся яны ў яго.

— Не, — адказаў Асан, — я так сабе, па іншай справе.

— Можа, сына прыйшоў прапанаваць? Ты, здаецца, маеш хлопчыка? — сказаў адзін мужчына.

Асан недаўменна паглядзеў на яго.

— Эх, шкада, што не маю! — адазваўся і другі. — Заработак добры і лёгкі.

— Што такое вы кажаце? Не разумею, — прамовіў Асан.

— Не чуў? — запытаўся адзін з рабочых. — Вось зірні, — і ён паказаў на газету, прылепленую да сцяны.

— Я не ўмею чытаць.

— Ну дык я прачытаю, — сказаў адзін з рабочых і прачытаў наступнае:

“Патрабуюцца здаровыя, укармленыя дзеці для пры-

нады пры паляванні на кракадзілаў. Будуць вернуць ў цэласці”.

Спачатку Асан усё роўна не мог уцяміць, у чым тут справа. А калі яму растлумачылі, дык ён проста плюнуў ды пайшоў назад. Але пакуль ён ішоў дадому, ён пачаў разважаць аб гэтым, і тады справа пачала здавацца яму не такой ужо недарэчнай, як на першы погляд. У англічаніна добрая стрэльба, ён, пэўна, добра страляе. Ён, вядома, не адзін пойдзе на паляванні, а з кім-небудзь, у каго таксама будзе стрэльба. Ды і сам Асан пойдзе з імі. Адным словам, рызыкнуць можна.

Але ж затое за адзін ці два дні можна зарабіць столькі, колькі не заробіш за месяц.

Хоць ён і не ведае, колькі іменна дадуць, але можна меркаваць, што за такую незвычайную справу і заплоцяць незвычайна. Тады ўжо можна будзе спадзявацца перачакаць голад. А калі не скарыстаць гэты выпадак, то ўсё роўна загіне сын, ды і яны разам.

Дадому ён ужо прыйшоў перакананы, што рызыкнуць варта. Ён ведаў, што цяжэй за ўсё будзе пераканаць маці. Каб ухіліцца ад гэтага непрыемнага абавязку, ён парашыў зусім ёй нічога не казаць. Ён пойдзе з сынам на некалькі дзён, а потым прыйдзе з ім і з грашыма.

* * *

У парадным пакоі сядзелі містэр Гопкінс і яго прыяцель сэр Джон Блэнсдорф.

— Як вам здаецца, ці знойдзецца хто? — казаў Блэнсдорф.

— Знойдзецца! — упэўнена адказаў гаспадар. — Гэтага дабра колькі хочаш. Ды і не раз гэтак ужо практыкавалася.

— Вось буду дзякаваць вам за парад! — горача сказаў Блэнсдорф. — А то была б вельмі непрыемная гісторыя: прыехаць так здалёку і нават не пабачыць кракадзіла. Усё роўна, што быць у Рыме і не бачыць Папы.

— Праўда, кракадзілаў цяпер стала значна меней, — тлумачыў Гопкінс, але ўсё ж такі досыць. Толькі яны вельмі асцярожныя зрабіліся. Нават на цялё ці авечку не ідуць. Толькі супраць дзіцячыны ўстрымацца не могуць.

І Гопкінс пчыра засмяяўся.

— Уявіце толькі сабе, — з захапленнем пачаў гавя-

рыць Блэнсдорф, — якія вострыя пачуцці можна перажыць, калі ведаеш, што ад цвёрдасці тваёй рукі і вернасці вока залежыць жыццё чалавека.

— Ну, якога там чалавека, — скрывіўся Гопкінс.

— Але ўсё ж такі сачыць, як набліжаецца, як пагражае праглынуць, і вось раптам ты з'яўляешся збаўцам. Не кожнаму гэтак здараецца. Шмат хто пазайздросціць мне, калі вярнуся ў Лондан.

— Так, паляванне цікавае, — абьякавым тонам сказаў Гопкінс.

Увайшоў слуга і паведаміў, што прывялі некалькі дзяцей.

— Нават некалькі? — абрадаваўся госць.

Дзяцей было восем чалавек. Кожны бацька жадаў, каб яго дзіця выбралі, і скоса пазіраў на канкурэнтаў. “Шчасліўцам” аказаўся Сідры...

* * *

Па-над джунглямі стаяла ноч. Магутны Ганг імчаў свае чорныя хвалі.

На пакатым беразе пад купай бамбуку сядзеў Сідры. Абсталявалі яго багата: сядзеў ён на белай посцілцы, ля яго былі розныя смачныя рэчы, такія, якіх ён не толькі ніколі не еў, але і не бачыў, — і шакалад, і пірожнае, і піражкі, і цукеркі розныя; былі і цацкі.

Толькі яго прывязалі на вяроўцы да дрэва, каб ён не ўцёк дачасна, убачыўшы кракадзіла.

Яго абавязкам было не спаць і варушыцца. Дзеля гэтага яго ўдзень накармілі і прымусілі выспацца.

За некалькі крокаў размясціліся Блэнсдорф і яго слуга, а побач Асан.

Пацягнуліся мінуты, гадзіны. Ноч паглыблялася. Далёка ззаду пачуліся галасы звяроў. Паступова ўздымаўся месяц.

Час ад часу Асан моцна шаптаў:

— Сідры, не спі! Сідры, варушыся! Пабразгай. Скажы што-небудзь. Не бойся, мы тутака.

Гадзіны са тры хлопчык добра трымаўся, але потым пачаў дзюбаць носам.

Месяц зусім асвятліў раку. Вось пасярэдзіне, сярод срабрыстых струменяў, нешта плюхнулася і зачарналася.

— Няхай варушыцца! Няхай варушыцца! Ён, паганец, здаецца, спіць, — нецярпліва зашаптаў Блэнсдорф.

— Сідры, не спи! Варушыся! — выгукнуў бацька.

Тады Блэнсдорф засіпеў на Асана:

— Цішэй! Спалохаеш кракадзіла!

Бацька пачаў кідаць у сына зямлёй, трэскамі. Хлопчык схамянуўся, заварушыўся, пачаў азірацца.

Кракадзіл, відаць, ужо заўважыў яго і асцярожна пачаў набліжацца да берага. Праз некалькі мінут ён зрабіўся смялей: мусіць, заўважыў, што гэта не паляўнічы, а дзіцянё. Вось ужо галава з'явілася ля самага берага.

Хлопчык убачыў страшыдла, закрычаў і кінуўся бегчы, але вяроўка тарганула яго, і ён паваліўся на зямлю.

Асцярожны кракадзіл, пачуўшы шум і крык, адхіснуўся быў назад, але хутка ўбачыў, што тут тузаецца адно бездапаможнае дзіця, і зноў пасунуўся наперад.

Настаў самы жудасны момант. Няшчасны хлопчык ірваўся, торгаў нагой і крычаў так, што нават сэрца Блэнсдорфа ўздрыганулася.

А кракадзіл падпаўзаў...

Бацька стагнаў: “Хутчэй, хутчэй!”

Вось ужо дзве стрэльбы добра нацэліліся...

Але раптам ззаду пачуўся звярыны рык. Паляўнічыя мімаволі азірнуліся, а тым часам кракадзіл ухапіў хлопчыка за нагу і пацягнуў у ваду...

Тады толькі раздаліся два стрэлы, зноў два. Кракадзіл задрыгаў цела і зрабіўся нерухомы... з нагою хлопчыка ў пашчы...

Сідры застаўся жывы. Толькі нагу страціў. Але ж затое за гэтую нагу сям'я кармілася некалькі месяцаў.

А потым... потым зноў зажылі, як раней.

ЛАЦАРОНІ

Зірні на Неапаль, а потым памірай!

Так кажуць італьянцы аб гэтым горадзе. І багатыя людзі з усіх канцоў Еўропы з'язджаюцца, каб зірнуць і — не памерці, не, а добра пажыць, пагуляць.

І сапраўды, прыгожа тут, вельмі прыгожа. Цёмна-сіняе ціхае мора стварае жывапісную Неапалітанскую затоку.

На берагах раскошныя вілы бялеюцца з-за пальмаў, памеранцаў, лімонаў, лаўраў і іншых заўсёды зялёных раслін. Самы горад акружае прыгожае каменнае ўзбярэжжа, дзе заўсёды прагульваецца шмат вясёлых, шчаслівых людзей. А збоку, бы вартаўнік, стаіць вулкан Везувій і курыць сваю люльку...

Зіма тут складаецца з двух-трох дажджыстых асенніх тыдняў. Летам гарачыня не бывае звыш дваццаці чатырох градусаў. Неба заўсёды чыстае, сіняе; туманаў ніколі не бывае; дождж не затрымліваецца, праходзіць хутка.

Вось па набярэжнай ідзе вясёлая кампанія людзей — два мужчыны і тры жанчыны. Усім яны цікавацца, да ўсяго прыглядаюцца — і ўсё ім падабаецца. Адразу відаць, што гэта прыезджыя.

— Во і лацароні. Пазнаёмцеся! — звярнуўся да жанчын адзін з мужчын.

На каменных прыступках сядзеў хлопчык гадоў дваццаці і боўтаў нагамі па-над вадою. Чорныя валасы, чорныя вялікія вочы і цёмны загарэлы худы твар. На плячах кавалкі кашулі, з-пад якой на тры чвэрці галеецца загарэлае цела. Адна калашына ададрана знізу вышэй калена, а другая зусім выдрана збоку.

— Ах, які ён цікавы! — захапляюцца пані.

— І нават адзенне неяк падыходзіць да гэтай чароўнай старонкі!

— Праўду кажуць, што гэта найлепшы куток на зямлі. Нават бедным добра жыць, не трэба клапаціцца аб адзенні. Нядужа трэба, каб пражыць.

І нашы “добрыя пані” шчыра верылі, што ўсім тут добра жывецца, што ўсе тут шчаслівыя. І нават гэты маленькі лацароні створаны толькі для таго, каб надаць цікавасць і прыгажосць усёй карціне...

Мужчына выцягнуў з кішэні манету і, паказаўшы хлопчыку, кінуў яе ў мора.

— Піль...

Не паспела манета апусціцца на дно, як хлопчык нагнаў яе і вынырнуў з вады, трымаючы грошы ў зубах.

— Малайчына! Брава! — крыкнулі пані і нават запляскалі рукамі.

Але тут падбегла яшчэ некалькі такіх самых дзяцей. І калі кінулі яшчэ манету, у вадзе пачалася валтузня. Тым часам падбеглі яшчэ трое, гадоў па пяць-шэсць, яшчэ больш абадраныя і запэцканыя. Яны пачалі пець, скакаць, прадстаўляць нейкія тэатральныя сцэны.

— Бачыце, бачыце! Такія маленькія і такія спрытныя! Як яны вольна трымаюцца! — зацікавіліся пані і кінулі ім некалькі манетак.

— Здольны і вясёлы народ, — гаварылі прыезджыя, ідучы далей уздоўж мора, — зусім не такія, як у нашых паўночных краях. Адразу відаць, што прырода іх тут песціць.

Ціха і мякка праносіліся аўтамашыны, і з першага позірку нельга было разабрацца, што ў іх знаходзіцца, — ці людзі, ці копы кветак.

А па блакітным моры ва ўсе бакі плылі гандолы (лодкі), убраныя дыванамі, кветкамі і закрытыя ад сонца шаўковымі занавескамі.

“Неапаль нельга не любіць. Каб вы толькі пражылі ў ім адзін дзень, дык ужо ўсё сваё жыццё, уздыхаючы, успаміналі б гэты дзень. Тут забываешся на ўсё ў свеце і толькі жывеш шчасцем ды характэрам прыроды. Можна смела сказаць: “Спыніся, падарожнік! Нічога лепшага ты ўжо не ўбачыш!”

Так кажа адзін вялікі пісьменнік. І ўсе прыезджыя пані адчуваюць тое самае.

А калі надыходзіць ноч, тады бераг і мора загарваюцца агнямі, рознакаляровыя феерверкі ўздымаюцца ў паветра, адусюль нясецца салодкая музыка, асабліва з мора, з гандол. І тады пачынаеш разумець, чаму гэта кажуць: “Зірні на Неапаль, а потым памірай!”

* * *

Ці адчуваў усё гэта Джузепе, той самы хлопчык, што лавіў грошы ў вадзе?

Пазіраць на Неапаль — ён пазіраў, але паміраць зусім не збіраўся. Бо яму ўдалося добра пад’есці. На злоўленыя грошы ён купіў жменю макаронаў, катах кукурузы і некалькі смажаных каштанаў. Такой раскошы ён даўно ўжо не бачыў. Мала таго, яму і на заўтра засталася некалькі чэнтызімаў.

Джузепе быў лацароні, па-нашаму — беспрытульны. Такіх беспрытульных у Неапалі заўсёды многа. І не толькі дзеці, нават беспрытульныя дарослыя лічацца тут тысячамі. Мала дзе знойдзецца столькі беспрытульных, колькі ў гэтым горадзе, дзе прыезджыя багатыя людзі “забыва-

юць аб усім на свеце і толькі жывуць шчасцем ды хараством прыроды”...

Чаму і як зрабіўся Джузепе лацароні, ён і сам добра не ведае. Здарылася гэта тады, калі яму было гадоў няцьшэць. Жыў ён, як і ўсе добрыя людзі, у маленькай цёмнай і бруднай халупе, меў бацькоў і старэйшага брата Паола. Бацька яго працаваў на тытунёвай фабрыцы.

Але вось аднаго разу прыйшлі нейкія людзі ў чорных кашулях, пачалася мітусня, крыкі, страляніна, загарэлася суседняя хата, потым іхняя. Маці кудысьці знікла, а бацька застаўся забітым на вуліцы. Джузепе пабег куды вочы глядзяць, заблытаўся, ды так і застаўся пад “чароўным небам”.

Што такое здарылася — ён не разумеў. Памятае толькі, што людзей у чорных кашулях называлі “фашыстамі”. Потым ён часта бачыў на вуліцы цэлыя атрады гэтых фашыстаў з музыкай, са сцягамі, але яны ні на каго не кідаліся, не забівалі. Аднаго разу нават нейкі фашыст даў яму некалькі чэнтызімаў.

Потым ён чуў рознае пра гэтых фашыстаў. Адны казалі, што гэтыя людзі хочуць, каб рабочыя і ўся беднота пакорна працавалі на карысьць багатых і не асмельваліся нават думаць пра паляпшэнне свайго становішча. А другія казалі, што фашысты добрыя людзі, што яны клапацяцца аб тым, каб бацькаўшчына, Італія, была найвялікшай і наймацнейшай ад усіх дзяржаў. Але Джузепе не разумеў усяго гэтага і не разважаў. Ён толькі добра памятаў, што яны забілі яго бацьку, а сам ён галадае, не мае прытулку і ніякай радні.

Аднак ён не заўсёды скардзіўся на свой лёс.

У такія дні, як сёння, калі ён зарабіў некалькі чэнтызімаў, ён быў зусім шчаслівы. А радні ён меў досыць: усе лацароні былі яго раднёй.

* * *

Надышоў вечар. Вось над касцёлам святога Януарыя (гэты святы лічыцца абаронцам Неапаля) узляцела ракета, другая. Потым зазванілі званы. Сціхлі званы — зноў ракета. Потым зноў...

Гэта заманьваюць народ у касцёл. Практыка паказала, што на ракеты народ ахвотней ідзе, як на звон або запрашэнні. Пайшоў і Джузепе.

На гэты раз набажэнства было важнае: павінен быў адбыцца цуд — кіпенне крыві святога Януарыя. Цырымонія з цудам робіцца два разы ў год і цягнецца цэлы тыдзень.

Вынеслі на сярэдзіну касцёла срэбную статую Януарыя, пачалі яе з малітвамі апранаць, потым прынеслі шкляную вазачку, у якой была “кроў” Януарыя. Гэты святы зрабіўся са старадаўняга бога Януса за некалькі соцень гадоў перад хрысціянствам; яго імем назвалі і месяц “январь”.

Ксёндз узяў у рукі вазачку, паказаў народу і, трымаючы высока каля свечкі, пачаў маліцца. Народ стаў шчыра дапамагаць, шаптаць, спяваць, выкрыкваць. Кроў не кіпела. Тады некаторыя пачалі злавацца, папракаць Януарыя, што ён не хоча паказаць цуд. Бабы пачалі плакаць, а мужчыны нават крыху... лаяцца. І вось, нарэшце, кроў закіпела¹.

Народ загуў ад радасці і здзіўлення. Пачаў шчыра хрысціцца і Джузепе. Тут ён убачыў у кутку, перад абразом Маткі Боскай, свайго знаёмага лацароні Перучы, дзецюка гадоў дваццаці. Ён так шчыра кленчыў перад абразом, што нічога не заўважаў навокал, нават і вялікага цуда. Джузепе праціснуўся да яго і дакрануўся да пляча. Перучы азірнуўся і сказаў:

- Вось добра, што я цябе ўбачыў! Ты мне патрэбен.
- Навошта?
- Справа ёсць!
- Якая?
- Зараз скажу, пачакай...

І, адварнуўшыся, ён пачаў маліцца далей. Ён так шчыра шаптаў, што Джузепе нават мог разабраць словы:

— Прасвятая мадонна, дапамажы! Ну, хоць адзін раз. Табе гэта нічога не каштуе. А я за гэта пастаўлю табе свечку ў тры ліры. А калі добра зараблю, дык і болей. Мінулы раз не дапамагла. Хоць цяпер дапамажы. Дзве, пяць свечак пастаўлю. Змілуйся. А не,— дык прымусяш мяне зусім адварнуцца ад цябе.

Перучы ўстаў, і яны абодва выйшлі з касцёла.

— Аб чым ты так шчыра маліўся? — запытаўся Джузепе.

¹ Гэты “цуд” у нас робіцца ў школах. Калі ўзяць такую самую пасудзіну з вадой, але без паветра і патрымаць яе ў руцэ, то адной гэтай цэльнай вада кіпіць, бо яе не прыціскае паветра.

— Справа ёсць: пажывіцца можна. Сённяя ўначы... Справа небяспечная. Вось я і маліўся, каб мадонна дапамагла. Згодзен за гэта паставіць хоць дзесяць свечак. Але яна раз ашукала мяне, каб ёй гэта бокам вылезла. Астатні раз звяртаюся да яе. Калі і цяпер не дапаможа, выберу сабе другога святога¹.

— А якая справа?

— Потым скажу, а пакуль што ідзі дадому і чакай мяне. Я прыйду праз гадзіны тры.

* * *

Джузепе пайшоў “дадому”.

Тая набярэжная, дзе днём сядзеў Джузепе, з’яўляецца “парадным”. Да яе падыходзяць толькі “чыстыя” судны: пасажырскія параходы, гандолы, а на беразе прагульваецца толькі “чыстая” публіка.

Далей жа ідзе “чорны” ўваход — порт, куды прывозяцца вугаль, селядцы, нафта, скуры, жалеза і розныя іншыя тавары, якія ідуць толькі на карысць, а не на аздобу Неапаля. Там ужо няма той прыгажосці. Набрэжная завалена бочкамі, бярвеннямі, скрынямі, мяхамі і рознымі іншымі “бруднымі” рэчамі.

Замест беласнежных палацаў стаяць брудныя пакгаўзы, майстэрні. У самым канцы гэтага порта, пад перавернутай старой рыбацкай лодкай, і знаходзіўся “дом” Джузепе.

Калі Джузепе прыйшоў, там ужо сабралася чалавек з дзесяць “кватарантаў”. Большасць з іх былі такія самыя дзеці, як і Джузепе, двое мелі гадоў па васемнаццаць-дваццаць, а адзін быў зусім сталы мужчына, гадоў пад сорок, ды жанчына гадоў трыццаці.

Пачалі дзяліцца ўражаннямі, хто як правёў дзень, хто што зарабіў.

— Мне прыезджыя далі цэлыя паўліры за тое, што я пальцамі на губах сыграў ім серэнаду, — хваліўся адзін хлапец.

— А я злавіў у вадзе дваццаць чэнтызімаў! — дадаў другі хлопчык.

— І я таксама! — сказаў Джузепе.

¹ Такія патрабаванні да святых у Італіі зусім не дзіва. Даўней бывалі выпадкі, калі нават каралі іх за тое, што яны не дапамагалі, напрыклад, садзілі ў турмы.

Дарослы дзядзька сядзеў, абапёршыся локцямі аб калені, глядзеў прама перад сабой і, здаецца, нічога не чуў і не бачыў. Жанчына ляжала на зямлі, абгарнуўшы галаву хусткай, і не варушылася, хоць і відаць было, што яна не спала.

Дзеці пачалі вячэраць. Павыцягвалі свае нязменныя макароны, рыбу, каштаны, вараны боб, кукурузу.

Але трэба сказаць, што з усіх іх толькі пяць чалавек мелі сёе-тое, рэшта ж, у тым ліку дарослыя, нічога не мела...

— Дзядзька, можа, хочаце? — звярнуліся да мужчыны хлапцы, прапануючы кукурузны катах.

— Дзякую... — сказаў той і борздзенька схапіў пачастунак.

Заварушылася жанчына і нібы застагнала. Джузепе падпоўз да яе, дакрануўся да пляча і мякка сказаў:

— Цётка, можа, хочаце закусіць з намі?

Жанчына прыўстала, некалькі хвілін пазірала, быццам нічога не разумеючы, а потым прамовіла:

— Дзякую, дзеткі! — і заплакала.

Яна сёння яшчэ нічога не ела.

Мора пяшчотна плёхалася ля іх ног. Зоркі мігцелі і скакалі ў вадзе. Рог месяца з цікавасцю заглядаў пад лодку. Ніці электрычных ліхтароў дугою акружалі затоку. Далей, у моры, як нейкае вока, вызначаўся востраў Капры.

Вось праехалі міма дзве гандолы, упрыгожаныя рознакаляровымі папяровымі ліхтарыкамі. Дзіўная пяшчотная песня палілася адтуль і паплыла па моры ва ўсе бакі — і да зорак, і да вілаў, і пад лодку, да беспрытульных.

Ну, хто пасля гэтага скажа, што ў Неапалі дрэнна жывецца?

— Джузепе! — пачуўся голас знадворку.

— Іду...

Гэта прыйшоў Перучы.

Яны пайшлі па набярэжнай, накіроўваючыся ў “чысты” квартал. Прайшлі порт, выйшлі на галоўную набярэжную. Была першая гадзіна ночы. Горад спаў, але ў розных месцах ззялі агнямі рэстараны, неслася адтуль музыка, праязджалі аўтамашыны з п’янымі панамі, ды на моры блыталіся яшчэ гандолы.

— Твая задача будзе, — казаў дарогаю Перучы, — пастаяць на варце, папільнаваць, — усяго толькі. Ты не баішся?

— Мне ўсё роўна! — адказаў Джузепе.

Ён і сам добра не ведаў, баіцца ён ці не. Ён ведаў, што яны ідуць красці, але таксама не разважаў, добра гэта ці не. Для іх гэта было такім самым заробкам, як злавіць грошы ў вадзе, праспяваць песню, ашукаць каго-небудзь, асабліва чужаземцаў, сцягнуць, што можна, зарабіць якімі-небудзь паслугамі і так далей. Адным словам, такая справа для іх з'яўлялася звычайнай, як, скажам, для вераб'я, які зусім не разважае аб тым, ці ён крадзе, ці знаходзіць, ці яму даюць. Абы толькі перапала.

Добрым лічылася ўсё тое, што мела добрыя вынікі, поспехі, а нядобрым — усё тое, дзе не пашанцуе.

Ды яшчэ нядобра было пакрыўдзіць свайго брата лацароні або такога, які хоць і не лічыцца лацароні, але па свайму становішчу амаль нічым не адрозніваецца ад іх.

Тым часам яны выйшлі на другі бок горада, дзе пачыналіся панскія вілы. Ля адной вілы і спыніўся Перучы.

— Я даведаўся, — сказаў ён, — што гаспадароў часта не бывае дома, і выведаў усе хады і выхады. Хадзем сюды.

Яны завярнулі ў завулачак, праціснуліся ў нейкі куток і падышлі да высокага плота. Спрытна перабраліся на другі бок і апынуліся ў садзе з памеранцавых і міндалевых дрэў.

Падышлі да невялікага прыгожага палаца.

— Агонь!.. — прашаптаў Перучы.

На другім паверсе акно было адчынена, і адтуль ішло святло.

— Прыйдзецца чакаць, схаваемся...

Яны схаваліся за кустом вінаграду і пачалі чакаць. Прайшло, можа, якіх дзесяць — пятнаццаць мінут, а ім здавалася, што яны сядзяць гадзіну.

— Чаго нам дарма сядзець тут? — сказаў Джузепе. — Можа, нічога і не выйдзе.

Перучы пачухаў сваю чорную лахматую галаву і нерашуча сказаў:

— А можа, і выйдзе. Вось што, ты лёгкі, узлезь вунь на тую галіну, што ля самага акна, ды паглядзі, што там робіцца.

Джузепе палез. Толькі лацароні і мог так лёгка і ціхенька выканаць такую задачу.

Джузепе ўбачыў у пакоі двух чалавек, якія, відаць, рыхтаваліся ўжо выходзіць. Выгляд аднаго з іх здаўся Джузепе знаёмым, толькі ён ніяк не мог успомніць, дзе і калі яго бачыў.

— Дык вы кажаце, што гэта Паола Маконі іх склікае? — казаў адзін з іх.

— Ён, пракляты. Ён даўно ўжо баламуціць навакол.

— Ну, а адрас вы добра ведаеце? Там жа такія закавулкі, што сам чорт нагу зломіць.

— Я добра прыгледзеўся: Тарэнцкая, 43, зараз жа за касцёлам святога Амбразія. Там, у двары, налева, яны і павінны сабрацца.

— Ну, хадзем тады, — сказаў першы, і яны пайшлі да дзвярэй.

За гэты момант Джузепе ўспомніў адразу тры важныя рэчы: першае, што гэтага пана ён бачыў тады, калі загінулі яго бацькі і дом; гэты пан быў тады нібы начальнікам у фашыстаў.

Другое, што ён успомніў, гэта прозвішча “Маконі”. Здаецца, яго бацьку звалі Маконі — Петра Маконі, — як яму няясна ўспамінаецца. Сам Джузепе не ведаў свайго прозвішча; ён заўсёды быў Джузепе і больш нічым.

І трэцяе, — што ў яго быў старэйшы брат Паола. Можна, гэты Паола Маконі і ёсць яго брат? А калі ім цікавіцца гэты дзядзька, значыцца, справа дрэнная. Значыцца, трэба папярэдзіць, хоць бы гэта быў і чужы Паола. А касцёл святога Амбразія ён добра ведае.

Усе гэтыя думкі паспелі мільгануць у яго галаве, пакуль ён злазіў з дрэва.

— Ну, што, што? — кінуўся да яго Перучы.

— Ідуць, бяжым... — засопшыся сказаў Джузепе.

— Ну і добра, калі выходзяць. Хавайся.

Джузепе хацеў быў бегчы, але зараз жа пачулася, як адчыняюцца дзверы. Перучы ўхапіў яго за руку і пасадзіў за куст. Мужчыны выйшлі з дзвярэй, падышлі да брамы, адчынілі яе ключом і выйшлі на вуліцу.

— Ну, вось і добра! — весела сказаў Перучы. — Даўно б гэтак. Відаць, мадонна на гэты раз пажадала мне дапамагчы. Куды ты? — затрымаў ён Джузепе, які накіраваўся бегчы назад праз плот.

— Не, не, я не магу; трэба папярэдзіць людзей, брата. Гэтыя людзі хочуць ім зрабіць ліха.

— А што нам да другіх? Хай усе яны там галовы свае паскручваюць. А ў нас тутака справа пэўная.

— Не-не, не магу... — вырваўся Джузепе і пабег да плота.

— Цьфу, дурань! — плюнуў Перучы. — Уцякае, калі ўся справа наладжана. Тым горш для цябе самога, а я цяпер адзін абыдуся.

А Джузепе ўжо бег што было сілы па вуліцах да касцёла святога Амброзія. Вуліцы рабіліся ўсё вузейшымі і вышэйшымі. Вось пайшлі ўжо такія, што не толькі на аўтамабілі, але і на простым возе ехаць нельга, і ездзяць тут толькі верхам на мулах.

Такая была і Тарэнцкая вуліца. Хаткі стаялі на ступенях, высечаных у скалах, а па вуліцы трэба было ўзбірацца, як па сходнях.

Вось і касцёл, вось і той двор. Джузепе шмыгнуў у яго, нібы ў калодзеж, але зараз жа нехта моцна ўхапіў яго за каршэнь.

— Куды ты? Хто ты і адкуль? — пачуў ён грозны голас.

— Мне трэба Паола Маконі.

— Навошта? Хто цябе паслаў?

— Я сам. Трэба папярэдзіць. Пусціце. Яму пагражае небяспека.

Незнаёмец задумаўся, не ведаючы, што рабіць. Джузепе зноў сказаў:

— Не марудзьце, пусціце. Зараз могуць прыйсці.

Чалавек, не выпускаючы яго з рук, павёў усярэдзіну.

Праз нейкую чорную дзіру, па вузенькіх малых прыступачках увайшлі яны ў каморку, дзе было чалавек пятнаццаць — дваццаць рабочых. Ля стала стаяў малады рабочы, гадоў дваццаці пяці, і казаў:

— Увесь сакрэт у добрай арганізацыі і дысцыпліне. Калі мы гэтага дасягнем, тады не бяда, што нас спачатку будзе і мала. Дзесяць дысцыплінаваных і арганізаваных варты тысячы неарганізаваных.

Ён спыніўся, убачыўшы, што прывялі нейкага хлопчыка. Усе прысутныя з цікавасцю і трывогай павярнуліся да іх.

— Вось гэты хлапчук упарта хоча нешта сказаць, — растлумачыў увайшоўшы.

— Чаго табе трэба, хлопчык? — запытаўся прамоўца.

— Паола Маконі.

— Адкуль ты яго ведаеш? Што ты хочаш яму сказаць?

— А ён тут ёсць? Дзе ён? — запытаўся Джузепе.

Рабочыя зірнулі адзін на аднаго. Той, што казаў, таксама неяк нерашуча ўстрымаўся.

— Які ты дапытлівы! Ну, а пакуль што ці не можаш ты нам сказаць, у чым справа?

— Я падслухаў, як дзядзькі-фашысты казалі аб Паола

Маконі, і гэты адрас я таксама ад іх чуў. Я здагадаўся, што яны надумаліся зрабіць нешта дрэннае, тым болей што...

Не паспеў ён скончыць, як удзельнікі сходу заварушыліся і ўсталі.

— Таварышы! Разыходзьцеся ціхенька, па адным, ды не па вуліцы, — пачуліся галасы.

— Дзякуем, хлопчык. Ну, а ты хто такі? Адкуль і як зваць? — звярнуўся да яго першы рабочы.

— Я Джузепе і, мабыць, таксама Маконі. Бацьку майго забілі. Быў старэйшы брат Паола...

— Джузепе?! Брацік мой! — усклікнуў той, ухапіў яго, падняў і прыціснуў да сябе.

Убачыўшы такую сцэну, рабочыя спыніліся і нават забыліся, што трэба ўдзякаць. У некаторых на вачах навярнула слязінка.

— Таварышы, не марудзьцеся! — крыкнуў Паола і, трымаючы за руку Джузепе, выскачыў праз акно. Праз хвіліну ўсе зніклі.

* * *

Пакуль што на гэтым наша гісторыя канчаецца. Але хочацца яшчэ зазначыць, што для фашыста той дзень быў вельмі няўдалы. Калі ён прыйшоў сюды, то не застаў людзей, а калі вярнуўся дадому — не застаў сваіх рэчаў.

БУНТ ЗВЯРОЎ

З Гамбурга ў Нью-Йорк плыў карабель. Апрача пасажыраў і звычайнага грузу на ім перавозіўся звярынец: слон, ільвы, тыгры, ягуары, вялізныя малпы, бегемот, насарог і іншыя. Гэтыя пасажыры займалі ўсю заднюю палову карабля. Клеткі іх стаялі радамі па баках, і публіка хадзіла паміж імі ды цешылася дармовым прадстаўленнем, якое было вельмі дарэчы ў час доўгай нуднай дарогі.

Надвор'е было добрае, ціхае, і гаспадар звярынца, тоўсты немец Буш, цешыўся, што падарожжа ідзе добра.

Так ехалі пяць дзён, але на шосты капітан чамусьці занепакоіўся, і перш за ўсіх заўважыў гэта Буш.

— Што такое? — трывожна спытаў ён.

— Ды вось гэтая хмарка мне не падабаецца...

Буш паглядзеў і ўбачыў на поўначы невялічкае воблачка, якое, здаецца, нічым не адрознівалася ад іншых, няшкодных.

— Няўжо ж яно нейкае асаблівае? — здзівіўся Буш.

— Пакуль што нельга сказаць нічога пэўнага, — адказаў капітан, — але дрэнна тое, што яно, відаць, набліжаецца сюды з поўначы, у той час як вецер дзьме з усходу.

А праз паўгадзіны ўжо не было сумнення, што будзе бура. Трывожна забегалі баранчыкі, вецер зрабіўся парывістым і ўвесь час змяняўся. А хмара ўжо абхапіла паўнеба.

Каманда пачала рыхтавацца да змагання з бурай. Буш быў сам не свой: яго кішэні пагражала сур'ёзная небяспека.

— Браткі, пастарайцеся! Ці нельга як-небудзь лягчэй? — звярнуўся ён да каманды.

Рогат падняўся сярод матросаў.

— Вам на колькі градусаў зрабіць буру? — падміргнуў адзін з іх.

— Дурны! Не на градусы, а на тоны, — паправіў другі.

Але Буш і сам зразумеў, што сказаў глупства, і пайшоў да сваіх звяроў.

Яны таксама пачалі ўжо непакоіцца, бо гойданка рабілася мацней і мацней. Асабліва цяжка было беднаму слану, бо для такой гары кожны нязначны нахіл многа значыць. Таксама дрэнна было і насарогу. Нават бегемот, які сам жыве ў вадзе, і той зароў ад спалоху.

За гэтых волатаў галоўным чынам і баяўся гаспадар. Усё можа быць, калі пачне іх кідаць, як мячыкі.

А яно якраз і пачыналася. Сонца схавалася. Забліскала маланка, загрузкатаў над галавою гром, пайшоў дождж. Ужо ад аднаго гэтага звяры замітусіліся і зараўлі. А тут яшчэ пачалося страшэннае гойданне. Карабель часам нібы лажыўся на бок, і кожны раз звяры валіліся на сценкі сваіх клетак. А калі зараз жа пасля таго карабель адхіляўся на другі бок, то звяры з вялікай сілай перакідаліся і стукаліся аб другі бок клетак.

Калі з ільвамі, тыграмі і іншымі лягчэйшымі жывёламі было яшчэ паўбяды, то з вялікімі зусім іншая справа. Можна сабе ўявіць, што павінна зрабіцца, калі такі слон ці бегемот паляціць ды грукнецца аб краты.

І гэтага моманту ўсе са страхам чакалі.

Слон пакуль што як-ніяк трымаўся на нагах. Абкруціўшы хобатам жалезны прэнт, расставіўшы свае шыро-

кія мяккія ногі, ён прынамсі хоць не коўзаўся, затое бегемот з насарогам куляліся ваўсю.

Усе пасажыры пахаваліся ў каютах, толькі Буш, мокры, ускудлачаны, чапляўся на палубе. Ён загадваў сваім памочнікам там прывязаць, там замацаваць, але што можна было зрабіць, калі абедзвюх рук не хапала, каб самому ўтрымацца ды не паляцець у мора?

І вось моцным штуршком нарэшце так кінула бегемота на дзверы яго клеткі, што яны не вытрымалі, — і ашалелы звер выкаціўся на палубу.

Не паспеў ён апамятацца, як шпарка паехаў уніз проста на свайго гаспадара, які трымаўся ля трубы. Буш адскочыў і сам пакаціўся па палубе, а бегемот, стукнуўшыся спіной аб трубу так, што ледзь яе не вывернуў, паехаў назад і трапіў носам у клетку з ільвамі...

Ільвы, раз'юшаныя і без таго, грозна зараўлі і накінуліся на яго праз краты, лічачы, што, мусіць, гэты звяруга і зрабіў увесь гэты гармідар. Але не паспелі яны прасунуць свае лапы, як бегемот паляцеў да малпаў і высадзіў іхнія дзверы.

Спалоханыя малпы выскачылі з клеткі і мігам апынуліся на мачтах. Але трэба сказаць, што там ім было яшчэ горш, як у клетцы. Калі карабель нахіліўся, яны віселі над бяздоннем і ледзь трымаліся за гладкія мачты.

Бачачы, што коўзанне двухтоннага бегемота можа нарабіць вялікай шкоды, капітан загадаў затрымаць яго вяроўкамі. Але не паспелі матросы прыстасавацца, як карабель схіліўся зусім на бок, і бегемот, пераваліўшыся цераз борт, паляцеў у мора, а разам з ім адзін з матросаў...

Жудасныя крыкі разнесліся па палубе, але жудасней і мацней за ўсіх быў голас Буша:

— Ратуйце! Пятнаццаць тысяч каштуе!

Кінулі матросу ратавальныя кругі, але дарэмна: у гэтым пекле чалавеку выратавацца немагчыма. Толькі бегемот радасна плаваў у вадзе, але глыбіня, хвалі ды салёная вада хутка паказалі яму, што ён не ў родным Ніле, і ён жаласна зароў, нібы просячы дапамогі.

Засмуціліся матросы аб сваім таварышу, але і сумаваць не было часу: крануўся слон разам са сваёй клеткай. Калі яго не затрымаць, ён пакрышыць усе клеткі.

— Ланцугоў, вяровак! — крыкнуў капітан. — Затрымаць, чаго б гэта ні каштавала!

Праўда, зачапіць клетку было лягчэй, але як яе стрымаць? Разам са сланом яна важыць шмат тон.

Зачапілі за краты, але ледзь клетка кранулася — некалькі прэнтаў выламалася.

Новы штуршок — і слон паляцеў на львоў. Клетка не вытрымала такога ўдару — і перад ільвамі адчыніўся выхад.

Мігам палуба апусцела. Нават гаспадар вымушаны быў уцячы, пакінуўшы сваіх звяроў на волю лёсу. Толькі капітан ды штурвальны засталіся на сваім мосціку. Палуба была ўступлена звярам.

Асцярожна, са страхам павылазілі львы на волю. Ледзь трымаючыся на нагах, зрабілі некалькі крокаў і раптам пакаціліся клубком, куляючыся адзін праз аднаго. Не ўтрымаўся наверх арангутанг і бразнуўся прама на іх. Ільвы — на яго, але іх хутка памірыла хваля вады. “Цары звяроў” мелі выгляд мокрых шчанят.

А слон тым часам усё працаваў. Ён вызваліў тыграў, насарога, ягуараў. Спыніўся ён толькі тады, калі забіўся ў кут і зачпіўся хобатам за борт карабля. Рассыпаліся звяры па ўсёй палубе, ратуючыся хто як мог.

Каб справа не была такой небяспечнай, нават пацешна было б глядзець, як усе гэтыя львы, тыгры, пантэры куляліся па палубе. Ледзь толькі ўстануць на ногі, як карабель нахіліцца на бок, — і яны ўсе разам ляцяць клубком, лягнуцца аб якое-небудзь жалеза, не паспеюць апамятацца, як ужо ляцяць у другі бок. А замест бегемота цяпер коўзаўся насарог.

Калі на палубе засталіся адны звяры, капітан загадаў камандзе ўзброіцца, каб перастраляць драпежнікаў. Пачуўшы гэта, Буш, хаваючыся за дзверы каюты, закрываў:

— Капітан! Пацярпіце, пашкадуйце! Вы загубіце мяне! Няхай толькі сціхне бура, мы загонім іх назад. Сярод іх ёсць муштраваныя. Бачыце, пакуль што яны нічым не пагражаюць. Калі звяры будуць жывыя, я заплачу дзесяць тысяч марак.

— Я зраблю ўсё, што трэба, — адказаў капітан.

Раптам перад ім высунулася... галава вялізнай змяі! Гэта было ўжо зусім неспадзявана. Капітан з жахам адхіснуўся, а затым выхапіў рэвальвер і некалькі разоў стрэліў у гэтую агідную галаву. Змяя мякка шаснулася ўніз.

— Дзве тысячы каштуе! — прастагнаў Буш.

Гэтае здарэнне напаміла аб такіх звярах, пра якіх да гэтага часу ніхто не думаў. Пра гэтых ціхих стварэнняў усе забыліся. А яны, як відаць, таксама вызваліліся і распаўзліся па караблі.

— З гэтымі будзе больш бяды, як з усімі іншымі, — нахмурыўшыся, сказаў капітан.

У гэты момант пачуліся жудасныя крыкі ўнізе. Крычалі ўсе пасажыры, жаночыя галасы рэзалі сэрца.

— Што яшчэ здарылася? — крыкнуў капітан.

— Тыгр унізе сярод пасажыраў, — быў адказ.

Пачуліся стрэлы... Затым капітану далажылі:

— Адну жанчыну ўкусіла кобра. Змяю забілі.

— Ай-яй-яй! — заскуголіў Буш. — Зноў страта тысяч на пятнаццаць. Я зусім прапаў!

Але капітан не чуў гэтых слоў.

— Паставіць варту ля ўсіх дзвярэй! — загадаў ён. — Усім быць напaгaтoвe.

— Капітан, — узмаліўся Буш, — калі ласка, асцярожней! Няхай не страляюць без патрэбы.

— І так ужо дзве ахвяры маем з-за вашых звяроў! — сурова адказаў капітан.

А ўнізе тым часам адбывалася наступнае.

Аднаго з тыграў з усёй сілы ўдарыла аб дзверы, якія вялі ў пасажырскія памяшканні.

Дзверы не вытрымалі, і звер пакаціўся ўніз па сходнях. Пасажыры кінуліся хто куды. Пакуль тыгр апамятаўся, прыбеглі матросы і застрэлілі яго, але вось у расчыненыя дзверы ўскочыў ягуар, а за ім прабралася змяя. І вось тут загінула адна жанчына.

Бура пачала сціхаць. Але карабель усё яшчэ добра гойдала. Звяры ж гаспадарылі на палубе. На забітых накінуліся драпежнікі. Слабейшыя хаваліся ад дужэйшых.

Буш прапанаваў такі план: выступіць супраць звяроў з пажарнымі насосамі. Адагнаць іх ад клетак. Перавесці мірных жывёл, напрыклад, зебру, страуса, тапіра, жырафу, у папсаваныя клеткі і як-небудзь іх там заперці, а небяспечных загнаць у цэлыя.

— Я заплачу за гэта, — казаў ён у роспачы.

Тады выступілі супраць звяроў “пажарнікі”. За іх спіною — матросы са стрэльбамі. Раз’юшаныя звяры гатовы былі змагацца, але моцны струмень вады прымусіў іх падацца назад.

Аддзяліць звяроў ад клетак было досыць лёгка. Перамясціць тых, што засталіся ў клетках, — таксама не цяжка. Цяжэй было аддзяліць тых няшкодных звяроў, якіх былі на палубе разам з драпежнікамі. Дзеля гэтага дзсяткі разоў прыйшлося круціцца па палубе ўзад і ўперад.

І вось, калі займаліся гэтым, на аднаго матроса адне-

куль збоку напаў раззлаваны вадой удаў і абкруціўся вакол яго.

— Памажыце! — закрычаў матрос.

Але як было ратаваць? Страляць нельга, бо змяя пчыльна абкруцілася вакол небаракі. Калі ж удава с'як-так забілі, то чалавек ужо быў задушаны...

— Усе мае змеі прапалі! Тры былі — і ўсе загінулі. Яшчэ дзесяць тысяч страты, — застагнаў Буш.

Самая цяжкая справа была — загнаць апошніх звяроў у клеткі. На вялікае гора для Буша, пры гэтым прыйшлося застрэліць яшчэ аднаго тыгра.

Толькі адну гарылу ніяк не маглі загнаць. Яна так і прыехала ў Амерыку на мачце.

На другі дзень у газеце з'явілася яе фатаграфія з подпісам: "Гарыла на мачце карабля". А ў другой газеце артыкул пад загалоўкам: "Бунт звяроў". Публіка зацікавілася зварынцам Буша, кожны захацеў паглядзець на славурых звяроў. Справы Буша адразу палепшыліся, і хутка ён з лішкам вярнуў усе свае страты.

Не было толькі ў газетах фатаграфій тых людзей, што загінулі, не было артыкула аб іх сем'ях. І зусім не чуваць было, каб палепшыліся справы гэтых сем'яў...

ПАДАРОЖЖА ВАКОЛ ДОМА

Маці вынесла Ірачку на двор. Там, у зацішку, каля сцяны, ужо стаяла яе калясачка. Побач была насыпана гурба жоўтага пяску, а ў ім капашыўся народ, у тым ліку старэйшы брат Ірачкі — шасцігадовы Арсенька.

Ірачка ўжо драмала, і маці адразу палажыла яе ў каляску. Закрыла яе як мае быць, засланіла ад сонца і сказала Арсеньку:

— Наглядай за Ірачкай, я іду ў хату. Чуеш?

Арсенька ў гэты час рабіў гараж для сваёй трохтонкі. Вядома, што пры такой важнай справе ён зусім не звярнуў увагі на новае адказнае даручэнне, але сказаў:

— Чую.

Маці пайшла ў хату. Арсенька дабудоваў гараж. Ірачка спала. Усё было ў парадку, як і ўчора і пазаўчора. Арсенька быў спакойны, і маці не трывожылася.

Магчыма, і гэты дзень прайшоў бы спакойна, але на тую бяду нейкім чынам заблудзіў у гэты раён вялікі, тоў-

сты чмель. Як ён сюды трапіў — невядома. Па суседству былі дрэвы, агароды, лапухі і розная іншая зеляніна, а ён чамусьці ўпёрся ў сцяну вялікага трохпавярховага дома. Трэба думаць, што чмель гэты быў трохі дурнаваты; гэта відаць яшчэ і з таго, што ён гвалтам праціснуўся пад марлю ў каляску да Ірачкі і давай там гусці страшным, тоўстым голасам.

Ну, вядома, ад такога тоўстага чмяля з такім тоўстым голасам прачнулася б і сама мама, а пра Ірачку і казаць няма чаго. Але ёй так не хацелася расплюшчваць вочы!

Аднак гэты гудач рабіўся ўсё больш і больш нахабным: ён гудзеў то ў адно вуха, то ў другое, нават загудзеў у нос.

Нічога не зробіш — прыйшлося расплюшчыць свае сінія вочы. Тут Ірачка і ўбачыла, што над ёю мітусіцца нешта чорнае, вялізнае, калматае. Пакуль яно мітусілася там недзе высока, Ірачка толькі з цікавасцю сачыла за ім. Але чмялю, мусіць, здалося, што пад ім з'явіліся дзве сінія кветкі, і ён захацеў апусціцца на іх.

Ірачка крыкнула, замахала рукамі, адсунула марлю і апынулася пад чыстым небам. А чмель знік.

Арсенька нічога не пачуў і не ўбачыў. Будаўніцтва было ў поўным разгары. Толя, засопшыся, будаваў сабе дом. Дзіма стараўся зрабіць крэпасць. Ліля будавала тэатр. А Валодзя капаў нейкае падземнае сховішча.

Ішоў міма нечы тата і спытаўся:

— Ну, будаўнікі, што вы тут пабудавалі? Вось, скажам, гэтая будыніна што азначае?

Гэта была Арсенькава будыніна.

— Гараж! — з гонарам адказаў Арсенька.

— Ой, які выдатны гараж! — сказаў дзядзька і ступіў нагой на прыступку ганка, а пакуль ступіў другой нагой, то і забыўся, што ён тут бачыў, пра што пытаўся і што яму адказалі. А між тым яго словы не прапалі дарэмна.

— І ў мяне таксама гараж! — крыкнуў Толя.

— І ў мяне будзе гараж! — далучыўся Дзіма.

— І ў мяне гараж!..

— І ў мяне...

У той жа міг і дом, і тэатр, і крэпасць, і падзямелле ў вачах будаўнікоў адразу ператварыліся ў гаражы. Нават дакрануцца да іх не прыйшлося. Вось што значыць шчыра захацець!..

Але нядоўга яны пешыліся сваімі дасягненнямі. Раптам над іх галавамі пацямнела неба, нешта вялізнае шаснула на іх, і на гаражы пляснулася... Ірачка!

Што тут пачалося — апісаць немагчыма. Ірачка, вядома, заплакала як магла, але больш ад страху, чым ад болю: гаражы дапамаглі ёй прыязмліцца досыць мякка. Арсенька заплакаў ад таго, што гараж загінуў. Ліля заплакала таму, што каляска досыць балюча стукнула ёй па галаве. Толькі Дзіма з Валодзем смяяліся над перакуленай каляскай. Неспадзявана засмяялася і сама віноўніца няшчасця.

Гэта паслужыла сігналам да агульнага супакаення. Каляску паставілі на колы, Ірачку паставілі на ногі і прыступілі да аднаўлення гаражоў. Арсенька, як адказны за сястру, хацеў быў увапахнуць яе назад у каляску, але атрымаў такі адпор, што вымушаны быў пакінуць яе на волі.

Такім чынам Ірачка заваявала сабе свабоду, якой да гэтага часу не мела. Палову свайго жыцця яна правяла са звязанымі рукамі і нагамі. Калі ж яе вызвалілі ад путаў, то ўсё роўна не давалі магчымасці пасунуцца, куды яна хоча, — так увесь час і трымаліся за яе. Нават пасля таго, як яна стала на свае ўласныя ногі, і тады яна не мела свабоды: куды ні ступіць, што ні зробіць — усё не так.

На гэты раз сітуацыя для Ірачкі склалася вельмі ўдала. Адзіны чалавек, які меў на яе мандат, адступіў і заняўся сваёю справай. Больш не было каму крычаць на яе: “Нельга! Ідзі сюды!” Яна стала сапраўды вольнай, і ёй вельмі захацелася закрычаць. Яна напружылася, уцягнула ў сябе паветра, нават прысела і так крыкнула, што каб гэта зрабіў які трыццацігадовы дзядзька, гэта значыць, у трыццаць разоў мацней, то аглушыў бы ўвесь дом. Але, на шчасце, ніякі дзядзька так крыкнуць не мог бы: у яго не хапіла б для гэтага ні жыццёвай сілы, ні шчасця, ні жадання. А крык Ірачкі аглушыў толькі яе самую.

Куды ж цяпер накіраваць сваю энергію? Відаць, самае цікавае месца ўсё ж такі там, дзе Арсенька і іншыя дзеці. Яны ж нешта там робяць, капаюцца ў пяску. Чаму ж ёй не пакапацца?

Ірачка падышла і таксама запусціла руку ў пясок. А ён, як жывы, выслізгваецца паміж пальцаў. Цікава!.. Схапіла яшчэ раз, потым пусціла ў ход другую руку — пясок рассыпаецца, уцякае; яна стала больш яго хапаць, падкідаць — ён закружыўся ў паветры, дух захапіла ад радасці... Яшчэ, яшчэ!..

Але тут пасыпаліся з усіх бакоў пратэсты:

— Ай, вочы засыпала!.. Дом разбурыла!.. Ідзі адсюль!.. Не перашкаджай!.. Нельга!..

Тады і Арсенька ўспомніў, што ён нясе за Ірачку ад-

казнасць, і прыняў суровыя меры: узяў яе ручкі, ачысціў ад пяску, потым ціхенька пляснуў па кожнай рупэ і, пераймаючы дарослых, сказаў:

— Нельга! Нельга!

Зноў гэтае вечнае “нельга”. Самі гуляюць, а ёй — нельга. Дзе ж справядлівасць? Губы яе ўжо скрывіліся, каб заплакаць, але ў гэты момант Ліля прынесла коціка і захацела пасяліць яго ў сваім пясчаным палацы. Плач прыйшлося адкласці на потым. Хто ж гэта будзе плакаць, калі тут побач жывы коцік? Коцік нізавошта не захацеў лезці ў палац, і прыйшлося яго пакінуць у Лілі на каленях.

Нястрымная сіла пацягнула Ірачку да коціка. Працягнуўшы рукі і балбочучы “дай, дай”, рушыла яна прама цераз усе пабудовы. Правай нагой знішчыла гараж, левай — разбурыла тэатр, потым спатыкнулася, павалілася і сваім целам зруйнавала ўсё, што яшчэ ўцалела.

Крыкі абурэння аглушылі Ірачку. Нехта штурхануў яе ў бок, другі пацягнуў за нагу, а тут яшчэ пяску ў рот набралася. На гэты раз прыйшлося заплакаць як мае быць. І тады ўсе праціўнікі адразу перасталі на яе крычаць, пачалі супакойваць, лагодзіць, прасіць, каб яна перастала плакаць. Ліля падняла яе, ачысціла твар, адвяла ўбок, падала ў рукі коціка. Перамога была поўная, і Ірачка перастала плакаць.

Але новая бяда — здабыча не па сілах. Гэта толькі так гаворыцца — коцік, а сапраўды гэта быў добры кот. Для Ірачкі ён быў такім жа цяжарам, як для нас з вамі, скажам, сярэдніх памераў тыгр. Паспрабуйце патрымаць яго!

Калі яна ўхапіла яго пад пахі, то заднія ногі валакліся па зямлі. А калі яна яшчэ пераступіла нагой, то наступіла кату на хвост. Вядома, кот не захацеў цярпець такіх здзекаў і вырваўся на волю.

Як пры кожнай непрыемнасці, Ірачка зараз жа нарыхтавалася плакаць, але плакаць чамусьці не хацелася. Наадварот, лягчэй і лепей зрабілася, калі такі груз зваліўся з рук.

Тады яна задумалася. Вось сонца свеціць — і добра, што свеціць. Дрэвы стаяць вялікія-вялікія — і добра, што стаяць. Нейкае стракатае адзенне вісіць на вярхоўцы — вельмі добра, што яно тут вісіць. Верабей апусціўся ля самых ног і давай скакаць — гэта ўжо зусім добра. Ён куды меншы за ката, трэба было б яго злавіць. Яна памкнулася за ім, а той на яе аніякай увагі не звяртае: скача сабе побач, нібы тут нікага чалавека няма. Нахілілася

Ірачка, каб узяць яго ў рукі, а ён — скок, скок! — і пасу-нуўся далей. Яна за ім, зноў нацэлілася, а ён зноў далей скача. Здзекуецца, ды і годзе! На тую бяду яшчэ і нага трапіла ў ямку. Ірачка захісталася, замахала рукамі і, каб не паваліцца носам, пастаралася хуценька сесці.

Аднак гэта была ўсё ж такі вымушаная пасадка, значыцца, трэба выказаць сваё незадавальненне плачам. Але спачатку трэба паглядзець, ці ёсць для каго плакаць. Мамы няма, Арсенька сядзіць далёка і не глядзіць на яе, ды і наогул ніводнага чалавека навакол няма — каму ж тады плакаць? Не, няма ніякага сэнсу пачынаць, бо ніхто не падыдзе, не пашкадуе, не памілуе, толькі дарма слёзы будзеш ліць.

Лепш не траціць часу і ісці далей. Устала, ступіла пару крокаў, глядзіць — у траве нешта бялеецца. Так выразна бялеецца, што прайсці міма ні ў якім разе нельга. Нахілілася, падняла — цудоўная рэч: кавалак шкарлупіны ад яйка! Толькі надта крохкі, адразу пераламаўся напалам. А які ён на смак? Таксама нічога добрага, ды яшчэ колецца ў роце. Прышлося выплюнуць.

Што ж цяпер рабіць? Перад Ірачкай увесь вольны свет, ідзі куды хочаш, ніхто не перашкаджае. Не часта здароўцца такія выпадкі ў жыцці аднагадовага чалавека, трэба спяшацца, трэба абысці і агледзець гэты свет.

Дзеці, пясок і іншыя непрыемнасці засталіся ззаду. Перад ёю вялікі, шырокі шлях, які вядзе кудысьці на край свету. З левага боку — дрэвы, з правага — усё засланяе тая самая сцяна. Там далёка відаць яшчэ другі ганак, і каля яго нехта капошыцца. Хто там капошыцца і што ён там робіць? Ірачка парашыла высветліць гэтае пытанне на месцы.

Толькі выправілася яна ў той бок, як на гарызонце паказаўся белы матыль. Ляцеў ён насустрач вельмі нязграбна, нібы крылы ў яго былі чужыя, прывязаныя. Гэтак віхляючы, ён праляцеў ля самага вуха, а Ірачка следам за ім паварочвала галаву ўсё больш і больш назад і, нарэшце, так закруцілася, што не магла ўжо ўтрымацца на нагах і ледзь не павалілася на спіну. Але ў самы апошні момант ёй удалося ўсё ж сесці. Яна зразумела, што тут ніхто не вінаваты, і не заплакала, а павярнуўшыся набок, стала падымацца галавой уніз. І тут убачыла, што па зямлі нешта нейкае паўзе. Чаму паўзе? Куды паўзе? Як паўзе? І, нарэшце, хто такі паўзе?

Вядома, такіх дакладных пытанняў у яе галаве не было, але ўсёй сваёй істотай дзяўчынка імкнулася разгадаць

гэтую загадку. Яна працягнула была руку, але дакрануцца пабаялася. А калі тое папаўзла прама на яе, то Ірачка задам-задам пачала адсоўвацца і, нарэшце, закрычала.

На шчасце, ішла міма нейкая цётка і ласкава сказала:
— Чаго плачаш, Ірачка? На табе пячэнне.

Узяла Ірачка пячэнне, пакруціла ў руках — і ў рот. А што тое паўзла на яе, яна ўжо і забылася, хоць яно падпаўзла ўжо пад яе нагу.

Раптам збоку пачуўся страшэнны крык:

— Ку-ка-рэ-ку!

Уздрыганулася Ірачка і замерла, выставіўшы наперад руку з пячэннем. Ля яе стаяла дзіўнае стварэнне на дзвюх тонкіх нагах, з вялізным пышным хвостом і з маленькай, але строгай галавой. Ірачка прыпомніла, што недзе некалі яна яго бачыла, таму не вельмі спалохалася.

Стварэнне стаяла, схіліўшы набок галаву, і адным вокам хітра пазірала на Ірачку. А потым паціхеньку стала набліжацца да яе. У Ірачкі сціснулася сэрца. Гэтае страшыдла было вышэй за яе і глядзела на яе зверху ўніз. А потым як дзюбане пячэнне! Яно пакацілася на зямлю, а страшыдла пачало крычаць:

— Ко-ко-ко!..

На гэты крык аднекуль прыбегла яшчэ некалькі такіх стварэнняў, толькі крыху меншых. Ірачка закрычала зусім шчыра, але надоўга расплакацца не паспела: яе захапіла гульня, якую распачалі “цыпы”. Адна схапіла пячэнне і пабегла, іншыя пусціліся яе даганяць. Потым другая схапіла і стала ўцякаць. Так яны ўсе гуртам пабеглі далёка-далёка і зніклі за домам.

Зноў стала ціха і спакойна. Але свет зрабіўся нейкім не такім цікавым. Не хацелася падымацца з зямлі, не хацелася нікуды ісці. Чамусьці ўспомнілася ранейшае жыццё: як калісьці каля самага носа кружылася і гуло нешта вялікае і чорнае, як Ірачка ляцела аднекуль уніз, а навакол шумелі дзеці, як яна сядзела ў мамы на руках і ёй было добра-добра... Мама! Дзе ж мама! Ірачка так даўно яе не бачыла. А як хочацца да мамы! Так хочацца, што ўсярэдзіне пячэ. І плакаць вельмі хочацца...

Ірачка трывожна пачала азірацца навакол: ці не відаць дзе мамы? Няма яе! І наогул на свеце нічога цікавага няма. Гора навалілася на Ірачку, слёзы самі пакаціліся з вачэй, і яна жаласна, працягла закрычала:

— Ма-а-ма-а!..

Раптам, нібы ў адказ, наперадзе пачуўся зычны крык:

— Ур-ра-а!

Глянула яна, а там далёка, ля другога ганка, дзе раней варушыўся адзін чалавечак, цяпер скачуць, крычаць і махаюць рукамі двое. Самае галоўнае — вельмі пацешна скачуць. А хто ж будзе здалёк спакойна глядзець, як скачуць?

Ірачка паспешна павярнулася на бок, упёрлася рукамі ў зямлю, паказала свету свае запэцканыя штонікі і стала на ногі. Дарога была вялікая. Трэба было перабірацца цераз вялікія равы і ўзгоркі, якія перасякалі двор наўскасяк, потым прайсці поле, выйсці на сцежку і па беразе рачулкі дайсці да тых, што скакалі.

А скакалі яны нездарма: яны перагарадзілі плацінай раку, прыладзілі бутэльку з адбітым дном і пусцілі ваду праз рыльца. Вынік быў такі эфектны, што мог бы ўскружыць галаву не толькі нашым будаўнікам, а і кожнаму добраму чалавеку.

Але Ірачка была не такая легкадумная, як яны. Яна не заскакала, нават доўга не глядзела, а адразу ж захацела дазнацца, у чым тут справа. Яна ступіла ў ваду і нацэлілася ўхапіць бутэльку за рыльца. Тады зноў пачалася старая, прыкрая гісторыя: пачуліся крыкі — “Нельга! Нельга!” — хлопчыкі ўхапілі яе за плечы і пачалі адцягваць ад пабудовы. І каторы раз усё тое самае “нельга”! Гэта, нарэшце, можа вывесці з цярпліваці самага спакойнага чалавека!

На гэты раз Ірачка забунтавала, заўпарцілася, а калі ўбачыла, што ёй не хапае сілы справіцца з двума мужчынамі, узяла ды і села ў ваду. Тады хлапчुकі адчапіліся ад яе і пачалі вельмі смяяцца. Ірачка зразумела, што яна зрабіла нешта вясёлае, цікавае і таксама засмяялася, гледзячы ім у вочы. А каб яшчэ больш дагадзіць такім вясёлым хлапцам, пачала рукамі пляскаць па вадзе.

Аднак хлапчुकі схамянуліся, што выходзіць нешта нядобрае, і кінуліся выцягваць яе з вады. Тады Ірачка пусціла ў ход моцную сваю зброю — шчыры плач. Аднак і гэта не дапамагло: яе ўсё ж такі выцягнулі і адвялі далей. Нагаварыўшы ёй розных лішніх слоў, хлопчыкі вярнуліся да сваёй пабудовы.

А Ірачка засталася стаяць, мокрая, збянтэжаная, пакрыўджаная. Зноў свет зрабіўся нямілым. Зноў захацелася бачыць маму. Але гэтае шчасце было такім далёкім, недасяжным: яна цяпер адна-адна ва ўсім свеце...

Сонца моцна грэла яе мокрае адзенне, ёй зрабілася цёпла, прыемна. І плакаць ужо не хацелася. Але яна без слёз цягнула сваё “а-а”, каб паказаць усім, што яна па-

крыўджаная. Разам з тым яна зацікавілася новым краявідам, які адкрыўся перад ёю. Яна цяпер стаяла ўжо каля другой сцяны дома. Наперадзе былі шырокія вароты, далей горы — і больш нічога.

Дарослыя лічылі гэтыя горы рэшткамі разбураных будынкаў, а за імі бачылі нават панараму горада, але Ірачка нічога гэтага не бачыла.

Калі двор для Ірачкі быў больш-менш знаёмы, то гэтая частка свету была для яе новай. У Ірачкі зноў абудзіліся цікавасць, энергія і жаданне даследаваць невядомы край. Яна пакінула плакаць, ступіла крок, але тут успомніла, што яна пакрыўджаная, і ціхім, абыякавым голасам завяла — “а-а-а”. Аднак нічога з гэтага не выйшла, і яна зусім супакоілася.

І вось яна адна на вуліцы, вольная, як птушка. За ёй зноў такая самая сцяна, як на двары, перад сцяной дротавы плот, паміж плотам і домам — зараснік. Там цёмна, страшнавата. А вуліца была хоць і вузенькая, з глыбокімі каляінамі, але ішла так далёка ў абодва канцы, што ў Ірачкі дух захапіла. І ціха было тут, бо мала хто хадзіў і ездзіў па гэтым былым завулку.

Ірачка рушыла ў дарогу па каляіне, нібы па якім яры. Па зямлі цягнуліся доўгія прыгожыя палосы з рысачкамі, ямачкамі, пагорачкамі, як фіранкі на акне. Ёй захацелася пакратаць гэтыя пагорачкі, і яны раскрышыліся пад рукамі. У другім месцы яна знайшла саломінку. Гладкая, круглая, а ўсярэдзіне дзірачка. Але як толькі яна пачала калупаць зямлю гэтай саломінкай, тая і паламалася. Крыўдна, што на свеце бываюць такія непрыемнасці. Але, на шчасце, на змену трапіўся добры каменьчык, а потым нават цэлы жалезны крук.

Матэрыялу для даследчай працы было столькі, што Ірачка не мела часу наглядаць мясцовасць і прыроду. Не звяртала яна ўвагі на людзей, што зрэдку праходзілі па дарозе. Раптам ззаду пачуўся грукат, а потым гудкі. Ірачка азірнулася і ўбачыла машыну. Ну, такой штукай яе не здзівіш! Колькі разоў на двары былі машыны, колькі разоў яна сама круцілася побач, сваімі ўласнымі рукамі дакраналася да машыны, нават была ўсярэдзіне, а Арсенька нешта такое рабіў, што машына гукала. І гэтая машына гукае, нібы хоча пацешыць Ірачку. Нават спынілася дзеля гэтага. Ну што ж, вельмі добра, можна і паслухаць. А тут яшчэ пачуўся гудок ззаду — другая машына стаіць і гудзе! Пацеха, дый годзе! Не ведала Ірачка, што тут так цікава.

Раптам з машыны высунуўся адзін дзядзька і стаў махаць ёй рукою. Ірачцы гэта спадабалася, і яна засмялася яму. Відаць, дзядзьку гэта спадабалася, бо ён вылез і падышоў да яе. Цяпер Ірачка ўбачыла, што дзядзька не такі ўжо добры і вясёлы. Ён сурова нешта сказаў ёй, а потым узяў пад пахі і панёс. Жах ахапіў Ірачку: куды ён нясе яе? Што з ёю будзе? Але не паспела яна крыкнуць “мама!”, як апынулася за сеткай, каля дома. А машыны раз’ехаліся.

Усё гэта здарылася так хутка, так нечакана, што Ірачка разгубілася і не ведала, што ёй далей рабіць. Плакаць — нібы позна ўжо, ісці назад на вуліцу — не хочацца. Трэба тады даследаваць пушчу, што была паміж домам і п्लотам. Тут ляжалі чорныя дошкі ад ранейшага тратуара, а па баках стаяў зараснік. Дарога па гэтых дошках была самай цікавай з усяго сённяшняга падарожжа. Высокія сцяблы ўздымаліся вышэй галавы, паміж імі — таямнічыя, цёмныя куткі, а то часам адкрыецца светлая палянка. Вакол лятаюць вялізныя матылі, гудуць мухі, жукі. А вунь у гушчары мільгануў звер, падобны да таго коціка. У другім месцы пачуўся шолах і галасы. Ірачка прыпынілася, угледзелася. А там капошацца тыя “цыпы”, што адабралі пячэнне. Сэрца б’ецца мацней ад хвалявання. Раптам як скокне перад ёю нейкі камяк. Спачатку ёй здалося, што гэта той самы верабей, а калі прыгледзелася, то ўбачыла, што гэта нешта зусім іншае: брыдкае, з вялікай галавой і пукатымі вачыма, і ў яго ёсць рукі і ногі з пальцамі. Ірачка скамянела. А тым часам камяк зноў скокнуў і знік у гушчары.

На гэты раз усё скончылася шчасліва. Але хто яго ведае, што можа яшчэ здарыцца ў гэткай краіне? Трэба хутчэй выбірацца адсюль. Ірачка паскорыла крокі і праз некаторы час выйшла на адкрытае месца. Тут сцяна зноў заварочвала ўбок. Супраць яе стаялі зусім ужо велізарныя дрэвы, якія ўздымаліся да самага неба. А між дрэў расціраліся шырокія зялёныя прасторы. За тым вуглом чуліся дзіцячыя галасы. Часам адтуль выбягалі дзеці і зноў хаваліся. Выбягаў і Арсенька. Ірачка ўзрадавалася, крыкнула, але ніхто яе не пачуў і не заўважыў.

І тады Ірачцы зрабілася сумна-сумна. Больш ужо нішто не цікавіла яе. Хацелася толькі аднаго: быць там і ўбачыць маму, якую яна немаведама калі бачыла.

Але дарога была вялікая. Самае ж галоўнае — спачатку трэба перабрацца цераз шырокі і глыбокі роў, у які

нават глянуць страшна. І ніхто да яе не прыходзіў — ні мама, ні Арсенька.

Ну, Арсенька яшчэ сяк-так, але ж чаму мамы няма? Ірачка так хоча, каб тут была мама, а яе чамусьці няма. Хіба так можна жыць на свеце? І такая крыўда ўзяла Ірачку, што яна заплакала ўжо для самой сябе — ціхенька, горка, з вялікім болем у маленькім сэрцы.

Але, як вядома, плачам гору не дапаможаш. Калі стала лягчэй на сэрцы, яна пачала меркаваць, як перабрацца цераз гэты роў. Апусцілася на зямлю і, чапляючыся за траву, спусцілася на дно. А як стала там на ногі, то галава яе была роўна з берагам ямы. Да таго ж на дне было вільготна. Цяпер ужо зусім непрыемна зрабілася, і тады яна заплакала для людзей — моцна, настойліва. Крычала доўга, аж галава разбалелася, пакуль не ўбачыла над сабой Арсеньку і Лілю...

Канец дарогі ёй не прыйшлося ісці: Ліля з Арсенькам панеслі яе і зноў палажылі ў каляску. На гэты раз Ірачка не супраціўлялася. Нічога ёй не хацелася, толькі спаць, спаць... І заснула так, што цяпер і дзесяць чмялёў не разбудзілі б яе.

Калі выйшла маці ды паглядзела на яе, то задаволена сказала:

— Во як спіць! Цэлая гадзіна прайшла, а яна, відаць, і не паварушылася. Няхай спіць на здароўе!

Не ведала яна, што не гадзіна прайшла для Ірачкі, а цэлы год...

ШЧАСЦЕ

(Эцюд)

Быў адзін з тых летніх дзён, якія бываюць, мусіць, толькі на Беларусі. Сонца дзячэ як мага, а гарачыні няма: лішак яе паглынаюць і рака, і зараснікі аеру ды чароту, і густыя паплавы, і непразлы аleshнік ды лазняк, і бярозы, і хвоі, і ўсялякая зеляніна, што жыве навакол, дыхае, шамаціць і запаўняе не толькі прыроду, але і душу чалавека. Не відаць людзей, не чуваць, але гоману досыць і без іх: адны конікі сваім цырканнем могуць заглушыць усіх людзей, а тут яшчэ кукуюць жаўтабрухія жабы, заліваюцца мітуслівыя птушкі ды гудуць мясістыя чмялі.

Усім радасна ў такі дзень. Радасна і мне. Радасна і

вунь таму хлапчуку год васьмі, што спускаецца з гары, падскакваючы на адной назе ды махаючы белым дубцом.

Мы сустракаемся з ім на мосце. Ён прыпыняецца і глядзіць на мяне так, нібы хоча нешта сказаць. Радасць, шчасце так і пырскаюць з яго блакітных вачэй. Я разумею яго. Калі і я гатоў усіх абняць у гэты жыватворны дзень, што ж павінна адбывацца ў яго маленькім чыстым сэрцы? Я лагодна ўсміхаюся яму, ківаю галавой і кажу:

— Добра жыць на свеце, браток, га?

Тварык хлопчыка засвяціўся яшчэ больш, але ён нічога не сказаў. Ды і што ён мог сказаць? Мы і без слоў разумелі адзін аднаго.

Я паціху ішоў міма, а хлопчык, нібы той сланечнік, паварочваў следам за мной свой круглы тварык. І з выразу вачэй яго таксама пырскала шчасце, і таксама здавалася, што ён вось-вось нешта скажа. Скажа, што надта прыемна ў такі дзень басанож скакаць па мосце ды махаць свежым дубцом, што ў грудзях яго цяпер вельмі цесна і адтуль нешта выпірае, што ўвесь свет вельмі прыгожы, што дзядзька, якога ён сустрэў на мосце, таксама прыгожы і добры, да і наогул усе дзядзькі і цёткі прыгожыя і добрыя... Ён нічога не казаў толькі таму, што не ўмеў выказаць такіх думак і пачуццяў. Ды яно і не трэба было — я і так усё разумеў. Хіба я сам калісьці не быў такім, як ён? Хіба я сам не адчуваў радасці жыцця? Асабліва ў такі цудоўны дзень.

Я яго разумеў. Але ён, відаць, гэтага не ведаў, бо ўсё глядзеў мне ў вочы, нібы чагосьці чакаючы ад мяне. Ён заліваў мяне сваім шчасцем, а я ў адказ нічога не мог яму даць. Для яго маёй шчырай і ветлівай усмешкі было мала. Мне трэба яму нешта сказаць. Але што? Што яму сказаць, каб перадаць усю тую цеплыню, якую я ад яго адчуваю? А мне засталася ступіць толькі адзін крок — і мы размінёмся. Размінёмся, можа, на векі.

— Як цябе зваць? — сказаў я нарэшце, каб толькі не маўчаць.

Сказаў — і зараз жа пачырванеў ад сораму: хлопчык нічога мне не адказаў. Сваім дзіцячым інстынктам ён, відаць, зразумеў, што словы гэтыя сказаны так сабе, абы сказаць. Мала таго: твар яго перастаў свяціцца, нават неяк балюча скрывіўся. А потым.. потым з грудзей яго вырваўся крык!..

Не адзін год прайшоў з таго часу, а голас хлопчыка і цяпер гучыць у маіх вухах.

Гэта быў шчыры, мімавольны крык дзіцячай душы. У

ім былі і крыўда, і расчараванне, і надзея, і горкі папрок да нас, дарослых і разумных людзей.

Два словы толькі было ў гэтым крыку:

— Дзядзька! Шапка!..

Але гэтага было досыць, каб зразумець, хоць і са спазненнем, усю тую трагедыю, якая адбылася тут, на мосце, у гэты радасны летні дзень.

У хлопчыка на галаве была новая шапка, якую ён надзеў, відаць, першы раз. Добрая шапка, шэрая, каляная. Яна ахапіла не толькі галаву хлопчыка, але ўсё цела і душу. Гэта ж праз яе сёння такі цудоўны дзень, а я гэтага не ведаў. І сонца так шчодро свеціць толькі дзеля таго, каб усе здалёк маглі бачыць шапку, а я не заўважыў яе і зблізку. Адзін усяго толькі крок заставалася зрабіць — і ўся сустрэча пайшла б прахам. Ці магла чулая дзіцячая душа сцярпець такую несправядлівасць, такое халоднае бяздушша?

І яна не сцярпела...

Я адчуў сябе вельмі вінаватым і кінуўся выпраўляць сваю віну.

— Ах, якая цудоўная ў цябе шапка! — крыкнуў я. — Пакажы, пакажы!

Вочы хлопчыка зноў засвяціліся радасцю.

Я зняў з яго галавы шапку. Яна сапраўды хрусцела, як бляшаная.

Хлопчык глядзеў на мяне ўдзячнымі вачыма, бы на свайго збаўцу.

— Які казырок! І шнурок! І гузікі два! — стараўся я. — А падкладка якая цудоўная! Хто купіў?

— Мамка! — з гордасцю адказаў хлопчык.

Несправядлівасць была выпраўлена.

І мы абодва, зноў шчаслівыя, разышліся кожны сваім шляхам.

НА КРЫЗЕ

У канцы вёскі быў мост цераз раку Свіслач. Ля гэтага моста калісьці стаяў вадзяны млын. Але цяпер ад яго пазаставаліся толькі абгарэлыя слупы. Вада бурна імчала пад мостам, а далей направа і налева адыходзілі маленькія струменьчыкі і ціхенька закручваліся ў завадзі.

Тут заўсёды на паверхні вады збіралася многа ўсялякага ламачча, травы, саломы. Аднаго разу Мікітка знайшоў нават драўляную качку. Качка, відаць, прыплыла з далёкага горада, дзе яе згубіла якое-небудзь малое дзіця.

Але карысныя рэчы трапляліся вельмі рэдка; больш плыло смецце, якое псавала прыгожую, ціхую завадзь. Улетку дзеці любілі кіямі выштурхваць гэтае смецце з завадзі на раку. Да чаго ж весела было наглядаць, як струмень падхопіць выштурхнутую ламачыну, пачне круціць і панясе далёка-далёка...

Мікітка часцей за другіх праводзіў час ля моста. Нават цяпер, увесну, у самы ледаход, ён цэлыя дні бавіўся тут.

— Што ты сабе думаеш? — казалла яму маці. — Ты ж з гэтымі крыгамі ў ваду трапіш.

— Не, не траплю! — упэўнена адказваў Мікітка.

Пакуль лёд ішоў густа, пакуль крыгі лезлі адна на адну, трашчалі і крышыліся, Мікітка не мог прыняць у гэтай справе ніякага ўдзелу. Ён мог толькі з цікавасцю наглядаць страшны рух. Але хутка лёд парадзеў, крыгі паплылі па воднай прасторы вольна, лёгка і часамі пачалі затрымлівацца ў ціхай завадзі. Хіба можна тут утрымацца і не выштурхнуць вялізную крыгу на струмень? З ёю мець справу куды цікавей, чым з нейкім там смеццем.

Мікітка, стоячы на беразе, вельмі старанна рэгуляваў рух крыгаў. Як толькі спыніцца якая ў завадзі, ён зараз жа і выганіць яе адсюль кіем.

Але вось з-пад моста выйшла вялікая, тоўстая крыга, прайшла каля самай завадзі і прыпынілася. Падумала, падумала трохі — ды і пачала ціхенька заварочвацца ў завадзь, да берага, і нарэшце так ёмка ўсталявалася, што можна было падумаць, нібы яна ўсю зіму тут жыла.

Крыга закрыла сабой усю завадзь. Адштурхнуць яе Мікітка не меў сілы. Ды і не адштурхваць, а ўзабрацца на яе захацелася Мікітку. Асцярожненька ступіў ён на крыгу адной нагой, другой — тая нават не зварухнулася. Значыць, можна было на ёй адчуваць сябе спакойна.

І Мікітка адчуў сябе на ёй так спакойна, як на беразе. І гэтак жа, як з берага, стаў рэгуляваць рух іншых крыгаў. Цяпер ужо ён мог зачапіць крыгу, якая ішла міма, прыцягнуць яе, сутыкнуць з другой і пацяшацца, як яны стукваюцца лбамі.

А калі ён падцягваў да сябе крыгу, то гэтым самым адцягваў ад берага і тую, на якой сам стаяў. Патроху яна пачала адсоўвацца ад берага... Але Мікітка так захапіўся сваёй гульнёй, што зусім гэтага не заўважыў.

А калі заўважыў, то яго крыга ўжо больш як на метр ад'ехала ад берага. Закрычаў Мікітка, пачаў кідацца туды, сюды, але дарэмна: крыгу падхапіла плынь і панесла.

Пачуць Мікітку з вёскі ніхто не мог, бо хаты былі не так блізка і несла яго зусім у другі бок. Заставалася адна надзея, што ўбачыць і пачуе яго хто-небудзь у полі. Але хто ў такое разводдзе будзе хадзіць па полі, воддаль ад дарогі і хат?

Спачатку Мікітка доўга крычаў і плакаў, а потым убачыў, што плач яго ніяк дапамагчы не можа, і сцішыўся. Тым больш што страху пакуль што ніякага не было. Крыга была вялікая, тоўстая і зусім лёгка трымала на сабе малага Мікітку. Вазіла яна свайго пасажыра не толькі па рацэ, але і па сенажаці, па балоце, па алешніку. Вось тут ён улетку за матылямі ганяўся, там сярод кустоў знайшоў птушынае гняздо, а цяпер ён едзе над усімі гэтымі мясцінамі, як Папанін, на крызе.

Але нядоўгае было такое шчасце. Крыга зачাপілася за алешыну і прыпынілася. У гэтую мінуту ззаду наехала на яе другая крыга і штурханула так, што Мікітка паляцеў дагары нагамі. А калі ён устаў, то ўбачыў, што ад яго крыгі засталася толькі палавіна. Гэтая палавіна паплыла далей, але ўжо не так спакойна, як раней. Ад кожнага руху хлопчыка яна гайдалася і гатова была перакуліцца. Мікітка ўжо баяўся стаяць; ён сеў на лёд і дрыжаў ад страху. Зноў пацяклі ў яго слёзы, зноў пачаў ён крычаць — і зноў ніякага адказу.

Вёска засталася далёка ззаду. З правага берага ішлі шырокія палі з белымі плямамі снегу, з левага — залітыя вадою паплавы, за якімі пачынаўся лес. Наўрад ці мог тут дзе быць чалавек.

Аднак адзін чалавек знайшоўся, ды толькі... у небе! За дзесятак кіламетраў ад вёскі быў аэрадром, і жыхары прывыклі, што над імі бадай кожны дзень кружацца вучэбныя самалёты. На іх нават перасталі звяртаць увагу. Але на гэты раз Мікітка падняў угару і вочы, і рукі і нават закрываў:

— Дзядзечка, дапамажы!

Вядома, хлопчык разумеў, што лётчык не толькі пачуць яго не можа, але наўрад ці і ўбачыць. Але ў такую мінуту было не да разважанняў.

Лётчык праляцеў міма досыць нізка. Праз мінуту ён вярнуўся і праляцеў яшчэ ніжэй. Потым паляцеў у вёску ды як загудзе над самымі хатамі — ледзь стрэхі не пазрываў. Людзі павыскаквалі з хат, глядзяць, дзівяцца. А самалёт паляцеў назад і праляцеў над Мікіткавай галавой. Сотні вачэй накіраваліся ў гэты бок, але з вёскі ніхто не мог убачыць хлопчыка на крызе.

Самалёт зноў завярнуўся да вёскі, зноў праляцеў над хатамі, і тады людзі ўбачылі, што лётчык высунуў руку і махнуў ёю.

— Глядзіце, глядзіце, нешта кінуў! — пачуліся крыкі. — Бяжыце, лавіце!

На зямлю ляцела нешта маленькае, чорнае. Дзеці мігам злавілі яго. Гэта была рукавіца, а ў ёй запіска:

“Хлопчык на крызе”.

Самалёт тым часам зноў пачаў кружыцца над тым месцам, дзе плыў Мікітка, а потым паляцеў далей.

Пакуль самалёт лятаў вакол яго, хлопчык меў надзею, што лётчык яго ўбачыў і хоча дапамагчы. А калі самалёт паляцеў, то Мікітку зноў ахапіў жах. За гэты час ад яго крыгі адламаўся яшчэ адзін кавалак, і цяпер яна так хісталася ад кожнага руху хлопчыка, што магла перакуліцца кожную мінуту. Мікітка лёг на крыгу і прыціснуўся да яе, дранцвеючы ад холаду. Увесь свет яму здаўся цёмным, пустым. Шкада яму стала сябе самога, і ён затросся ад плачу.

Вось наперадзе плыве вялізная крыга. Яна чапляецца за кусты, затрымліваецца, нязграбна паварочваецца, зноў плыве, зноў чапляецца. Малая Мікіткава крыга плыве хутчэй, яна павінна дагнаць вялікую. Калі стукнецца, што тады будзе?..

“А што, каб пераскочыць на яе?” — мільганула ў галаве думка.

Мікітка перастаў плакаць, пачаў прыглядацца, меркаваць: можна пераскочыць... не дапусціць, каб яны стукнуліся, а то гэтая раскрышыцца ці перакуліцца... Трэба падрыхтавацца, падпільнаваць і скокнуць...

Страх прайшоў. Не адчувалася і холаду. Усе думкі Мікіткі накіраваліся на другое. Ён прыўзняўся, рыхтуючыся скокнуць, — крыга пагражальна закалыхалася. Нічога, трэба толькі спакойней трымацца.

Да вялікай крыгі засталася паўметра, меней, меней... Р-раз! — і Мікітка, адштурхнуўшы нагамі сваю крыгу, бразнуўся на вялікую. Тая толькі трошкі нахілілася.

Мікітка аж засмяяўся ад радасці: здрава ён скокнуў! На гэтай крызе можна і да берага даехаць. А калі яна паламаецца, то па дарозе можна натрапіць на другую такую самую. Або трапіцца дрэва якое ці астравок. Нарэшце, тут і неглыбока — паплавы, пешшу можна дайсці. Ды

і наогул нічога страшнага няма. Чаго ён, дурны, баяўся і плакаў?

...Калі пад'ехалі людзі, то са здзіўленнем убачылі, што Мікітка адчувае сябе як дома — спакойны, вясёлы, нібы з ім нічога асаблівага не здарылася.

Ні яны, ні сам Мікітка не ведалі, што такім ён стаў тады, калі забыўся на страх ды пачаў разважаць і дзейнічаць.

БАГІРА

Вы, вядома, чулі гэтае імя. Пэўна, ведаеце чорную пантэру, прыяцельку Мауглі.

Але цяпер гутарка будзе ісці хоць і пра дальнюю сваячку, але ўсё ж такі не пра пантэру, а пра кошку. Звычайную кошку, толькі, вядома, чорную і, мусіць, не менш разумную, як тая Багіра.

Трапіла яна да нас самым незвычайным чынам. Раз у марозны веснавы вечар, досыць позна, вярталіся мы з дачкой дахаты. Жылі тады на ўскраіне горада. Людзей хадзіла мала. Свяціў месяц, хрумсталі падмерзлыя лужыны.

І вось тут прычাপілася да нас чорная кошка, жаласна мяўкае, трэцца каля ног. А як толькі мы спынімся, яна, азіраючыся, ідзе назад. Пойдзем мы далей — яна зноў даганяе нас, крычыць, блытаецца між ног, забягае наперад, нібы не пускае ісці ў той бок. Справа ясная: яна хоча, каб мы пайшлі за ёю кудысьці назад. Нічога не зробіш: калі яна так выразна і настойліва патрабуе — трэба ісці.

Як толькі мы зрабілі пару крокаў назад, яна ўзрадавалася, шпарка паскакала ў той бок і знікла. Што яна: жартуе з намі? Мы сталі. Тады кошка зноў з'явілася і зноў пачала мяўкаць і церціся. Мы зноў пайшлі за ёю — і зноў яна пабегла наперад, мяўкаючы здалёк.

Тым часам на бліжэйшым двары забрахаў сабака і кінуўся ў наш бок. Але тут раздаўся такі сых, так люта накінулася на яго кошка, што бедны сабака з жаласным скавытаннем паляцеў як мага далей. А кошка выбегла на тратуар і хуценька скруцілася на зямлі.

Калі мы падышлі бліжэй, то убачылі, што яна абкруцілася вакол кацяняці. Адкуль яно ўзялося? Мы толькі што ішлі па гэтым самым месцы — і нічога на тратуары не мелася. Значыцца, кацянё спачатку было недзе схаванае, мусіць, за плотам. Калі кошка ўбачыла нас, то парашыла звярнуцца за дапамогай, спыніла нас, прымусіла павяр-

нуць назад, а сама тым часам вынесла на дарогу сваё дзіця ды яшчэ паспела прагнаць сабаку. Разам з тым яна не забывалася, што кацянятка толькі што нарадзілася і не павінна было мерзнуць на холадзе... І вось кошка нават на тую хвілінку, пакуль мы падыходзілі, абкруцілася вакол свайго дзіцяці і сагравала яго. Можна было б пажадаць і кожнаму добраму чалавека столькі спрыту і энергіі.

— Ну што ж, — сказаў я, — нічога не зробіш, хадзем ужо да нас.

— Не хочацца толькі браць у рукі гэтае мокрае кацянё, — сказала дачка.

Але кошка і не збіралася прасіць нас аб гэтым. Яна сама ўзяла сваё дзіця зубамі за карак і пайшла побач з намі. Так мы прыстойнай сямейкай і прыйшлі ў сваю хату.

У кухні пліта была яшчэ цёплая, і тут жа быў чалеснік рускай печкі. Кошка адразу знайшла сабе месца, дзе ёй будзе лепей за ўсё — у печцы, ля цёпленькай пліты.

— Ну і добра, — казалі мы, — жыві сабе тут. Толькі, мусіць, павячэраць табе трэба даць.

Але не паспелі мы падрыхтаваць ёй вячэру, як яна выскачыла з печкі і пачала прасіцца за дзверы. Мы сталі ўгаворваць яе:

— Ды пачакай трохі. Куды ты?

Але яна і слухаць не хацела — усё крычала і драпала дзверы.

Тады мы сцямілі, што перашкаджаць ёй не трэба: яна, відаць, з прыстойнай сям'і, добра выхавана і хоча выйсці на двор на хвілінку.

Выпусцілі яе. Прайшло колькі хвілін, чуем — скрабецца яна ў дзверы. Адчынілі — і бачым: яна прынесла другое кацянё. І зараз жа з ім у тую самую печку.

Не скажу, каб мы былі надта ўжо рады, што сям'я наша так хутка павялічваецца, але кошку ўсё ж такі пахвалілі:

— Добрая маці.

А дачка дадала:

— Маладзец, Багіра.

Тут мы ўсе заўважылі, што яна сапраўды нагадвае Багіру і аднагалосна зацвердзілі гэтае імя.

Дачка зноў хацела даць ёй вячэраць — і зноў Багіра стала прасіцца за дзверы. Ці не хоча яна яшчэ прынесці нам дзіця? Дзякуем за ласку.

Але што з ёю рабіць? Не пускаць за дзверы, ці што? Прышлося зноў выпусціць. А праз некалькі мінут яна сапраўды прынесла трэцяе кацянё...

Такім чынам праз якія паўгадзіны сям'я наша адразу павялічылася на чатыры адзінкі. Скажаць, што мы былі рады,— ніяк нельга. Але да кошкі-маткі адчулі вялікую павагу. Якая яна была сур'ёзная, руплівая. Як ні павернецца, што ні зробіць — усё правільна, разумна, таксама як зрабіў бы кожны з нас. За ўвесь гэты час яна ніводнай мінуцы не патраціла дарэмна і не зрабіла нічога лішняга, не сунула свой нос, куды ёй не трэба, не пацікавілася нічым, апроча сваёй справы.

Мы гаворым, што ў жывёл не розум, як мы яго разумеем, а інстынкт, гэта значыць, прывычныя, але несвядомыя рухі і дзеянні, патрэбныя ім для жыцця. Пчала робіць сваю ячэйку, зусім не думаючы, што, як і дзеля чаго яна робіць. Мурашка цягне ў свой бок галінку, а яе зямляк падб'яжыць дапамагаць і пачне цягнуць у другі бок — і яны абодва так і будуць тузацца, не ведаючы, што яны робяць. Мы самі, калі дакранаемся рукой да агню, то зараз жа інстынктыўна торгаем руку назад, а потым ужо сваім розумам цямім, у чым тут справа. Усё гэта — праявы інстынцту. Няўжо ж і наша кошка затрымлівала на вуліцы людзей, прасіла іх вярнуцца і памагчы яе дзіцяці, сачыла, каб дзіця не замерзла, памятала пра іншых сваіх дзяцей і прыносіла іх у хату, адным словам, развіла шырокую дзейнасць, зусім не разумеючы, што і дзеля чаго яна робіць. Не, хай сабе вучоныя людзі гавораць, што хочучь, а мы не згодны з гэтым. Наша кошка, відаць, зусім разумная асоба, і з ёю жыць можна будзе. Нездарма яна нагадвае Багіру, а тая, калі верыць Кіплінгу, магла разважаць лепш за якога-небудзь не надта разумнага чалавека.

Але на другі ж дзень выявілася, што наша Багіра, можа, наогул і вельмі разумная, у арыфметыцы ўсё ж крыху адстала. Дзеці, гуляючы на суседнім двары, знайшлі там мёртвае маленькае кацянё. Відаць, яно замерзла ў гэтую ноч. Не было ніякага сумнення, што гэтае кацянятка — родны брат трох нашых. Кошка, прынесшы да нас першага, ведала, што там у яе яшчэ ёсць дзеці. Ведала яна гэта і пасля другога. А пасля трэцяга ўжо не ведала. Выходзіць, што яна ўмела лічыць толькі да трох. Але няхай сабе і так. Усё роўна не ў кожным доме знойдзеш кошку, якая ўмее табе лічыць да трох.

Такім чынам зажалі мы ўсе разам дружнай сям'ёй. Наша Багіра карміла і пеціла сваіх дзяцей, як лепей і быць не можа. І ў якой чысціні яна іх трымала! Лізала іх безупынна і ўсюды, не спыняючыся ні перад якім брудам.

Затое ж і блішчалі яны ў яе, як цацкі. Ды яны для нас і сапраўды былі цацкамі.

Хто не ведае, якімі мілымі і пацешнымі бываюць малыя кацяняты! Асабліва калі разгуляюцца. Колькі смеху было нам, калі аднаго разу двое з іх пацалаваліся як мае быць: абнялі лапкамі адзін аднаго за шыю і тыцнуліся насамі. Не было такога чалавека, які мог бы прайсці міма іх, калі яны дурэюць. Затое іх маці трымала сябе аж за надта сур'ёзна: ні разу не скокнула, не пажартавала, нават ні разу не ўсміхнулася. Вельмі важная і разумная была Багіра. Як жа было яе не шанаваць!

А праз некаторы час яна паказала яшчэ, што мае і высакароднае сэрца. На наш двор аднекуль прыблудзіла чужое чорнае кацянё. Узросту яно было прыблізна такога, як і нашы, толькі надта брыдкае і няшчаснае: худое, аблезлае, пузатае, з хворымі вачыма і абарваным вухам. Дзеці яго гналі, штурхалі, а яно ледзь рухалася. Ішла раз міма яго Багіра: кацянё пасунулася было да яе, але кошка грэблівая ўхілілася ад яго. А праз дзень бачым — вядзе яго да нас у хату, корміць, ліжа.

Гэтага толькі не хапала. Поўная хата катоў, а тут яшчэ нейкага бруднага прымай. Але як было нам, добрым і разумным людзям, праганяць няшчаснае кацянё, калі нават жывёліна пашкадавала яго? Няўжо мы будзем горшымі за жывёлу? Тады нам сорамна будзе глянуць у вочы паважанай Багіры. Тады і яна і суседскія куры засмяюць нас. Ды і не мы будзем яго гадаваць. Хай сама Багіра і ставіць яго на ногі. Так яна і зрабіла.

Калі кацяняткі падраслі, мы сталі аддаваць іх у людзі. Цэлая чарга стварылася з нашых суседзяў па доме. Калі аддалі першую шэранькую кошачку ў кватэру сёмую, Багіра нібы не заўважыла яе адсутнасці. А вось калі аддалі другое кацянё, у кватэру чацвёртую, і ў нас засталася ўсяго два, тады маці адразу заўважыла, бо лічыць жа да трох умела. Крычыць, шукае па ўсіх кутках, не дае есці тым, што засталіся з ёю, імкнецца за дзверы. Так, галосычы, і з хаты пайшла.

Вярнулася спакойная. Глянула гаспадарскім вокам у адзін куток, у другі, пакарміла дзяцей, памыла іх — і зноў пайшла. Ніякага гора, ніякага крыку. Мала таго — нават начаваць не прыйшла дадому. Што гэта з ёю? Можна, так пакрыўдзілася, што зусім пакіне нас?

Але на другі дзень яна прыйшла. І нават мышку прынесла. Пагасцявала трохі, дагледзела дзяцей — і зноў пайшла гуляць. Вось табе і паважаная Багіра. Трымае сябе,

як немаведама хто... А калі праз колькі дзён мы аддалі яшчэ адно кацянё, у кватэру шостую, і ў нас засталася ўсяго адно, то наша Багіра аднеслася да гэтага так, нібы такая справа яе зусім і не датычылася. Толькі яшчэ радзей стала наведваць нас. Што такое з ёю здарылася?

Але трэба сказаць праўду: дзіця яе ад гэтага ані трохі не цярпела. Усё ж такі некалькі разоў на дзень маці прыйдзе, накорміць, памые, нават паляжыць трохі з ім, — а потым зноў пойдзе.

Глядзім мы раз праз акно — нясе Багіра мышку свайму дзіцяці. Мы пайшлі адчыняць ёй дзверы, але яна... прайшла міма нас і панесла мышку ў кватэру шостую...

Дык вось у чым справа. Вось чаму наша Багіра не гаравала. Вось чаму яна дома не сядзела.

Яна даглядала сваіх дзяцей ва ўсіх кватэрах разам...

У кожнай кватэры лічылі, што кошка толькі і ведае, што іхняе кацянё: прыходзіць, корміць, мые, прыносіць мышэй, гуляе з дзіцем — нібы ў яе іншага клопату няма. А яна гэткім чынам працавала аж на чатыры кватэры. Вось чаму яна была такая заклапочаная, не траціла дарэмна часу, доўга не бавілася ў нашай хаце.

Цікава было яшчэ тое, што мышэй і пацукоў яна насіла па чарзе ва ўсе кватэры, нікога не крыўдзіла. Аднаго разу было так: скрабецца яна ў нашы дзверы, просіцца; яе сыноч пачуў і падбег ужо да дзвярэй. Адчынілі мы, глядзім — прынесла Багіра мышку, якую наш каток зараз жа і схапіў. Маці тады завярнулася і пайшла сабе назад: прынесла, аддала — навошта ёй і ў хату ісці? І без таго работы многа: і ў чацвёртай кватэры чакаюць, і ў сёмай, і ў шостаі — хоць ты разарвіся.

Можа, хто захоча спытацца: якім чынам Багіра магла абслугоўваць чатыры кватэры, калі сама ўмела лічыць толькі да трох? Нялёгка, вядома, адказаць на такое запытанне замест Багіры, але думаем, што яна сваю хату не лічыла — вось тады і застанецца тры.

Як бы там ні было на самай справе, а мы лішні раз пераканаліся, што наша Багіра — найлепшая кошка ў свеце. Мы нават гатовы былі прасіць у яе прабачэння за тое, што падумалі, нібы яна сапсавалася і загуляла.

Нарэшце прыйшоў час, калі Багіра зусім пакінула ўсіх сваіх дзяцей і забылася на іх. Мы ахвотна аддалі людзям і апошняга катка, каб жыць толькі з адной іхняй маткай. Ды і хто не хацеў бы жыць з такой разумнай асобай!

Але хутка ў нас з ёю пачаліся непаразуменні. Калі яна пазбавілася клопату аб дзецях і ёй больш не было чаго

рабіць, яна пачала ўмешвацца ў нашы гаспадарчыя справы, ды так нахабна, што ніякай рады нельга было даць. Калі хоць трохі адвернешся, недаглядзіш — яна зараз жа нашкодзіць. Нічога ад яе не схаваеш — усюды дабярэцца. Калі збан малака накрыты сподкам — яна сподак скіне, калі завязаны — яна перакуліць. Калі буфет зачынены не зусім шчыльна — яна сама яго адчыніць. А раз ухітрылася выцягнуць з закрытай каструлі мяса — і каструля засталася закрытай. А ноччу часам адбываліся такія выбухі ад скінутых рэчаў, што, здавалася, самалёты робяць бамбёжку.

Ужо ж як мы яе ўгаварвалі, саромілі, выхоўвалі, дрэсіравалі — нічога не выйшла, ніяк не маглі з ёю дагаварыцца. Нічога яна не магла ці не хацела зразумець, хоць і ўмела лічыць да трох.

І цяпер мы шкадуем, што так яе расхвалілі на ўвесь свет.

ЗМЕСТ

Аповесці

- Чалавек ідзе — 6
- У краіне райскай птушкі — 49
- Сын вады — 142
- Палескія рабінзоны — 207

Апавяданні

- Слёзы Тубі — 336
- Незвычайная прынада — 341
- Лацароні — 346
- Бунт звяроў — 356
- Падарожжа вакол дома — 361
- Шчасце — 370
- На крызе — 372
- Багіра — 376

Літаратурна-мастацкае выданне

МАЎР ЯНКА

(ФЁДАРАЎ Іван Міхайлавіч)

**У КРАІНЕ
РАЙСКАЙ
ПТУШКІ**

**Аповесці
Апавяданні**

*Для сярэдняга
і старэйшага школьнага ўзросту*

Рэдактар С. У. Фядотава

Мастацкі рэдактар К. С. Ракіцкі

Камп'ютэрны набор Л. А. Макаранка, А. В. Русецкай

Камп'ютэрная вёрстка А. В. Русецкай

Тэхнічны рэдактар Г. Ф. Дуброўская

Карэктары Д. Р. Лосік, М. Ч. Пермякова

Падпісана да друку 14.09.2000.

Фармат 84×108^{1/32}. Папера газетная. Гарнітура школьная.

Афсетны друк. Ум. друк. арк. 20,16. Ул.-выд. арк. 22,62.

Тыраж 4000 экз. Зак. 1582.

Падатковая льгота — Агульнадзяржаўны класіфікатар

Рэспублікі Беларусь АКРБ 007-98, ч. 1; 22.11.20.200

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства “Выдавецтва “Юнацтва”

Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку.

Ліцэнзія ЛВ № 7, 20.12.1997 г. 220600, Мінск, Машэрава, 11.

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка ў друкарні выдавецтва
“Беларускі Дом друку”. 220013, Мінск, Ф. Скарыны, 79.

Маўр Я.

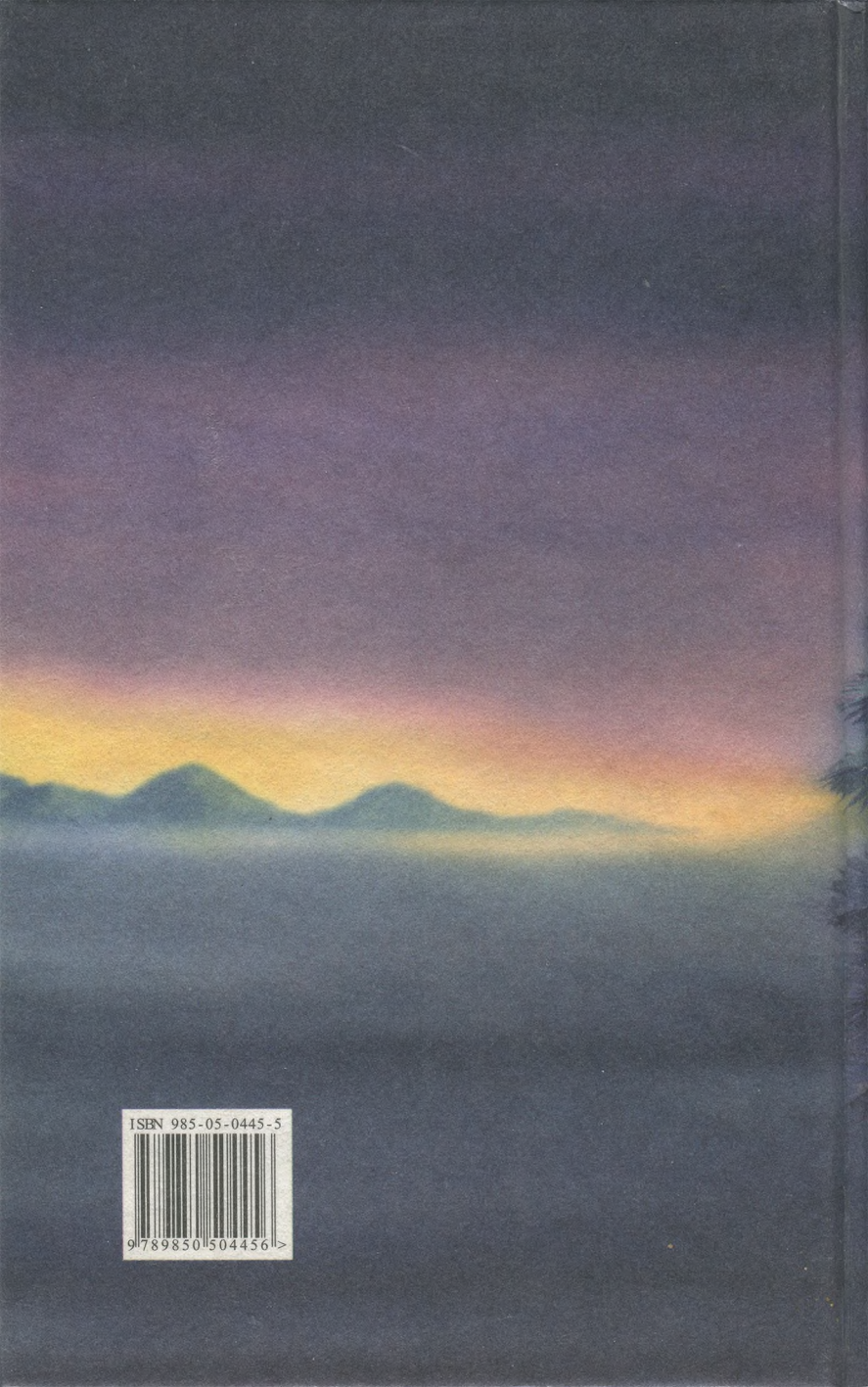
М 36 У краіне райскай птушкі: Аповесці. Апавяданні: Для сярэд. і ст. шк. узросту /Маст. У. М. Аніська.— Мн.: Юнацтва, 2000.— 382 с., іл.

ISBN 985-05-0445-5.

У кнігу выдатнага беларускага пісьменніка Я. Маўра (1883—1971) увайшлі найбольш папулярныя прыгодніцкія аповесці “У краіне райскай птушкі”, “Сын вады”, “Палескія рабінзоны”, навукова-фантастычная аповесць “Чалавек ідзе” і апавяданні.

УДК 882.6-93

ББК 84(4 Бел)6-44

ISEN 985-05-0445-5

9 789850 504456 >

ЭНКА МАЙР

У

КРАЙНЕ

РАМЦКАМ

ПТХЛК

